

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Cilt: 9 Sayı: 22 Yıl: 2020

Volume: 9 Issue: 22 Year: 2020

Ağustos/ August
2020

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

---

Cilt 9 Sayı 22 Ağustos 2020

Volume 9 Issue 22 August 2020

Mainz - Almanya/ Germany

ISSN: 2147 – 5490

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
ISSN: 2147 - 5490 Kuruluş Tarihi: 2012
Cilt 9/ Sayı 22/ Ağustos 2020 Volume 9/ Issue 22/ August 2020

Editör/ Editor:

Doç. Dr. Nuh DOĞAN (Johannes Gutenberg Universtät, Mainz-Germany/ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)

Editör Yardımcıları/ Vice-Editors:

Dr. Turan GÜLER (Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Ahmet DAĞLI (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)

Deniz ARSLAN (Sakarya Üniversitesi, MEB)

YAYIN KURULU/Executive Board

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN
(Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hanifi VURAL
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Erhan AYDIN
(İnönü Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İrfan MORİNA
(Pristine Üniversitesi, Kosava)
Prof. Dr. Oktay Ahmet Ayberk
(Kiril ve Metodiy Üniversitesi-Makedonya)
Prof. Dr. Minehanım NURİYEVA-TEKELİ
(Bakü Mühendislik Üniversitesi, Azerbaycan)
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU
(Michigan Devlet Üniversitesi, ABD)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Lindita Latifi (XHANARI)
(Tiran Üniversitesi, Arnavutluk)
Doç. Dr. Galibe HACIYEVA
(Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Nahçıvan)
Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
(Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye)

BİLİM VE DANIŞMA KURULU/ Board of Advisory

Prof. Dr. Ahmet BURAN
(Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Azmi BİLGİN
(İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK
(Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ
(Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN
(Hacettepe Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
(Erciyes Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
(Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Salih Okumuş
(Pristine Üniversitesi, Kosava)
Dr. Nazım MURADOV
(Lefke Avrupa Üniversitesi, Kıprıs)
Doç. Dr. Ergin JABLE (Pristine Üniversitesi, Kosava)

HAKEM KURULU/ Referees

Prof. Dr. Abdurrazık REFIYEV,
Prof. Dr. Adnan İNCE
Prof. Kubilay AKTULUM
Prof. Dr. Ahmet NAHMEDOV
Prof. Dr. Alemdar YALÇIN
Prof. Dr. Ali YAKICI
Prof. Dr. İrfan MORİNA
Prof. Dr. Ali DUymAZ
Prof. Dr. Ayşe Emel KEFELİ,
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN
Prof. Dr. Celal DEMİR
Prof. Dr. Enver MEHMEDİ
Prof. Dr. Ercan ALKAYA
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK
Prof. Dr. Gayratcan OSMAN
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Prof. Dr. İbrahim TAŞ
Prof. Dr. İslam ZHEMENEY
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ
Prof. Dr. İsmet EMRE
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Leyla KARAHAN
Prof. Dr. Marcel Edal
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ
Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞCIOĞLU

Prof. Dr. Melek ERDEM	Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ
Prof. Dr. Mesut ŞEN,	Doç. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ	Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Prof. Dr. Muharrem KAYA	Doç. Dr. Mustafa KURT
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ	Doç. Dr. Mustafa Levent Yener
Prof. Dr. Mustafa APAYDIN	Doç. Dr. Nermin YAZICI
Prof. Dr. Müzeyyen BUTTANRI	Doç. Dr. Nezir TEMÜR
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ	Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
Prof. Dr. Oktay AHMED	Doç. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA	Doç. Dr. Salim KÜÇÜK
Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN	Doç. Dr. Şahmurat ARIK
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU	Doç. Dr. Yunus KAPLAN
Prof. Dr. Rahim TARIM	Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU	Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Prof. Dr. Şahin KÖKTÜRK	Doç. Dr. Mehmet YASTI
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM	Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK	Doç. Dr. İlknur Tatar KIRILMIŞ
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ	Doç. Dr. Sami BASKIN,
Prof. Dr. Yunus AYATA	Doç. Dr. Salim PİLAV
Prof. Dr. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI	Doç. Dr. Osman Ünlü
Prof. Dr. Bülent ÖZKAN	Dr. Ahmet DAĞLI,
Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN	Dr. Erdoğan KUL
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ	Dr. Ferda ZAMBAK
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Dr. Gülten BULDUKER
Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR	Dr. Hasan AKTAŞ
Doç. Dr. Abdullah HARMANCI	Dr. M. Kayahan ÖZGÜL
Doç. Dr. Aktan Müge ERCAN YILMAZ,	Dr. Salih DEMİRBILEK
Doç. Dr. Adem İŞCAN	Dr. Savaş YELOK
Doç. Dr. Ayfer YILMAZ	Dr. Turan GÜLER
Doç. Dr. Aysun SUNGURHAN	Dr. Yılmaz ÖZKAY
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA	Dr. Ömer SARAÇ
Doç. Dr. Elza ISMAILOVA	Dr. Zübeyde ŞENDERİN
Doç. Dr. Fatih USLUER	Dr. Zivar HUSEYNLI.

YABANCI DİL DANIŞMANI/ Foreign Language Editor

Doç. Dr. Emrah EKMEKÇİ

YÖNETİM MERKEZİ ve POSTA ADRESİ/ Management Center and Post Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kurupelit Kampüsü Atakum/ Samsun

YAYIN TÜRÜ/ Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (yılda en az 3 sayı) Yayındır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ/ Correspondence Address

E-Posta: dergi@dedekorkutdergisi.com / editor@dedekorkutdergisi.com Web: dedekorkutdergisi.com

DEDE KORKUT DERGİSİ; SOBİAD, Index Copernicus, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), ResearchBib (Academic Resource Index), Arastirmax (Scientific Publication Index), SIS (Scientific Indexing Services) ASOS (Social Science Index), Journal Factor, CiteFactor ve MLA tarafından taranmaktadır.

TEŞEKKÜR

Dede Korkut Dergisinin **Ağustos 2020/ 22. Sayısının** yayım sürecinde olumlu ve olumsuz raporlarıyla nitelikli değerlendirmeler yaparak verdikleri desteklerinden ötürü zikredilen saygı değer hakemlerimize çok teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Muna Yüceol Özezen

Prof. Dr. Salim Küçük

Prof. Dr. Hakan Özdemir

Prof. Dr. Erhan Aydın

Prof. Dr. Bülent Özkan

Prof. Dr. Mevlüt Erdem

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt Issı

Prof. Dr. Selçuk Çıkla

Prof. Dr. Erdoğan Boz

Prof. Dr. Mehmet Naci Önal

Doç. Dr. Yunus Kaplan

Doç. Dr. Hakan Yalap

Doç. Dr. Sami Baskın

Doç. Dr. Tuncay Böler

Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş

Doç. Dr. Yusuf Ziya Sümbüllü

Doç. Dr. Erdem Uçar

Doç. Dr. Oğuz Öcal

Doç. Dr. Mehmet Güneş

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Doç. Dr. Osman Ünlü

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Acar

Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Bozkurt

Dr. Öğr. Üyesi Melike Üzüm

Dr. Öğr. Üyesi İsa Sarı

Dr. Öğr. Üyesi Nazmi Alan

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Dağlı

Dr. Öğr. Üyesi Turan Güler

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Acar

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Levent Yener

DEDE KORKUT DERGİSİ YAYIN ETİĞİ VE YAYIN İHLALİ UYGULAMA BİLDİRİMİ

Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sisteminin kullanıldığı hakemli bir dergidir. Dede Korkut Dergisinin benimsediği yayın süreçleri bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Yayın sürecine katılan tüm tarafların (yazar, dergi editörü / editörleri, hakemler ve yayıncı) kendilerinden beklenen etik davranış standartlarını kabul etmesi ve uygun davranması gerekir. Dede Korkut Dergisi yayın sürecine katılan bütün taraflar için en yüksek etik standartları geliştirmiştir ve bunları garanti altına almıştır. Yüksek yayın etiği standartları en iyi biçimde desteklenir ve yayın ihlaline (publication malpractices) karşı bütün önlemler en iyi şekilde alınır. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi yayıncılığın bütün aşamalarında etik standartları son derece ciddiye alır, iş ahlakının tüm sorumluluklarını kabul eder. Yüksek etik standartlarını garanti eden ve bütün tarafların uyması beklenen Yayın Etiği ve Yayın İhlali Bildirimi, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) belirlediği etik ilkelere (<https://publicationethics.org/>) dayanmaktadır.

Baş Editör ve Yardımcı Editörün Görevleri

Gönderilen yazılar fikri ve bilimsel içerikleri açısından ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, dini inanç, etnik köken, vatandaşlık veya yazarların politik düşünceleri dikkate alınmaksızın değerlendirilir.

Baş Editör, gönderilen makaleden sorumlu alan Editörü ve herhangi bir editoryal kadro, gönderilen makale ilgili herhangi bir bilgiyi yazar, hakemler, muhtemel hakemler ve yayıncı dışında herhangi birine ifşa etmemelidir.

Gönderilen bir makalede henüz yayınlanmamış materyaller, yazarların açık yazılı onayı olmadan Editör'ün kendi araştırmasında kullanılmamalıdır.

Dergiye gönderilen makalelerin hangilerinin yayımlanacağından derginin Baş Editörü veya Yardımcı Editörü sorumludur. Baş Editör ve Yardımcı Editör derginin Yayın Kurulu ve kararları tarafından yönlendirilebilir. Ayrıca iftira, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili hukuki durumlarda kısıtlanabilir. Baş editör, bunu kararı verme yetkisi olan Yardımcı Editör, diğer editörler veya hakemlerle müzakere edebilir.

Hakemlerin Sorumlulukları

Hakem, editoryal kararlar alınırken Editör ve Yayın Kuruluna destek olur ve yazarla editoryal iletişim aracılığıyla yazarın makaleyi geliştirmesine yardımcı olabilir.

Bir makalenin değerlendirilmesinde bilimsel olarak kendisini uygun bulmayan veya zamanında incelemenin imkânsız olacağını düşünen hakemler, derhal Baş Editöre haber vermeli, böylece muhtemel uygun hakemlerle iletişime geçilmelidir.

İncelenmek üzere alınan yazılar gizli belge olarak değerlendirilmelidir. Baş Editör tarafından yetkilendirilmedikçe başkalarına gösterilmemeli veya başkalarıyla tartışılmamalıdır.

Yorumlar objektif olarak yapılmalıdır. Hakemin kişisel ve art niyetli eleştirisi kabul edilemez. Hakemler uygun destekleyici argümanlarla görüşlerini açıkça ifade etmelidir.

Hakemler, yazarlar tarafından belirtilmeyen ilgili yayınları tespit etmelidir. Daha önce ortaya atılmış bilimsel bir gözlem, bulgu veya düşünceye atıf yapılmalıdır. Hakem, söz konusu makale ile diğer veri ve yayınlar arasında önemli bir benzerlik veya örtüşme olması durumunda Editörü bilgilendirmelidir.

Hakemler, değerlendirmesi sonucu elde ettiği bilgi veya fikirleri gizli tutmalı ve kişisel çıkarları için kullanmamalıdır.

Hakemler, kendisine gönderilen makalenin yazarıyla işbirliği, rekabet, çıkar ilişkisi vs. açılardan bağlantılı olması durumunda ya da aynı kurumda çalışması durumunda makaleleri değerlendirmeyi düşünmemelidir.

Yazarların Görevleri

Yazarlar araştırmasının özgün olduğunu garanti eder. Temel bilgiler makalede doğru bir şekilde sunulmalıdır. Bir makale, başkalarının çalışmayı takip edebilmesi için yeterli ayrıntı ve referans içermelidir. Hileli veya bilerek yanlış kullanılan ifadeler etik olmayan davranışlar oluşturur ve kabul edilemez.

Yazarlar, tamamen orijinal eserler yazdıklarından uygun şekilde atıfta bulunulduğundan veya alıntılanıldığından, başkalarının eserlerini ve / veya kelimelerini kullanıp kullanmadıklarından emin olmalıdır.

Dede Korkut Dergisi, yayınlanan ve gönderilen el yazmalarıyla çakışan gönderileri tespit etmek için Crossref Benzerlik Denetimi'ni (iThenticate) kullanır.

Bir yazar genel olarak aynı araştırmayı birden fazla dergide yayınlamamalıdır. Aynı makalenin birden fazla dergiye paralel olarak sunulması etik dışı yayıncılık davranışı oluşturur ve kabul edilemez.

Yazar, makalesinde kullandığı bütün kaynakları kaynaklar bölümünde belirtmelidir. Yazarlar ayrıca çalışmanın özünü belirlemede etkili olan/ olabilecek yayınları özellikle belirtmeli, atıf ya da alıntı yapmalıdır.

Yazarlık, gönderilen çalışmanın tasarımına, yürütülmesine veya yorumlanmasına önemli katkılarda bulunanlarla sınırlı olmalı, yazarlar haksız yazarlıktan kaçınmalıdır. Önemli katkısı bulunanların hepsi ortak yazar olarak yer almalıdır. Araştırma projesine katılanların olduğu durumlarda, Teşekkür bölümünde anılmalıdır.

Tüm yazarlar makalelerde sonuçları veya makaledeki yorumlarını etkilediği şekilde yorumlanabilecek herhangi bir mali ilişkilerini veya diğer önemli çıkar çatışmalarını açıklamalıdır. Proje için tüm mali destek kaynakları açıklanmalıdır.

Bir yazar, kendi yayınlanmış çalışmasında önemli bir hata veya eksiklik tespit ettiğinde, dergi Baş Editörü veya yayıncısını derhal haberdar etmek ve onlarla işbirliği yapmak veya makaleyi geri çekmek veya uygun bir düzeltme yapılarak yayınlamakla yükümlüdür. Yayıncı, bir araştırma kötü niyetli olarak tanımlanırsa, yayımlanmış makaleleri yazarlara önceden bildirimde bulunarak veya bildirmeden geri çekme hakkına sahiptir.

Yayıncının Onayı

Bilimsel suiistimal, hileli yayın veya intihal iddiası durumunda, Yayıncı, Baş Editör ile yakın işbirliği içinde, durumu açıklığa kavuşturmak ve söz konusu makaleyi düzeltmek için gerekli tüm tedbirleri alacaktır. Bu, hızlı bir düzeltme yayınlanmasını veya çok ciddi durumlarda söz konusu çalışmanın tamamen geri çekilmesini gerektirebilir.

Yayıncı ve Dergi, yayıncılık faaliyetlerinde yaş, renk, din, inanç, engellilik, medeni durum, gazilik durumu, ulusal köken, ırk, cinsiyet, genetik yatkınlık veya taşıyıcı durumu veya cinsel yönelim temelinde hiçbir ayırım yapmaz

İÇİNDEKİLER / Contents

DEDE KORKUT

Cilt 9 Sayı 22 Ağustos 2020

**Boyalı Kuş Romanı Bağlamında II. Dünya Savaşı Yıllarında
Orta Avrupa Halk Hekimliği Örnekleri 1-10**
Central European Folk Medicine Examples in The Context of Painted Bird Novel in Years of The World War II

Recep DEMİR

Köktürk Yazıtları Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler 11-26
Determinations on Köktürk Inscriptions in the Context of Kipchak Turkish

Can ÖZGÜR

“Sözde” ve “Demek” Sözcükbirimlerinin Anlam ve İşlev Değişimi 27-38
Semantic and Functional Changes in the Lexemes “sözde” and “demek”

Melike ÜZÜM & Bilge GÖKTER GENÇER

**Salur Kazan’ın Mitik Macerasından Modern İnsanın Bilincine
Arketipsel Sembolik Bir Çözümleme 39-51**
An Archetypal Symbolic Analysis from Salur Kazan’s Mythic Adventure to Modern Human Consciousness

Aydoğan KARA

**Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî’nin Bilinmeyen Bir Eseri:
“Mecmu’atü’l-Letâ’if Sandukatü’l-Ma’ârif 52-119**
An Unknown Work Of Hafız Huseyin Ayvansarayi: “Mecmu’atu’l-Leta’if Sandukatu’l-Ma’arif

Yunus Kaplan & Zahide EFE

Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar 120-155
Syntactic Structures With Antonym Function in Turkey Turkish

Şerife SAZAK

Sözlük Birimi Tanımlarındaki Eş Anlamlıların Denetimi 156-168
Control of Synonyms in Definitions of Dictionary Unit

Göksel SERT

**Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Abdullah Efendinin Rüyalari”
Hikâyesinde Söz Dizimi.....169-180**
The Syntax In Ahmed Hamdi Tanpınar’s Story "Dreams of Mr. Abdullah"

Ahmet ADIGÜZEL

Halide Edib Adıvar’ın Romanlarında Bir Değer Olarak “Baba” Kavramı 181-194
The Concept of “Father” as a Value in the Novels of Halide Edib Adıvar

Yıldız YENER AVCI

Fatiha Tefsiri'ndeki Fiillerin Semantik Açıdan Değerlendirilmesi 195-209

Semantic Evaluation Of The Actions In Fatiha Tefsiri

Fatma KOÇ

Nusayrîliğin Alevî-Bektaşî Edebiyatına Tesiri ve Nusayr-i Tûsî Anlatısı.....210-232

The Influence of Nusayrism on Alaouite-Bektashi Literature and The Narration of Nusayri Tusi

Gökhan ŞENYURT

Çok Dilli Bir Sözlük İncelemesi: Tercümanü'l-Lügat.....232-279

A Multilingual Dictionary Analysing: Tercümanü'l-Lügat

Eyüp ACAR

DEDE KORKUT
MAKALELER/ Articles

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 22 Ağustos/August 2020 s. 1-10.
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut297
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Boyalı Kuş Romanı Bağlamında II. Dünya Savaşı Yıllarında Orta Avrupa Halk Hekimliği Örnekleri

Central European Folk Medicine Examples in The Context Of Painted Bird Novel in Years of The World War II

Öz

II. Dünya Savaşı yıllarında insanlar yalnızca düşmanla değil fakirlikle, yoklukla, bulaşıcı hastalıklarla da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Savaş yıllarında halk, temel yaşam ihtiyaçlarından biri olan sağlık imkânlarına ulaşmakta da zorluk çekmiştir. Halk hekimliğinin gelişme nedenlerinden biri olan modern sağlık şartlarına ulaşmadaki zorluk insanları kendi içlerinde var olan halk hekimlerine yöneltmiştir. Halk arasında, birtakım hastalıkları sağaltma gücüne sahip olduğuna inanılan halk hekimleri kendilerine başvuran hastaları bazen bitkisel-hayvansal ilaçlarla bazen de dini-büyüsel yöntemlerle tedavi etmeye çalışmaktadır. *Boyalı Kuş* romanı da anı niteliğinde olup savaş yıllarında yazarın tanık olduğu, o dönemde yaşanan hastalıkları ve halk hekimlerinin tedavi yöntemlerini gerçekçi bir şekilde aktarmaktadır. Jerzy Kosinski'nin *Boyalı Kuş* adlı romanı bir çocuğun bakışıyla II. Dünya Savaşı'nı, bu savaşı yaşayan insanların zorlu hayatlarını konu almaktadır. Romanda savaşın zorlukları Orta Avrupa'nın cephe savaşına uzak köylerindeki insanlar üzerinden anlatılır. Savaşın ilk yıllarında, bir ailenin 6 yaşındaki çocuğunu Nazilerden korumak için Almanya'dan uzak, Orta Avrupa'da yer alan köylerden birinde yaşayan başka bir aileye teslim etmesiyle başlar. Ancak çocuk savaş günlerinin kargaşası içinde sürekli yer değiştirmek zorunda kalır. Zorunlu olan bu değişikliklerde çocuk her gittiği yerde genellikle köyün en yaşlı ve bilge kadınının evine sığınır. Bu kişilerden tedavi yöntemlerini ve uygulamalarını yaşayarak/yaparak öğrenir. Romanda verilen bu çocuğun başına gelenler gerçek hayatta yazarın kendi hayatıyla örtüşmektedir. Savaştan kaçan bir çocuğun gözüyle ele alınan olayların yanı sıra Orta Avrupa'da merkezden uzak köylerde şifacı kadınların olması, köyün en yaşlılarının bir hekim gibi hastalıkları iyileştirmesi, hastalık isimleri ve tedavi yöntemleri romanda sıklıkla rastlanan unsurlardır. Bu romanı, dönemi anlatan filmlerden, romanlardan, anı eserlerinden farklı kılan temel özellik, savaşın fiziksel mücadelesinden çok cephe gerisindeki halk hekimliği uygulamalarını anlatmasıdır. Bu sebeple makale kapsamında romanda geçen söz konusu veriler halk hekimliği uygulaması açısından değerlendirilmeye değerdir.

Anahtar Kelimeler: Boyalı Kuş, Jerzy Kosinski, Halk hekimliği, tedavi, savaş.

Recep DEMİR*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Ar. Gör
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı ABD
Samsun-Türkiye.
Elmek: recepdemir@omu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9537-2103

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 06.08.2019
Kabul Tarihi: 16.01.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

Abstract

During World War II, people had to deal with not only the enemy but also poverty and infectious diseases. During war, the public also had difficulty in accessing healthcare, which is one of the basic life needs. Difficulty in reaching modern health conditions, which is one of the reasons for the development of folk medicine, has directed people to the folk physicians. Among the people, folk physicians, who are believed to have the power to cure some diseases, try to treat the patients who apply to them with herbal-animal remedies and sometimes with religious-magical methods. *The Painted Bird* novel is also a memorial and realistically describes the diseases and folk physicians' treatment methods experienced by the author during the war years. Jerzy Kosinski's *The Painted Bird* is a novel that has concern World War II from the perspective of a child and the difficult lives of people who lived in this war. In the novel, the challenges of war are told on the people in the distant villages of Central Europe's battle field. It begins in the early years of the war when a family handed over a 6-year-old child to another family living in one of the villages in Central Europe, far from Germany, to protect the Nazis. However, the child is forced to constantly relocate in the turmoil of war days. In these obligatory changes, the child usually takes refuge in the house of the oldest and wise woman of the village wherever he goes. He learns treatment methods and applications from these people by living / doing. What happened to this child given in the novel coincides with the author's own life. In addition to the events dealt with by the eyes of a child who escaped from war, the existence of healer women in distant villages in central Europe, the eldest of the village to cure diseases such as a doctor, the names of diseases and treatment methods are frequently encountered in the novel. The main feature that distinguishes this novel from the films, novels and memorials of the period is that it tells the folk medicine practices behind the battle field rather than the physical struggle of the war. For this reason, the data mentioned in the novel within the scope of the article is worth evaluating in terms of folk medicine practice.

Keywords: The Painted Bird, Jerzy Kosinski, folk medicine, treatment, war.

Giriş

Halkbilimi, toplumların gelenek-göreneklerini, adetlerini, inançlarını ve oluşturdukları kültürel unsurları inceleyen bilim dalıdır. "Halkın bilimi" dir, bu nedenle halkı ilgilendiren her şey halkbiliminin inceleme sahasına girmektedir. Artun'a göre halkbilimi, "Toplumsal ve politik yapıdan ekonomik örgütlenmeye, sözlü gelenek, değerler sistemi ve inançlardan yiyecek-giyecek üretimi, mimari, süsleme sanatları vb. maddi kültür ürünlerine kadar kültürel yaşamın bütününe inceleyen bir disiplindir." (2014: 5). Tanımda yer alan "kültürel yaşamın bütünü" ifadesinin alt başlıklarından biri de halk hekimliği uygulamalarıdır.

Halk hekimliği bilgileri insanoğlunun ilk edindiği ve geçmişten günümüze artırarak çoğalttığı birikimdir. En eski çağlardan günümüze kadar hastalık insan hayatında hep var olmuştur ve insanlar hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu mücadeleleri öncelikle hastalığa karşı çeşitli tedavi yollarının denenmesi, başarısız olanların bırakılması ve başarılı olanların kullanılarak sonraki nesillere aktarılması oluşturur. Halkın kendi deneyim ve tecrübelerine dayanan bu bilgiler yüzyıllarca kullanılagelmiştir. Geçmişten günümüze oluşturulan sözlü aktarımla nesilden nesile aktarılan tedavi yöntemleri halk hekimliği bilgisini oluşturmaktadır. Günümüzde hak tababeti veya halk hekimliği olarak adlandırılan bu uygulamalarda çeşitli bitkilerden, hayvanlardan, dini ve büyüsel araçlardan yararlanılmıştır.

Pertev Naili Boratav, halk hekimliğini "halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince hastalıklarını tanılama

ve sağaltma amacıyla başvurduğu yntem ve işlemlerin tmmü" (2015: 139) olarak tanımlamaktadır.

Çobanoğlu, halk hekimliği ve halk eczacılığı terimlerini halkın; hastalıkların nedenleri, belirtileri, süreleri konusundaki görüşleri ve inanışlarıyla; hastalıkları iyileştirmek için kullandıkları geleneksel-yöresel ilaçların, büyüsel-geleneksel işlemlerin, uygulamaların tmmünü adlandırmada kullanmıştır (Akt: Artun, 2014: 241).

"Halk hekimliği, toplumların mitik dönemden başlayarak günümüze kadarki süreçte maddi ve manevi rahatsızlıklara karşı geliştirdikleri çözümler bütünüdür" (Sever, 2015: 182). Sever'in tanımından hareketle hastalıkların yalnızca maddi olarak değil kendisini manevi olarak da hissettirdiği çıkarımı yapılabilir. Maddi rahatsızlıklara karşı günümüzde modern tıp oldukça ilerleme kaydetmişken Boratav'ın hastalık olarak saydığı nazar, insanlardan gelen kötü etkiler ve cin, peri gibi tabiat dışı varlıkların sebep olabilecekleri sakatlıkları (2015: 140) manevi rahatsızlıkları modern tıp göz ardı etmektedir.

Yaylagül, tanımında "modern tıbbın hizmetlerine ulaşılmayan yerlerde" halk hekimliğinin etkili olduğunu vurgulamıştır: "Halk hekimliği insanlık tarihinin başlangıcından beri ağrıyı gidermek ve sağlığı iyileştirmek için uğraşmaktadır. Modern tıbbın hizmetlerine ulaşılamayan yerlerde özellikle kırsal yaşam alanlarında halk hekimleri devreye girer. Gelenek, deneyim ve çevre koşullarına bağlı olarak gelişen halk hekimliği vücuttaki ahenk ve dengeyi kurma yoluyla fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları gidermeye ve azaltmaya çalışır." (2014: 48).

Halk hekimliği yüzyıllar boyunca dünyanın her yerinde hekime ulaşmanın zor olduğu coğrafyalarda gelişen uygulamalardır. Artun'a göre, günümüzde modern tıp ile halk tıbbı bir etkileşim içindedir ve hastalıkların nedenleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran modern tıp, hastalıkların tedavisinde halk tıbbından yararlanarak, tedavilerde ilerleme kaydetmiştir. Ancak halk nazar, cin çarpması gibi konularda modern tıba güvenmemektedir (2014: 249).

1. Boyalı Kuş Romanı

Güzel ve Torun'a göre, folklor kavramının gövdesini sözlü veya yazılı olması fark etmeksizin "kültür" kavramı oluşturmaktadır (2014: 61). Her millet, tarihinden kaynağını alan, nesiller boyu aktarılan ve günümüzde dahi üretilen bir kültüre sahiptir. Bu kültür ortamı içerisinde doğup büyüyen, kültürel etkiler tarafından şekillendirilen, toplumun yetiştirdiği sanatçı, edebi eserlerinde halk kültürü öğelerine yer vermektedir. Çalışmada üzerinde durulan Polonyalı yazar Jerzy Kosinski'nin *Boyalı Kuş* romanı da halk hekimliği hakkında içerdigi bilgiler nedeniyle halk kültürü unsurlarını bolca barındıran bir eserdir. Kitap ilk olarak 1965 yılında yayımlanmıştır. Türkiye'de ise ilk kez 1968 yılında E Yayınları'ndan Aydın Emeç'in çevirisi ile basılmıştır. Bir çocuğun bakış açısıyla anlatılan roman toplam 239 sayfa ve 20 bölümden oluşur. Roman 1939-1943 yılları arasındaki zaman aralığını konu almaktadır. Romana konu teşkil eden olaylar II. Dünya Savaşı yıllarında Orta Avrupa'da Alman işgaline uğrayan dağ köylerinde geçer.

II. Dünya Savaşı yıllarında toplum tarafından Yahudi veya Çingene olarak görüldüğünden dışlanan 6 yaşındaki bir çocuğun hayat öyküsü anlatılmaktadır. Romanda Nazilerden, Almanya'nın faşist yönetiminden kaçmak zorunda olan

kahramanın, Orta Avrupa'nın dağ köylerinde sürekli yer değiştirmesi ve yeni kişilerle tanışıp onlardan edindiği tecrübeler ele alınır. Bu kaçış 1943 yılına kadar devam eder. 1943 yılında Kızılordu birlikleri çocuğun kaldığı köye gelerek onu sahiplenir, çocuğu kimsesizler yurduna verirler. Ailesinin çocuklarını bulmasıyla roman son bulur.

Adı geçen eserin girişinde yer alan yazarın biyografisinden hareketle eserin baştan sona kurmaca bir eser olmadığını, yazarın kendi hayatından yola çıkarak otobiyografik bir roman kurguladığını anlıyoruz. Yazarın biyografisinde yer alan şu kısımlar, romandaki çocuğun hayatıyla birebir uymaktadır: "Jerzy Kosinski, 6 yaşında II. Dünya Savaşı nedeniyle evden ayrılmak zorunda kaldı. Nazi işgalindeki Doğu Avrupa'da çeşitli köylerde ırgatlık, hayvan bakıcılığı, çiftçilik yaptı. Savaş sonunda anne ve babasıyla yine bir araya gelen Kosinski, sakat çocukların gittiği bir okula yerleştirildi" (Kosinski, 2011: 7).

Yazarın II. Dünya Savaşı gerçeklerinden yola çıkarak Alman işgalindeki Orta Avrupa'da yaşadığı köylerde bir folklorist gibi halk inançlarını, halkın tedavi yöntemlerini ele alması söz konusu romanı halkbilimi açısından incelenebilir kılmıştır. Örneğin, yoğrulmuş hamurun ekşimemesi için öncelikle kişinin başındaki uğursuzluğun atılması gerektiğine inanılır. Bunun için hayvan pislikleri ateşe atılır, duman çıkarken de sihirli sözcükler söylenir (2011: 16). Diş saymanın uğursuzluğuna inanılır, her sayılan dişin ömürden bir yıl götürdüğü inancı vardır (2011: 16). Ağacın hastalıkları ve ölümü üzerine çektiği düşünülür. Eğer bir düşmana zarar vermek isteniyorsa bir ağaca gidilir, düşmanın yüzü göz önüne getirilerek ağaca vurulur. Böylece düşmanın zarar görmesi sağlanır (2011: 40). Yılın ilk leyleğini görenin uğurlu olacağı düşünülür. Günahkâr kişilerin yaşadığı evin çatısına leyleğin gelmeyeceğine inanılır (2011: 51). Romanda köylülerin kuş davranışlarından da anlam çıkardığı bilgisine yer verilmiştir: "Gökyüzünün kana boyandığı gurub zamanı çeşit çeşit kuşun uçtuğu görülürse kötü ruhların bunlara binip lanetli ruhları kovaladıkları anlaşılmalıydı. Bir tarlada karga, kuzgun ve ala kargaların toplandığı görülürse şeytanın desteklediği bu toplantı diğer kuşlara duydukları nefreti perçinlemek amacıyla yapılıyor demektir. Ak kanatlı kuzgunların görünüşü kasırganın ilkbaharda olacağını, yere sürtünürcesine uçan yaban kazları ise yağmurlu bir yaz ve kötü ürün habercisiydi" (2011: 53).

Romanda, II. Dünya Savaşı'nın zorlu yıllarında köylülerin mücadele ettiği birçok hastalık ismi geçer. Boğaz, kulak, mide ağrısı, yüksek ateş, ur, kangrenli bacak gibi hastalıkların tedavisi ve bu hastalıklarla mücadelede yardımcı olan hekim görevini üstlenen kadınların, bilgelerin olması da romandaki halk hekimliğine dair unsurları oluşturur. Bu bilgiler de romanın halkbilimi açısından incelenmesini gerekli kılar.

2. Boyalı Kuş Romanında Halk Hekimliği İzleri

2.1. Şifacı kadınlar

Fiziksel ve ruhsal hastalıklar bazen şifacıların hazırladıkları ilaçlarla, bazen de dua ve büyü ile giderilmeye çalışılmıştır. Şifacılar herkes tarafından bilinen ve saygı duyulan yaşlı kadınlardır. Burada dikkat çekici olan unsur iyileştirme gücünün bir kadında bulunmasıdır. Bayat'a göre "Kadın ilk hekimdir, ilkel toplumlarda çocuğunu tedavi eden, yaşlılara bakan, kocasını iyileştiren yine kadındır ve bu kadın şaman olsa da olmasa da ilk tabip, ilk iyileştiricidir" (2015: 110). Bu kişiler hekim görevini üstlenerek hastalıkları teşhis eder, gelenekten edindiği bilgi ve uygulamalarla hastalığın tedavisine yönelik ilaçlar uygular (Sever, 2015: 182).

Şifacı kadınlar ruhlarla da iletişim kurabildiklerinden günümüz hekimlerinden farklılık gösterirler. Bu sebeple şifacı kadınlar şaman özelliği de gösterirler. Şamanizm inancına göre her şeyin bir ruhu vardır. Çeşitli sebeplerle bu ruhlar insanlara zarar verebilirler. Bu zararları önlemeye ise “şaman tedavi sistemi” denir (Bayat, 2015: 103). Şamanizm’de görülen kötü ruhların insanları hasta ettiği inancı dünyanın birçok yerinde büyüsel tedavi gerektiren hastalıkların ortaya çıkış nedeni olarak görülmektedir. Modern tıbbın hastalık olarak kabul etmediği bu gibi durumlar Bayat’ın ifadesiyle “ilk hekim” olan kadın şifacılar tarafından tedavi edilmektedir.

Akın ise bu bilge kadınları yeteneklerine göre üç grupta inceler. Birinci grup organik maddelerin etkilerini kullanarak bitkilerden, hayvanlardan ve insanların vücut parçalarından yararlanır. İkinci grup, düşüncelerin, kelimelerin, işaret ve mimiklerin gücünden yararlanır. Üçüncü grup ise geleceği önceden görebilme yeteneğinden yararlanır (2009: 120-121).

Şifacı kadınların veya benzer bir yaklaşımla kadın şamanların, hastalıkların teşhisi ve tedavisinde ruhlarla iletişim halinde olmaları, özel tedavi pratikleri, alternatif uygulamaları gibi birçok özelliği romanda hekimlik yapan kadınların (Olga ve Marta) özellikleriyle örtüşür.

Romanın ana karakteri olan 6 yaşındaki çocuk, savaş günlerinin kargaşasında Orta Avrupa’nın çeşitli köylerinde sürekli yer değiştirmek zorunda kalır. Ancak gittiği her köyde Çingene ve Yahudi muamelesi yapıldığından dışlanır, kimse evine almak istemez. Sadece o köyün yaşlı, bilge, hastalıkları iyileştiren kişisi çocuğu evine kabul eder. Bu kişi genellikle kadındır.

İlk gittiği köyde Marta isminde yaşlı bir kadın çocuğa sahip çıkar. Bu kadın ölümü evden uzaklaştırmak için sihirli cümleler okuyan, hayvan pisliklerini yakarak kötü ruhları evden kovmaya çalışan, ağrıların tedavisini yapan yaşlı bir kadındır (2011: 11-17).

Marta ölünce çocuğu başka bir köyden “Bilgiç Olga” isminde yaşlı bir kadın sahiplenir. Bilgiç Olga hastalıkları iyileştirdiğinden köyde saygı gören bir kişidir. Herkes saygı duyduğu için çocuğu sahiplenmesine kimse bir şey demez. Kangrenli bacağı iyileştiren, doğum yaptırabilen, kulak ağrılarını gideren, kan çıbanları, ur, her çeşit şişliği yarmayı, çürük dişleri çekmeyi bilen birisidir. (2011: 25).

Romanda halk hekimliğini üstlenen bu kadınlardan Olga, yalnızca halk hekimliği bilgilerini değil bunun yanı sıra halk veterinerliği konusuna da hâkimdir. Nitekim söz konusu hâkimiyeti çocuğun Olga hakkındaki şu sözlerinde görmekteyiz:

“Olga, köyde büyük bir saygı görürdü. Çoğu zaman, pazarda satılacak hayvanlara büyü yapılmaması için gelip gözlerini yıkamasını istenirdi. Kaçan domuzu yakalamak için köylülere üç kez yere tükürmeyi, boğa ile çiftleştirilmeye götürülen ineğe verilmek üzere bazı otlardan yapılmış merhemi öğretirdi. Olga’ya sormadan kimse ne at alırdı ne inek. Hayvanın üstüne biraz su döker, silkinişinden değerini bulurdu. Hayvanın fiyatı onun kararına göre biçilirdi.” (2011: 29).

2.2. Nazar ve Tedavisi

Kötü bakış olarak bilinen nazar, geçmişte çok eskilere dayanan bir inanıştır. Birçok toplumda kötü bakışın uğursuzluk getirebileceği, kişiye ya da nesneye zarar

verebileceği inancı vardır. Bununla birlikte gelebilecek herhangi bir zarara karşı önlem olarak çeşitli nesnelere kullanıldığı da bilinmektedir. Westermack'ın *Nazar Değmesi İnanıcı* adlı çalışmasında, Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalıların uğursuz gözlerden gelen fenalığı ortadan kaldırmak için el şeklinde muskalar kullandığı belirtilmiştir (1961: 10).

Nazar insanlara ve diğer varlıklara büyük zararlar verebilmektedir. Büyü gibi kasıtlı olarak zarar verme amacı olmasa da nazar yoluyla da zarar gelebilmektedir. Bu konuda Dundes'in büyü ile nazar arasındaki ayrımı yaptığı açıklamasına yer verilebilir. Dundes'e göre nazar farkında olmadan, herhangi bir kasıt olmadan karşıdaki obje ve nesneye zarar verme durumudur. Büyü ise tam tersi bilinçli yapılan bir eylemdir. Ancak nazarda da büyüde de verilen zarar ölüme kadar gidebilmektedir (1992: 259-260).

Romanda nazarı değdiği inanılan kişi romanın ana kahramanı olan çocuktur. Çocuğun bakışlarının zararlı olduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

"Çingene ya da büyücü gözü diye adlandırılan bu gözler, sakatlık, veba ve ölüm taşıyıcısıydı. Bu yüzden kendisinin de çiftlik hayvanlarının da yüzlerine bakmamı yasaklamıştı" (2011: 16). Bir başka bölümde çocuğun bakışları ifrite benzetilmiştir: "Yere düşen saç tellerini toplamam yasaklanmıştı. Bir ifritin gözü önünde yere tek bir tel saç düşse, hemen ardından korkunç boğaz ağrılarının geleceğini bilmeyen yoktu." (2011: 17).

Nazarın verebileceği zararların ölüme kadar gidebileceği ve kimlerin nazarının zararlı olduğu romanda da geçmektedir:

"İblis'in varlığının şaşmaz belirtisi, açık renkli parlak gözlerin içine, hiç kırılmadan bakabilen büyülü gözlerdi. Olga'ya göre istemesem de gözlerine baktığım kişilerin başına kötü ruhları topluyordum. Yaptığım büyüleri bozmak da benim elimdeydi. Sapasağlam bir çocuğa bir kez bakmam yeterdi, hemen hastalanabilirdi. Genç bir dana anlaşılmayan bir hastalıktan ölebilir, hasat sırasında toplanan ekinler hemen çürüyebilirdi." (2011: 27).

Köylüler zarar göreceklere inandıkları çocuğun bakışlarına maruz kaldıklarında bu kötü etkiden korunmak için kendilerine göre bir yol geliştirmişlerdir: "İçlerinden birinin gözüne bakıyordum arada, baktığım hemen başını çevirip üç kez yere tükürüyordu." (2011: 25).

2.3. Ağrı ve Tedavisi

"Vücutun herhangi bir yerinde hissedilen şiddetli acı" (2011: 51) anlamına gelen ağrı, vücutta meydana gelen bir bozukluk neticesinde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ağrı çeşitli hastalıkların habercisi olarak görülmektedir. Kişinin olağan hayat akışını oldukça sekteye uğratan ağrı, günümüzde ağrı kesicilerle oldukça kolay tedavi edilse de ağrı kesicileri elde etmenin imkansız olduğu dönemlerde insanları alternatif tıp yöntemlerine yönlendirmiştir.

Romanda karakterlerden birinin ağrısı olduğunda ağrısının geçmesi için şu uygulama yapılmaktadır:

"Ağrılar yeniden geldiğinde bir parça çiğ et alıp ince ince kesip bir toprak testinin dibine koyuyordu. Güneş batmak üzereyken çektiği kuyu suyunu da üstüne döktükten sonra testiyi kulübenin bir köşesine gömüyordu. Et çürüyene kadar birkaç gün içinde ağrılardan kurtulduğunu söylüyordu." (2011: 16).

Acıpayamı'nın "ırvasalama" olarak tanımladığı bu yöntem hastanın vücudu dışında uygulanır ve bu yöntemde hastanın psikolojik açıdan etki altına alınarak vücudundaki rahatsızlıktan kurtulması hedeflenmektedir (1969: 1-9). Ağrısı bulunan hasta etin çürümesi ile ağrının iyileşmesini özdeşleştirdiğinden ve ağrının son bulacağı zamanı yakın gördüğünden psikolojik olarak kendisini iyi hissetmekte, bu durum da ağrının etkilerini azaltmaktadır. Moral açısından rahatlayan ve iyi hisseden hastanın tedavisinin de daha hızlı gerçekleştirileceği çıkarımı yapılabilir.

2.4. Kangren ve Tedavisi

Kangren "vücudun herhangi bir yerindeki dokunun oraya kan gelmemesi sonucu ölmesi" dir (2011: 1297). İşlevini tamamen kaybetmiş bir uzvu tedavi ederek kangrenin etkilerini ortadan kaldırmak mümkün değildir ancak vücuda yayılmasının engellenmesi gerekmektedir. Bu noktada halk hekimliği ve veterinerlik uygulamaları incelenen romanda şu şekilde geçmektedir.

Gittiği köyde bacağı kangren olmuş bir hastanın tedavisini kahraman şu şekilde nakletmektedir: "Olga, ateşte kızdırdığı bir ütiyü bacağına bastırıp yarayı dağlıyordu. Yarayı dağladıktan sonra bacağı yeni toplanmış küf ve örümcek ağıyla karıştırılmış ekmeğe içiyle sarıyordu." (2011: 26) Kangrenin vücudun tamamına yayılmasını önlemek için önce ayağı dağlayan Olga ardından o bölgeye sürdüğü karışımla tedavinin etkisinin artmasını ve daha hızlı iyileşmesini amaçlamaktadır.

Kangren tedavisinde kullanılan dağlama yöntemi, yaralı veya işlevini tamamen kaybetmiş uzvun vücudun diğer kısımlarına zarar vermesini önlemek amacıyla kızgın, metal bir cisimle bu yaranın yakılmasına dayanmaktadır. Durmuş'a göre dağlama olarak bilinen bu yöntem, insanın bedeninde ortaya çıkmış bir takım hastalıkların, özellikle yara ve şişliklerin tedavisinde söz konusu olmaktadır. Bedenin baştan ayağa kadar birçok yerine dağlama yapılmaktadır. İnsanların yanı sıra hayvanlara ve bitkilere de yapıldığı bilinmektedir (2012: 120).

3.5. Kulak Ağrısı ve Tedavisi

Romanda kulağı ağrıyan bir hastanın Olga'ya başvurması ve ona uygulanan tedavi şöyle anlatılmaktadır:

"Olga hemen onun kulağını kimyon yağıyla yıkadı, sonra erimiş balmumuna batırılmış huni biçiminde tiftik fitilini bu kulağa sokar ve yıkadı. Daha sonra yanan fitilin "talas" adını verdiği kalıntılarını temizlemek için kulağın içine üflerdi. Fitilin yaktığı yerlere de soğan suyu, teke ya da tavşan safrasını votkaya karıştırarak hazırladığı merhemi sürerdi." (2011: 26).

İyileştirici etkisi olduğuna inanılan birçok bitkisel ve hayvansal kaynaklı nesnenin kullanıldığı bu tedavide halk hekimi olan Olga bir farmakolog gibi merhem hazırlayarak bir doktor gibi bunu hastanın kulağına uygulamıştır.

3.6. Ateş ve Tedavisi

"Genellikle hastalık etkisiyle artan vücut sıcaklığı, kızdırma" (2011: 181) olarak tanımlanan ateş, insanın sağlık durumunun kötü olduğunu gösteren oldukça tehlikeli bir göstergedir. Tek başına yüksek ateş bir hastalık olmamakla birlikte bir hastalığın var olduğunu ve vücudun o hastalıkla mücadele ettiğini gösterir.

Romanda ateşi olan kişilerin ateşini düşürmek ve onları iyileştirmek için iki farklı tedavi uygulandığı görülmüştür. Bunlardan ilki ateş ve toprağın iyileştirici gücünün

kullanılmasıyla şu şekilde uygulanmıştır: “Olga kazdığı çukuru toprakla doldurdu beni girtlağıma kadar gömdü. Başımın çevresinde üç ayrı ateş yaktı. Soğuk şerbetler getirip ağzıma döktü. Birkaç gün sonra kendime geldim. Toprak hastalığın tohumlarını yok etmişti.” (2011: 31-33).

Madenî bir ilaç, merhem olarak görülen toprağın esas alındığı; ateş ve suyun da yardımcı faktör olarak kullanıldığı bu tedavi sürecinin sonunda çocuk sağlığına kavuşmuştur. Anadolu’daki halk hekimliği uygulamalarında da toprağın kullanıldığı belirten Recep Tek’e göre, “Toprakta yararlanılarak yapılan sağaltma işlemlerinde dinî ve gerçekçi uygulamaların yanı sıra temas ve taklit büyüünden yararlanılmakta, hastalığın cansız bir varlık olarak toprağa devredilmesi ya da şifa verici büyüsel gücün toprak aracılığıyla insana göçürülmesi pratiği görülmektedir.” (2018: 201).

2.7. Mide Ağrısı ve Tedavisi

Mide ağrısıyla karşılaşan birinin midesini rahatlatmak için onu kusturmak en bilindik uygulamalardan biridir. Romanda da bu durumla karşılaşan halk hekimi, hastayı kusturmak amacıyla ona iğreneceği şeyler yedirip içirmektedir. “Bitleri ve tahtakurularını bir düzine kadar bulup onları ezer, bir hamura karıştırırdı. Birkaç damla at sidiği, bir ölçü gübre suyu, bir tutam kedi pisliği ve ölü bir örümceği de katar mide ağrılarına iyi gelen eşsiz bir karışım elde ederdi. Karışım içildikten sonra bir kişi kusuyorsa hastalığın gövdeden kovulup uzaklaştığı anlamına gelirdi. Kusmadan sonra kişiye rahatlaması için balla ılık su verilirdi.” (2011: 74).

Yukarıdaki yöntem hastayı kusturmada yetersiz kalırsa şu yöntem de uygulanabilirdi: “At kemiklerini ezer un ufak eder, bir ölçü tahtakurusu ve canlı karınca katar, hayvancıklar birbirine girerken karışımı bir parmak gaz yağı ve tavuk yumurtasıyla birleştirirdi.” (s2011: 75).

2.8. Ur ve Tedavisi

Ur diğer adıyla tümör vücudun belli bir yerinde kendiliğinden çıkan, iyi veya kötü huylu olmasına bağlı hacmini artırarak vücutta görevini yerine getiren organların işleyişini tehdit eden bir hastalıktır.

Romanda vücudunun bir yerinde ur bulunan hastalar için şu şekilde bir büyüsel tedavi uygulanmaktadır:

“Ölünün ailesi büyük odada toplandı. Bu arada köyün en yaşlı kadınlarından biri ölünün sol kolunu sıvamış, sonra bu kolu siyah bir karışıma bulamıştı. Boynunda ur çıkan ne kadar erkek ve kadın varsa yaşlı kadın onları ölünün yanına getiriyor, urun üstüne birtakım işaretler yaptıktan sonra ölünün parmağını yedi kez ura dokunduruyordu. Korkudan sapsarı kesilen hasta, yaşlı kadınla birlikte şu sözleri tekrarlıyordu: “Defol git hastalıklı! Bu el seni de kendisiyle birlikte götürsün.” (2011: 94).

Halk hekimliği uygulamalarında büyüsel kaynaklı tedavinin yoğun bir şekilde uygulandığı bu işlemde, “yedi” sayı motifinin evrensel bir değer olduğu da anlaşılmaktadır. Ölü elinin urun üstüne yedi kez dokundurulması ve her defasında hastanın belli bir sözü tekrarlaması bu büyüsel tedavideki psikolojik yönü oluşturmaktadır. Hasta, ölü ile birlikte vücudundaki urun da yok olacağına inanmaktadır.

Sonuç

Kosinski'nin *Boyalı Kuş* romanı, bir çocuğun (kendi) hayat hikâyesinin içerisinde 20. yüzyıl Orta Avrupa'sında II. Dünya Savaşı sırasında tanık olunan halk hekimliği verilerini ayrıntılı olarak sunmaktadır. Romanda halk hekimliği uygulamaları, roman kurgusunun temel unsuru olmamakla birlikte yazar tanık olduğu bu uygulamaları romandaki çocuğun gözünden Olga ve Marta karakterlerine yaptırmaktadır. Romanın ana karakteri olan çocuğun, Olga'nın hekimliği hakkında: "Bütün hastalıkların ilacını bilirdi. Köylüler dertlerini ona anlatırlar, Olga da her zaman onları kurtarırdı" (2011: 26) şeklindeki ifadeleri, halk hekiminin alanında uzman ve çevresindekilerin güvenini kazanmış bir birey olduğunu kanıtlamaktadır.

Romanda Olga ve Marta karakterlerine öncelikle "kadın halk hekimi" olmaları yönüyle değinilmiştir. Türk halk inançlarında "nazar" olarak bilinen göz değmesinin de adı geçen eserde yer alması bu inancın Orta Avrupa coğrafyasında da görüldüğünün kanıtıdır. Ayrıca nazardan korunmak için uyguladıkları yöntem de yer verilmiştir. Nazarın dışında eserde somut olarak görülen ağrı, kulak ağrısı, mide ağrısı, kangren, yüksek ateş, ur gibi rahatsızlıklar ve hastalıklar ile bunların tedavilerine yer verilmiştir.

Romanın genel kurgusu içerisinde bazı halk hekimliği uygulamalarının ayrıntılı olarak anlatılması, modern tıp ve eczacılık bilimleri için de yararlı olabilecektir. Tedavilerin uygulanmasında kullanılan bitkisel ve hayvansal kaynaklı ilaçların etken maddelerinin incelenmesi halinde, yüzyıllar boyunca artarak gelen tecrübe ve birikimle oluşan bu bilgiler modern tıbbın gelişimine de katkı sağlayacaktır.

Romanda, yazarın gözünden savaş yıllarında yaşanan yoksulluk, cephe gerisi şartları vb. anlatıldığından eser aynı zamanda tarihi bir romandır. Kosinski eserini oluştururken folklor araştırmacısı hüviyetinde, tanık olduğu olayları, verileri aktarmıştır. Roman bütün bu bilgiler bakımından halkbilimi ve halk hekimliği açısından önemli veriler içermektedir.

Bu çalışma romanın içerdiği halk hekimliği uygulamaları açısından değerlendirilmiştir ancak Orta Avrupa köylerinde karşılaşılan bu tedavi yöntemleri mukayeseli olarak çalışılmamıştır. Konuya ilgi duyan araştırmacıların eserde yer alan tedavileri farklı ülkelerde kullanılan halk hekimliği uygulamalarıyla karşılaştırarak yapacakları çalışmalar da alana katkı sağlayacaklardır.

Kaynaklar

- Akın, H. (2001). *Ortaçağ Avrupasında Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara: Dost Yayınları.
- Artun, E. (2014). *Türk Halkbilimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bayat, F. (2015). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (1984). *Türk Halkbilimi II/ 100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Dundes, A. (1992). "Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semitic Worldview". *The Evil Eye*. Londra: A Case Book. (257-313).
- Durmuş, İ. (2012). Türk Kültür Çevresinde Dağlama Geleneği. *Milli Folklor*. 24/95, 114-121.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kosinski, J. (2011). *Boyalı Kuş*. İstanbul: E Yayınları.
- Sever, M. (2015). Halk Tıbbı, Halk Hekimliği. *Akademik Bakış*. 9/17, 181-191.
- Tek, R. (2018). Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak. *SEFAD*. 39, 189-204.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Westermack, E. (1961). *Nazar Değmesi İnancı*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Yaylagül, Ö. (2014). Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri. *Milli Folklor*. 26/103, 48-58.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 22 Ağustos/Agust 2020 s. 11-26
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut352
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Köktürk Yazıtları Üzerine Kıpçak Türkçesi Bağlamında Tespitler

Determinations on Köktürk Inscriptions in the Context of Kipchak Turkish

Öz

Köktürk yazıtları, Türk dilinin bilinen en eski yazılı metinleridir. Bundan dolayı yazıtlarda Türk dilinin fonolojik, morfolojik ve leksikal olarak en eski biçimleri bulunmaktadır. Bu biçimler yazıtlardan sonraki dönemlerde bazen değişerek, bazen gelişerek bazen de değişmeyerek kullanılmıştır ve kullanılmaya da devam etmektedir. Kıpçak Türkçesi Türk dilinin Orta Türkçe diye adlandırılan döneminin alt kollarından biridir. Bu araştırmada Kıpçak Türkçesinde görülen fonolojik, morfolojik ve leksikal unsurlar ile bunların Köktürk Yazıtlarındaki görünümü ele alınıp işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Yazıtları, Kıpçak Türkçesi, tespitler

Abstract

Köktürk inscriptions are the oldest known written texts of the Turkish language. Therefore, the oldest forms of the Turkish language are phonologically, morphologically and lexically in the inscriptions. These forms were used in the periods after the inscriptions, sometimes changing, sometimes developing and sometimes not changing, and they continue to be used. Kipchak Turkish is one of the sub branches of the period of the Turkish language called Middle Turkish. In this research, the phonological, morphological and lexical elements seen in Kipchak Turkish and their appearance in the Köktürk inscriptions will be studied.

Keywords: Köktürk inscriptions, Kipchak Turkish, determinations.

Can ÖZGÜR*

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Prof. Dr
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir-
Türkiye.
Elmek: kipcakistan3@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9022-9874

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 16.06.2020
Kabul Tarihi: 18.06.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

Giriş

Köktürk yazıtları bilindiği gibi Türkçenin bilinen en eski ve en önemli dil ve edebiyat anıtlarının başında gelmektedir. Bu yazıtların en önemlisi ve metin olarak en geniş 2. Köktürk devletine ait Tonyukuk (720-725?), Kül Tigin (732) ve Bilge Kağan (735) Yazıtlarıdır. Eski Türk yazıtları üzerine bugüne kadar sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Eski Kıpçak Türkçesi 13.-17. Yüzyılları kapsayan ve kendi içinde: 1. Bozkır Kıpçakçası (Kumanca), 2. Memlûk Kıpçakçası, 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan Türk Dilinin Orta Türkçe döneminin alt kollarından birini oluşturan tarihî yazı dilidir.

Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesine ait ilk bilgi ve kayıtlara 11. yüzyılda yazılmış Türk dilinin bir diğer en temel ve en önemli eserlerinden Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lugatî't-Türk'te rastlanmaktadır (DLT: 710-716); (KBÇ: 2477, 2637, 3407, 5133).

DLT'deki kayıtlara göre; Kıpçak Türkçesi, çoğunlukla Oğuzcayla birlikte değerlendirilmiştir. İki lehçe Türk dilinin Batı kolunun içine alınmıştır. Kıpçak Türkçesi ve Oğuzcanın (Türkmence), o tarihlerde gramer ve söz varlığı bakımından birbirine yakın bir durumda olduğu görülmektedir (DLT: 4, 10, 11, 12, 13; DLT I-IV).

Bu çalışmada, DLT'deki Kıpçakçaya ait dil malzemesindeki ve Kıpçak sahası sözlük-gramer kitaplarının başında gelen Kitâbü'l-İdrâk lî Lisani'l-Etrâk(Kİ)'deki Kıpçakça kayıtlı kelimelerden yine yazıtlarda geçen 700 civarındaki tekrarlanmayan sözcüğün Genel Kıpçak Türkçesi sözcüğü ile karşılaştırılmasından hareketle Köktürk yazıtları üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamında tespitlere yer verilmektedir.

Bu arada Köktürkçe üzerine yaptığımız karşılaştırmada, konumuzla ilgili bazı araştırmalar göze çarpmaktadır. Yapılan araştırmalar daha çok Oğuzca üzerine Eski Türkçeyle ilgili incelemelerdir (Korkmaz 1973; Korkmaz 1975; Gülsevin 1994; Gülsevin 1998; Toprak 2003; Gülsevin 2004; Kaymaz 2004; Gülsevin 2010; Karadeniz 2016; Akar 2018).Yaptığımız taramada Eski Türk Yazıtları üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamında yapılan bir çalışma görülmemektedir.

1. Gramer Bakımından Tespitler

1.1. b- ~ m-:

DLT'de Oğuzlar, Suvarlar ve Kıpçakların kelime başında **m-**'yi **b-**'ye çevirdikleri ifade edilmektedir. Fakat, Eski Kıpçak Türkçesinde bu verilen bilginin tersi şeklinde bir durum söz konusudur. Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserler çoğunlukla kelime başında **m-** ünsüzü tarafındadır.

Köktürk Yazıtlarında kelime başında **m-**'li örnekler bulunmaktadır. Tonyukuk Yazıtı **b-** tarafındayken diğer iki yazıt **m-** tarafındadır. *men* (12 tane), *meniñ* (2 tane), *maña* (5 tane) (OY 2018: 162).

1.2. -gAn sıfat-fiil eki:

Kıpçak Türkçesinde yaygın olarak **-gAn** sıfat-fiil eki kullanılmıştır. Köktürk Yazıtları'nda bununla ilgili olarak *kor(t)-gan* "kale, müstahkem, mevki, sığınak" (OTG: 91) ve kağan ismi olarak geçen *Kapgan* kelimelerini gösterebiliriz (OTG: 172).

1. 3. -DaçI sıfat-fiil eki:

DLT’de sıfat-fiil (ism-i fail) eki olarak Oğuz, Kıpçak, Yemek, Yağma, Argu, Suvar, Peçenek ve göçebe dillerde **-GuçI** yerine **-DAçI** ekinin geçtiği bilgisine yer verilmiştir (DLT II: 18, 32, 48, 314, 318). *barguçı* > *bardacı* (varan, varıcı), *turguçı* > *turdaçı* (kalkan, kalkıcı), *bititküçi* > *bititdeçi* (yazdıran, yazdırıcı), *toğruğuçı* > *toğradaçı* (doğrulayan, doğrayıcı), *oğrağuçı* > *oğradaçı* (uğrayan, uğrayıcı). Bu ekin Köktürk Yazıtları’nda niteleyici ve eyleyici adı olarak kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

ölteçi bodunug tırgürü igi(t)tim “ölecek halkı dirilttim ve doyurdum.”

eki üç biñ sümüz kelteçimiz bar mu ne “iki üç bin kadar gelecek askerimiz var mı ne (OTG: 172).

Kıpçak Türkçesinde bu ekin aynı şekilde örneklerine rastlanmaktadır. *keldeçi*, *töretdeçi*, *öldeçi*, *turmadaçı* (KTG1: 142; KTG2: 323).

1. 4. II. Çokluk Şahıs Emir Kipi:

DLT’de II. çokluk şahıs emir ekini Oğuzların ve Kıpçakların **-nglAr** yerine **-ng** şeklinde kullanıldığı bilgisi geçmektedir. Aynı zamanda yaşlı olan ve sayılan kimseler için de bu ekin **-nglAr** şeklinde kullanıldığı bilgisi vardır.

barıng (Oğuzca ve Kıpçakça) > *barınglar* (Öbür Türklerce), *toğrang* (Oğuzca ve Kıpçakça) > *toğranglar* (Öbür Türklerce) gibi (DLT III: 313-314).

Köktürkçede de bu ek aynıdır ve benzer şekilde bir emirin içinde nezaket ifadesi (hitap) işlevinde de yer aldığına tanık olunmaktadır.

Siz taşık-ıñ çıkıg taşgar-ı-ıñ timiş “Siz sefere çıkın, Çık’leri de çıkarın demiş (OTG: 181).

Kıpçak Türkçesinde ek **-ng**, **-nglAr** yanında **-ngIz**, **-ngUz** şeklinde çeşitlenmiştir. **-nglAr** şekli tek örnekte CC’de geçmektedir (KTG2: 240-241).

Yani Köktürk yazıtlarında olduğu gibi emir kipi II. çokluk şahıs eki olarak **-ng** şeklinin yanında **-nglAr** şeklinin de Kıpçaklar ve diğer Türkler tarafında kullanıldığı bilgisi aktarılmıştır.

1. 5. -GLI, -GLU:

Yazıtlarda **er-igli* < *erkli* şeklinde tek örnekte karşılaşılmaktadır. Bu ek sıfat-fiil eki olarak “olan”, zarf olarak “iken” anlamında kullanılmıştır (OTG: 173).

Bu ekin Kıpçak Türkçesinde örneklerine rastlanmaktadır: *örtügli*, *sevügli* (KTG2: 329). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-ölü* şekli de bulunur *ögövlü*, *titrövlü* (KTG2: 329).

1. 6. Kapalı e

Kapalı /e/ ünlüsü için Köktürk yazıtlarında ayrı bir işaret yoktur. Bu nedenle sözbaşı, söz içi ve sonu bu ses ya /I/ harfi ile yazılır ya da hiç gösterilmez. *ikegü*, *il*, *ir*, *it*- gibi (OTG: 25).

Kıpçak metinlerinde de Arap harflerinden kaynaklanan /é/ (kapalı e) sesini gösterecek bir işaret yoktur. Yalnız bazı kelimelerdeki bazı harflerin hem esre hem de

üstünle harekelendiği de görülmektedir. Bu iki kullanım bir kapalı /é/ sesinin varlığına işaret etmektedir. Bu konuda tartışma devam etmektedir. CC' de ise kapalı e'nin varlığı kabul edilmektedir (KHKD: 199, 210). Ermeni Kıpçak metinlerinde ise farklı şekiller görülebilmektedir. *biy, çiçak, kir ~ k'ir, en-, erin, ket-, tiş* (KTG2: 77).

1. 7. DLT'de *tunur* "kapanır, tıkanır" şeklinde tek kullanımlık bir kelimenin Kıpçaklar ve Oğuzlar tarafından *tunar* şeklinde üstün ile söylendiği bilgisi vardır (DLTII: 27). Bu eylem Tonyukuk Yazıtında bir yerde *tumuş* şeklinde geçmektedir. (OY: 183).

1. 8. -DOk/ -dUk ekli eylem adı (sıfat-eylem):

Köktürk yazıtlarında genellikle ad ve geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılır. Yüklem görevi ile kullanıldığını kanıtlayan örnekler de bulunmaktadır.

teŋri yarlıkadoğın üçün "Tanrı lutfettiği için" (OTG: 170).

ol bilmedöğın üçün "o bilgisizliği yüzünden" (OTG: 170).

olurtokuma "tahta oturduğumda" (OTG: 170).

Bu sıfat-fiil eki Kıpçak Türkçesinde de vardır.

birakduğı, didüğü, irüşdüğü, tiledüğü (KHKD: 237).

1. 9. -makçı ekli eylem adı:

Bu eylem adı Köktürk yazıtlarında eyleyici adıyla kullanılır: *ar-makçı* "aldatan, aldaticı". Bunu Kıpçak Türkçesinde **-maçı** gelecek zaman sıfat fiil eki olarak görüyoruz: *bolmaçı* sözler (OTG: 167; KHKD: 237).

1. 10. -mAz ekli eylem sıfatı:

Köktürkçede sıfat-fiil olarak niteleyici ve yüklem olarak kullanılır:

bilig bil-mäz kişi "cahil kişiler" (OTG: 170).

Kıpçak Türkçesinde ise,

bilmezler katında (KHKD:237) şeklinde geçmektedir.

Bunların yanında benzerlik gösteren dikkat çekici ekler arasında:

-mİş, -(X)r, -(Ar), -gUçI sıfat-fiil eklerinin, **-yI, --yU** ünlü zarf-fiil eklerinin; **(-X)p; -gAll; erkli: erken, iken** eklerinin Köktürk yazıtlarıyla örtüştüğünü görebiliyoruz.

Ayrıca:

+kına: "küçültme eki" *azkıña* (OTG: 84).

+sİg: "benzerlik eki" "benzerlik eki" *yılsıg* (OTG: 85) isimden isim yapım ekleri noktasında Köktürkçe ve Kıpçak Türkçesi arasında ortaklık görülmektedir.

2. Söz Varlığı Bakımından Tespitler

DLT'de 9 fiil 35 isim soylu 44 kelimeye Kıpçakça kayıt konulmuştur (Toprak 2003: 80-90). Kİ'de ise 48 civarında kelimeye Kıpçakça kayıt düşülmüştür. Bu kelimelerin Köktürk yazıtlarında görünümü şu şekildedir:

ağhak: Köktürk yazıtlarında *adağ* şeklinde (OY: 151) geçen kelime Kıpçakçada *ayağ, ayağ, azak* şeklinde de görülmektedir (KTS: 2).

alığ: "Her şeyin kötüsü" (DLT: 1-64) anlamına gelen kelime Köktürk yazıtlarında bulunmamaktadır. Kıpçak Türkçesinde ise anlam değişikliğine uğrayan *alığ* kelimesi "korkar" anlamında görülmektedir (TA'dan alınma KTS: 7).

ağıdı: Kİ'de "yukarı çıkmak" anlamında Kıpçakça kayıtlı olan kelime (Kİ: 2), yazıtlarda *ağıdı* şeklinde aynı anlamda görülmektedir (OY: 151):

arığ: "zayıf, cılız" (DLT1: 66). Yazıtlarda *arığ* "temiz" anlamında bir kelime bulunmaktadır (OY: 153). Kıpçakçada temiz anlamındaki kelimenin *arı*, *arav*, *arığ*, *arav*, *aru*, *uru* şekilleri de bulunmaktadır. Ayrıca kelime *arık* şeklinde "zayıf, cılız" anlamında geçmektedir (KTS: 11). Kİ'de *arı* "temiz, pak", *arığ* "arı", *arık* "kuş pisliği" şeklinde sesteş (benzer) kelimeler görülmektedir (Kİ: 5).

ben: Oğuz, Kıpçak ve Suvarların dilinde 1. tekil şahıs zamirinin bu şekilde olduğu söylenmiştir (DLTI: 311). Fakat, buna karşılık Kıpçakça eserler genellikle *men* tarafındadır. Yazıtlarda ikili kullanımlar söz konusudur.

bulğa-: Kİ'de Kıpçakça kayıtlı geçen *bulğa-* "bulaştırmak, karıştırmak" (Kİ: 22) fiili yazıtlarda hem birebir karşılığı ile hem de bu fiilden isim yapılmış *bulganç* "karışık" şekli ile geçmektedir (OY: 160).

ıdı: "gönderdi." (Kİ: 41). Kİ'de Kıpçakça kayıtlı kelime olarak geçmemektedir.

kök: *kök* kelimesi eş sesli olarak geçen kelimedir. DLT'de kök, asıl anlamında Kıpçakça, Oğuzca kayıt düşülmüştür. Buna karşılık, yazıtlarda mavi, boz anlamındadır. Kelime ile ilgili daha sonraki bölümde de bilgi verilecektir.

semiz: "besili" Kİ'de Kıpçakça kayıtlı bir kelimedir (Kİ: 89). Aynı şekilde yazıtlarda da geçmektedir (OY: 177).

süçü: Tatlı. Kİ'de Kıpçakça kayıtlıdır (Kİ: 94). Yazıtlarda *süçig* şeklinde geçmektedir (OY: 178).

Maalesef gerek DLT'de gerekse Kİ'de Kıpçakça kayıtlı geçen kelimeler yazıtların söz varlığıyla uyuşmamaktadır.

3. Genel Söz Varlığı Bakımından Tespitler

Kıpçak Türkçesi genel söz varlığında 18.000 küsur kelime vardır. Köktürk yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk) söz varlığı 700 civarındadır. Acaba bu 700 kelimenin Kıpçak Türkçesindeki görünümü ne şekildedir? Burada bu konuya temas ediyoruz.

3.1. Köktürk yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk) ve Kıpçak Türkçesi söz varlığında ortaklaşan kelimeler

3.1.1. İsimler

3.1.1.1. İnsan ömrü, karakteri ve nitelikleriyle ilgili ortaklaşan isimler

yaş: göz yaşı (TDT: 190; KTS: 314).

ter: vücuttan çıkan sıvı (TDT: 190; KTS: 270).

tirig: diri (TDT: 190; KTS: 277).

ölüg: ölü (TDT: 190; KTS: 211).

yaş: ömür, hayat (TDT: 190; KTS: 314).

karı: yaşlı, ihtiyar (TDT: 190; KTS: 128).

aç: aç (TDT: 190; KTS: 1).

tok: tok (TDT: 190; KTS: 279).

semiz: besili (TDT: 190; KTS: 231).

küç: güç, kuvvet (TDT: 190; KTS: 167).

erklig: Yazıtlarda güçlü, kuvvetli anlamında *erklig* şeklinde geçen kelime (TDT: 190) KTS' de *erkli* şeklinde görülmektedir (KTS: 75).

küçlüg: Yazıtlarda güçlü, kuvvetli anlamında *küçlük* şeklinde geçen kelime (TDT: 190) KTS' de *küçli*, *küçlü* şeklinde görülmektedir (KTS: 167).

uz: maharet; mahir, usta, akıllı (TDT: 190; KTS: 296).

bilig: bilgi, ilim (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde ise kelimenin *belü*, *bilgü*, *bili*, *bilig* şekilleri görülmektedir (KTS: 31).

alp: kahraman, cesur, yiğit (TDT: 190; KTS: 7).

buñ: sıkıntı (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *muñ* şeklinde görülmektedir (KTS: 187).

edgü: iyi (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelime *edgü* şeklinin yanı sıra *egi*, *egü*, *eygi*, *eygü*, *eyi*, *eyi*, *igi*, *izgü* şekilleri de görülmektedir (KTS: 69).

yabız: kötü (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *yavuz* şeklinde görülmektedir (KTS: 316).

yablak: kötü, fena (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde görülen *yablak* kelimesi "çıplak" olarak adlandırılmıştır (KTS: 305). Ayrıca *yavlak* kelimesi de "büyük, korkunç" anlamında kullanılmıştır (KTS: 315).

bulgak: karmaşa, kaos (TDT: 190; KTS: 37).

suk: kıskançlık (TDT: 190). *suk* kelimesi Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde aynen görülmemekle birlikte *suklık*, *sukluk* şeklinde "hırs, arzu, heves" şeklinde kelime kökünde görülmektedir (KTS: 242).

küni: kıskanç, kıskançlık (TDT: 190; KTS: 168).

3. 1. 1. 2. Ev, giyim ve yaşamayla ilgili ortaklaşan kelimeler

eb: ev, çadır (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *ev*, *iv*, *öv*, *yev* şeklinde görülmektedir (KTS: 77).

tam: duvar (TDT: 191; KTS: 260).

kapıg: kapı (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *kapı*, *kabı*, *kapu*, *kapu* şeklinde görülmektedir (KTS: 126).

eşük: eşük, kapı (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *eşik*, *işik* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 76).

oçuk: ocak (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde ise kelime *oçaç* şeklinde görülmektedir (KTS: 203).

yurt: yaşanan yer (TDT: 191; KTS: 330).

iş: iş (TDT: 191; KTS: 115).

aş: yemek, yiyecek (TDT: 191; KTS: 14).

azuk: azık, yiyecek, gıda (TDT: 191; KTS: 20).

ton: elbise (TDT: 191; KTS: 280).

yadag: yaya (TDT: 191; KTS: 305).

atlıg: atlı (TDT: 191; KTS: 15).

kul: kul (TDT: 191; KTS: 162).

kullug: kulluk (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde kelime *kullık*, *kulluk* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 162).

künj: cariye (TDT: 191; KTS: 168).

bay: zengin (TDT: 191; KTS: 25).

çıgañ: yoksul (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde kelime *çıgan* şeklindedir (KTS: 49).

yıpar: misk, kokulu mum (TDT: 191; KTS: 321).

3. 1. 1. 3. Savaş, askerlik ve devlet yönetimiyle ilgili kelimeler

er: er, erkek (TDT: 191; KTS: 74).

sü: asker (TDT: 191; KTS: 244).

ötünç: rica (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde aynı kelimeye "ödünç" anlamı verilmiştir (KTS: 213).

yagı: düşman (TDT: 191; KTS: 306).

alp: yiğit, kahraman (TDT: 191; KTS: 7).

alpagu: yiğit, savaşçı (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde kelimeye benzer olarak *alpaout* "asker" kelimesi görülmektedir (KTS: 7).

ok: ok (TDT: 191; KTS: 204).

kılıç: kılıç (TDT: 191; KTS: 143).

sünüg: mızrak (TDT: 191). Kelime Kıpçak Türkçesinde *süñi*, *süñü*, *süngü* şeklinde geçmektedir (KTS: 245).

yarık: zırh (TDT: 191; KTS: 312).

il: il (TDT: 191; KTS: 109).

töre: töre (TDT: 191). Kelime Kıpçak Türkçesinde *töre*, *düre*, *tura*, *tür*, *türe* şeklinde geçmektedir (KTS: 282).

kut: talih, Tanrı'nın verdiği güç, karizma (TDT: 191; KTS: 165).

tat: yabancı (TDT: 191; KTS: 265).

3. 1. 1. 4. Unvanlar

katon: imparatoriçe (TDT: 191). Kelime Kıpçak Türkçesinde anlamsal olarak genişleyerek "kadın, hanım, hatun" anlamlarında kullanılmıştır (KTS: 132).

kan: han, kral (TDT: 191; KTS: 125).

beg: boy başı; bey, reis, efendi, soylu (TDT: 192; KTS: 26).

çabış: komutan (TDT: 192). Kelime Kıpçak Türkçesinde " padişahın önünde saygı ile bağırın adam" anlamında *çavuş* kelimesi bulunmaktadır (KTS: 47).

inançu: başmüşavir? (TDT: 192). Kelime Kıpçak Türkçesinde "kendisine güvenilen, inanılan" anlamında *inançi* şeklinde görülmektedir.

yalabaç: elçi (TDT: 192). Kelime Kıpçak Türkçesinde *yalavaç* şeklinde görülmektedir.

3. 1. 1. 5. Yazı ve sanatla ilgili isimler

bitig: yazı (TDT: 192; KTS: 33).

3. 1. 1. 6. Manevî hayat ve ölümle ilgili isimler

teñri: Tanrı (TDT: 192; KTS: 270).

könül: gönül (TDT: 192; KTS: 158).

ölüg: ölü (TDT: 192). Kelime Kıpçak Türkçesinde *ölü*, *öli* şeklinde de görülmektedir (KTS: 211).

sıgıt: cenaze sırasındaki feryat (TDT: 192; KTS: 234).

3. 1. 1. 7. Zaman kavramıyla ilgili isimler

ogur: zaman (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde *uğur* şeklinde geçmektedir (KTS: 291).

kün: gün (TDT: 189; KTS: 168).

tañ: tan vakti, sabah (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde ayrıca *dan, dañ, tan, tan, tayn* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 261).

ay: ay (TDT: 189; KTS: 17).

yıl: yıl (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde ayrıca *cıl, il, yil* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 321).

yaz: ilkbahar (TDT: 189; KTS: 316).

yay: yaz (TDT: 189; KTS: 316).

kış: kış (TDT: 189; KTS: 146).

kaçan: ne zaman (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde ayrıca *haçan, haşan, kaçan* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 122).

3. 1. 1. 8. Yer ve yön kavramıyla ilgili isimler

yir: yer, mahal (TDT: 189; KTS: 324).

yan: yan, taraf (TDT: 189; KTS: 309).

ortu: orta (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde *orta* şeklinde görülmektedir (KTS: 205).

yügerü: yukarı (TDT: 189). Kelime Kıpçak Türkçesinde *yukarğu, yoğarı, yoğaru, yoğaru, yokarı, yokaru, yuğarı, yuğarı, yukaru* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 328).

iç: iç (TDT: 189; KTS: 105).

taş: dış (TDT: 189; KTS: 264).

uç: uç, uç taraf (TDT: 189; KTS: 291).

ilgerü: ileri (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ileri, ilerü, ilgerü* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 109).

kanı: nerede (TDT: 189; KTS: 125).

3. 1. 1. 9. Tabiatla ilgili isimler

sub: su (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *şu, suf, suv* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 242).

kün: güneş (TDT: 189; KTS: 168).

taş: taş (TDT: 189; KTS: 264).

kum: kum (TDT: 189; KTS: 162).

tag: dağ (TDT: 189; KTS: 258).

bulıt: bulut (TDT: 189; KTS: 37).

ıgaç: ağaç (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *ağaç, ağaş* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 3).

töpü: tepe (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *töpe, depe, tebe, tepe* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 282).

yazı: ova (TDT: 189; KTS: 316).

çorak: ot bitmeyen tuzlu, çorak toprak (TDT: 186; KTS: 53).

ögüz: ırmak (TDT: 189; KTS: 209).

köl: göl (TDT: 189; KTS: 157).

keçig: geçit (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *keçi* şeklinde görülmektedir (KTS: 136).

kuz: dağın kuzey yanı (TDT: 189). Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde kelime "güneş dokunmayan yer" anlamıyla görülmektedir (KTS: 166).

kar: kar (TDT: 189; KTS: 126).

yut: kıtlık, kıran (TDT: 189; KTS: 330).

isig: sıcak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *ıstı, ıssı, isi, issi, issig, yisi* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 114).

altun: altın (TDT: 189; KTS: 8).

kümüş: gümüş (TDT: 189; KTS: 168).

temir: demir (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *demür, temür, timir, timür* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 269).

yiñü: inci (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *inçi, inçü, yençü* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 324).

3. 1. 1. 10. Hayvanlarla ilgili isimler

at: at (TDT: 189; KTS: 15).

adgır: aygır (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *aygır* şeklinde görülmektedir (KTS: 18).

yılkı: at sürüsü (TDT: 189; KTS: 321).

buğa: boğa (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *buğa, boğa* şekillerinde görülmektedir (KTS: 36).

inek: inek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *inek* şeklinde görülmektedir (KTS: 112).

köñ: koyun (TDT: 189): Kıpçak Türkçesinde kelime *köy, köyin, köyun* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 155).

tebi: deve (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *deve, tife, tive, töve, tüve* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 272).

ıt: köpek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *ıt* şeklinde görülmektedir (KTS: 116).

böri: kurt (TDT: 189; KTS: 36).

kiyik: geyik (TDT: 189; KTS: 151).

sıgun: geyik (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *sıgın* şeklinde görülmektedir (KTS: 234).

tabışgan: tavşan (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *davuşgan, tavşan* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 266).

teyenç: sincap (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *teyin* şeklinde görülmektedir (KTS: 273).

kiş: samur (TDT: 189; KTS: 150).

kölük: yük hayvanı (TDT: 189; KTS: 157).

3. 1. 1. 11. Renk isimleri

kara: siyah, kara (TDT: 189; KTS: 126).

yağız: yağız, siyah (TDT: 189; KTS: 306).

ak: ak, beyaz (TDT: 189; KTS: 5).

kızıl: kızıl, kırmızı (TDT: 189; KTS: 147).

yaşıl: yeşil (TDT: 189; KTS: 314).

sarığ: sarı (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *sarı, şarı, saru, şaru* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 227).

kök: mavi (TDT: 189; KTS: 156).

boz: boz, beyaz (TDT: 189; KTS: 35).

torug: doru, koyu kahverengi (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *toru*, *doru*, *toğru*, *torı*, *toru* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 281).

3. 1. 1. 12. Akrabalıkla İlgili İsimler

oğul: oğul (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelime *ol*, *ovul* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 203).

kız: kız (TDT: 190; KTS: 147).

oğlan: oğlan (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *oğulan*, *olan*, *ovlan* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 203).

eçi: ağabey (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelime *içi*, *eççi* şekillerinde “amca” anlamıyla görülmektedir (KTS: 69).

eke: abla (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelimenin anlamı “hala, bibi” şeklinde verilmektedir (KTS: 71).

ini: erkek kardeş (TDT: 190). Kıpçak Türkçesinde kelimenin anlamı “erkek torun” olarak verilmektedir (KTS: 112).

kelin: gelin (TDT: 190; KTS: 137).

3. 1. 2. Sıfatlar

kalın: kalın (TDT: 192; KTS: 124).

yogun: yoğun (TDT: 192; KTS: 326).

yinçe: ince (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *inçe*, *inçke*, *yeniçke*, *yenişke*, *yinçe* şekillerinde de geçmektedir (KTS: 323).

yuyka: yufka, ince (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *yuvka*, *yoğa*, *yuka*, *yorka* (KTS: 331).

yımşak: yumuşak (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *yumşak*, *yumşak*, *yumuşak* şekillerinde de geçmektedir (KTS: 321).

kiçig: küçük, az (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *giçi*, *kiççi*, *kiçi*, *kiçig* şekillerinde de geçmektedir (KTS: 148).

ulug: büyük (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ulu*, *ullu* şekillerinde de geçmektedir (KTS: 292).

az: az (TDT: 192; KTS: 19).

üküş: çok (TDT: 192; KTS: 297).

ırak: uzak (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ırağ*, *yırağ* şekillerinde de geçmektedir (KTS: 101).

uzun: uzun (TDT: 192; KTS: 296).

egri: eğri (TDT: 192; KTS: 70).

tüz: düz (TDT: 192; KTS: 288).

arığ: temiz (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *arav*, *arı*, *arığ*, *arav*, *aru*, *uru* (KTS: 11) gibi şekillerde geçmektedir.

yig: daha iyi, yeğ (TDT: 192; KTS: 322).

agır: ağır, değerli (TDT: 192; KTS: 3).

uçuz: ucuz, kolay (TDT: 192; KTS: 291).

süçig: tatlı (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *süçi*, *süçü* şekillerinde geçmektedir (KTS: 244).

kamag: bütün (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *kamuğ*, *kamu* şekillerinde geçmektedir (KTS: 125).

yalañ: yalın, çıplak (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *yalan*, *yalañ*, *yalanş*, *yalın* şekillerinde geçmektedir (KTS: 308).

atsız: adsız, unvansız (TDT: 192; KTS: 16).

sansız: sayısız (TDT: 192; KTS: 226).

benğü: ebedî, sonsuz (TDT: 192). Kıpçak Türkçesinde kelime *meñgü*, *meñü*, *miñi* şekillerinde geçmektedir (KTS: 181).

beglik: bey olmaya lâyıık (TDT: 192; KTS: 26).

3. 1. 3. Zarflar

eñ: en, kuvvetlendirme ön eki (TDT: 193; KTS: 73).

kop: hep, çok (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime *köp*, *köb*, *köm* şekillerinde geçmektedir (KTS: 158).

amti: şimdi (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime *emdi*, *imdi*, *indi* şekillerinde geçmektedir (KTS: 72).

yana: tekrar (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde *yana* kelimesinin yanı sıra *gene*, *gine*, *kene*, *yene*, *yine* şekilleri de geçmektedir (KTS: 309).

küntüz: gündüz (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime *kündüz* şeklinde geçmektedir (KTS: 168).

tün: geceleyin (TDT: 193; KTS: 193).

içre: içeri (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *içeri*, *içerü*, *içkeri*, *içkerü*, *işeri*, *işkeri* gibi şekillerde geçmektedir (KTS: 106).

taşra: dışarı (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *daşğarı*, *daşra*, *dışra*, *taşarı*, *taşğarı*, *taşğaru*, *taşkara*, *taşkaru*, *taşra*, *taştın*, *tışkaru* gibi şekillerde de geçmektedir (KTS: 265).

üze: üstte (TDT: 193; KTS: 299).

3. 1. 4. Bağlaçlar

taķı: ve, dahi (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *dağı*, *dağı*, *daķı*, *taķı* gibi şekillerde de geçmektedir (KTS: 259).

3. 1. 5. Edatlar

oķ: pekiştirme (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *oķ*, *oyuķ* gibi şekillerde de geçmektedir (KTS: 204).

birle: ile (TDT: 193; KTS: 32).

üçün: için (TDT: 193; KTS: 297).

teg: gibi (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime *tig*, *dek*, *dey* gibi şekillerde geçmektedir (KTS: 274).

tapa: -A doğru (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *taba*, *tebe* gibi şekillerde geçmektedir (KTS: 263).

tiyin: diye (TDT: 193; KTS: 278).

tegi: -e kadar (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *degi*, *degin*, *deyin*, *tigi*, *tigin* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 268).

ötrü: sonra (TDT: 193). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ötkürü*, *ötri*, *ötürü*, *ötürü*, *utru* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 213).

4. Ortaklaşan Fiiller

4. 1. İnsanın temel hareket ve oluşlarını gösteren fiiller

yi-: yemek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ye-*, *yi-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 322).

yori-: yürümek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *yiri-*, *yör-*, *yöri-*, *yörü-*, *yür-*, *yüri-*, *yürü-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 327).

olur-: oturmak (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime *oltur*, *otur-*, *voltur-* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 204).

yat-: yatmak (TDT: 188; KTS: 314).

kör-: görmek (TDT: 188; KTS: 158).

eşid-: iştirmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime *eşit-*, *işid-*, *işit-*, *yeşit-* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 76).

ayt-: demek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ayd-*, *ayıt-*, *eyid-*, *eyit-*, *eyt-*, *iyid-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 19).

ti-: demek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *de-*, *di-*, *dih-*, *dü-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 274).

bir-: vermek (TDT: 188): Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ber-*, *ver-*, *vir-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 31).

udı-: uyumak (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *udu-*, *uyı-*, *uyu-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 291).

kel-: gelmek (TDT: 188; KTS: 136).

öl-: ölmek (TDT: 188; KTS: 210).

it-: etmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *et-*, *id-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 116).

kıl-: yapmak (TDT: 188; KTS: 143).

yarat-: yapmak, yaratmak (TDT: 188; KTS: 312).

al-: almak (TDT: 188; KTS: 6).

kod-: koymak (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime *koy-*, *ko-* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 155).

kötür-: götürmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ködir-*, *köter-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 160).

tut-: tutmak (TDT: 188; KTS: 285).

teg-: değmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *deg-*, *tey-*, *tig-*, *tiy-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 268).

ur-: vurmak (TDT: 188; KTS: 293).

tokı-: vurmak (TDT: 188; KTS: 279).

aç-: açmak (TDT: 188; KTS: 1).

kir-: girmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *gir-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 149).

bar-: varmak (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *var-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 23).

sür-: sürmek (TDT: 188; KTS: 245).

sök-: sökmek (TDT: 188; KTS: 240).

tik-: dikmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *dik-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 275).

ebir-: çevirmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime *evür-* şeklinde görülmektedir (KTS: 78).

egir-: eğirmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *igir-*, *iyir-* şekillerinde de görülmektedir (KTS: 70).

üz-: koparmak, kesmek (TDT: 188; KTS: 299).

biç-: biçmek, kesmek (TDT: 188). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *bış-*, *biç-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 29).

bul-: bulmak (TDT: 188; KTS: 37).

ıd-: göndermek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *ı-*, *-id-*, *ıy-*, *iy-* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 106).

elt-: iletmek (TDT: 189; KTS: 72).

bas-: basmak (TDT: 189; KTS: 24).

başla-: başlamak (TDT: 189; KTS: 25).

yükün-: eğilmek (TDT: 189; KTS: 332).

yügür-: koşmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *yüger-*, *yügir-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 331).

adrıl-: ayrılmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *ayrul-*, *ayrul-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 18).

yan-: geri dönmek (TDT: 189; KTS: 309).

keç-: geçmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *keş-*, *kiç-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 135).

tüş-: düşmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *düş-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 288).

in-: inmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *en-*, *yin-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 111).

bin-: binmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *min-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 31).

toğ-: doğmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *do-*, *doğ-*, *tov-*, *tuv-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 278).

törü-: türemek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *töre-* şeklinde görülmektedir (KTS: 282).

yaşa-: yaşamak (TDT: 189; KTS: 314).

tiril-: dirilmek, yaşamak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *diril-*, *tiri-*, *tirik-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 277).

âç-: acıkmak (TDT: 189; KTS: 1).

tod-: doymak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *toy-* şeklinde görülmektedir (KTS: 281).

agrı-: ağrımak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ağır-*, *ağrur-*, *avur-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 4).

u-: gücü yetmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *cevherî* fiil olarak görülmektedir (KTS: 291).

4. 2. İnsanın duygu, düşünce ve isteklerini gösteren fiiller

bil-: bilmek (TDT: 189; KTS: 30).

sa-: saymak (TDT: 189; KTS: 221).

sakin-: düşünmek (TDT: 189; KTS: 224).

tile-: istemek, dilemek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *dile-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 276).

sebin-: sevinmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime *sevin-*, *sön-*, *sövin-*, *sövün-*, *söy-*, *söyin-* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 233).

tuy-: hissetmek (TDT: 189; KTS: 286).

kork-: korkmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *korh*, *korqu-*, *koruk-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 154).

ög-: övmek, methetmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ök-*, *öv-* gibi şekillerde de görülmektedir (KTS: 209).

kori-: korumak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *koru-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 154).

4. 3. Varlıkların oluş ve hareketlerini gösteren fiiller

bol-: olmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ol-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 34).

er-: olmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *ir-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 74).

kal-: kalmak (TDT: 189; KTS: 124).

bat-: batmak (TDT: 189; KTS: 25).

ag-: yükselmek (TDT: 189; KTS: 3).

uç-: uçmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *uş-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 291).

kon-: konmak (TDT: 189; KTS: 153).

yag-: yağmak (TDT: 189; KTS: 306).

yara-: yaramak (TDT: 189; KTS: 311).

yit-: ulaşmak (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *yet-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 325).

kışla-: kışı geçirmek (TDT: 189; KTS: 146).

4. 4. Hayvanlarla ilgili fiiller

bin-: binmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *min-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 31).

tüş-: inmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *düş-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 288).

tüşür-: indirmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *düşür-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 288).

yel-: dört nala sürmek (TDT: 189). Kıpçak Türkçesinde kelime ayrıca *yil-* şeklinde de görülmektedir (KTS: 323).

4. 5. İnsan ömrü, karakteri ve nitelikleriyle ilgili fiiller

ökün-: pişman olmak (TDT: 190; KTS: 210).

4. 6. Savaş, askerlik ve devlet yönetimiyle ilgili fiiller

bas-: baskın yapmak (TDT: 191; KTS: 24).

sañç-: batırmak, mızraklamak, saplamak (TDT: 191; KTS: 226).

yarlıka-: Tanrı buyurmak (TDT: 191). Kıpçak Türkçesinde kelime “acımak, merhamet etmek, affetmek” anlamlarıyla *yarlığa*, *yarılğa*, *yarılka* gibi şekillerde görülmektedir (KTS: 313).

4. 7. Yazı ve sanatla ilgili fiiller

biti-: yazmak (TDT: 192; KTS: 33).

Sonuç

Köktürk yazıtları ile Kıpçak Türkçesi metinleri fonetik bağlamda karşılaştırıldığında, Köktürk Yazıtları hem söz başı **b'**yi hem de söz başı **m'**yi kullanırken, Kıpçak Türkçesi söz başında **m-** ünsüzü tarafındadır.

Morfolojik bağlamda bakıldığında ise, **-gAn** , **-DAçI**, **-DOK/-DUK**, **-mİş**, **-(X)r**, **-(Ar)**, **-gUçI** sıfat-fiil eklerinin, II. çokluk kişi emir kipinin, **-GLI/-GLU** ekinin, **-mAçI** ekinin, **-yI**, **-yU** ünlü zarf-fiil eklerinin, **-(X)p**; **-gAlI** eklerinin, **+kInA**; **+sIg** eklerinin Köktürk yazıtlarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Leksikal olarak ise, DLT'de ve Kİ'de Kıpçakça kayıtlı olarak geçen sözcüklerin Köktürk yazıtlarındakilerle çok fazla benzeştiği söylenememektedir.

Netice olarak Köktürk Yazıtları Üzerine Kıpçak Türkçesi bağlamında yaptığımız araştırmada:

1. Gramer bakımından 13 civarında,
2. Söz varlığı bakımından 10 tane,
3. Genel söz varlığı bakımından ise birçok isim ve fiilin Köktürkçe ve Kıpçakçada ortaklık ve benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Akar, A. (2018). Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhundan Anadolu'ya Türkoloji Sempozyumu*, Moğolistan.
- Atalay, B. (1985). *Divanu Lugat-it-Türk I, II, III, IV* (ikinci baskı), Ankara: TDK (DLT).
- Aydın, E. (2018). *Orhun Yazıtları*, Konya: Kömen Yayınları (OY).
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li Lisan al Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası (Kİ).
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları (TDT).
- Gülsevin, G. (1994). Göktürk Anıtları ile Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) Tarihi İlgili Düzeni. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 38 (1990), s. 55-64.
- Gülsevin, G. (1998). Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler. *Kardeş Ağzılar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, S. 7, s. 12-18.
- Gülsevin, G. (2004). Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçesinin Ses, Şekil ve Sözvarlığı Unsurları. *Amancolovskie Çiteniya*, Kazakistan (Öskembe) 7-8 Ekim 2004.
- Gülsevin, G. (2010). Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, Volume 5/1, Winter 2010 s. 57-76.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları (KTG2).
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları (KrhTG).
- Kaçalın, M. S. (2008). Yûsuf Hâs Hâcib *Kutadgu Bilig Metin*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. [E Kitap] (KBC).
- Karadeniz, Y. (2016). Divân-ı Hikmet'teki Eski Türkçe Unsurlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 47, S. 89-95.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları (KTG1).
- Kaymaz, Z. (2004). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine. *S. Amancolov Okuoları 2004, Materealdarı*, Öskemen 2004, s. 204-210.

- Korkmaz, Z. (1973). Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili* (Divanu Lugati't-Türk Özel Sayısı), s. 3-19.
- Korkmaz, Z. (1975). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı*, Ankara 1972, s. 433-446.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları (OTG)
- Toparlı R. & Vural, H. & Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları (KTS).
- Toprak, F. (2003). Divânü Lugati't-Türk'te Kıpçakça Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Söz Varlığı İçindeki Yeri. *Türkoloji Dergisi*, C. 16, S. 2, s. 6-47.
- Yüksekkaya Sağol, G. & Argunşah, M. (2012). *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları (KHKD).

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 22 Ağustos/Ağust 2020 s. 27-38
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut349>
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

"Sözde" ve "Demek" Sözcükbirimlerinin Anlam ve İşlev Değişimi

Semantic and Functional Changes in the Lexemes "sözde" and "demek"

Öz

Konuşucu, sözcüğünde bilginin kaynağını ve bilgiye yönelik yaklaşımını çeşitli araçlarla işaretleyerek alıcıya iletebilir. Bu iki anlam alanı dilbilimde sırasıyla kanıtsallık ve bilgi kipliği kategorisi başlıkları altında ele alınır. Bazı dilbilimciler bu iki kategoriyi ayrı kabul ederken bazıları tek bir kategorinin alt alanları olarak değerlendirir. Diğer bir yaklaşımsa bu iki kategoriyi birbiriyle ilişkilendirerek örtüşükleri durumlara odaklanır. Bu çalışmada ise belirlenen sözcüklerden hareketle kanıtsallık işaretleyicilerinin bilgi kipliği işaretleyicisi olarak kullanımı ve bunların sözlükte tanımlanması sorunu ele alınacaktır. Çalışmada; *sözde* ve *demek* sözcükbirimlerinin Türkçe Ulusal Derlem'den seçilen örneklerle kullanım alanları belirlenecek ve sözcüksel işaretleyiciler olarak kanıtsallık ve bilgi kipliği kategorisi açısından değerleri incelenecektir. İnceleme sonucunda, sözcüklerin anlam alanları açıklanarak sözlükte nasıl tanımlanabileceğiyle ilgili öneriler sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: sözcükbirim, tanım, belirteç, anlam değişimi, bilgi kipliği, kanıtsallık.

Abstract

Speakers can mark the source of their knowledge and their approach to knowledge in the expression by means of various discursive tools. These two semantic fields are discussed in the linguistics literature under the categories of evidentiality and epistemic modality. Some linguists consider these two separate categories, while others view them as subcategories of a major category. Another approach focuses on the cases in which they overlap. Based on a selected Turkish samples, this study explores the uses of evidentiality markers as epistemic modality markers and the ways they are defined in dictionaries. In this study, the usage areas of the lexemes *sözde* and *demek* will be defined and as the lexical markers will be examined in terms of evidentiality and epistemic modality with examples selected from Turkish National Corpus. As a result of the examination, we will suggest the definitions for these adverbs by explaining semantic fields.

Keywords: lexeme, definition, adverb, semantic change, epistemic modality, evidentiality.

Melike ÜZÜM*

Başkent Üniversitesi, Ankara

Bilge GÖKTER GENÇER**

Başkent Üniversitesi, Ankara

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi
Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara-Türkiye.
Elmek: melikeuzum@baskent.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2338-8066>

**Dr. Öğr. Üyesi
Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara-Türkiye.
Elmek: gokter@baskent.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6744-304X>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 30.05.2020
Kabul Tarihi: 10.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

Giriş

Konuşucu, sözcesinde kodladığı bilgiye duyu organlarıyla algılayarak mı, başkalarının aracılığıyla mı akıl yürütme yoluyla mı ulaştığını çeşitli araçlarla alıcıya bildirebilir. Dilbilimde bu konu, *kanıtsallık kategorisi* (evidentiality) altında incelenir (Aikenvald, 2004). Kanıtsallık kategorisiyle ilişkili olarak ele alınan diğer bir kategori ise *bilgi kipliği*dir (epistemic modality). Genel olarak alan yazınından hareketle bilgi kipliği bir sözcenin içerdiği önermenin gerçekliğine karşı konuşucunun kararlılığının derecesi olarak tanımlanabilir (Bybee ve Fleischman, 1995, s. 4).

Bu iki kategori arasındaki ilişkiye yönelik farklı yaklaşımlar vardır. Örneğin Palmer (2001) önerme kipliği altında, Aikhenvald (2004) ise ayrı bir kategori olarak ele alır. Diğer bir yaklaşım da bu iki kategorinin birbirinden bağımsız ancak bir işaretleyici üzerinde örtüşebileceği görüşüne dayanır. Bu görüşe göre; bilginin kaynağının bilginin olgusallık değerine de etki ettiği düşünülür. Konuşucu kanıtsallık işaretleyicisi tercihiyle bilgisine yönelik yaklaşımını da belirler (Willett, 1988, s. 86-87). Farklı görüşler dikkate alınarak bu çalışmada iki kategorinin ayrı kategoriler olduğu fakat bir işaretleyici üzerinde örtüşebileceği görüşü kabul edilecektir.

Sözcükbirimler dilbilgiselleşme yoluyla, anlam ve işlev değişikliğine uğrayarak kiplik ve/veya kanıtsallık işaretleyicisine gelişebilirler. Bu süreçte sözcükbirim birincil işlev ve anlamını kaybedebilir ya da koruyabilir. Aşağıda farklı işlevlerde kullanımları verilen *sözde* ve *demek* sözcükbirimleri birincil anlamlarıyla kullanımları devam ederken diğer yandan dış dünyadan iç dünyaya yönelen bir anlam gelişimi göstermiş, kanıtsallık ve bilgi kipliği işaretleme işlevi kazanmıştır (bk. Traugott, 1989, s. 34-35). Dilbilgiselleşme sürecinde farklı işlevler kazanan bu sözcükbirimlerin Türkçedeki kullanımları, sözcüksel kiplik ve kanıtsallık işaretleyicilerinin gelişim sürecini ve yönünü göstermekle birlikte bu iki kategori arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara da katkı sağlayacak bulgular sunmaktadır.

Çalışmada; öncelikle kanıtsallık ve bilgi kipliği kategorileri hakkında bilgi verilecek, *sözde* ve *demek* sözcükleri iki kategori çerçevesinde değerlendirilecektir. Sözcüklerin incelenmesinde, bildirişim durumunda ortaya çıkan anlam alanları ele alınacağı için pragmatik yaklaşım benimsenecektir (bk. Richards ve Schmidt 2002, s. 412). Bu nedenle, seçilen sözcükbirimlerin kullanım alanlarının belirlenmesi için *Türkçe Ulusal Derlemi*'nden (TUD) yararlanılacaktır (Aksan vd., 2012). Çalışmanın sonucunda sözcükbirimlerin anlamsal alanı belirlenerek tanım önerisi sunulacaktır. Böylece bu iki kategori çerçevesinde dilbilgiselleşen sözcükbirimlerin anlam alanlarının ayrıntılı incelenmesinin ve kullanıma dayalı tanımlar yapılmasının gerekliliği ortaya konacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Kanıtsallık Kategorisi

Konuşucu sözcesinde bilgiyi elde etme yolunu çeşitli işaretleyicilerle alıcıya iletebilir. İfadede bilgiyi elde etmenin türü duyuşsal ya da görsel delil, çıkarsama ve duyuma dayalı (rivayet, aktarım, işitme) olarak işaretlenebilir. Kanıtsallık kategorisi altında incelenen bilginin kaynağı doğrudan (birinci kaynak) ve dolaylı (ikincil kaynak) olmak üzere ikiye ayrılır (Willett, 1988; Aikhenvald, 2004). Bu görüşü savunan dilbilimcilere göre; konuşucu olaya tanık olduysa sözcede doğrudan kanıtsallık, etkilerinden sonuç çıkardıysa ya da başkalarından duyduysa sözcede dolaylı kanıtsallık aranabilir. Bu ikili ayrıma zıt olarak başka bir görüşe göre ise bilginin görme, işitme,

çıkarmada bulunma, farkına varma, koklama vb. yollarla elde edilmesi de dolaylıdır (Johanson, 2000b; Demir, 2012, s. 97). Çünkü sözcenin temelinde görünüşten hareket ederek yorumlama vardır. Bu tür bilgiler içseldir ve duyularla elde edilen bilgiler (koklama, tatma, duyma gibi durumlar) ikincil niteliktedir. Genişlik, şekil, durma, hareket etme, teklik, çokluk gibi durumlar ise dış dünyaya aittir ve birincil niteliktedirler (Runes vd., 1942, s. 170). Duyularla elde edilen bilgilerde yanılma olasılığı vardır, ancak dış dünyaya ait kabul edilen bilgilerin ölçülebilir oldukları görülmektedir, bu nedenle yoruma dayalı değildirler.

Türkçede bilginin dolaylı yollardan edildiği işaretlenirken bunun karşısı bir işaretleyici yoktur.¹ Alanyazında yer alan dolaylı-dolaysız sınıflandırması Türkçe için uygun değildir. Kanıtsallık bildiren morfolojik işaretleyici *-mlş* hem işitmeye dayalı olan hem de aşağıda verilen tipte kanıtsallık türlerini işaretleyebilir.² Türkçede kanıtsallığı Johanson'un (2000b; 2003) ve Aikhenvald'in (2004) görüşleri temelinde üç alt başlık altında sınıflandırabiliriz:

1. İşitme (hearsay): Bir başkası aracılığıyla bilgiye ulaşmaya dayanır, örneğin *iddiaya göre, anlatılana göre, onların söylediği gibi vb.*

2. Çıkarım (inference): Belirli ipuçlarına göre mantık yürütmeye dayanır; bilginin temeli soyut düşüncedir, örneğin *Bayılmışım, Uyumuşum.*

Çıkarım alt kategorisi, kendi içinde iki şekilde ele alınabilir:

a. Varsayım (assumed) sözceleri: Bilginin kaynağı genel bilgimizdir, kanıt zayıftır. Bu sebeple konuşucu genel bilgisine güvenmek zorunda kalır.

b. Gözlemlenen bir sonuca dayanan sözceler: Açık bir kanıt bulunmalıdır ve olayın kendisi görülme de kanıt rahatlıkla görülebilmelidir (Aikhenvald, 2004, s. 2-3).

3. Algılama (perception): Dayanak, bir olayın duyuşal olarak veya izlerinin ya da sonuçlarının temel alınmasıyla edinilen bilgidir. Örn. görme, duyma, hissetme vb. *Yemek pişmiş (Tadına baktım).* Johanson'un örneği ise *İyi çalıyormuş (Dinledim)* (Johanson, 2003, s. 274-275).

Dillerde morfolojik bir kanıtsallık işaretleyicisi genellikle birkaç kaynağa atıfta bulunabilir. Örneğin, bir kanıt duyma, koklama ve dokunmayla elde edilmiş olabilir. Bir morfemin kanıtsallık işaretleyicisi olarak kabul edilebilmesi için tek başına "bilginin kaynağı" nı işaretleyebilmesi gerekir.³ Bu tür yorumlar için kanıt, anadili konuşucunun sezgilerinden ve sözcüksel işaretleyicilerin anlam alanı başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan gelir. Yani konuşucu, kanıtsallığı isteğe bağlı olarak sözcüksel bir unsurla yeniden sözcemiş ya da bir kanıtsallık bildirimine sözcüksel bir açıklayıcı eklemiş olabilir. Örneğin: *Gelmiş, sesini duydum; Sesini duydum, gelmiş.* İki sözc için farklı

¹ Willet (1988, s. 75) Türkçede dolaylı-doğrudan ayrımı yaparak geniş zaman ile konuşucunun doğrudan kanıtı sahip olduğunu gösterdiğini, *-DI'* nin duyularla elde edilen (attested) doğrudan kanıtsallığı, *-mlş'* in ise çıkarımsal (inferring) ve aktarımsal (reported: rüyalar ve folklorik eserler de dahil) dolaylı kanıtsallığı işaretlediğini belirtir.

² Türkçede kanıtsallık ve şaşırma kategorisi (mirativity) *-mlş* üzerinde örtüşür. Bu nedenle bazı kullanımlarda *-mlş* kaplamsal olarak şaşkınlık okumasına izin verir (Aikhenvald, 2012, s. 465).

³ *-mlş* tek başına bilginin kaynağı olduğunu bildirir. Fakat *-DI* kanıtsallık bildiren bir sözcüksel işaretleyiciyle kullanıldığı durumda alıcıya kanıtsallık anlamı verir.

okumalar yapılabilir. İlk sözcüde *-miş* hem kanıtsallık hem de bilgi kipliği açısından yorumlanabilir. Ancak devamında gelen *duy-*, duyma yoluyla elde edilen bir kanıtta bulunulduğunu açık hale getirir. Bu durumda kanıtsallık ve bilgi kipliği kategorileri birlikte ortaya çıkar ama sözcüksel işaretleyici kanıtsallığı ön plana çıkarır. İki kategorinin örtüşmesi aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Görüldüğü gibi Türkçede kanıtsallık, hem sözcüksel hem de bağımlı biçimbirimle işaretlenebilir. Bu durum kanıtsallık kategorisi açısından dünya dilleri arasında Türkçenin karakteristik bir özellik taşıdığını gösterir. Kısaca Türkçede kanıtsallık işaretleyicileri *söyle-*, *gör-*, *duy-*, *tat-* vb. sözcüksel ve eylemlere gelen *-miş*, isimlerle ve birleşik çekimlerle kullanılan *-(y)mış* dilbilgisel yapıları olarak sıralanabilir (Demir, 2012, s. 97). İsmeye ve eyleme gelen bu iki dilbilgisel yapının özellikleri işlevsel ve semantik açıdan oldukça farklıdır. Fakat burada kullanım durumları ayrıntılı olarak örneklendirilmeyecek, bilgi kipliğiyle ilişkili olarak *sözde* ve *demek* kullanımları üzerinden değerlendirilecektir (ayrıntılı bilgi için bk. Csató, 2000). Türkçede kanıtsallık bildiren sözcüksel işaretleyicilerin kapsamlı olarak incelendiği araştırmalara ihtiyaç vardır.

2.2. Bilgi Kipliği Kategorisi

Konuşucu, kiplik işaretleyicileriyle olasılık ve zorunluluk açısından kendi bilgisi doğrultusunda sözünün olgusal derecesini ya da bir şeyin olup olmaması için isteğini, arzusunu bildirebilir (van der Auwera ve Plungian, 1998). Bu kategoride olasılık ve zorunluluk ortakken alt kategoriler içinde değerlendirdiğimizde bilgi kipliğini diğer kiplik alanlardan ayıran sözcüye yüklediği özneliktir (subjectivity) (Coates, 1995, s. 59). Çünkü sözcüde bilgi konuşucuya göre değişir ve yargılar özeldir (Palmer, 2001, s. 24). Konuşucunun kim olduğu, ne yaptığı, bilgisi, inancı vb. özellikleri önermeye yaklaşımını ve sözünün yorumlanmasını etkiler.

Palmer (2001, s. 22), kiplik sınıflandırmasında önerme kipliği ve olay kipliği ayrımı yaparak kanıtsallık ve bilgi kipliğini⁴ önerme kipliğinin alt kategorileri olarak verir.

Tablo 1: Türkçe Tümce Örnekleriyle Palmer'ın (2001, s.22) Kiplik Sınıflandırması

Önerme Kipliği	Olay Kipliği
bilgi kipliği (epistemic) -ihtimal-kurgu (speculative) <i>Babam eve gitmiş <u>olabilir</u></i> (olabilir de olmayabilir de belirsiz) -Çıkarım (deductive) <i>Ayşe evde <u>olmalı</u></i> (arabası kapının önünde) -Varsayım (assumptive) <i>Ahmet evde <u>olacak</u></i>	yükümlülük kipliği (deontic) -izin (permissive) <i>Dışarı <u>çıkabilirsin</u></i> (İzin veriyorum) -Zorunluluk-gereklilik (Obligative) <i>Ders <u>çalışmalıyım</u></i> (Yarın sınavım var) -Yüklenme-Üstlenme (Commissive) <i>Notlar iki hafta içinde <u>açıklanacak(tır)</u></i> (Söz veriyorum)
kanıtsallık (evidential)	dinamik kiplik (dynamic)

⁴ Yunanca *episteme* ve *logos* sözcüklerinden oluşan ve İngilizcede “epistemology” olarak kullanılan teriminin Türkçede *epistemoloji* ve *bilgi felsefesi* şeklinde iki farklı kullanımı görülür (Cevizci, 2015). Bu ikili kullanım dil incelemelerine de *epistemik kiplik* ve *bilgi kipliği* şeklinde yansımıştır. Yunanca kökenli terimin *epistemik* olarak aktarımı önermesel bilgiye yönelik bir alan olması sebebiyle daha uygun görünmektedir. Ancak bu çalışmada, yaygın kullanımından dolayı *bilgi kipliği* kullanımı tercih edilmiştir.

-Aktarma ifadeleri: ikincil, üçüncül ve genel (reported) <i>Seni okulda görememiş.</i> (başkasından duydum) -Duyusal: görsel, görsel olmayan, işitsel (sensory) <i>Yemek acıymış.</i> (tadına baktım)	-yeterlik (abilitive) <i>Ayşe gitar çalabilir</i> (Bu yeterliğe sahip) -İsteme (Volitive) <i>Ah bir zengin olsam</i> (Umuyorum, istiyorum)
--	---

Palmer, çalışmasında bilgi kipliğini, önermenin olgusal durumu veya gerçeklik değerine karşı konuşucunun yaklaşımıyla ilgili sözceler olarak tanımlar. Bu tanımlamaya kanıtsallığı da dahil eder. Palmer'ın görüşlerine dayanarak kanıtsallık ve bilgi kipliği arasındaki farkı şu şekilde özetleyebiliriz: kanıtsallıkta konuşucu önermenin gerçekliğine dair sahip olduğu delillere işaret ederken, bilgi kipliğinde önermenin olgusal durumuyla ilgili kendi bilgisine dayalı yargılarını açıklar (2001, s. 8).

Bilgi kipliği bildirimleri Frawley'e (1992, s. 407) göre; olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, sorumluluk yüklenme, tahmin, alıntılama, şüphe, kanıt ve kesinlik anlamlarını taşırlar. Frawley'nin çizdiği anlam alanında kanıttan dolayı kanıtsallığın da bilgi kipliğinin kapsamına girdiği ya da bu iki kategorinin kesiştiği düşünülebilir. Benzer şekilde kanıtsallık ve epistemik anlamın bir işaretleyicide örtüşmesiyle ilgili Cornillie (2009, s. 48-49) bir kesişim kümesinden söz eder. İki kategorinin birlikte ortaya çıktığı durumlarda ise hangisinin birincil olduğunu belirlemek için bağlamdan yararlanılır. Örneğin alıcı diyaloga göre delile odaklanıp epistemik anlamı uzak tutmayı seçebilir (De Haan, 1999, s. 94). Bu görüşten farklı olarak kanıtsallığın her zaman epistemik değer taşıdığını savunanlar da vardır (Csato, 2000, s. 37; Plungian, 2001, s. 352). Bu çalışmada kanıtsallık ve bilgi kipliğinin çıkarımsallık alt kategorisinde örtüştüğü kabul edilerek *sözde* ve *demek* işaretleyicileri kanıtsallıktan epistemik kipliğe gelişim ve çıkarımsallık bildiriminde örtüşme durumları açısından değerlendirilecektir.

3. İnceleme

Bu başlık altında *sözde* ve *demek* yapılarının kullanım alanları incelenecektir. Örneklerin seçiminde tümcede farklı pozisyonda kullanımı, işlevi ve kullanımda ortaya çıkan anlamı dikkate alınmıştır. Bu üç ölçüte göre öncelikle tümcede birincil anlamlarıyla kullanımı verilecek, daha sonra belirteç olarak kullanımı belirlenerek kanıtsallık ve bilgi kipliği kapsamında ele alınacaktır.

3.1 Sözcüksel İşaretleyiciler: *sözde* ve *demek*

Osmanlıca sözlüklerde *güya* karşılığı verilen *sözde* dilbilgiselleşerek belirteç işlevinde kullanılmaya başlanmıştır (bk. Şemseddin Sami, 1899, s. 1219; Ahmet Vefik Paşa, 2000, s. 352). *Sözde* belirteci, *isim+ bulunma durumu* ekinde oluşur. Dilbilgiselleşme sürecinde öznelleşerek bilgi kipliğinin anlam alanına girmiştir. Bu süreçte *sözde*, birincil olarak *söz+bulunma durumu* "söylenen şey"i karşılarken, önce "duyma yoluyla edinilen bilgi" anlamını kazanmış daha sonra da "inanılmayan, güvenilmeyen bilgi" anlamlarını kapsamına dahil etmiştir. Bu anlam alanının oluşmasında bilgi kipliği ve kanıtsallık kategorisi arasındaki ortak anlam alanının etkili olduğu görülür. Bu görüşten hareketle aşağıda *sözdenin* farklı kullanımları incelenecek, kanıtsallık ve bilgi kipliği işaretleyicisi olarak gelişimi değerlendirilecektir.

(1) Vereceğimiz her *sözde* durmalıyız. (TUD, Dönekraşi 1996)

(2) Bitmeyen bir diriliş enerjisi vardır güzel *sözde*. (TUD, Gün Dokusu 2005)

Örnek (1) ve (2)'de birincil anlamıyla *söz* “söylenen şey” +*bulunma durumu* kullanımı görülür. Ayrıca iki kullanımda da *söz* bir sıfatla nitelenir. Ancak bu sıfatlar, niteledikleri sözcüğün anlam alanını farklı şekilde etkiler. Örnek (1)'de “söz vermek, sözünde durmak” kullanımlarının anlam alanından yararlanarak konuşucu söylenen şeyin geleceğe yönelik olduğunu ve bir sorumluluk üstlendiğini bildirirken, örnek (2)'de söylenen şeyin olumlu bir içeriğe sahip olduğu bilgisi verilir. Örnek (3)'te ise *sözün* bu iki kullanımına yakın ancak kapsamında bulunan farklı bir anlamı ön plana çıkarılmıştır.

(3) 1985 yılını Dünya Gençlik Yılı olarak ilan eden Birleşmiş Milletler Örgütü, Gençlik Yılı'nın amacını üç *sözde* toplamıştır: "Gelişme", "Katılım" ve "Barış". (TUD, Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları 1999)

Örnek (3)'te *söz*, “kavram adı olarak sözcük, ilke” anlamında kullanılır. Verilen üç örnekte de *sözde* ortak olarak öznellik bildirmez ve tümce içinde herhangi bir unsuru nitelemez. *Söz* köküne eklenen çekim unsuru -*DA* birincil özelliklerini korur. Ayrıca kullanımların birbirine yakın, ancak pragmatik düzlemde anlamsal farklılıklar taşıdığı görülür. Örneklerdeki kullanımlar için “ağızdan çıkan, söylenen, kavramın adlandırılması” vb. okumaları yapılabilir.

Aşağıda dilsel düzeyde aynı olan yapının sözcükselleşerek farklı kategorileri işaretlediği örnekler ele alınacaktır.

(4) Alis Harikalar Ülkesinde kitabını da yanında getirmişti. *Sözde* filmde önce Baldudak'a kitaptan söz edecekti. Baldudak son gong çalmak üzereyken çıkageldi. (TUD, Vanilya Kokulu Mektuplar 2002)

Örnek (4)'te *sözde* + *önerme* dizilimi görülür. Belirteç işlevinde kullanılan *sözde* kendinden sonra gelen önermeyi niteler. Önceden planlanan, konuşulan durumun gerçekleşmediği karşıolgusal bir sözce kurulumuyla verilir. *Sözde* [filmde önce Baldudak'a kitaptan söz ed-]ecekti diziliminde *sözde* ve -*ecekti* birlikte, konuşulan olası bir durumun gerçekleşmediği bilgisini işaretler. Eğer *sözde* kullanılsaydı, “gerçekleşmesi yüksek olasılık olarak görülen durum” anlamı ortaya çıkacaktı. Ancak bağlamdan olasılığın gerçekleşmesi için imkanların sağlanmadığı ve gerçekleşmediği alıcıya sezdirilir. *Sözde*, sadece gerçekleşmediği ya da gerçekleşmeyeceğine inanılan anlamı katmaz, sarkastik bir yorumlamayı da işaretler. Bu örnekte dikkat edilmesi gereken karşıolgusal bir durum bildiriminde kullanımıdır. Karşıolgusallık, bilgi kipliği içinde ele alınan gerçekleşmesi mümkün olmayan olası durumları işaretlemeye kullanılır (bk. Declerck, 2011; Üzüm, 2019b, s. 234-238). Belirtecın karşıolgusallık bildiren -*ecekti* ile birlikte kullanılabilmesi bilgi kipliğinin anlam alanına gelişimini açıkça göstermektedir.

(5) *Sözde* daktiloyla yazmayı öğrendi. (TUD, Aşksız Kimliksiz 1990)

Örnek (5)'te *sözde*, açık bir şekilde sözcüksel bilgi kipliği işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. Örnek (4)'te karşıolgusal bir sözce kurulumu içinde verilirken, bu kullanımda “daktiloyla yazmayı öğrendi” önermesine yönelik konuşucunun olgusal bir bildirim olmadığına yönelik inancını işaretler.

(6) *Sözde* yerlerinde bulamamışlar da, o yüzden iade etmişler. (TUD, Bir Hilal Uğruna 1991)

(7) Yaşlanıp da ölüm korkusu arttıkça, dinsizler de dine yönelirlermiş *sözde*.

Örnek (6) ve (7)'de *sözde* nitelediği önermelere "duyma yoluyla elde edilen bilgiye inanmama, güvenmeme" anlamlarını yükler. Örnek (4) ve (5)'te bilgi kipliğinin anlam alanı ön plandayken bu örneklerde kanıtsallık ve bilgi kipliği kategorileri birlikte görülür. Hangi kategorinin ön planda olduğu tartışılabilir. Bu anlam alanının ortaya çıkmasında *sözde* ile birlikte yüklemde tercih edilen bağımlı biçim etkilidir. Türkçe dolaylılık işaretleyicisi *-miş* sözcenin kaynağının bir başka konuşucu olduğunu, aktarım yapıldığını işaretlerken *sözde* "söylenen şeye inanmama" yaklaşımını önermeye ekler.

(8) Keyif alıyorum bu yaratmış olduğum dehşetten, karşımdakilerin bu *sözde* dehşet girdabına kapılmalarından. (TUD, Transit Yolcular 2002)

Örnek (8)'de genel olarak "dehşet girdabı" şeklinde tanımlanan, kabul edilen şeye konuşucunun bu gözle bakmadığını işaretlemek amacıyla *sözdeyi* tercih ettiği görülür. Bu kullanımda *sözde* sadece kendinden sonraki unsuru nitelemektedir. Bu nedenle pozisyon açısından yükleme doğrudan etki etmeyen bir konumdadır. Bu tür kullanımları da Rentzsch (2015, s. 19) bilgi kipliği içinde değerlendirir. Bu çalışmanın kapsamı anlam değişimi ve gelişimi ile sınırlandırıldığı için, sözcükbirimlerin tümünün tamamını veya sadece bir unsurunu nitelemesi tartışılmayacaktır.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında *sözdenin* "duyma yoluyla elde edilen bilgi, genel olarak kabul edilen bilgi, söylenen şey" anlamları ön plandadır. Ancak dilbilgiselleşen *sözde* kullanımlarında bu anlamlara ek olarak konuşucunun "inanmama, güvenmeme" yaklaşımları da işaretlenir. *Demek* de *sözce* ile benzer şekilde kullanılır. Yine tümce içindeki pozisyonu ve sözcükselleşmiş bir yapı olarak kullanılıp kullanılmamasına göre farklı işlevleri üstlenir.

(9) Ölüme, hayır *demek* yetmez, yaşama evet demek gerekir. (TUD, Nokta 2001)

Örnek (9)'da *de-* eylemi mastar ekiyle birlikte "söylemek, karşılık ya da cevap vermek" anlamlarında eylem adı olarak kullanılmıştır. Yani bu örnekte eylem temel ya da birincil anlamını korumuştur.

(10) İşte *demek* istediğim bu! (TUD, Hayat Devam Ediyor 2008)

(11) *Demek* istediğim sınırlı bir araç ve fazlası da zararlı. (TUD, Kompozisyon 2009)

Demek, örnek (10) ve (11)'de, (9)'dan farklı olarak "anlatmak istediğim, kastettiğim" anlamlarını taşır. Aşağıdaki örnekte verilecek olan çıkarım anlamına yakın bir anlam alanı çizildiği görülür. Bu anlamın ortaya çıkmasında "demek iste-" eşdizimliliği etkilidir. Bu kullanımlar belirteç işlevine gelişiminde ara aşama olarak değerlendirilebilir.

(12) *Demek* bunlar bizim yapımızı incelemek istiyorlarmış. (TUD, Bilgisayara Giren Tırtıl 1994)

Bu kullanımda, kanıtsallık ve bilgi kipliğinin örtüştüğü çıkarımsallık bildirimini görülür. İfade hem sözcüksel hem de morfolojik olarak işaretlenmiştir. İfadede morfolojik işaretleyici *--miş* farklı şekillerde (aktarımsal, çıkarımsal vb.) yorumlanabileceken, *demek* ile anlam belirsizliği ortadan kaldırılmış ve çıkarım bildirimini olduğu açık hale getirilmiştir. Yüceol Özezen (2009, s. 219-233) bu kullanımları

“de- fiilli söz kalıpları” içinde değerlendirir ve *demek* (ki) dilbilgiselleşme sürecindeki anlam değişikliğine de dikkat çeker. Bu anlam değişimi işlev değişimiyle sonuçlanır. Örneklerde görüldüğü gibi işlev değişikliği söz dizimsel özellikleri de etkiler. Birincil anlamıyla kullanımında söz diziminde farklı pozisyonlarda yer alırken, mastar ekiyle dilbilgiselleşen *demek* belirteç işleviyle, tümcenin tamamını kapsamı altına alır ve tümcenin başında ya da sonunda kullanılır.

(13) Şimdi bir de hocalık eklendi *demek*. (TUD, Bir Hilal Uğruna 1991)

Örnek (12) ile aynı işlevde kullanılan işaretleyici söz dizimi açısından bu örnekte farklı pozisyondadır. Kanıtsallık ve bilgi kipliği sözcüksel işaretleyicileri genel olarak başta ve sonda kullanılır (Üzüm 2019a, s. 465-469). Tümce içinde kullanımlarında anlam belirsizliği ortaya çıkabilir. Özellikle kanıtsallık bildiriminden bilgi kipliğine gelişen *sözde* ve *demek* işaretleyicilerinin tümcenin tamamını kapsayarak başta ve sonda kullanıldığı tespit edilmiştir. Çünkü sonrasında ya da öncesinde bir bütün olarak nitelediği önermenin ya da şüphe duyulan yeni bilginin gelmesi beklenir.

(14) Yaşlandım artık *demek* ki. (TUD, Elveda Alyoşa 1991)

(15) *Demek* ki bir daha seni görmek bana kısmet değilmiş. (TUD, Köroğlu 1996)

Örnek (14) ve (15)'te *demek*, (12) ve (13)'teki kullanımlarla aynı şekilde çıkarımsallık bildirir. Ancak farklı olarak çıkarımsallık işaretleyicisinden sonra *ki* kullanılmıştır. Örnek (14), (15)'teki gibi *Demek ki yaşlandım artık* şeklinde de kurulabilir.⁵ Bu kullanımlarda konuşucunun *ki*'nin kuvvetlendirici işlevinden yararlandığı söylenebilir (Tulum, 1978, s.4). Çıkarım bildiren *demek* ve *demek ki* karşılaştırıldığında aralarındaki fark, bilgi kipliği ile açıklanır. *Demek ki* morfosentaktik işaretleyici, *demek* sözcüksel işaretleyicisine göre olgusalığa daha yakın olarak yorumlanabilir. Bu kullanımlarda, bilgi kipliği işaretleyicisi *erki*'den gelişen *ki*'nin kuvvetlendirici olarak yorumlanmasında *demek* kullanımının fiil çekim eklerini alamayan bir yapı olması da önem taşır. Tarihi dönemlerde yaygın olarak görülen temel tümce sonrasında gelerek yan tümce kurulumunda kullanılan *ki* ile karıştırılmamalıdır (Üzüm 2019: 466).

3.2. *sözde* ve *demek* Sözcükbirimlerinin Tanımlanması

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, *sözde* ve *demek* farklı anlam alanlarına gelişmiş sözcüklerdir. *Söz* isminin bulunma durumu ekiyle sözcükselleşmesi sonucu ortaya çıkan *sözde* sözcüğü, *Türkçe Sözlük*'te hem sıfat hem de zarf olarak iki ayrı anlamıyla tanımlanmıştır:

1. sıfat Gerçekte öyle olmayıp öyle geçinen veya bilinen: Bugün bir ikinci moda da çıplaklıktır fakat bu bir sözde çıplaklıktır. – Halide Edip Adivar

2. zarf Sözüm ona, sanki, güya: El fenerim de çantanın üstündeymiş sözde fakat göremiyorum. –Adalet Ağaoğlu (TDK, GTS)

Kubbealtı Lugatı'nda da sözcük iki anlamıyla tanımlanmış, ancak anlam sırası farklı verilmiştir. Sözcüğün önce zarf, daha sonra sıfat olarak kullanımı anlamlandırılmıştır:

1. zf. Sanki, güya, sözüm ona: *Sözde Türkçe bilmiyordu* (Ömer Seyfettin).

⁵ Yüceol Özezen (2009, s. 220) cümle başı bağlacı olarak verir ve hareketli bir görünüm sergilediğini belirtir. Bu hareketli görünüm, işlev değişimi ve yeni işlev alanının söz dizimsel eğilimleriyle ilgilidir (Üzüm 2019a).

2. *sif.* Lâyük olmadığı bir mevki ve sığata lâyükmiş gibi görünen veya kabul edilen: "Sözde yazar", "Sözde başkan". (Kubbealtı Lugatı)

Yukarıda verilen örneklerden hareketle, her iki sözlükteki *sözde* sözlükbiriminin kanıtsallık ve bilgi kipliğı açısından sözlük tanımlarını şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Tanımlarda yer alan "gerçekte olmama, ...gibi görünen, ...gibi kabul edilen" ifadeleri, konuşucunun söylenenle ilgili yaklaşımını göstermektedir. Bu tanım, *sözdenin* epistemik kiplik kategorisine gelişimini yansıtmaktadır. Verilen örnek tümceler de tanımı destekler niteliktedir. Ancak *sözdenin* tümcenin tamamını etkilediğı ve "gerçekte olmama, inanmama, güvenmeme" anlamlarını kattığı durumlar için verilen "sanki, güya, sözüm ona" biçimindeki eşanlamlılarla yapılan tanımlama *sözdenin* kanıtsallıktan bilgi kipliğine gelişimini tam olarak yansıtmamaktadır. Verilen sözcüklerin de anlamını ve kullanımını bilmeyi gerektirir. *Sözde* sözcüğünün dilbilgiselleşerek yeni bir anlam kazanması ve bu anlamın birlikte kullanıldığı sözcüklerle birlikte bağlam içinde işlevsellik kazanması sonucu, sözlükte verilen tanımlar *yetersiz kalmaktadır*. *Sözde*, sözcüksel işaretleyicisinin anlam alanının gelişimi ile ilgili olarak benzer şekilde kullanılan ve tarihi metinlerde görülen *güya* sözcüğüne bakılabilir. Farsçadan kopyalanan *güyā* için Steingass (1998, s. 1107) "konuşarak, konuşmacı, konuşkan; iyi sesli enstrüman vb." anlamlarından "sanki, muhtemelen, görünüşte vb." anlamlarına geliştiğini belirtir.

Sözdenin anlam gelişimi göz önünde bulundurarak ve derlemden elde edilen örneklerden de hareketle, *sözde* sözlükbirimi için şu şekilde yeni bir tanım önerisi getirilebilir: "Belli bir durum ya da olayın gerçekte olmadığını ya da gerçekleşmeyeceğini ifade eden; söz konusu durum ya da olaya karşı ret, inançsızlık ya da güvensizlik bildiren bir söz". Bu tanım, sözcüğün yerine kullanılabilecek eşanlamlı diğer karşılıklarıyla da genişletilebilir.

de- eyleminin ismi olan *demek* sözcüğü ise *Türkçe Sözlük'te* *demek* (II) maddesi altında, dört ayrı anlamıyla tanımlanmıştır:

1. bir şey anlamına gelmek: Okuryazar olmak adam olmak *demek* değildir.
2. öyle mi: Vay! Beni kovuyorsun *demek*, pekâlâ-Sait Faik Abasıyanık
3. yani, anlaşılan: *Demek* gideceksin.
4. inanılmayan, beklenmeyen durumlarda kullanılan pekiştirme veya şaşma sözü (TDK, GTS).

Aynı sözcük *Kubbealtı Lugatı'nda* bağlaç olarak gösterilmiş ve tek bir anlamıyla tanımlanmıştır:

bağl. Şu halde, öyleyse, yani: *Demek* Neriman hanımına hakikat-i keyfiyeti açmamış (H. Rahmi Gürpınar). *Demek* annem biraz rahatsızlanmış ve buraya uzanmış (Peyami Safa). *Demek* gecelerden sonra nihayet gün doğuyor (Cahit S. Tarancı) (Kubbealtı Lugatı).

demek sözlükbiriminin tanımlanmasında, öncelikle *Türkçe Sözlük'ün* birden fazla anlama yer verdiği *Kubbealtı Lugatı'nın* ise sözcüğü tek bir anlamla sınırlandırdığı dikkati çeker. *Türkçe Sözlük'te* verilen ilk anlam, *de-* eyleminin mastar ekiyle sözcükselleşmiş isim hali olduğu için doğrudan *de-* eyleminin "söylemek" anlamıyla ilişkilidir. Bu temel anlam, *Kubbealtı Lugatı'nın* genel ilkeleri gereği sözlükte verilmemiş. Yalnızca sözcüğün kazandığı ikincil anlam tanımlanmıştır. Ancak verilen tanım sözcüğün bu anlam gelişimini yeterince iyi yansıtmamaktadır. Çünkü "Şu halde,

öyleyse, yani” biçiminde verilen tanım, yalnızca eşanlamlıları gösterir ve bu da sözcüğün kullanımında ortaya çıkan yeni anlamlarla tam olarak örtüşmez. Yukarıda derlemden alınan örneklerde de görüldüğü gibi, *demek* sözcüğü konuşucunun belli bir çıkarım sonucu elde ettiği bilgiye işaret etmektedir. Dolayısıyla sözcüğün *de-* fiilinden türeyen birincil anlamından tamamen farklı bir anlam kategorisine geliştiği, ikincil bir anlam kazandığı görülür. Bu anlam, bağlam içinde kullanımla ortaya çıkar ve sözcüğe işlevsel bir özellik kazandırır. Kazanılan yeni işlev göz önünde bulundurularak “belli bir olay ya da durumdan bir çıkarıma ve yoruma varıldığını ifade etmek için kullanılan söz; şu halde, öyleyse, yani” biçiminde kurala dayalı bir tanımlama (rule-based) yapılabilir (bk. Robinson, 1972, s. 126; Jackson, 2002, s. 95).

Türkçe Sözlük'te ise *demek* sözlükbirimi için verilen 2, 3, ve 4. tanımlar, dilbilgiselleşme sonucu sözcüğün kazandığı yeni anlamları vermektedir. Burada 2. ve 3. tanım, yalnızca eşanlamlı sözcüklerle verilirken 4. tanımda sözcüğün kazandığı işlevsellğe işaret edilerek sözcüğün hangi durumlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Verilen bu tanım sözcüğün geliştiği bilgi kipliği kategorisine işaret ederek “inanılmayan ve beklenmeyen bir durum için” konuşucunun bir çıkarımda bulunduğunu gösterir. Tanıma göre bu çıkarım, bazen bir onaylama ya da kabul, bazen de bir inanmama ya da şaşkınlık ifade edebilir. *demek* sözlükbirimi için verilen 2. ve 3. tanımdaki, sırasıyla “öyle mi” ve “yani, anlaşılan” sözcükleri ise *demek* sözlükbiriminin anlam gelişimini ve kullanımını tam olarak yansıtmamaktadır. Ayrıca 2. tanımda verilen anlam ile 4. tanımda ifade edilen anlamın birbirini içerdiği, yalnızca farklı yöntemlerle tanımlandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu iki tanım, birleştirilerek verilmelidir. *demek* sözcüğünün çıkarımsallık bildiriminde bulunduğunu belirtmek için verilen 3. tanımda da eşanlamlı sözcüklerin yanı sıra sözcüğün bu işlevini gösterecek bir açıklamaya yer verilmelidir.

Son olarak *demek ki* kullanımından da bahsetmek gerekir. Yukarıda derlemden alınan örnek (14) ve (“5’de de görüldüğü gibi *demek* ile birlikte *ki* bağlacının kullanımı çıkarımsallık bildirimini kuvvetlendirmektedir. Bu kullanım her iki sözlükte *demek* maddesinin altında alt madde olarak verilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te *demek ki* (veya *demek oluyor ki*) biçiminde kalıp ifade olarak değerlendirilmiş, karşısında yine eşanlamlılık yöntemiyle “şu hâlde, öyle ise” tanımı verilmiştir. Benzer şekilde *Kubbealtı Lugatı*'nda da *demek ki* “demek, şu hâlde, öyleyse” sözcükleriyle tanımlanmıştır. Verilen tanımlardan sözlüklerde *demek ki* sözlükbiriminin işlevsel bir tanımının yapılmadığı, *ki* bağlacı ile birlikte ortaya çıkan kuvvetli çıkarımsallık ifadesinin tanıma yansıtılmadığı ve *demek* ile *demek ki* kullanımı arasında herhangi bir farkın gözetilmediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneri

Kanıtsallık kategorisinin anlam alanını kullanarak bilgi kipliğinin kapsamına giren *sözde* ve *demek* sözcükleri; birincil (temel) (*literal meaning*) anlamlarından (*söz + -DA* “konuşmada, söylenende, lafta”; *de - + -mAk* “eylem adı, söyleme”) bilgi kipliğinin anlam alanına gelişerek konuşucunun önermeye olan yaklaşımını ve tutumunu bildiren sözcük özelliği kazanmışlardır.

Tablo 2: Bilgi Kipliği ve Kanıtsallık Anlam Alanında “sözde” ve “demek”

kanıtsallık	-çıkartım	bilgi kipliği
-aktarım		-varsayım
-duyularla		-ihtimal-kurgu
Dede Korkut		

sözde ve *demek* belirteçlerinin bilgi kipliğinin anlam alanına gelişmesinde içten dışa doğru bir gelişim görülür ve bu gelişimde öznelleşme etkili olmuştur. Öncelikle duyma yoluyla elde edilen bilgiyi işaretleyen sözcükler daha sonra sırasıyla inanılmayan ve çıkarıma dayalı bildirimleri işaretler hale gelmişlerdir. Aynı zamanda bilginin kaynağını işaretleyen sözcükbirim somutken, yaklaşım bildirerek soyut anlam kazanmıştır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi *demek* iki kategorinin kesişim kümesinde yer alabilir. Ancak *sözde* birincil olarak bilgi kipliğinin anlam alanında olası bir duruma inanmama, güvenmeme anlamlarını işaretler hale gelmiştir. Ancak hala kaplamında bilginin kaynağını bulundurur. Bu nedenle ikincil olarak da kanıtsallık içinde gösterilebilir.

sözde ve *demek* sözcükleri için derlemeden alınan örnekler ve sözcüklerin geliştiği yeni anlam kategorileri gösteriyor ki sözlüklerde sözcüklerin iyi bir şekilde tanımlanabilmesi için öncelikle kapsamlı bir derlemin olması ve sözcüklerin sahip olduğu anlamların, pragmatik ve işlevsel açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir. Sözlükler hazırlanırken yazılı dil malzemesine ek olarak sözlü dil malzemesi de dikkate alınmalıdır. Bu şekilde sözcükbirimlerin hangi işlevlerde kullanıldığı açıklanarak kullanıma dayalı tanımlar yapılabilir.

Kaynaklar

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehce-i Osmâni* (Haz. Recep Toparlı). Ankara: TDK Yay.
- Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, A. (2012). The essence of mirativity. *Linguistic Typology* 16, 435-485.
- Aksan, Y. vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation*. İstanbul-Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Bybee, J., ve Fleischman, S. (1995). Modality in grammar and discourse: An introductory essay. Ed. J. Bybee, ve S. Fleischman, *Modality in Grammar and Discourse* (ss. 1-14). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Cevzici, A. (2015). *Bilgi Felsefesi*. Ankara: Say Yayınları.
- Coates, J. (1995). The Expression of Root and Epistemic Possibility in English. Ed. J. Bybee ve R. Perkins - Pagluica, *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect, and Modality in the Language* (ss. 17-53). Chicago: University of Chicago Press.
- Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality on the close relationship between two diferent categories. *Functions of Language* 16/1, 44-62.
- Csató, É. A. (2000). Turkish mış- and ımış-items. Dimensions of a functional analysis. Ed. L. Johanson ve B. Utas, *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages* (ss. 29-44). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- De Haan, F. (1999). Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics*, 18, 83-101.
- Declerck, R. (2011). The definition of Modality. Ed. A. Patard ve F. Brisard, *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* (ss. 21-44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Demir, N. (2012). Türkçede Kanıtsallık. *bilig* 62, 97-118.

- Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. Broadway, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Jackson, Howard (2002). *Lexicography: An Introduction*. London: Routledge.
- Johanson, L. (2000). Turkic indirectives, Evidentials. Ed. L. Johanson ve B. Utas, *Turkic, Iranian and neighbouring languages* (ss. 61-87). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2003). Evidentiality in Turkic. Ed. Alexandra Aikhenvald ve R. M. V. Dixon, *Studies in Evidentiality: Typological Studies in Language 54* (ss. 273-290). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Plungian, V. A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics*, 33, 349-357.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Richards, J. C., ve Schmidt, R. (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics*. London: Routledge.
- Robinson, R. (1972). *Definition*. London: Oxford University Press.
- Sami, Şemseddin (1899). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Steingass, F. J. (1998). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Beirut/Lebanon: Typopress.
- Traugott, E. (1989). On the Rise of Epistemic Meanings in English: An Example of Subjectification in Semantic Change. *Language*, 65/1, 31-55.
- Tulum, M. (1978). *Macârif-Nâme: Ki'li Birleşik Cümle İncelemesi* (Doçentlik Tezi). İstanbul.
- Üzüm, M. (2019a). Epistemik Kiplik İşaretleyicilerinin Söz Dizimsel Özellikleri. *Türkoloji Dergisi C. 23, S. 2, 452-492*.
- Üzüm, M. (2019b). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- van der Auwera, J., ve Plungian, V. A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistic Typology 2*, 79-124.
- Willett, T. (1988). A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality. *Studies in Language 12*: 51-97.
- Yüceol Özezen, M. (2009). *De- Fiilinin Grameri*. Adana: Karahan Kitabevi.

İnternet Kaynakları

- Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük* <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 10.09.2019)
- Kubbealtı Vakfı, *Kubbealtı Lugati* <http://lugatim.com/> (erişim tarihi 01.09.2019).

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 39-51
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut343>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Salur Kazan'ın Mitik Macerasından Modern İnsanın Bilincine Arketipsel Sembolik Bir Çözümleme

An Archetypal Symbolic Analysis from Salur Kazan's Mythic Adventure to Modern Human Consciousness

Öz

Edebi ve estetik zenginlik taşıyan metinler, her türlü tüketilme olgu ve çabasının antitezi olarak varlık kazanır. Böyle metinler; bireyin ve toplumun dünyasındaki özsel, tükenmeyen, yapısal ve varoluşsal gerçeklikleri anlamlı kılar. Söz konusu nitelikleriyle yüksek bir değere sahip olan *Dede Korkut Hikâyeleri* de sahip olduğu zenginliğini korur. Bu hikâyeler, Türklerin edebiyatının, toplumsal yapısının, folklorunun, tarihinin, yaşam biçiminin, ontik duyularının ve epistemolojisinin bilgisini sunar. Ancak metinlerin sakladığı mirası açığa çıkarmak, onların modern yöntemlerle değerlendirilmesini gerektirir. Bu mitik zaman anlatılarının modern insanla bir bağı vardır. Çünkü insanların ve toplumların yaşantıları ile bu anlatılardaki evrensel gerçeklikler, zaman kavramının dışında kalarak ortaklık kurar. Joseph Campbell, halk anlatılarının ortak yanlarını araştırarak bir inceleme yöntemi ortaya koyar. Buna göre, mitik anlatı kahramanlarının maceraları, temel olarak "ayrılış - erginlenme - dönüş" aşamalarından oluşur. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde yer alan *Salur Kazan'ın İvi Yağmalandığı Boyu Beyan İder* adlı hikâyenin gelişimi de bu aşamalarla açıklanabilecek bir seyir izler. Çözümleme yöntemi olarak "KORA şeması"nın kullanıldığı bu çalışmada, eklektik bir yaklaşım ile Campbell'ın saptamaları ve C. G. Jung'un arketipsel sembolizm kuramına ait kavramlar esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Hikâyeleri*, Salur Kazan, Joseph Campbell, arketipsel sembolizm.

Abstract

Texts containing wealth of literary and aesthetic come into being precisely as the antithesis of all kinds of consumption events and efforts. Such texts make essential, inexhaustible, structural and existential realities in the world of individual and society. *Dede Korkut Stories*, which have a high value with these qualities, maintain their wealth. This stories provide information of literature, social structure, folklore, history, lifestyle, ontic senses and epistemology of Turks. However, uncovering the legacy of the texts requires evaluating them with modern methods. This narratives of mythic time have a connection with modern human. Because the lives of people and societies and universal realities in this narratives coincide out of time. Joseph Campbell reveals a method of examination researching common aspects of folk narratives. According to

Aydoğan KARA*

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr.
Ankara-Türkiye.
Elmek: aykaraa@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3473-0840>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 18.04.2020
Kabul Tarihi: 21.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

this, adventures of mythical narrative heroes mainly consist of the stages of “*separation - initiation - return*”. The development of the story named “Salur Kazan'ın İvi Yağmalanmış Boyu Beyan İder” in *Dede Korkut Stories* follows a course that can be anatomize with this stages. In this study, where “KORA scheme” is used as the analysis method, Campbell's determinations with an eclectic approach and the concepts of C. G. Jung's archetypal symbolism theory are taken as basis.

Keywords: *Dede Korkut Stories*, Salur Kazan, Joseph Campbell, Archetypal Symbolism.

Giriş

Dede Korkut Hikâyeleri, birer anlatı olmanın çok ötesinde, bütün Oğuz halkının geniş evrenine ışık tutan metinler olmaları bakımından önemlidirler. Bu hikâyelerde Oğuz halkının mitik dünyası ve yaşantısı, Türk ulusunun ortak bilinci, kültürel belleği incelikleriyle görünür.

Bu metinler, kültürel miras olmanın yanında edebiyat, estetik, tarih, sosyoloji, etimoloji gibi başka pek çok alanda da kullanılacak çeşitli malzemeleri içerir. Tam da bu nedenle M. Fuad Köprülü'nün; “*Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.*” (Ergin, 2003: 3) sözü, bir araştırmacıya ait perspektifin bütün boşluklarını ve kuşkulu yanlarını ortadan kaldıracak ölçüde önemli bir saptama olabilir. *Dede Korkut Hikâyeleri*, bütün kurmaca metinler gibi reel dünyanın, gerçekliğin bilgisini saklar. Hemen her edebi metin gibi epik ve mitik anlatılar, gerçek dünyanın bilgisini bir semboller örtüsüyle sunar; “*Ve semboller çıplaklaştırılınca arkada realist çizgiler kalır. Ve zaten yalan sembolleştirilemez. Ve yalan epopeleştirilemez*” (Karakoç, 2006: 25). Bu metinleri simgesel, arketipsel, fenomenolojik, psikanalitik gibi modern eleştiri ve yorumlamalarla ele almak, söz konusu örtünün kaldırılmasına; Türk milletinin geçmişini, bugününü ve yarınını anlama imkânı verir. Çünkü *mitler, toplumların rüyalarıdır*; mitlerin kendileri değil ama parçaları toplumların gerçekliklerine dair bilgiler sunar.

Joseph Campbell, çeşitli coğrafya ve toplumlara ait halk anlatılarının (mit, destan vs.) sistematiğini araştırarak yazdığı *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (2010) kitabında yapısal bir gerçeğe dikkat çeker. Buna göre anlatılar, temelde tek bir arketipik kahramanı esas alarak onun arayışlarını, mücadelelerini işler. Erginleşme yolundaki kahramanın serüveni, genel olarak “*ayrılma (yola çıkış/ayrılış)-erginlenme-dönüş*” aşamalarından oluşur. Ayrılma, bir hazırlık aşamasında gerekli tüm şartların oluşmasıyla başlar, dolayısıyla kaosun başlangıcıdır: “*Mitolojik yolculuğun ilk evresi olan 'ayrılış' kahramanın ruhsal yaşam gücünün ortam değiştirmesidir. İçinde bulunduğu yaşamın durgun ve kısır bir hâle gelişi, artık ona bir şeyler verememesi, kahramanı buna iter ve yeni bir serüvene atılmaya zorlar*” (Gökeri, 1979: 63). Esasen mit, kahramanı bir ruhsal dönüşüm macerasına çağırır. Kahraman, ayrılışla beraber kendini ispat etme aşamasına geçer. Çeşitli engeller, ihanetler, ayartmalar ve düşmanlar ile karşılaşır, zorlu mücadeleler vermek durumunda kalır. Sonuçta muhakkak üstün gelir. Son aşama, dönüştür. Artık kahraman, kaotik evreni(ni) kozmosa çevirmeyi başarmıştır; bir ödülle beraber ait olduğu yere (ev, yurt) döner.

Halk anlatılarının modern insana nasıl bir katkı sağlayacağı, onun anlam arayışında nasıl bir karşılığının olduğu soruları ise mit ve destanların ne şekilde yorumlanacağı meselesini bir sorun olarak ortaya koyar. Bu noktada Jung'un “*arketipsel sembolizm*” yöntemi önemli bir yanıt verir. Buna göre halk anlatıları, birtakım

“safsatalar” değil kolektif bilinçte simgesel olarak anlam taşıyan örüntülerdir. Jung, arketipsel sembolizm bağlamında “Gölge (Shadow)”, “Anima ve Animus”, “İç/Tüm Benlik (Self)”, “Yüce Birey (Great Individual)” ve “Persona (Maske)” gibi birtakım arketipleri gündeme getirir. Mit ve destan gibi anlatılar, bunları ve başka birçok arketipi gizler. Psikanalizin verilerini hesaba katarak bu arketiplerin simgesel çözümlemesini yapmak, modern insanın bilinç/bilinçaltı dünyasını anlama imkânları sunar.

“Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boyı Beyan İder” Hikâyesinin Çözümlemesi

Dede Korkut Hikâyeleri'nde temel olarak bir kahramanın erginlenme/olgunlaşma süreci anlatılır. Salur Kazan, Beyrek, Uruz, Boğaç Han, Yegenek bunun en tipik örnekleridir. Kendini gerçekleştirme anlamındaki erginlenme, “bireyleşme” olarak da ifade edilebilir. Bireyleşme ise toplumun bir parçası olma yahut bunu tazeleme sürecinde şahsiyet ve kimlik kazanmanın diğer bir ifadesidir. Dolayısıyla, hikâyelerde daima, birey-toplum bütünlüğü ve uyumu güdülür.

“Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boyı Beyan İder” (Ergin, 1994: 95-115) adlı metnin başkahramanı olan Salur Kazan'ın hikâyesi, onun ilk erginlenme sürecini anlatmaz. Çünkü o, kendisini birçok kez ispatlamış olan “Yüce Birey”dir; “*Kendi yetenekleri ve yüceliğiyle bilinç ve bilinçdışı arasında bağ kurabilen üstün bir kişidir Yüce Birey*” (Gökeri, 1979: 77). Kazan, Hanlar Hanı Han Bayındır'dan sonra gelen en önemli beydir: “*Ulaş oğlu Salur Kazan, Bayındır Han'ın damadı ve Oğuz beylerinin beylerbeyi; İç Oğuzların lideridir. Yapılan savaşlarda ön saflarda yer alır. Salur Kazan da akın izni verme ve beyleri divanına toplama hakkına sahiptir*” (Dursun, 2011: 115). Yani o, üstün olan ve hürmet gören bir “alp”tir. Salur Kazan'ın hikâyesi, aslında mitin¹ onu yeniden sınaması demektir. Mit, Salur Kazan'ı annesiyle, karısı ve oğluyla, mülküyle sınar. Kendini birçok kez ispatlayan ve erginlenen Salur Kazan, bir kez daha aşkınlığı tecrübe etmeye adaydır. Üçüncü Viyana Ekolü olarak bilinen logoterapi ekolünün kurucusu Victor E. Frankl, “günümüzün çileciliği” olarak adlandırdığı sporun aslında bir gerilim arayışı, gerilim arayışının ise bir “anlam istemi” olduğunun savunulabileceğini ifade eder. Çünkü insan varoluşu, en azından nevrozla çarpıtılmadığı sürece, kendi dışında bir şeye yönelir ve o şeyle ilgilenir. Frankl'ın bakışı doğrultusunda modern insanın anlam arayışının konformizmle çatışan bir bağlamda kalmaya zorlandığı değerlendirilebilir. İnsan temelde gerilim gidermeye çalışmaz, hatta gerilime ihtiyaç duyar. Bu, bedensel olduğu kadar zihinseldir de. Ne var ki birçok çağdaş insan artık bir anlam ve amaç bulamamaktadır. Sigmund Freud'un bulgularının tersine insan artık cinsel olarak engellenmiyor, varoluşsal olarak engelleniyor. Ve Alfred Adler'in bulgularının tersine başlıca şikâyeti, artık aşağılık duyguları değil, varoluşsal boşluk, anlamsızlık ve boşluk duygusudur. Bunun başlıca belirtisi can sıkıntısıdır. Bu yüzden modern insan, özellikle gelişmiş toplumlarda, ihtiyaç duyduğu gerilimi çoğu zaman yapay bir şekilde kendisi yaratır (1994: 82-84). Kazan Bey'in hikâyesi de böyle bir konformizm bozumu olarak başlar. Kendisine, dünya algısına, alışkanlıklarına, toplumsal yapısına ve dünyayı anlamlı olarak ontolojik bir kozmos hâlinde algıladığı hayat tarzına aykırı olan durağanlık hâli (statiklik, konfor) onun için anlamlı oluşun askıya alındığı bir durumdur. Kahramanın mutlak şekilde bu boşluk duygusundan sıyrılması gerekir. Doğrusu mit, Salur Kazan'ı

¹ Bu yazıda “mit” olarak bir özne düzeyinde tutulan belirleyici gücü; anlatıcılığı aşan, toplumsal bilinci ve bu bilincin gerekli gördüğü yazgı olarak kullanıyoruz.

zorunlu bir aday olarak belirler; onun sürekli uyanık olması, bütün ulusun uyanık kalmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda Salur Kazan'ın hikâyesi, üç vaka halkasına ayrılabilir. İlk vaka halkası, Salur Kazan'ın avlanmaya çıkmasıyla başlar. Evinin, yurdunun düşmanlarca basılmasıyla oluşan kaotik durumda mit, Salur Kazan'ı maceraya çağırır, ayrılışa zorlar. Burada beylerin ava çıkması, Campbell'ın ifadesiyle "maceraya çağrı"nın bahanesidir:

"İster büyük ister küçük ve hangi yaşam sahnesinde ya da aşamasında olursa olsun, çağrı, her zaman bir dönüşümün -tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayinin- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve yaşamsal kalıplar artık yetmez; bir eşiği aşma zamanı gelmiştir" (2010: 65-66).

İkinci vaka halkası, Kazan'ın ailesini, ordusunu ve hazinesini kurtarmak için düşmanla savaşma aşamasıdır. Mücadelede üstün gelen Salur Kazan son vaka halkasında ailesiyle beraber yeniden evine/yurduna döner.

Salur Kazan'ın Uruz'la üç yüz yiğidini *evi üstüne* bırakarak ava gitmesi kausun habercisidir. Mit, onu Campbell'ın "maceraya çağrı" dediği bir eşikte güdülemiş görünür. Salur Kazan, evinden gider; düşman gelir. Şöklü Melik'in casustan haber alıp Kazan'ın evine baskın yapması; Kazan'ın anasını, karısını, oğlunu, yiğitlerini ve hazinesini alıp götürmesi, kurgusal çatışmanın zeminini oluşturan bir vaka birimidir. Burada olaylar anlatılmayıp yalnızca haber verilerek geçildiği için aksiyon yüksek bir şiddet seviyesi göstermez. Sonraki vaka biriminde "*Kazanın Kapulu dervendde on biñ koyunu vardur, şol koyunları dahı götürsek Kazana ulu hayf ider-idük*" (s.97) diyen "kâfirler", Karaçuk Çoban ve kardeşleri Kıyan Gücü ile Demür Gücü karşısında perişan olurlar. Bu vaka biriminde aksiyonun şiddeti, hikâyenin diğer olaylarına göre daha yüksektir. Salur Kazan'ın gördüğü kara kaygılı düş üzerine evine dönmek için hemen yola çıktığı, sonra yurt, su, kurt ve köpekle ayrı ayrı konuşup haberleşmeye çalıştığı vaka biriminde daha çok alp, yiğit, bey gibi sıfatları taşıyan başkişinin psikolojik durumu öne çıkar. Bu esnada Kazan'ın kendi yurdu ve ona ait olan diğer her bir varlık ile ontolojik olarak iç içe olması dikkat çekicidir; kahraman, onlarla bütünleşiktir. Kazan, yolda Karaçuk Çoban'la karşılaşır. Düşmanla savaşmak için yanında bir çobanı götüremeyecektir. Kendisiyle gelmemesi için çobanı ağaca bağlar; ancak Karaçuk Çoban, "*ağacı yeri-y-ile yurdu-y-ile kopar(ır)*" (s.105), Kazan'ın peşinden gider. Bu sadakati dolayısıyla çobanı yanına alır, beraberce düşmanın yoluna düşerler. Henüz ayrılma aşamasında arketipik kahramanın yardımcılığına koşan çoban, tam da Campbell'ın "doğüstü yardım" olarak belirlediği bir arketiptir. Zira Campbell "doğüstü yardım" bahsinde yardımcı figürün "*büyücü, keşiş, çoban ya da demirci*" (2010: 89) olabileceğini söyler. Böylece ayrılış aşamasının gerektirdiği üzere son olarak Kazan, artık bir değişim ve dönüşüm anlamını içeren "*balinanın karnı*" simgesinin karşıladığı üzere mücadele alanına girmek üzeredir. Bu, büyümlü bir eşikten geçiştir: "*Eşik, her zaman dönüşümlere gebe bir konum olduğu için, anın açık uçluluğunu, zamanın doğurganlığını da içinde taşır*" (Bakhtin, 2001: 26). Dolayısıyla eşikten geçilerek varılan ikinci aşamada, kahramanları her an, bir tehlike ya da sürpriz güzellik bekleyebilir. Ancak kahraman, balinanın karnı olarak simgelenen bu arketipik aşamada yeniden doğuşunu gerçekleştirmek için uyanık ve tetikte kalarak mücadele vermek durumundadır.

İkinci vaka halkasını şekillendiren "erginlenme/olgunlaşma" aşamasında ilk vaka birimini, Şöklü Melik'in Salur Kazan'ın karısına *sağrak sürdürmek* (şarap

sundurmak) istemesi, Burla Hatun'un da bu durumu oğlu Uruz'a danışması ve Uruz'un annesine kızarak babasının namusunu korumasını tembihlemesi oluşturur. Yapılan plan üzerine kâfirler ne yapsalar da Salur Kazan'ın karısının oradaki kadın ve kızlardan hangisi olduğunu bilemezler. Böylece, Oğuzlardaki kadın/eş sadakatının ve namus anlayışının algılanışı bildirilirken hem eş hem de anne olarak öne çıkan Burla Hatun, "anima" ve "Yüce Ana" arketiplerinin somut örneği olur. Sonraki vaka biriminde asılmaya götürölen Uruz, ağaç (darağacı) ile söyleşir. Anne/baba namusuyla ölümler arasında kalınca namusun korunmasını seçen Uruz ve aynı üstün değer için oğlundan geöen annesi Burla Hatun, üçüncü vaka biriminde mit tarafından ödüllendirilir. Ödöl, Salur Kazan ve Karaöuk Çoban'ın şekli Melik'in hisarına yetişmesidir. Burada Salur Kazan, önce şekli Melik'ten "karıöuk anası"nı ister ve (karşılıklı) atışmalar başlar. Son vaka biriminde Kalın Oğuz beyleri yetişip gelir; savaş yapılır, zafer kazanılır.

Üçüncü vaka halkası, artık dönüş aşamasıdır. Salur Kazan'ın savaştan sonra ailesi, ordusu ve hazinesiyle yurduna dönüşü, herkese cömertliğini göstermesi, eğlenceler düzenlenmesi, bu vak'a halkasının ilk birimini oluşturur. İkinci ve son vaka biriminde ise Dede Korkut gelip boy boylar, soy soylar.

Hikâyede, kahramanların mekânla ilişkisi oldukça kritiktir. Oğuzların yaşadıkları coğrafya, Anadolu'nun kuzey doğusuyla Azerbaycan sahası olarak dile getirilir. Yaşanılan mekân, Oğuzlar için öncelikle "ev" ve "yurt"tur. Ağ ban evler, yeryüzüne dikilir. Yurt, evi kapsayan daha geniş bir ev gibidir. Belli töreleri, geleneği, inancı, kültür kıymetleriyle Oğuz halkı, yurdunu baş tacı yapar. Yurduyla birleşip bütünleşir, ona bir kimlik verir. Nitekim Salur Kazan'ın yurduyla konuşması, ona verilen insani bir kimliği açık eder. Dolayısıyla yurt, Oğuzların tamamını içine alan ve kutsallaşan bir değer olarak simgeleşir. Öte yandan, hikâyeye göre Oğuzların yurdu, hemen "sası dinlü Gürcistan ağzında(dır)" (s.96). Bu yakınlığın ifadesi, "maceraya çağrı"nın mekânsal zemine uygunluk gösterdiğine işaret eder. Öyle ise mekânsal konum, hikâyenin gelişiminde kilit bir işlevselliğe sahiptir. Diğer taraftan, "Kazanuñ kapulu dervendde on biñ koyunu vardur" (s.97). Karaöuk Çoban ve iki kardeşi, buradaki ağılı bekler. Beylerin evlerinin anlatımından sonra ancak ikinci planda olabilecek bu mekân, sası dinli düşmanların karşısında Salur Kazan'ın çobanının dahi mertliğini ve sadakatini ispatlaması için ayrı bir öneme sahiptir. Mekânsal konum bakımından Karaöuk Çoban ve iki kardeşi, altı yüz kâfir karşısında kimseden yardım alamayacak durumdadır. "Böyle durumlarda mekân, insanı ezmek için üzerine yürüyen karşı güçlerin simgesel bir göstergesidir. Mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkânsızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır" (Korkmaz, 2007: 403). Kapalı/dar mekânların zorluk ve engellerle gittikçe daralan, labirentleşen bir duruma geömesi gerekir. Oysa mit; mertlik ve sadakat gösteren Karaöuk Çoban'ı galip kılar. Bu bakımdan da algısal olarak mekân, Karaöuk Çoban için genişlerken "dünya 'âlem kâfirüñ başına karañu ol(ur)" (s.99). Salur Kazan için genişlik, ferahlık ve güven mekânı olan yurdu, bir açık/geniş mekândır. Evinin/yurdunun yağmalandığını öğrenince Salur Kazan'ın "aklı başından gi(der)" (s.103). Dolayısıyla geniş mekân, algısal bir darlığa bürünür. Bunların dışındaki bazı yer isimlerinin ise sadece varlığından haberdar olunur. Bayburd Hisarı, Demür Kapu Dervendi, Mardin Kal'ası gibi mekânlar, kahramanların adları anılırken eskiden gösterdikleri yiğitliklerin mekânı olarak bildirilir. Böylece geniş coğrafyada Oğuzların düşmanlar ve olası diğer tehlikeler

karşısındaki yerleşim durumu gün yüzüne çıkar. Ayrıca Uruz'un ağaçla konuşmasında söylenen *Mekke* ve *Medine* isimleri de figüratif olarak adı geçen diğer mekânlardır.

Şökli Melik'in hisarı, Salur Kazan'ın anasının, karısının, oğlunun, kırk ince belli kızın tutsak olduğu mekândır. Onlar için hem çevresel hem de algısal açıdan dar olan, Burla Hatun'a şarap sundurulması istenildiğinde gerçekleşen olaylarla da algısal olarak daha bir darlaşan Şökli Melik'in hisarı, kapalı/dar mekânlardandır. Oysa Şökli Melik ve diğer "kâfirler" için burası tabii olarak eğlenen bir yerdir, yaşam alanıdır. Şaraplar içilir, kutlamalar yapılır. Bu yüzden de onlar açısından rahatlığın ve keyfin hüküm sürdüğü açık/geniş mekândır. Buna göre mekânlar, kahramanların farklı durumlarıyla anlam ve işlev değiştiren bir çatışma unsuru olur. Uruz'un asılmaya götürüldüğü yerde bir ağaç vardır. Uruz ağaçla konuşur ve ona önce övgüler dizer, sonra "*Meni saña asarlar götürmeğil ağaç / Götürecek olur-iseñ yigitligüm seni tutsun ağaç*" (s.109) der. Bu durumda ağacın nesne'likten çıkarak ontolojik bağlamda insanla eşit bir varlık gibi algılandığı görülür. Artık ağaç, nesne-ötesi-nesnedir. Dahası, ağaçla konuşma/dertleşme, olayın mekânsal bağlamını da var eder. Herkesin gözü önünde asılacak olan Uruz için burası, algısal bir darlık mekânına dönüşür. Hikâyeye, bir yönüyle mekândan mekâna geçilerek kurgulanır. Çünkü en başta bir ziyafet vardır. Burası evdir, yurttur; ait olunan yerdir. Ancak kahramanların yolculuğu, onları zorunlu olarak yeni bir mekâna götürür. Ama sonunda yine ait olunan yere dönülür. Dolayısıyla bu mekânlar, hikâyenin kurgusal zemininin oluşumunu sağlayan başat öğelerdendir ve aksiyon ile izleksel kurgunun oluşmasında bir sacayağıdır.

Herhangi bir anlatıda mekânlar, karakterleri açıklarken, zaman da olayları açıklar. Bu yüzden, Salur Kazan'ın hikâyesinde zaman kavramı önemli bir işleve sahip olmakla beraber, zaman ifadelerinin doğrudan söylendiği yerler azdır. Hikâyedeki zaman kullanımı, mekân ve olaylarla örtüşen paralelliktedir. Bu da kurgudaki yapısal bütünlüğü işaret eder; metni teknik olarak değerli kılar. Salur Kazan'ın hikâyesinde çoğu zaman olaylar, yalnızca bildirildiği, uzun uzun anlatılmadığı için mekân da görsel bir imge, bir manzara olarak okuyucunun zihninde belirmez. Kazan'ın evinin yağmalanması bunun en net örneğidir. Oysa Karaçuk Çoban'ın altı yüz kâfirle savaşma sahnesi, Salur Kazan'ın yurt, su, kurt ve köpekle konuşması, Çoban'ı ağaca bağlaması, Şökli Melik'le yapılan savaş gibi sahneler, olaylar ve mekân hakkında daha net bilgiler verilir. Bu bakımdan, zaman da yavaş yavaş işlenir. Bu aşamada doğrudan doğruya söylenen zaman ifadesi yoktur ancak içten içe bir *zamansallık* fark edilir. Örneğin, savaş sahnesinde anlatıcının Salur Kazan ve Karaçuk Çoban'a yardıma gelen Oğuz beylerinin birçoğunun isimlerini tek tek saydığı, üstelik bunları uzun sıfatlarla söylediği görülür. Bu, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, "*hızlılık*" kavramının karşısında bir "*oyalanma*" tekniğidir.² Öyle ise anlatıcının zamanı yavaşlatarak aksiyonun gücünü ve derecesini yukarı taşımak istediği düşünülebilir. Aynı durum, Karaçuk Çoban'ın altı yüz kâfirle savaştığı kısım ya da tutsak olan Burla Hatun ve Uruz'un yaşadıklarının anlatıldığı bölüm için de geçerlidir. Bu durum, Umberto Eco'nun ifadesiyle "*okurun çıkarımsal gezintiler yapmasına olanak sağla(r)*" (2012: 70). Bu, sinema sanatındaki *ağırçekim* ve *zoom* teknikleriyle örtüşen bir amaca yönelik gibi değerlendirilebilir. Hikâyede "*oyalanma*", daha çok erginleşme-olgunlaşma bölümü için söz konusudur. Bu da zaman kullanımının aynı amaç doğrultusunda olduğunu, erginleşme sürecine dair önemin bir

² Italo Calvino, yüzeysel geçişi "*hızlılık*" olarak ifade eder ve hızlılıktan maksadın da bir ritim ve tempo amacına yönelik olduğunu düşünür; aksi, "*oyalanma*"dır (2011: 43-65).

de bu açıdan sahnelenmek istendiğini gösterir. Oysa ayrılış ve dönüş bölümlerinde zaman, daha yüzeysel olarak işlenir. Dolayısıyla Salur Kazan'ın hikâyesinin anlatımını zamanın işlevselliği bakımından görmek, hikâyeye edebi değerini başka bir açıdan açılma imkânı katar. Doğrudan bildirilen zaman ifadelerinden bazıları ise şunlardır: "gice yatur-iken", bugün, "ahşam olmadın", "nağâhandan", "meğer hanum ol gice", "dün yok öteki gün", "dün puçuğında" vb... Hikâyenin sosyal zamanı, İslamlaşmanın başladığı ama tam da yerine oturmadığı bir geçiş dönemi gibidir. Nitekim *Dede Korkut Kitabı*'nın (Ergin, 1994) giriş bölümünde "Resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er koptı" (s.8) denilmesi ve Bügdüz Emen adlı Oğuz beyinin Hz. Peygamber'in yüzünü gördüğünün, onun sahabesi olduğunun söylenmesi, sosyal zamanı açık şekilde belirler. Ayrıca hikâyenin başındaki sahnede şarap içildiğinden söz edilmesi de henüz İslamlaşma döneminde olduğunun göstergesidir.

Mitik olmasına bağlı olarak belirginleşen net ayrımlara ve belirlemelere dayalı kimi özellikleriyle beraber, yapısal bakımdan Campbell'ın şablonik metoduna uygunluk içindeki hikâyenin iyi/kötü, Müslüman/kâfir, yiğit/korkak vb. şekilde net ayrımlarla kurulu olması; entrik kurguyu oluşturan ve çatışmayı sağlayan değerlerin KORA şemasında (Korkmaz, 2002: 271-281) gösterilerek açıklanmasına imkân verebilir:

	Ülkü (Tematik) Değerler	Karşı Değerler
Kişiler Düzeyinde	Bayındır Han Salur Kazan Salur Kazan'ın anası Burla Hatun Uruz Kırk ince belli kız Karaçuk Çoban ve kardeşleri Oğuz beyleri Dede Korkut	Şökli Melik Altı yüz kâfir ve diğer askerler
Kavramlar Düzeyinde	Sadakat Namus Yiğitlik Cesaret Anneye saygı, ana hakkı Sözünde durma Merhamet İman, şehitlik, gazâ etmek Kendini gerçekleştirme	Yağmalamak Şarap sundurmak Kâfirlik Korkaklık Merhametsizlik
Simgeler Düzeyinde	Ev-otağ-yurt Su, kurt At, gönder, kalkan, kara polat öz kılıç, ok-yay	(Kâfirlerin) tuğ ve sancakları

Hikâyedeki kahramanlar sayıca oldukça fazladır. Doğrusu, metnin kurgusu içinde bütün bir Oğuz halkının varlığı hissedilebilir. Zira anlatı evreninde çeşitli simgeler, davranış biçimleri, hiyerarşik yapı, görgü kuralları gibi tüm Oğuz halkını ilgilendiren gönderimler öne çıkarılır. Bu bağlamda hiyerarşik olarak başta Hanlar Hanı Han Bayındır vardır. O, bütün Oğuzların hanı olarak söylenir; ülkü değerlerde kişiler düzeyinin zirvesindedir. Ancak Bayındır Han, hikâyede bir figüratif/fon karakter olarak vardır; sadece varlığı bilinir. Ondan sonra Salur Kazan gelir. Bayındır Han'ın da güveyi olan Kazan, alp tipinin iyi bir örneğidir. Yiğitlik, cesaret; ailesine, evine, yurduna sahip çıkma gibi karakteristik özellikleri, onu saygın bir konuma yükseltir. Salur Kazan'ın annesi de ülkü değerlerdedir; ismi bildirilmez. Çünkü onu önemli kılan, adı değil "anne" oluşudur. Kurguya etkisi, tamamen anne arketipi üzerinden olur. Fakat doğrudan etkin bir karakter olmadığı için figüratif/fon karakterdir. Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve karısı Boyu Uzun Burla Hatun, hikâyenin dramatik aksiyonunda çok işlevsel karakterlerdir. Uruz'un annesinin namusunu korumak için canından geçmesi, Burla Hatun'un da oğlundan vazgeçerek kendisinin ve Salur Kazan'ın namusunu koruma yüceliğini göstermesi, bu karakterlerin rolünü, izleksel açıdan önemli kılar ve onları kişiler düzleminde ülkü değerlere yükseltir. Ayrıca "kırk ince belli kız" da, Burla Hatun'a yardım etmesi yönüyle önemli olan ancak figüratif/fon karakter durumundaki kişilerdir. Kadınlığın bu üç görünümünü, arketipsel bakımdan erkeğin "*ruhsal bütünlüğünde yaşattığı karşı cinsin özellikleri(ni)*" (Gökeri, 1979: 21) taşımalarıyla "anima" ve "Yüce Ana"nın karşılıkları olur. Zira "*Anima ve Yüce Ana simgeleri, arketipsel dışının farklı görüntü düzeyleridir*" (Kanter, 2005: 135). Ülkü değerlere sahip olmakla öne çıkan bu karakterler, ait oldukları toplumsal ve ailevi düzeyin beklediği şekilde aynı üstün davranışı göstererek toplumun davranış kalıplarını yansıtır.

Hiyerarşik bakımdan düşük bir konumda olmakla birlikte Oğuzların yaşamında çobanların da önemli bir yeri vardır.³ Hikâyede, Karaçuk Çoban, Salur Kazan'a sadakatini göstererek mitin sınavından başarıyla geçtiğinden okuyucu gözünde idealleşir. Dolayısıyla Kazan, savaşa onu da yanına alarak gider ve savaştan sonra çobana "emirahurluk"⁴ verir. Karaçuk Çoban, Salur Kazan'ın hemen yanındadır. Çoban, bir "norm karakter" olarak Kazan'ın (yeniden) erginlenmesinde büyük rol oynar. Bunun yanında Karaçuk Çoban'ın altı yüz kâfirle savaşarak şehit olan kardeşleri Kıyan Gücü ve Demür Gücü, işlevsel açıdan önemli olsalar da birer figüratif/fon karakterdir. Öteki figüratif/fon karakterler olarak konumlanan Oğuz beylerinin birçoğu da isim ve uzun sıfatlarıyla bildirilir. Sıfatları, yaşamlarının özeti gibidir. Dede Korkut ise kurguya sonradan dâhil olur ama erginlenmenin nihai noktasını belirleyen varlığıyla bir "Yüce Birey" arketipidir. Ona bütün Oğuzlar saygı duyup hürmet eder. Alpları fazlaca olan Oğuzların erenlerinin başında gelir; ruh ve gönül inşacısı bir ozandır. Olumlu birer kimlik taşıyıcısı olan bütün bu kahramanların metnin nihai ufku bakımından bir ontoloji inşasına yönelik çeşitli nitelikleri somutlaştırdığı düşünülebilir. Bu anlamda R. D Laing'in perspektifiyle; eğer birey kendi varlığını gerçek, yaşayan ve bütün olarak görüyorsa, kimliğinden ve özerkliğinden şüphesi yoksa içsel tutarlılık sahibi, tözsellığe, hakikiliğe ve değere sahipse, yaşamı ve ölümü arasındaki ilişkiyi bedeni ve benliği ile

³ Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Bars, 2010: 55-63.

⁴ Metinde "imrahor" ve "emirahur" olarak iki şekilde geçen bu sözcüğü Orhan Şaik Gökyay şöyle açıklar: "*Ahır beyi, seyis başı, sultanın veya beyin ahırlarına bakan kimse*" (2000: 228).

Dede Korkut

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt 9 Sayı 22 Ağustos 2020 s. 39-51

bütünlük içinde görebiliyorsa onun sıkı bir ontolojik güvenlik çekirdeğine sahip olduğu söylenebilir (2015: 39-40). Oğuz halkının bu olumlu özelliklere sahip üyeleri, modern insan için de birer temsil değeri taşırlar.

Karşı değerlerde, kişiler düzlemine dâhil olan en önemli karakter Şökli Melik'tir ve belli (tipik) özelliklere sahiptir. En başta o *sası dinli kâfirdir*. Salur Kazan'ın evini yağmalaması, Burla Hatun'a şarap sundurmak istemesi, Uruz'u astırmayı düşünmesi gibi davranışları onu tipik bir "kötü adam" yapar. Bu yüzden "kart karakter" durumundadır. Ancak bu karakterin hikâyedeki işlevi, Salur Kazan'ın "Yüce Birey" arketipi olarak ortaya konulabilmesini karşıt değer olarak sağlamasıdır. Şökli Melik'in karşı değerlere uygun davranış kalıpları; Kazan'ın ülkü değerlerini gün yüzüne çıkarır. Şökli Melik karakteri, başkahramanın olumlu kişiliğinin anti-tezini ifade eden ve dolaylı olarak onu olumlu eylemlere sevk eden anlamında bir "norm karakter"dir. Şökli Melik'in "altı yüz kâfir" olarak söylenen adamları da, diğer askerleri de genel manzarayı tamamlayan figürlerdir ve karşı değerlere dâhildir. Nihayet bu karakterler, "gölge arketipi"ni karşılar: "*Gölge arketipi, insanın bu karanlık yanı, yapıtlarda çoğunlukla bir düşman ya da rakip olarak belirir*" (Gökeri, 1979: 145). Şökli Melik ve adamları, Salur Kazan'ın ve Oğuz Beyleri'nin bastırılmış, kaba özelliklerinin yansımalarıdır. Zaten bu yüzden, hikâyede Salur Kazan, kendi varoluşunu ve öz bilinç oluşunu fark edip kendi "iç benliğini" ortaya çıkararak "Yüce Birey" olur. Kazan'ın Şökli Melik'i dize getirmesi, simgesel olarak kendi bilinçaltına hâkim olması anlamını verir. Zira simgesel olarak; "*Prensiplerimize aykırı olduğu için, ahlâksal, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmek istemediğimiz ve farkında olmadan bastırduğumuz nitelikler oluşturur gölgeyi. Gölge ruhsal bütünlüğün 'karanlık yanı' 'karanlık kardeşidir' diyebiliriz*" (Gökeri, 1979: 19). Hikâyede anlatıcı tarafsız olmadığı (ve olamayacağı) için genel bir şekilde tüm Oğuz halkı iyi ve güzel olanın öznesidir. Oysa karşı değerlerdeki karakterlerde hiçbir şekilde olumlu özellik bulunmaz. Bu yüzden kavramlar düzeyi belirgin bir çizgide iki ayrı özellikler kümesi olarak belirir: Oğuzlar, "sadakat" gösterirler ve onlarda "namus" her şeyin önündedir. Her Oğuz erkeği ve kadını "yiğit"tir, "cesaret"lidir. "Ana hakkı, Tanrı hakkı" olarak bilinir ve anneye sonsuz bir saygı ve hürmet vardır. Bu yüzden Salur Kazan'la çoban, Şökli Melik'in hisarına varınca bir plan yaparak önce Kazan'ın annesini kurtarmayı isterler. Söz vermek, "sözünde durma"yı zorunlu kıldığından söze itimat edilir ve bu, kişinin kendisine karşı itimadıdır. Salur Kazan'ın sözünde durarak savaştan sonra Karaçuk Çoban'a emirahurluk vermesi bunun bir göstergesidir. "Merhamet" de yine her şeye rağmen bir büyüklük ve yiğitlik nişanıdır. O yüzden, savaştan sonra aman dileyen kâfirlere merhamet edilir. *Sası dinli kâfirlere karşı Oğuzlar, "iman"ı yüksek tutar, "şehitlik" ve "gazâ etmek"te kıymet haiz kavramlardır. Bütün bu hasletlere sahip olarak anlatılan Oğuzlar, tehlikeler açısından zor bir coğrafyada ideal bir toplum, ideal bir halk tipolojisinin örneği olarak ortaya konulur. "Kendini gerçekleştirme", kahramanların ideal düzeye yükselmesidir. Kahramanın bütün savaşımı da buna yönelik bir çabadır. Düşmanını yenen kahraman, aslında simgesel olarak kendi bilinçaltına bastırduğu yanlarını dizginler, kaba taraflarını yontar. Böylece "iç/tüm benliğini" elde ederek kendini gerçekleştirmiş olur. "Yağmalamak", "kâfirlik", "korkaklık", "merhametsizlik" gibi özellikler ise karşı değerdeki kişilerin en belirgin nitelikleridir ve her iki taraf içinde hikâyenin kurgusal dünyasında bu özellikler varoluşsaldırlar. Kötü olana karşı Salur Kazan ve halkı düşmanlarının yol ve yöntemlerine başvurmaz. Bu bir kendilik göstergesi sayılabilir. Zira Arno Gruen'in ifadesiyle; içsel kimlik referanslarına dayanan*

bir kendiliğin, ayakta durabilmek için düşman imgelerine ihtiyaç duymadığı (2005: 35) söylenebilir. Böylece Oğuzlarla düşmanlarını kavramlar düzeyinde keskin bir şekilde ayıran söz konusu farklılıklar, yaşanacak olan, kaçınılmaz izleksel çatışmanın doğuşuna potansiyel zemin oluşturur.

Hikâyedeki simgesel değerler, oldukça azdır. Ülkü değerlerde olan simgeler, “ev-otağ-yurt”, “su”, “kurt”, “at, gönder, kalkan, kara polat öz kılıç, ok-yay” olarak sayılabilir. Salur Kazan'ın macerasında, ev kavramının yeri ve uzamı oldukça önemlidir. En başta, ev-otağ-yurt, birer mekân unsuru olmanın ötesinde, şey'lerin toplumsal/kültürel belleğin uzamıyla temas noktaları, onların simgeleşmeye başladıkları yerdir. Ev ve otağ, yurdun bir minyatürü, bir izdüşümü ya da çekirdeğidir. İnsanın mekânla kurduğu ontolojik ilişki, zihindeki mekân algısına epistemik bir anlam yükler; ulus ve geniş Türk yurdu, bütün anlam derinliğini bu epistemik alandan başlayarak kazanacaktır. Söylenen düzlemde, Gaston Bachelard'ın ifadeleriyle söylenirse; “İçinde oturlan uzam, geometrik uzamı aş(tığı)” (2008: 91) için kutsala varan anlamıyla yurt, bütün Oğuzların geniş evi olur. Oğuz halkı, bu geniş evde oturan büyük bir aile gibi bağlılık içindedir. Nitekim “Oturlan her uzam, ev kavramının özünü barındırır kendinde” (2008: 39) Öyleyse yurt ile ev/otağ aynı düzlem üzerine yerleşir. Yurt, Oğuz halkının koruyucu mekânı, barınağıdır. Ev ve otağ da her Oğuz ailesinin ve tek tek her Oğuzun yaşam alanı, ait olduğu yeri, barınağıdır; “Barınak güç vericidir” (2008: 95). Bu durumda barınak olan ev, “en büyük tümleştirici güçlerden biri” (2008: 41) olur; çünkü evin anaçlığından bahsedilebilir. “Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu... Ev hem beden, hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır” (2008: 41). Öyleyse mitik dünyada her Oğuz mensubu için “Eve ilgili tüm düşlerde, devasa acunsal bir ev gücül anlamda varlığını sürdürür.” (2008: 96) ve “Ev, bizim dünyamızdaki köşemizdir. Çok kez söylendiği gibi, ilk evrenimizdir. Ev, gerçek bir acundur” (2008: 38). Bu yüzden, Salur Kazan'ın evi yani onun evreni, kozmosu yağmalanır. Aynı nedenle Salur Kazan, evini ve mekânın dinamik bütünleyicisi olan ailesini kurtararak yeniden evine, yurduna dönmek için savaşır ve başarıyla döner. “Otağ”, evin daha görkemli bir görsel imgesi sayılabilir: “Otağ, simgesel anlamda Oğuz boyununun yeryüzündeki içtenlik mekânıdır. Oğuz Beylerinin ‘dışarıdaki içerilik’ olarak dünya üzerine diktikleri bu mekân, gücün kuvvetin ve kahramanın dünyaya kök salmasının simgesidir” (Şahin, 2009: 2123). Dede Korkut Hikâyeleri'nin tamamında olduğu üzere, Salur Kazan'ın hikâyesinde de geniş mekân olan yurdun kendisiyle konuşulabilen bir canlı gibi konumlandırılması, varlıkların nesne ötesi düzeye taşınmasıdır ki bu, çocukluk dönemi animizmini hatırlatır. Hikâyenin atmosferi mitik bir zamana işaret ettiği için bunun toplumun çocukluk dönemine denk düştüğünü söylemek yanlış olmaz:

“Yaşamaya ve yaratmaya henüz başlamayan mitolojik tasavvurun hüküm sürdüğü dünyanın esas kanunlarından biri insanın kendisini tabiatın ayrılmaz bir parçası saymasıdır. Böyle olunca insan, kendisiyle mukayese ederek çok ‘mantıklı’ bir şekilde tabiatı da kendisi gibi canlı, yaşayan ve nefes alan bir organizma olarak idrak ve kabul eder” (Abdulla, 2015: 64-65).

Salur Kazan'ın yurduyla haberleştikten sonra, su ve kurtla da haberleşmesi, yalnızca birer kült ya da simgesel varlık olmalarıyla ilgili değildir. Bunlar, aynı zamanda yurdun önemli birer tamamlayıcısıdır. Ancak bu tamamlayıcılık, asıl karşılığını yurdun kozmos oluşuyla bulabilir. Bu bağlamda Salur Kazan'ın “Su Hak dizarın görmüştür...” (s.101) sözü, önemli bir inanışa yaslanır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde İslami kisveye

bürünen bu sözün bilinen ilk kaynağı, *Yaratılış Destanı*'dır. Destan şöyle başlar: “Daha hiçbir şey yokken Tanrı Kayra Han’la uçsuz bucaksız su vardı. Kayra Han’dan başka gören, sudan başka görünen yoktu...” (Banarlı, 1971: 12). Buna göre, Türklerin kolektif bilincinde su, varoluşu, yaratılışı ima eden bir kültür ögesidir: “Sular, evrenin *materia prima*’sı olarak kabul edilen ve bütün varoluş olanaklarını içinde barındıran ‘ecza-yı evveli’ unsurlardan birisidir. Varoluşun kaynağı olması itibarıyla korunması ve saygı gösterilmesi gerekmektedir” (Korkmaz, 2000: 261). Salur Kazan’ın hikâyesinde; “(...) su kaostan ayrılmanın ilk işareti olarak sembolleşebilmektedir. Su, ilk planda akma eylemiyle, değişkenlikle ve bir hâlden diğer hâle geçmeyle ilgilidir ve bu anlamda aynı zamanda kaostan, yani değişmezlikten uzaklaşmaya işaret etmektedir” (Abdulla, 2015: 49). Evi yağmalandığında kaosa sürüklenen Salur Kazan, suyun simgesel olarak işaret ettiği kozmosun peşinde olduğundan su ile konuşup haberleşmek ister. Ancak hikâyede anlatıcının araya girerek; “Su kaçan haber virse gerek” (s.101) demesi, mitik dünyadaki karmaşanın çözümünün Salur Kazan’a bırakıldığına işaret eder. Yani su, Salur Kazan için artık kozmosun sembolü olarak umut aşılacağı bir unsur olmaktan çıkar. Fakat kurgusal evrenin yönü kendini su ile deşifre eder; macera, sonunda muhakkak kozmosa doğru akacaktır.

Önemli bir simge olan kurt da su ile aynı doğrultuda işlev görür. Salur Kazan’ın, “Kurt yüzi mübârekdür, kurd-ilen bir haberleşeyim” (s.101) demesi, yaratılışa ve kozmosa işaret eder. Çünkü “vahşiliği, korkusuzluğu, yol göstericiliği, önderliği, liderliği” imleyen kurt, Türk destan ve anlatılarında yaratılışın ve kaostan kurtuluşun etkin simgesel öznesidir: “Ergenekon, Türeyiş ve Bozkurt Destanları’nda kurt, Türk toplumunca simge hâline gelmiştir. Türkler için o, özgürlüğün, gücün ve yol göstericiliğin simgesidir” (Özkartal, 2012: 62). *Oğuz Kağan Destanı*’nda bir sabah vakti Bozkurt, gök ışığıyla Oğuz Kağan’ın çadırına iner ve onu sefere çıkması için uyardırır, yol gösterir.

Bir “ayrılış” aşamasıyla başlayan, “erginlenme-olgunlaşma” aşamasıyla devam eden hikâyede “dönüş”, ait olunan yere yani “ev”edir. Ev de fenomenolojik olarak anaçlığı barındırdığı için aynen “mağara”, “kovuk”, “zindan”, “kuyu”, “balinanın karnı” olarak ifade edilen arketipsel semboller gibi ana rahmini (plesanta) hatırlatır; yeniden doğuşun simgesel karşılığıdır. Öyleyse su ve kurt da hikâyenin izleksel kurgusuna paralel olarak Salur Kazan’ı erginlenme-olgunlaşmaya yani yeniden doğuşa çağırılmaktadır. Bunlar, mitin Salur Kazan’a hedef olarak belirlediği *sonsuz yolculuğun* işaret taşlarıdır. Ülkü değerlerdeki diğer simgeler olan “at, gönder, kalkan, kara polat öz kılıç, ok-yay” bir bütün olarak yiğitliğe ve birey oluşa işaret ederken tüm Oğuz yiğitlerinin birer parçası olur. Karşıt değerlerin simgesel düzleminde yer alan tuğ ve sancak Şekli Melik ve adamlarındır. Savaşta üstün gelen Oğuzlar olunca, “Kazan Bigün kartası kâfirün tuğı-y-ile sancağını kılıçla(yıp) yire sal(ar)” (s.114). Çünkü bu simgeler, güç ve hâkimiyeti karşılar. Salur Kazan’ın kardeşi, bunları yere atınca simgesel olarak Şekli Melik’in ve bir bütün olarak *sası dinli kâfirlerin hâkimiyetini, gücünü yere çalmış* olur. Simgenin simgesi ise kişinin bilinçaltındaki tüm gölgeli yanlarının hâkimiyetini yerinden etmektir. Bu simgesel eylemler, insanın anlam arayışının ve insanı yoklayışların çeşitli temsilleridir. Bu arayış ve yoklayışlar, modern insan için çoğu zaman “normalliğin” sınırlarını zorlamış olmakla eşitlenir. Ancak Sigmund Freud’un “Kişi, yaşamın anlamını veya değerini sorguladığı an, hastadır.” sözünü aktaran Dr. Frankl, yaşamın anlamını merak eden bir insanın, ruh hastalığını dışa vurmaktan çok, insanlığını kanıtladığına inandığını belirtir (1994: 23). Bu dolayında Kazan Bey’in ya da benzer gönderimlere açık tüm kadim anlatılardaki kahramanlar ile modern insanın

(veya modern anlatı kahramanlarının) anlam arayışı, nihayet bireyin “insanlığını kanıtlaması” olarak görülebilir.

Sonuç

Tüm *Dede Korkut Hikâyeleri'*nde olduğu üzere Salur Kazan'ın macerasında da kahraman, bir mücadeleye girerek kendini ispatlar. Kahramanın serüveni “ayrılış” aşamasıyla başlar. Sonra “erginlenme” sürecine girer ki burada kahramanı neyin beklediği belli değildir; bir anda güzel ya da kötü her şey, onun karşısında belirebilir. Zaten bu yüzden bir mücadele ve uyanık olunma aşaması olduğu için kahramanın yolculuğu onun erginlenmesini de sağlar. Son aşama “dönüş”tür. Mitik kahraman, bütün tehlikelere rağmen, başarılı olur ve mit, onu ait olduğu yere erdirmiş, ailesini kurtarmasına yol vererek ödüllendirir. Mit, esasen zaten “Yüce Birey” olan Salur Kazan'ı toplumun lider konumundaki kişi olması dolayısıyla bir kez daha sınar; sürekli uyanık ve tetikte kalmaya zorlar. Çünkü onun uyanık oluşu, halkının huzurla yaşamasını garantiler. Kazan'ın macerası, modern insana, bireyin içsel yolculuğunda ve dünyayı anlama-anlamlandırma sürecinde kendi parçalanmışlığını, bilinçaltı dürtülerini saptamanın simgesel imkânlarını sunar. Öyleyse Kazan'ın mitik macerası, kendi evrenindeki arketipsel sembollerle örüntülenirken modern insanın da kendi etrafında nelerle kuşatıldığı; kuşatılmışlıktan özgürleşmenin hangi sembollerin aracılığında bertaraf edilebileceğini anlamlandırması beklenebilir.

Söylenen olgular ve temel çıkarımların metinle ilişkisi; Türklerin edebi haznesindeki *Dede Korkut Hikâyeleri'*nin, yanı sıra tüm diğer halk anlatılarının modern sanatla, modern sanatın perspektifinde olan insanla, dahası tüm insanlıkla yapısal olarak güçlü bir ilgisinin olduğu yönündeki bakışa koşullu olarak açığa çıkar. Bizzat Campbell'ın yöntemindeki evrenselliğe uygunluğun ortaya konulduğu her çalışma; edebiyat-sanat alanında kadim Yunan mitolojisinin başatlığı ve Doğu anlatılarının ikincilleştirilmesi gibi problemleri zayıflatırken nesnel bir alanın açılmasına, esasen tüm insanlığın mirası olan mitik anlatıların eşit biçimde değerli görülmesine imkân sağlayacaktır. Öte yandan, metin esaslı her çağdaş yaklaşım gösterir ki, gerçekten değerli olan bir eski zaman anlatısı *zamanüstülüğü* ile yalnızca belli dönemleri ve toplumları değil tüm insanları, insanın hâllerini yansıtabilecek zenginliğe sahiptir. Belki bu olgusal sonuç da, değerli olan her kadim metnin her çağda bir daha sınanarak *ergin ve olgun* olduğunu ispatladığı *sonsuz yolculuğudur*.

Kaynaklar

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (çev. Ali Duymaz). Ankara: Ötüken Yay.
- Bachelard, G. (2008). *Uzamın Poetikası*, (çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yay.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana*, (çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bars, M.E. (2010). Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Salur Kazan ve Çoban. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 3, (2), Winter, 55-63.
- Calvino, I. (2011). *Amerika Dersleri Gelecek Binyıl İçin Altı Öneri*, (çev. K. Atakay). İstanbul: YKY Yay.

- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. S. Gürses). İstanbul: Kabalcı Yay.
- Dursun, A. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku. *Turkish Studies*, Volume 6 (4), Fall, 107-122.
- Eco, U. (2012). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, (çev. K. Atakay). İstanbul: Can Yay.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*, (e-kitap). www.hisargazetesi.com.tr.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I - Giriş-Metin-Faksimile*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: TDK Yay.
- Frankl, V.E. (1994) *Duyulmayan Anlam Çılgılığı Psikoterapi ve Hümanizm*, (çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yay.
- Gökeri, A.İ. (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gökyay, O.Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yay.
- Gruen, A. (2005) *İçimizdeki Yabancı Nefretin kökenleri Yabancı olana nefret ve sonuçları*, (çev. İlnur İgan), İstanbul: Çitlembik Yay.
- Jung, C.G. (2005). *Dört Arketip*, (çev. Z.A. Yılmaz), İstanbul: Metis Yay.
- Jung, C.G. (2011). *İnsan Ruhuna Yöneliş* (çev. E. Büyükinel), İstanbul: Say Yay.
- Karakoç, S. (2006). *Yunus Emre*, İstanbul: Diriliş Yay.
- Korkmaz, R. (2000). Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, 259-269, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.,
- Korkmaz, R. (2002). Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler. *Scholarly Depth and Accuracy - Lars Johanson Armağanı*, 271-281. Ankara: Grafiker Yay.
- Korkmaz, R. (2007). Romanda Mekânın Poetiği. Şunun içinde: Külahlıoğlu İslam, A. - Eker, S. (2007), *Edebiyat ve Dil Yazıları*, 399-415. Ankara: Grafiker Yay.
- Laing, R.D. (2015). *Bölünmüş Benlik*, (çev. Ergün Akça), İstanbul: Pinhan Yay.
- Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler). *Millî Folklor* (94), 58-71.
- Şahin, V. (2009). Boğaç Han Hikâyesinin Anlatı Düzlemindeki Görünümü. *Turkish Studies*, Volume 4 (8), Fall, 2099-2128.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt / Volume 9 Sayı / Issue 22 Ağustos / August 2020 s. 52-119
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut327>
Mainz-Almanya / Germany

Araştırma Makalesi / Research Article

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: "Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif"

An Unknown Work Of Hafız Huseyin Ayvansarayi: "Mecmu'atu'l-Leta'if Sandukatu'l-Ma'arif"

Öz

Osmanlı'da edebî ve kültürel alanlara ilgi duyan, ömrünün büyük bir kısmını bu alanlardaki çalışmalara hasrederek yaşadıkları dönemde toplumun sahip olduğu ilmi ve kültürel birikimlerin gelecek nesillere aktarılmasında köprü vazifesi gören birçok aydın yetişmiştir. Bunlardan biri de 18. yüzyılda Osmanlı'nın tarihi, mimari, edebî ve kültürel birikimleri üzerine kafa yoran ve âdeta ömrünü bu değerleri kayıt altına almakla geçiren Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'dir. Emsaline nadir rastlanan Osmanlı münevverlerinden biri olan Hüseyin Ayvansarâyî'nin hayatı hakkında eldeki bilgiler oldukça sınırlı olsa da kaleme aldığı *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, *Mecmû'a-i Tevârih* ve *Eş'âr-nâme-i Müstezâd* gibi önemli eserler, onu şöhret sahibi yapmıştır. İyi bir edebî zevke ve kültürel birikime sahip olduğu anlaşılan Ayvansarâyî, yaşamış olduğu dönem ve öncesinde yazılmış olan eserleri inceleyerek bu eserlerde tesadüf ettiği, kendine göre ilginç ve özgün gördüğü şiirlerden bir mecmua tertip etmiştir. Bu çalışmada Ayvansarâyî'nin şimdiye kadar varlığı bilinmeyen *Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif* adını verdiği bu şiir mecmuasının şekil ve muhteva özellikleri üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuş ve eserdeki şiirlerin MESTAP'a göre tasnifi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Mecmua, Hafız Hüseyin Avvansarâyî, Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif.

Abstract

Many highbrows who were interested in the literal and cultural fields in Ottoman, had duty of bridge in transferring the society's scientific and cultural knowledge to the next generations in their period as devoting the great part of their life to the workings in this field grew up. One of them Hafız Hüseyin Avvansarayi who pondered on Ottoman historical, architectural, literal and culture knowledge in 18th century and spent his life to record those values. Even if the information about Hüseyin Avvansarayi's life who is one of unique Ottoman intellectual ones is limited, his important works such as *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, *Mecmû'a-i Tevârih* and *Eş'âr-nâme-i Müstezâd* made him famous. Ayvansarâyî who was understood to have a well pleasure and cultural knowledge organized a review of poetries that he came across in these works, thought them as interesting and genuine in his mind as examining the works written in the period when he lived and before it. In this study, some evaluations were made on the form and content features of this poetry journals review that Avvansarayi

Yunus KAPLAN*

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Zahide EFE**

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

*Doç. Dr.
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Osmaniye-Türkiye.
Elmek: yunuskaplan80@gmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2421-253X>

**Ar. Gör.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Osmaniye-Türkiye.
Elmek: zahide_efe@outlook.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1411-4557>

Makale Geçmişi / Article History

Geliş Tarihi: 26.02.2020
Kabul Tarihi: . 12.04.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

named it as *Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif*, that its existence has not been known up to now, and the poetries in this work were classified according to MESTAP.

Keywords: Classical Turkish Literature, Journal, Hafız Hüseyin Avvansarayi, Mecmu'atü'l-Leta'if Sandukatü'l-Ma'arif.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında divanlar ve mesnevilerle birlikte en önemli eser türlerinden biri de mecmualardır. Sahip oldukları zengin muhtevalarıyla edebiyat araştırmacılarına önemli imkânlar sağlayan bu eserler, her dönem için önemini muhafaza etmiştir. Özellikle son zamanlarda bilinen klasik Türk edebiyatı metinlerinin çalışılması ve bu alanda çalışılacak orijinal metinlerin sınırlı olması farklı konular çalışmak niyetinde olan araştırmacıları yeni arayışlara sevk etmiş ve bunun neticesinde de mecmualar metin çalışmak isteyenlerin âdeta can simidi hâline gelmiştir. Hâl böyle olunca belli bir dönem ihmal edilmiş gibi görünen mecmualar, hak ettikleri gerçek ilgiyi görmeye başlamış ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmaların sayısı her geçen gün daha da artmıştır. Yapılan bu çalışmalarla, hem klasik Türk edebiyatının sahip olduğu farklı zenginliklerin ortaya çıkarılması hususunda önemli veriler ortaya konulmakta hem de bu alanda yapılacak olan çalışmalar için yeni zeminler oluşturulmaktadır.¹

Bu süreçte çok daha farklı mecmuaların incelenip bunların sahip oldukları şekil ve muhteva özelliklerinden hareketle yeni tespitler ve değerlendirmeler yapılarak bu eserlerin önemi birçok yönüyle ortaya konmuştur.² Aynı zamanda bu çalışmalardan elde edilen veriler, bu eserlerin sahip oldukları özellikler itibarıyla da yeniden tasnife tabi tutulmalarını gerekli kılmıştır. Bu gereklilikten hareketle birçok araştırmacı³ elde ettikleri veriler ışığında mecmuaları şekil ve muhteva yönünden sınıflandırmaya tabi tutmuştur.⁴

Bu sınıflandırmalarda karşımıza çıkan mecmua türlerinden biri de derleyeni belli olan mecmualardır. Bu türdeki mecmualar, hem yazıldıkları dönemlerin şiir zevklerini yansıtmaları hem de derleyenlerinin şahsi tercihlerine göre şiirlerin nazım şekilleri ve türlerinin de göz önünde bulundurulmaları bakımından birçok mecmuaya göre farklılık arz eder. Bu çalışmamızın konusunu teşkil eden Hüseyin Avvansarayî'nin tertip ettiği

¹ Mecmualar üzerinde yapılan bütün bu çalışmaların ivme kazanması ve daha derli toplu hâle getirilmesi, hem şekil hem de muhteva itibarıyla sahip oldukları özelliklerin daha kullanışlı ve sistemli bir şekilde okuyucu ve araştırmacıların hizmetine sunulması amacıyla M. Fatih Köksal tarafından "Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)" adıyla bir proje geliştirilmiştir. Bu proje sayesinde hem mecmualar üzerinde yapılan çalışmalarda mükerrere düşülmesinin önüne geçilmiş hem de çalışmalar oldukça ivme kazanmıştır.

² Bu hususta bkz. KÖKSAL, M. Fatih, (2012). "Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)", *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yayınları. s. 83-101.

³ Mecmuaların tasnifi hususunda bkz. Kılıç, Atabey (2012), "Mecmûa Tasnifine Dâir" *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, (hazırlayanlar: Hatice Aynur ve öte.), Turkuaz, İstanbul, s. 75-96; Köksal, M. Fatih, (2012). "Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)", *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yayınları. s. 83-101; Gürbüz, Mehmet (2012), "Şiir Mecmûaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, (Haz.: Hatice Aynur vd.), İstanbul: Turkuaz Yayın. s. 97-113.

⁴ Mecmualar hakkında son zamanlarda oldukça fazla çalışma yapılmış olması ve yapılan bu çalışmalarda mecmuaların sahip oldukları özellikler, taşıdıkları önem, tabi tutuldukları sınıflandırmalar vs. gibi hususlar bu çalışmalarda yer aldığı için ayrıntılı bilgi vermekten imtina edilerek asıl konuya geçilmiştir.

"Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif" adını taşıyan mecmua da aynı özelliklere sahiptir.

Hüseyin Ayvansarâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Hayatı

Hüseyin Ayvansarâyî'nin hayatı hakkında tezkireler ve biyografik kaynaklardaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın teberdarlarının kethüdası olan babası Hacı İsmail Ağa, 1752'de vefat etmiş ve Ayvansaray'da Toklu Dede Mescidi civarındaki Ebu Şeybetü'l-Hudrî Türbesi'ne defnedilmiştir.

"Ayvansarâyî" nisbesini doğduğu semtten alan Hâfız Hüseyin, dergâh-ı yeniçeri sekbanlarının 15. ortasından olduğunu çeşitli eserlerinde özel olarak belirtir. Kendinden hafız olarak bahseden Ayvansarâyî'nin hafızlığı, kendisine üstadım dediği Tokludedede imamı Şeyhü'l-kurra Halil Efendi'ye bağlanabilir. 15 Ramazan 1201 (1 Temmuz 1787) tarihinde bir akrabasının evinde misafir iken vefat eden Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Ayvansaray civarındaki Zal Mahmud Paşa Câmii haziresine defnedilmiştir.⁵

Edebî Kişiliği

Hüseyin Ayvansarâyî'nin yetişme tarzı ve almış olduğu eğitimle ilgili bilinenler hafız oluşu ve yeniçeri sekbanlarından oluşuyla sınırlıdır. Ancak farklı türlerde kaleme aldığı eserler göz önünde bulundurulduğunda iyi bir tahsil gördüğü, iyi bir edebî birikime ve genel kültür seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yazmış olduğu eserlerin muhtevaları onun İstanbul'u iyi tanıyan, gezen, dolaşan, gördüklerini ve okuduklarını düzenli bir şekilde kaydeden gözlemci bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Çeşitli şairlere ait şiirleri topladığı *Eş'ar-nâme-i Müstezâd* ve *Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif* adlı mecmualar ile Aşık Ömer'in şiirlerini derleyerek şairin *Dîvân'*ını tertip etmesi Ayvansarâyî'nin edebiyata, daha özelden ise şiire göstermiş olduğu ilgiye açıklanabilir. Ne tezkirelerde ne şiir mecmualarında ne de kendisinin telif ve tertip ettiği eserlerde şimdiye kadar herhangi bir şiirine tesadüf edilememiş olsa da eserlerine numune olarak seçmiş olduğu şiirlerden hareketle iyi bir edebî birikime, bedii zevke ve şairlik hassasiyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Eserleri

1. Hadikatü'l-Cevâmi'

İstanbul ve civarında bulunan cami, mescit, tekke vb. tarihî yapılar hakkında bilgi veren eşsiz bir kaynaktır. Ayvansarâyî, eserinin girişinde kendi ifadesine göre, 1182/1768-69 yılına gelinceye kadar İstanbul sur içi ve dışı, Galata, Eyüp, Üsküdar ve Boğaziçi'nin her iki yakasından Kadıköy içlerine kadar olan cami ve mescitleri yazmış; eserini 1193/1779-80 tarihinde temize çekmeye başlamış ve 1195/1780-81 tarihinde de bitirmiştir.

⁵ Ayvansarayî'nin hayatı hakkındaki bilgiler oluşturulurken yararlanılan eser için bak. Kut, G.-Kut, T. (1982). *Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin b. İsmail ve Eserleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 33, s. 401-04.

Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin Efendî'nin teşvikiyle eserini kaleme alan Ayvansarâyî, İstanbul ve civarında bulunan 821 cami ve mescidi birer birer dolaşarak hepsinde bir veya daha fazla vakit namazı eda ederek incelemelerde bulunmuş ve bunları kayıt altına almıştır. Bu camilerin müstemilatından olan türbe, medrese, imaret, bimarhane, mektep, çeşme, tekke vb. hakkında bilgi vermiş mahallesinin olup olmadığını bildirmiştir (Kut 1982: 408-409).

2. Mecmû'a-i Tevârih

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin eserleri arasında *Hadîkatü'l-Cevâmi'* den sonra en çok meşhur olanı, *Mecmû'a-i Tevârih'* tir. Müellifin 1179/1765-66 yılında kaleme almaya başladığı ilk eser olan *Mecmû'a-i Tevârih'*, onun İstanbul hakkındaki derleme ve tespitlerinin, düzensiz tertiplendiği bir çalışmasıdır. Yazarın *Hadîkatü'l-Cevâmi'* ve iki *Vefeyat'*ındaki sıra ve intizam hassasiyeti bu mecmuada pek görülmemektedir. Hem eserdeki tarihlerin düzensiz sıralanışı hem de bazı biyografik bilgilerin çok az farklarla ikişer defa verilmiş olması eserin müsvedde hâlinde yazıldığını göstermektedir.

Ayvansarâyî'nin *Mecmua'da* verdiği bilgiler, biyografi bakımından bir değer ifade etmemektedir. Zaten müellifin asıl gayesi de, kişilerin hayatını yazmak değil, çok kısa ve özlü bir tanıtımdan sonra ölümü ile ilgili düşürülmüş tarih ibaresini vermektir. *Mecmû'a-i Tevârih'*, biyografi, cami, çeşme ve mezar kitabelerinin yanı sıra bu konularla hiçbir alakası olmayan bazı bahisleri ve onlarla ilgili tarihleri de ihtiva etmektedir. Mesela kahvenin zuhuru, muz ve helezon gibi değişik konular değişik vesilelerle eserde yer almaktadır (Çabuk ve Derin 1985: XXXVIII-XXXIX).

3. Eş'âr-nâme-i Müstezâd

Muhtelif divanlarda yer alan müstezatlardan bazılarının bir araya getirilmesiyle tertip edilen antoloji niteliğindeki bu eser, Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin şiire olan ilgisini bizlere göstermesi açısından önemlidir. Eserine 1181/1767-68 yılında başlayan yazar, 1194/1780-81 yılında bu çalışmasını tamamlamıştır. Müellif hattı olan bu antolojide, 14. yüzyıl şairlerinden Seyyid Nesîmî'den 18. yüzyıl âlim, şair ve nâsirlerinden Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddin'e kadar iki yüz elli civarında şairin 371 müstezadına yer verilir. *Eş'âr-nâme-i Müstezâd'*, müstezâd nazım şeklinin 14-18. yüzyıllar arasındaki gelişim çizgisini ortaya koyduğundan mühim bir yere sahiptir. Eser, Gafûrî'nin güftesine Fazlî'nin yazdığı müstezadla başlar; Emir Buhârî Tekkesi şeyhi Hasan Feyzî Efendî'nin müstezadıyla sona erer (Ekinci 2017: 16).

4. Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl

Müellifin vefeyat türündeki eserlerinin ilkidir. Ayvansarâyî bu eserini 1190/1776-77 yılında yazdığını belirtse de, kitabında bu tarihten sonra vefat ettiğini belirttiği birçok şahsın hâl tercümesini vermektedir. Bunlardan en geç tarihte vefat edeni 15 Zilhicce 1201 (28 Eylül 1787)'de ölen Vezir Kurd Ahmed Paşa'dır. Bu da yazarın, belirttiği tarihten sonra da eserine ilavelerde bulunduğunu göstermektedir. Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümü Osman Gazi'den Sultan I. Abdülhamid'e kadar Osmanlı tahtında oturan yirmi yedi padişahın doğum, cülûs ve vefatlarına düşürülen tarihleri içine alır. İkinci bölüm İstanbul ve havalisinde metfun Osmanlı devlet adamlarından 317 kişinin kısa biyografilerini ve vefatlarına düşürülen tarihleri ihtiva eder. Üçüncü bölümde hayratı İstanbul'da, kabri başka yerde olan seksen yedi Osmanlı devlet adamının kısa hâl tercümeleri ve vefat tarihlerine, dördüncü bölümde ise hem

hayratı hem de kabri İstanbul dışında bulunan devlet ricâlinden 453 zatın kısaca hayat hikâyelerine değinilir ve ölümlerine düşürülen tarihler bildirilir (Ekinci 2017: 17).

5. Tercüme-i Meşâyhîn/Vefeyât-ı Ayvansarâyî/Tezkîre-i Ayvansarâyî

Herhangi bir düzene tabi tutulmaksızın tertip edilen eser, kısmen tezkire üslubunun özelliklerine sahiptir. Yazar, eserinde üçü mükerrer olmak üzere toplamda 294 kişinin hayat hikâyesinden ve bu kişilerin tespit edebildiği şiirlerinden örnekler sunmuştur. Yazar, eser boyunca söz konusu ettiği şahısların vefat tarihlerini ve gömülmüş oldukları yerleri özellikle bildirmeye çalışmıştır. Ayrıca tespit ettiği durumlarda azil, nakil ve nasb tarihlerine de yer verir. Şairlerin sanatları hakkında değerlendirmeye girilmemesi ve şiir tenkitlerinden sakınılması, eserin tezkireden çok vefeyât-nâme üslubuna yakın bir tarzda kaleme alındığını göstermektedir. Eserin tamamlanmadığı ve müsvedde hâlinde kaldığı anlaşılmaktadır (Ekinci 2017: 19-33).

6. Âşık Ömer Divanı

Hüseyin Ayvansarâyî, 17. yüzyıl halk şairlerinden Âşık Ömer'in şiirlerini bir araya getirerek divan tertip etmiştir. Ayvansarâyî'nin 1196/1781-82 yılında tamamladığı eserin fihristinde 1244 şiir kayıtlı olduğu belirtilse de kopuk varaklardan dolayı mükerrer yazılanlar dâhil eldeki mürettip nüshasında 1158 şiir bulunmaktadır (Karasoy-Yavuz 2010: 82-83).

Yazarın, kaynaklarda ismine rastlanmayan bir başka eseri ise Dede Ömer Rüşenî'nin meşhur na'tına yazılan tahmis ve tesdisleri derlediği mecmuadır. Yazar, eserin varlığından ilk defa *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*'de bahsetmektedir. Toplamda on dört farklı şaire ait tahmis ve tesdisi bir araya getirdiğini söyleyen müellifin bu eserinin müstakil bir nüshası yoktur. Eserin "Uşşâkî Tekkesi 365" numarada kayıtlı nüshasının sonunda söz konusu na'tın on dokuz farklı şair tarafından yapılmış tahmis ve tesdisleri bulunmaktadır. Ayvansarâyî'nin bahsettiği eserin, bu derleme olması muhtemeldir. Zira *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*'de örnek olarak sunulan tahmislerin tamamı bu derlemede yer almaktadır. Ayvansarâyî'nin kaynaklarda ismine rastlanmayan bir başka eseri de Rıfat Kütük'ün özel kütüphanesinde bulunan ve muhtelif şairlerin Hz. Peygamber için yazdıkları na'tlardan oluşan antoloji hüviyetindeki mecmuasıdır (Ekinci 2017: 17).

7. Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif

7.1. Şekil Özellikleri

Mısır el-Ezher Şeyhliği Kütüphanesi'nde bulunan eser, Lugat-ı Şarkiyye Koleksiyonu'nda 87038 genel, 1245 özel numarasıyla kayıtlıdır.⁶ 92 varaktan müteşekkil olan mecmua, nesih hatlıdır. Cedvel kullanılmayan sayfalar, 15 ile 23 arasında değişiklik gösteren satır sayısına sahip olup çift sütunludur. Sayfalarda düzenli bir şekilde rakabe/reddade kullanılmamıştır. Siyah mürekkep kullanılan eserde başlıklar, mahlaslar ve dikkat çekilmek istenen kelimelerin üstüne çekilen çizgilerde surh (kırmızı) mürekkep tercih edilmiştir. Bazı sayfalar üzerinde rutubetlenme kendini hissettirse de bu durum, yazıların okunuşunu engelleyecek boyutta değildir.

⁶ Mecmuayı Mısır'dan temin ederek çalışmak üzere bize verme lutfunda bulunan Fatih Kurtulmuş'a sonsuz şükranlarımızı sunarız.

Mecmuanın iç kapağındaki temellük kaydındaki “Sâhib ü Mâlik Hâfız Hüseyin bin el-Hâcc İsmâil Ayvansarâyî Be-Mahalle-i Toklı Dede Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî On Beş Sekbânlar Sene 1183” ibaresinden eserin Hüseyin Ayvansarâyî’ye ait olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Bu kayıttan sonra “*Nazar idüp bu zarîf buña didi ol ârif / Mecmu’atü’l-Letâ’if Sandukatü’l-Ma’ârif*” denilerek eserin isminin *Mecmu’atü’l-Letâ’if Sandukatü’l-Ma’ârif* olduğu açıkça belirtilmiştir.

Yazma eserlerde sıkça karşımıza çıkan varak kopukluğuna *Mecmu’atü’l-Letâ’if* te de tesadüf edilmektedir. Bu durum mecmuanın iki yerinde (vr. 74b-75a, 89b-90a) karşımıza çıkmaktadır. Ancak eserin tek nüsha olması ve sayfa numaralarının esere daha sonraları başka biri tarafından verilmiş olmasından dolayı ne kadarlık bir varak eksikliği olduğunu kestirmek mümkün değildir.

92 varaktan müteşekkil olan mecmuada belli bir tertip düzeni (nazım şekilleri, kafiye, redif vs.) gözetilmemiştir. Ancak yer yer aynı konular etrafında kaleme alınmış olan ve belli bir nazım türüne dâhil edilebilecek manzumelerin peş peşe sıralandığı görülmektedir. Aynı şekilde az da olsa birbirine nazire olan veya nazire ilişkisi içinde bulunan manzumeler de bu düzende karşımıza çıkmaktadır.

Nazım şekli olarak Mecmuada sayıca en fazla gazel kayıtlıdır. Onu murabba izlemektedir. Nazım şekillerinin sayıca dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra	Nazım şekli	Adet
1	Gazel	324
2	Murabba	76
3	Koşma	16
4	Muhammes	5
5	Kaside	3
6	Destan	1
	Toplam	425

Mürettiplerin seçkide buldukları manzumelerin beyitlerinde takdim-tehir yapmaları, bazı beyit ve bentleri çıkarmaları, bazı kelime ve terkipleri değiştirmeleri, nazım şekillerinin yapısal özelliklerinde tahrif etmeleri gibi birtakım tasarruflarda bulunmaları mecmualarda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Hüseyin Ayvansarâyî de mecmuasına aldığı birçok şiirde bu kabilden tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bunlardan birkaçına aşağıda örnek gösterilmiştir:

Necâtî Dîvânı (Tarlan 1997: 434-35)’nda 11 beyit olan gazelin 7 beyti, *Nâbî Dîvânı* (Bilkan 1997: 998-99)’nda 13 beyit olan gazelin 7 beyti, *Sânî Bey Dîvânı* (Taşdelen 2019: 293-94)’nda 7 beyit olan gazelin 5 beyti, *Kabûlî Dîvânı* (Erdoğan 2008: 477-79)’nda 30 beyitlik kasidenin 14 beyti, *Âşık Ömer Dîvânı* (Karasoy-Yavuz 2010: 511)’ndaki 5 bentlik murabbain ise 4 bendi mecmuaya alınmıştır.

Yukarıdaki örneklerin aksine mecmuadaki bazı şiirlerin beyit/bend sayıları ise divanlardaki beyit/bend sayılarından fazladır. Helâkî’nin 7 bentlik murabbai *Dîvân*

⁷ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, kendisi için istinsah ettiği şahsi nüshaların hepsinin başına bu temellük kaydını düşmüştür. Aynı zamanda bu eserlerin hepsinin yazı karakteri de aynı olup değişen tek şey tarihlerdir (Kut 1982: 407).

(Çavuşoğlu 1982: 30-31)'da 6 bend, Şeyhülislâm Âsım'ın 7 beyitlik gazeli *Dîvân* (Arslan 2010: 152)'da 5 beyit, Âşık Ömer'in 7 beyitlik gazeli ise *Dîvân* (Karasoy-Yavuz 2010: 242)'da 6 beyittir.

Âşık Ömer *Dîvânı*'ndaki beş bentlik murabbain on mısraı alınmış ve "Ahmed Şâhimun" olan redifi de "Osman Şâhimun" yapılarak gazele dönüştürülmüştür. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı* (Yenikale 2012: 293-94)'ndaki "Manisanun" redifli tahmisin; Neşâtî (Kaplan 2019: 125) ve Nedîm (Macit 2012: 229) divanlarındaki beşer bentlik murabbaların ise aynı şekilde onar mısraları alınarak gazele dönüştürülmüştür.

Bâkî Dîvânı (Küçük 2017: 46-49)'nda sümbül redifli 47 beyitlik kasidenin ve *Necâtî Dîvânı* (Tarlan 1997: 92-94)'ndaki arpa redifli 21 beyitlik kasidenin mahlas beytiyle birlikte yedişer beyitleri; *Hayretî Dîvânı* (Çavuşoğlu 1981: 32-35)'ndaki 37 beyitlik "kılıç" redifli kasidenin ise beş beyti alınarak mecmuada gazel şeklinde verilmiştir.

Sânî Dîvânı (Taşdelen 2019: 338)'nda altı beyitlik gazelin beş beyti tercih edilirken İbrahim olan redifi İsmail'e; aynı şekilde *Mesîhî Dîvânı* (Mengi 1995: 208)'ndaki altı beyitlik gazelin beş beyti alınmış ve "Yûsufun" olan redifi ise "Sâlihün"e tahvil edilmiştir. *Ulvî Dîvânı*'nda olmayan beş beyitlik "Mahmud" redifli gazel, başka bir sayfada sadece redifi "Emrî"ye dönüştürülerek farklı bir şiirmiş gibi tekrar kaydedilmiştir.

7.2. Muhteva Özellikleri

Hüseyin Ayvansarâyî, şekil ve muhteva bakımından kendince ilginç ve farklı gördüğü şiirleri tertip etmiştir. Mecmuada bu şekilde 425 manzume bulunmaktadır. Bu manzumeler, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar farklı yüzyıllarda yaşamış farklı meşrep ve edebî anlayışa sahip toplam 227 şaire aittir. Bu şair sayısı mahlasları belirtilenlerden oluşmakta olup bu sayıya mahlassız olan 16 şiir dâhil değildir. Mecmuadaki şiirlerin kahir ekseriyeti divan şairlerine aittir. Bu durumu, divan şiirinin künhüne vakıf olan Hüseyin Ayvansarâyî'nin bu edebî gelenekte telif edilen eserlere olan özel ilgisiyle açıklamak mümkündür. Kaldı ki kendisi büyük oranda divan şairlerinin şiirlerini muhteva olan *Eş'âr-nâme-i Müstezâd* adındaki mecmuasıyla da şöhret bulmuştur.

Mecmuada en fazla şiiri bulunan şair 36 şiirle Âşık Ömer'dir. Onu 14 şiirle Hayretî, 9 şiirle Nâbî, 8'er şiirle Zâtî ve Nihâlî, 7'şer şiirle Hayâlî ve Necâtî, 5'er şiirle Şeyhülislâm Yahya ve Zâtî Süleyman izlemektedir. Mecmuadaki şairler ve bunların şiir sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Âşık Ömer	36
Mahlassız	17
Hayretî	14
Nâbî	9
Zâtî	8
Nihâlî	8
Hayâlî	7
Necâtî	7
Şeyhülislâm Yahyâ	5
Zâtî Süleyman	5
Firâkî	4
Hakîkî	4
Mesîhî	4

Muhyî	4
Nizâmî	4
Revnakî	4
Rızâ	4
Rûhî	4
Şemsî	4
Vahyî	4
Alî Çelebi	3
Bâkî	3
Dâ'î	3
Fedâyî	3
Feyzî	3
Hamdî	3
Nihâdî	3

Revânî	3
Sipâhî	2
Şehrî	3
Usûlî	3
Vehbî	3
Adnî	2
Ahmedî	2
Arnâbûd Sezâyî	2
Celîlî	2
Cevrî	2
Cinânî	2
Edîb	2
Emnî	2
Gazâlî	2

Güvâhî	2
Hâfız	2
Hâtemî	2
Hilmî	2
Hüdâyî	2
İşretî	2
Kabûlî	2
Mâhir	2
Mehmed Rızâ	2
Mustafâ	2
Nahîfî	2
Nef'î	2
Nücûmî	2
Nûrî Mehmed Efendi	2
Pîrî	2
Rahmî	2
Râzî	2
Sâbit	2
Sanî	2
Senâyî	2
Sürûrî	2
Sûzî	2
Şikârî	2
Tâlib	2
Ulvî	2
Vâlihî	2
Veysî	2
Visâlî	2
Zaîfî	2
Abdî	1
Âbî	1
Adlî	1
Âhî	1
Ânî Fâtıma Hâtûn	1
Azbî	1
Ahmed Efendi	1
Ârif-zâde Âsım İsmâil Efendi	1
Arnâbûd-zâde	1
Âşık Mustafâ	1
Atâyî	1
Âtîf İmâm-zâde Mehmed Emîn	1
Aklî	1
Bahârî	1
Bâlî	1
Bedelî	1
Beşiktaşlı Yahyâ	1
Bekâyî	1
Beyânî	1
Câzım Ahmed Efendi	1
Çalık	1

Dervîş Hüseyin Şamî	1
Ecrî	1
Emîn Bektâşî	1
Emîrî	1
Emrî	1
Fakîh	1
Fevrî	1
Fevzî	1
Gâzî	1
Gevherî	1
Gınâyî	1
Hâkî	1
Hâkim	1
Halîlî	1
Hamza	1
Hâşimî	1
Hâtem Ahmed Efendi	1
Hatmî	1
Hakîrî	1
Helâkî	1
Hevâyî	1
Hitâbî	1
Hudâyî	1
Huldî	1
Hüdâyî Hüseyin Efendi	1
Hüsami	1
Hüsnî	1
İlâhî	1
İlmî	1
İshak	1
İzzî Süleymân Efendi	1
Kandî	1
Karârî	1
Kâsım Çelebi	1
Kâtibî	1
Kaygusuz	1
Kelîm-i Eyyûbî	1
Kerîmî	1
Keskîn	1
Kudsî	1
Külâhî	1
Lâgarî	1
Latîfî	1
Levnî	1
Lisânî	1
Livâyî	1
Lutfî	1
Mâcid	1
Mâ'ilî	1
Manevî	1
Mecâzî	1

Mecnûnî	1
Medhî	1
Mehdî	1
Mestî	1
Meşrebî	1
Meylî	1
Misâlî	1
Mu'dî	1
Kuloglu	1
Murâdî	1
Müderris	1
Togancı	1
Nâ'il	1
Nâ'ilî	1
Nâmî Mehmed Efendi	1
Nazmî	1
Nebâtî	1
Necmî	1
Nedîm	1
Nesib	1
Neşâtî	1
Neylî Efendi	1
Nihânî	1
Osmân Çelebi	1
Râgıb	1
Râbî'a Kadın	1
Râcih	1
Râşid	1
Refî'	1
Refî'â	1
Refikî	1
Remzî	1
Reşid	1
Rızâyî	1
Rüşdî	1
Rûmî	1
Sabîh Alî	1
Sâbir	1
Sâdıkî	1
Sadık	1
Sâ'î	1
Sâlim Efendi	1
Sâmî-i Kadîm	1
Sa'yî	1
Sehmî	1
Selâmî	1
Selîm	1
Semâ'î	1
Sehâyî	1
Seyyid Hüsnî	1
Seyyid Sabrî	1
Seyyid	1
Sezâyî	1
Sıdkî	1

Sıdkî Süleymân Efendi	1
Sıfâtî	1
Sırrî	1
Sinânî	1
Sıhrî	1
Sultân Mustafâ	1
Sultân Selîm Hân	1
Süleymân Çelebi	1
Şâmî	1
Şânî Efendi	1
Şebâbî	1

Şihâbî	1
Şerîfî	1
Şermî	1
Şevkî	1
Şevkiyâ	1
Şeyh Gamsî	1
Şeyhî	1
Şeyhülislâm Âsım	1
Şeyhülislâm Es'ad	1
Şuûrî	1
Tecellî	1
Tırsî	1

Uyûnî	1
Uzletî	1
Vasfî	1
Vahîd	1
Yogurdî	1
Yümnî	1
Zâhirî	1
Zamîrî	1
Zelîlî	1
Toplam	425

Mecmuada bazı şairler hakkında biyografik bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgiler, ilgili şairlerin şiirlerinden önce başlık yoluyla belirtilmiştir. "Dâmâd Hasan Paşa Hazinedârı Nûrî Mehmed Efendi", "Câzım Ahmed Efendi, Müderris Fevt 1140", "Güvâhî, Kenzü'l-Bedâ'iyî Sahibi, Geyveli, Za'ım, Selîm Hân-ı Evvel Şuarâsından", "Âtîf, İmâm-zâde Mehmed Emîn Fevt 1156", "Akbaba İmamı Mehmed Za'îfî Efendi", "Nûrî, Üsküdârî Mehmed Efendi" ve "Damad Hasan Paşa Hazinedârı Mehmed Efendi" gibi ifadeler şiirlerin hangi şaire ait olduğunu belirtmekle birlikte aynı zamanda bu şairlerin hayatları hakkında okuyucuları aydınlatacak bazı biyografik bilgileri de ihtiva etmektedir.

Mecmualar, çeşitli sebeplerle bazı şairlerin divanlarında yer almayan/alamayan şiirlerini ihtiva etmeleri bakımından oldukça önemli eserlerdir. *Mecmu'atü'l-Letâ'if* te de divanları elde olan bazı şairlerin bu divanlarında yer almayan şiirlerine tesadüf edilmektedir. Örneğin Âşık Ömer'in 4 murabba ve 1 gazeli, Hayâlî'nin 3 murabba ve 1 gazeli, Nâbî'nin 4 gazeli, Ulvî, Celîlî, Nahîfî ve Bursalı Tâlib'in 2'şer gazeli; Necâtî, Hayretî, Revânî, Nihânî, Veysî ve Cevrî'nin ise birer gazeli bu şairlerin yayımlanmış divan neşirlerinde bulunmamaktadır.

Muhteva itibariyle mecmuadaki manzumelerin dikkatleri çeken başlıca özellikleri hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

7.2.1. Şahıslar Hakkında Yazılan Şiirler

Belirli şahıslar için kaleme alınan ve genellikle redifleri şahıs ismi olan şiirlerin yazımı daha çok 16. yüzyıl şairleri tarafından rağbet görmüştür. Aslında bu durumu klasik Türk edebiyatında yine çoğunlukla bu yüzyıldaki divan şairlerinin rağbet gösterdikleri ve şehirlerdeki esnaf güzellerinin sahip oldukları güzellikleri tavsif etmek için yazılan şehrengiz geleneğinin bir tezahürü olarak da görmek mümkündür. Bu yüzyıl temsilcilerinden olan Zâtî, Sâni, Hayretî, Emrî, Bağdatlı Rûhî, Ulvî, Muhyî, Misâlî, Bahârî, Visâlî, Kâtibî, Revânî, Kabûlî, Ulvî ve Meylî gibi şairler çeşitli şahıslar için bu tarzda birçok manzume yazmıştır.⁸

Mecmu'atü'l-Letâ'if teki şiirlerden büyük çoğunluğunun ortak özelliği de bazı şahıslar için kaleme alınmış olması ve rediflerinin özel isimlerden müteşekkil olmasıdır. Ayvansarâyî, 100'e yakın farklı şair tarafından çeşitli şahıslar için kaleme alınan ve mecmuadaki toplam şiir sayısının neredeyse yarısını teşkil eden 180 civarındaki

⁸ Örneğin *Zâtî Dîvânı*'nda şahıslar için yazılmış 64 gazel, 11 murabba; aynı şekilde *Hayretî Dîvânı*'nda ise 15 gazel ve 8 murabba bulunmaktadır.

manzumeyi mecmuasına almıştır. Mürettip, Âşık Ömer'in 28, Zâtî'nin 11, Hayretî'nin ise 10 adet bu tarzdaki manzumesini mecmuaya kaydetmiştir.

Bunların içinden her beytinde farklı bir şahsın dile getirildiği Ulvî'nin gazeli örnek olarak sunulmuştur.

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün

Ey lebi gönçe-i gülzâr-ı cinânum Emrî
Ka' be-i küyî maķâm-ı dil ü cānum Emrî

Ben senüñ şâne-şîfat ayaguña yüz süreyin
Sen şalın nâz ile ey serv-i revānum Seyfî

Giryeden gözlerüm ağardı belâ küncinde
‘İşk pîr itdi beni tâze civānum ‘Abdî

Ĥâş Ayas olsa kapuñda yiridür bedr-i münîr
Ey yüzi pertev-i ĥürşîd cihānum Feyzî

Cân-ı ‘Ulvî hedef-i nâvek-i müjgānuñdur
Göz ucıyla nazar it tâze civānum Fazlî (vr. 11b-12a)

7.2.2. Bitki ve Çiçekler Hakkında Yazılan Şiirler

Tabiatın vazgeçilmez unsurlarından ve insanoğlu için hayatın idamesinde çok önemli bir yeri olan bitkiler, her dönemde divan şairleri için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Çeşitli otlardan ağaçlara, meyvelerden sebzelere kadar birçok bitki çeşidi divan şiirinde malzeme olarak kullanılmıştır.

Bitkiler içinde özellikle sahip oldukları şekil, güzellik ve koku gibi özellikleriyle insanları kendine meftun eden çiçeklerin ayrı bir yeri vardır. Çeşitli mecaz, teşbih ve istiare yoluyla şairlerin hayal süzgeçlerinden geçerek kelime ve cümle kisvelerine bürünüp sahip oldukları eşsiz güzellikleriyle âdeta şiir vadilerinde yeniden neşv ü nema bulan çiçekler, hem yüzyıllar boyunca eserlere güzellik katmış hem de okuyucuların dimağlarında kolay kolay kaybolmayacak etkiler bırakmıştır. Divan şairlerinin mücessem olandan muhayyel olana geçiş esnasında zihin ve ruhlarını süsleyen, yeni mazmunlar ve ifade şekilleri bulmada önemli bir malzeme olan tabiatın bu eşsiz güzellik kaynağı olan çiçekler üzerine şiir yazmamış bir divan şairi bulmak imkânsız gibidir.

İnce tecessüslerin ve çok renkli muhayyel bir edebî geleneğin önemli bir temsilcisi ve takipçisi olan Hüseyin Ayvansarâyî de divanları veya çeşitli mecmuaları hem süsleyip hem de onlara ruh ve mana güzellikleri katan çiçekler üzerine yazılmış şiirlere de kayıtsız kalmayarak mecmuasına bu türden birçok şiir eklemiştir.

Kokusu, rengi ve şekli itibarıyla klasik Türk şiirinde sevgilinin sahip olduğu birtakım güzellikleri remz eden gül, gonca, lale, yasemin, karanfil, nergis, sümbül, menekşe ve zambak redifli şiirler mürettibin dikkatini çekerek mecmuada kendine yer bulabilmiş şiirlerden birkaçıdır. Mecmuada bu çiçekler dışında şükufe, çiçek, servi, çınar, kabak, kavak, sanavber, arpa, bahçe ve çemen gibi ağaç, bitki veya bunlarla ilgili

terimler üzerine kurgulanmış şiirlere de tesadüf edilmektedir. Sâmi'nin kavak redifli gazeli bu şiirler arasında yer alır:

Mef'ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün

*Şarşula şarılır dime lertzân olur kavak
Kaddüñ hevâsı ile hırâmân olur kavak*

*Bir âteşin- 'izâr hevesi ile raqs ider
Kim seylde derd-i hicr ile 'uryân olur kavak*

*Ber-pây olup uzatmadadur şahın-ı bâğda
Güyâ ki nâzır-ı reh-i cânân olur kavak*

*Mülk-i çemende tahta geçüp şâh olanda gül
Hıdmet yirinde bende-i fermân olur kavak*

*Sâmî eser başında kavak yelleri henüz
Añmaz huzânı durma hırâmân olur kavak* (vr. 26b)

7.2.3. Şehir veya Yerleşim Yerleri Hakkında Yazılan Şiirler

Divan şairleri doğup büyüdüğü, içinde yaşadıkları veya çeşitli vesilelerle gezip gördükleri yerleşim yerleri hakkında sayısız şiir kaleme almışlardır. Şairler bu şiirlerinde mevzubahis ettikleri şehirlerin sahip olduğu birtakım özellikleri canlı tasvirlerle dile getirmişlerdir. Bu tasvirler içinde o şehrin konumu, havası, suyu, tarihî ve mimari yapıları ve insanları gibi özellikler daha belirgin olarak karşımıza çıkar. Özellikle şehirler hakkında kaleme alınmış olan ve müstakil bir tür olarak karşımıza çıkan şehrengizlerin ağırlıklı olarak yazıldığı 16. yüzyıldan başlayarak bu tarz şiir yazımı şairler tarafından her dönemde rağbet görmüştür. Divan şairlerinin dış dünya ve mekân algılarının bir izdüşümü olarak karşımıza çıkan bu şiirler hem divan şiirinin beslenmiş olduğu mekân tasavvurunu ortaya koyması bakımından hem de yazıldıkları dönemdeki şehirlerin sahip oldukları birtakım özellikleri ihtiva etmeleri bakımından önemli görülmelidir.

Divan şairlerinin mekâna karşı sergiledikleri bu hassas yaklaşıma Ayvansarâyî de kayıtsız kalmamış ve mecmuasına bu minvalde yazılmış birçok şiiri derç etmiştir. Mürettip; Bosna'dan Sinop'a, Mısır'dan Bağdat'a, İzmir'den Medine'ye kadar Osmanlı coğrafyasında yer alan birçok yerleşim yeri hakkında yazılmış olan şiirlerden seçki yapmıştır. İstanbul, Manisa, İzmir, Bağdat, Halep, Sinop, Mısır, Medine, Bursa, Sakız, Tokat, Erzurum, Bosna, Şam ve Kal'a-i Seddü'l-Bahr (Çanakkale) hakkında yazılan şiirlerde bu şehirlerin sahip oldukları birtakım özellikleri görmek mümkündür.

Bu manzumeler arasından Nahîfî'nin Halep övgüsünde yazdığı gazel örnek olarak sunulmuştur:

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün

*N'ola memdüh-ı cihân olsa şafâsı **Halebün**
Mu' tedil rûh-fezâ âb u hevâsı **Halebün***

*Cenneti görmeyen Ādem gelüp itsün seyrān
Ki ne yüzden görünür şahn-ı fezāsı **Halebūn***

*Her ser-i küşesi her semti mu‘ammer pür-feyz
Güiyā seng-i feraḥ birle bināsı **Halebūn***

*Ḳuvvet-i tām virür bŷı meşām-ı cāna
Şeheri esdügi dem bād-ı şabāsı **Halebūn***

*Bir niḡehle dil-i Cibrīli esīr eylerler
Ol kadar şūḡ durur māh-liḡāsı **Halebūn***

*İstemez çıḡmaḡı kim görse Naḡīfī andan
Bī-‘aded küşe-i Firdevs-nümāsı **Halebūn** (vr. 63a-b)*

Şehirler hakkında yazılanların büyük bir kısmını belli şehirler hakkında yazılmış olan manzumeler oluştursa da bir kısmını ise şehir tavsiflerinin yapılmayıp biladiyyelerde olduğu gibi birçok şehir isminin çeşitli anlam ilgisi içinde kullanılmasıyla yetinildiği manzumeler oluşturmaktadır. Şeyhülislâm Es’ad, Şeyhülislâm Âsım, Hitâbî, İşretî ve Sultan Selim’in şiirlerinde ise bir şehrin tavsif edilmesi yerine, özellikleri üzerinde durulmadan bazı şehirler ismen söz konusu yapılmıştır. Bunlar içinden İşretî’nin gazeli:

Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün

*Yüzün **Rūmilidür** ḡat-ı siyāhuñ **Ḳaraboḡdandur**
Cebīnün **Aḡşehir** zülfi siyeh-püşuñ **Ḳaramandur***

***Ḳuten** gülzārıdur āhū-yı çeşmünle bināḡuşuñ
Şaçuñ **Maḡrib** diyārıdur leb-i la‘lün **Bedeḡşāndur***

*Cemālün **Ka‘bedür** sineñ **Medīne** gözlerüm nūrı
Memālikde ruḡ-ı ālün diyār-ı **āl-i ‘Oşmāndur***

*Çerāḡ-ı sīm ü zerle mihr ile meh rüz u şeb sūzān
Ḳapuñ **Sultānocaḡı** ḡalḡ-ı ‘ālem aña ḡurbāndur*

***Ḳorasan** ‘İşretî ḡüsni **Mışır** zülfi çü **Şām** anuñ
Ruḡı **Baḡdād** çeşmi ‘**Ayntāb** hem dıraḡşāndur (vr. 59b)*

Hem payitaht merkezi olması hem de sahip olduğu tabii ve tarihî güzellikleriyle ilim, kültür ve edebî mahfillerin merkezi olan İstanbul’un divan şairleri nezdinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bundan dolayı divan edebiyatında sahip olduğu bütün özellikleriyle hakkında en fazla şiir yazılan şehir İstanbul’dur. Ayvansarayî mecmuasında yer alan şehirlerle ilgili şiirlerin içinde de İstanbul ve semtleriyle ilgili olanların sayıca fazla oluşu dikkat çekicidir. Şeyhülislâm Yahyâ ve Livâyî’nin

"İstanbul", Arnavut Sezâyî'nin "Kız Kulesi", Refî'â ve Rızâ'nın "Beşiktaş", Vahyî'nin "Kâğıthane", Şu'ûrî'nin "İstanbul meydanları" nı dile getirdiği gazelleriyle Hilmî, Remzî ve Vehbî'nin "Üsküdar" hakkındaki gazelleri; Helâkî'nin "İstanbul" ve "Galata" redifli, Za'îfî Mehmed Efendi ve Âşık Mustafa'nın "Üsküdar"; Sıdkî Süleymân Efendi'nin "Kanlıca", Nedîm'in "Sadabad" ve Hayâlî'nin ise "Topkapı" üzerine yazdığı murabbalar İstanbul hakkında yazılmış seçki şiirler arasında yer almaktadır. Bütün bu şiirlerde İstanbul'un sahip olduğu özellikler canlı ve samimi bir edayla dile getirilmiştir.

Refî'â mahlaslı şairin Beşiktaş üzerine yazdığı gazel:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

*Hayâl oldı bize zevk-i temâsâsı **Beşiktaşuñ**
Gözümüzde uçar kaş-ı dil-ârâsı **Beşiktaşuñ***

*Umup teşrîfûni şâhâ durup bir pâyine gel dir
Lisân-ı hâl ile her serv-i ra'nâsı **Beşiktaşuñ***

*Nazîri mehd-i 'âlemde bulunmaz ger fedâ olsa
Sezâ tıfl-ı dile âb-ı muşaffâsı **Beşiktaşuñ***

*Güzel 'îd eyler idük dest-bûs ruşat olsaydı
Bize el virmedi hûbân-ı zîbâsı **Beşiktaşuñ***

*Şafâsından bizi dür eyledi devr-i felek ammâ
Derûnumda şavâb-ı râhat-efzâsı **Beşiktaşuñ***

*Olup bir gül-bün-i nâza Refî'â cân ile meftûn
Ben oldum 'andelîb-i zâr u şeydâsı **Beşiktaşuñ** (vr. 77b-78a)*

Bu şiirler dışında Hüsâmî'nin sekiz bentlik İstanbul'un Üsküdar, Topkapı, Galata, Kasımpaşa, Caferabad, Kâğıthane ve Eyüp semtlerini konu edindiği murabbalar ayrıca dikkatleri caliptir.

7.2.4. Hayvanlar Hakkında Yazılan Şiirler

Bitkiler gibi insanoğlu için hayatın vazgeçilmez temel unsurlarından birini teşkil eden hayvanlar da sahip oldukları çeşitli özellikleriyle divan şiirinde sıkça kullanılmıştır. Bazen âşık bazen maşuk bazen de rakiple ilişkilendirilmiş bir şekilde karşımıza çıkan hayvanlar üzerine zaman zaman müstakil şiirler de kaleme alınmıştır. *Mecmu'atü'l-Letâ'if* te de hayvanlarla ilgili 13 manzume bulunmaktadır. Bunlar içinde klasik edebiyatta mazmun özelliği kazanan ve şairler tarafından sıkça kullanılan bülbül, andelip, kumru ve tutinin yanı sıra şiirlerde nadir olarak karşımıza çıkan kanarya, sıçan, merkeb ve çekirge gibi farklı türden hayvanların ön plana çıkarıldığı şiirler de yer almaktadır.

Bu hayvanlar içinde hemen hemen bütün divan şairlerinin bir vesileyle şiirlerinde yer verdikleri kuşların ayrı bir yeri vardır. Çünkü uçabilmeleri, rengârenk görüntüleri, etkileyici ötüşleri, kimi türlerinin birkaç kelime de olsa konuşabilmesi ve

ehlileştirilebilmeleri gibi pek çok özellikleri ile hayvanlar âleminin en sevimli üyelerinden olan kuşlar; diğer hayvanlara nazaran dünyanın her köşesinde bulunmaları ve bilinmeleriyle insanlığın asırlardır biriktirdiği güzel çağrışımlarla aynı zamanda evrensel ve ortak bir estetik zeminlerinden olmuştur. Tarih boyunca tabiatla iç içe ve barışık yaşayan Türk toplumunda kuşların önemli bir yeri olmuş, en eski dil yadigârlarından bugüne süregelen yazılı ve sözlü edebiyatımızda bazı kuş türleri zengin metaforlar hâline gelecek kadar sık kullanılmıştır. Tabiatın ve gündelik hayatın pek çok ayrıntısını ancak muhayyileyle sınırlandırabilecek lirik bir perspektiften geçirecek şiire malzeme kılan divan şiiri geleneği kuşları da ihmal etmemiştir (Ceylan 2015: XI-XII).

Divan şairleri gazeller, kasideler ve diğer nazım şekilleri içerisinde değişik vesilelerle çok sayıda kuş adını zikretmişlerdir. Bu manzumelerin hemen tamamında herhangi bir kuş mana sanatları aracılığıyla söz konusu edilirken anılan kuşun fizyolojik ve anatomik özellikleri, hakkındaki halk inanışları ya da mitolojik ayrıntılardan da benzetme yönü olarak yararlanılmıştır (Ceylan 2015: 18).

Ayvansarâyî mecmuasında yukarıda serdedilen değerlendirmelerle paralellik arz eden, sadece çeşitli kuşlar ve bunların sahip olduğu bazı özelliklerin dile getirildiği birçok şiir bulunmaktadır.

Bu şiirler içinde kim tarafından yazıldığı belli olmayan ve her bendinde farklı bir hayvan tavsifinin yapıldığı 31 bentlik destan tarzında yazılan manzume, kompozisyonu bakımından farklılık arz etmektedir. Bu şiirden kumru, sığırcık ve tavşancıl kuşunun söz konusu edildiği bentler aşağıda örnek olarak gösterilmiştir:

*Pâdişâhum hüsünüñ devri dürür
Yañağun gül kâmetün servi dürür
Kalbün içre tutduğunu añladum
Yûsuf ismin okuyan **kumrî** dürür* (vr. 3a)

*Zülfünü gâyet perişân itmişik
‘Aşık-ı bi-dilleri incitmişik
Hâtrunda âh begüm şimdi senün
Şol **sığırcık kuşu**dur kim dutmuşik* (vr. 4a)

*Bağladum zülfüne çok ehl-i dili
Seg raķībün bağı olsun şancılı
Añladum cânâ senün tutduğunu
Kuşlar içre görmedüm **tavşancılı*** (vr. 4b)

Aynı şekilde Uyûnî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan “bülbul-kanarya-saka” redifli beş beyitlik gazel de kurgulanışı bakımından ilgi çekicidir:

*Müstef ilün Fâ ilün Müstef ilün Fâ ilün
Bağrın deler dem-i ciger **bülbul kanarya saķa**
Hem dideden kan döker **bülbul kanarya saķa**
Gülşende biri şadân hâr ile biri nâlân
Vâdide biri giryân **bülbul kanarya saķa***

*Mecrûh olan yanar ya doğunsa el kınar ya
Yârûn eli yanar ya **bülbül kınarya sağa***

*Üç ay biri dem şolar biri şararup şolar
Sağa kuşları şolar **bülbül kınarya sağa***

*Biri hezâr güyâ birisi tûti güyâ
Biri 'Uyûni güyâ **bülbül kınarya sağa** (vr. 24b)*

7.2.5. Belirli Edebî Sanatlar Etrafında Yazılan Şiirler

Ortak kültür havzasında yetişen ve geleneğinin kendilerine çizmiş olduğu kurallar dâhilinde varlık gösteren divan şairleri ince hayaller, yeni mazmunlar ve orijinal ifade şekilleri bulup kullanarak şairlikteki maharetlerini ve kudretlerini sergileme yoluna gitmişlerdir. Bu arayışlarının bir neticesi olarak şairlerin zaman zaman çeşitli edebî sanatlar üzerine kurgulanmış şiirler serdetmesi de yaygın karşılaşılan bir durumdur. Tamamen hüner ve maharet ürünü olan bu tarzda kaleme alınan bazı şiirler de Hüseyin Ayvansarâyî'nin de dikkatlerinden kaçmamış ve mecmuada kendine yer bulmuştur.

Tedvir, bir metinde ibareleri tekrar kullanarak söz dizimi bakımından yeni ifade üretme sanatıdır. Tekrar edilen kelime veya söz öbekleri tef'ileler hâlinindedir (Coşkun 2007: 285). Mecmuadaki Şevkiyâ mahlaslı bir şaire ait dört bentlik murabba nazım şeklindeki şiir, tedvir sanatıyla yazılmıştır. Bu şiirin bentlerindeki mısralar sıra gözetilerek sağdan sola, soldan sağa ve yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya doğru okunduklarında hem aynı kelime düzenine sahip olmakta hem de aynı anlamı vermektedir:

*Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
Nâ 'il olsa vuşlata dil künc-i ğamdan şād olur
Vuşlata dil mübtelâdur şübhesüz Ferhād olur
Künc-i ğamdan şübhesüz olsa ħalâş-âbād olur
Şād olur Ferhād olur âbād olur berbād olur*

*Ol 'adüya nâzlı yârüm meyl ider mi göz göre
Nâzlı yârüm nâ-sezâya ummazam pes dil vire
Meyl ider mi ummazam üftâdeler her dil-bere
Göz göre pes dil vire her dil-bere mu' tād olur*

*Âh u zârum meclis içre pâdişâhum diñle sen
Meclis içre yok nazîrûñ böyle bir ħüsni ħasen
Pâdişâhum böyle bir efgendeñe raħm eyle sen
Diñle sen ħüsni ħasen raħm eyle sen imdād olur*

*Şevkiyâyam vezne kâdir şâ' irân hep gelseler
Vezne kâdir bülbülâsâ faşlıdur sâzendeler*

*Şā'irān hep faşlıdur gūş eyledüm çok nesneler
Gelseler sâzendeler çok nesneler icâd olur* (vr. 42a-b)

Bedelî ve Râzî mahlaslı şairlere ait olan gazeller ise bir mısram sonundaki kelimeyle diğer mısraa başladığı iade sanatıyla tanzim edilmiştir. Buna örnek olarak Bedelî'nin gazeli aşağıda gösterilmiştir:

Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün

*Mâ 'ilem gül yüzünün naķşına şāhum **ezelî**
Ezelî sevdi seni sevmedi ğayrı **güzeli***

***Güzeli** şol kişi sevdi derün-ı dilden
Anı terk eylemez ol tâ irişince **eceli***

***Eceli** oldum irer 'aşık-ı zāruñ şāhum
Sevdiği dil-berinün tâ kim irişse **şakalı***

***Şakalı** geldi diyü leblerini terk idenün
Zāhir ol gūşede muĥkem degül imiş **temeli***

***Temeli** şol kişinün kim eyü oldı cānā
Dü-cihān içre anuñ olmaya hergiz **bedeli***

***Bedelî** var kamu yārāna selām it bizden
Böyle rindāne disünler diyicek bir ğazeli* (vr. 68a)

Cinas, yazılışları aynı anlamları farklı olan kelimelerin bir ibarede kullanılmasıyla oluşan bir edebî sanattır. Bu edebî sanat, özellikle hüner göstermek amacıyla kaleme alınan şiirlerde sıkça tercih edilen sanatlar arasında yer alır. Firâkî'nin "sarılı" redifli gazeli, sarılı kelimesinin beyitlerde aldığı farklı anlamlar üzerine kurgulanmıştır:

Fā' ilâtün Fā' ilâtün Fā' ilâtün Fā' ilün

*Aldı gönüm 'ālem içre āh kim bir **şarılı**
Yolına cānumı virdüm seni çoçsam **şarılı***

*Ey ĥaķīķat erleri bî-çāreye tedbîr idün
Yolına cānumı virdüm seni çoçsam **şarılı***

*Tā giceler şubĥ olunca zāri zāri' inledüm
Ol güneş yüzli nigārum şarılydı **şarılı***

*Dōst düşmen ĥālümü görüp baña raĥm eyledi
Ol baña raĥm itmedi yalvardı gördüm **şarılı***

Ey Firāķi derd-mende itmedün bir kez nazar

Tâ ki görem ikimizi bir döşekde şarılı (vr. 16b)

Taksîm, bir ibarede birden fazla unsur zikredildikten sonra bu unsurlarla ilgili özelliklerin, her birinin hangisine ait olduğunun belirtilerek söylenmesiyle oluşan edebî sanattır. Bu sanat üzerine kurgulanmış olan Hâtemî'nin gazeli:

Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün

Çarârüm aldı o çeşm ü rā kaç o bālā

Biri siyāh biri fitne vü biri belā

Siyāh u fitne vü bālāsı ol şeh-i hüsünü

Biri humār biri kec-rev [ü] biri a' lā

Humār u kec-rev ü a' lā ki var cihān içre

Biri cefā vü biri zillet [ü] biri rüsvā

Vefā vü zillet ü rüsvāyı bilmek isterseñ

Biri fiğān biri nāle vü biri sevdā

Fiğān u nāle vü sevdāya Hâtemî şabr it

Biri belā vü biri miñnet ü biri gāvğā (vr. 67a)

Sabîh'in "çıtır pıtır" redifli gazeli ise yansıma kelimelerin mısra sonlarındaki tekrarına dayanmaktadır:

Mef' ülü Fā' ilätü Mefā' ilü Fā' ilün

Söylerken ol şikeste zebānum çıtır pıtır

Eyler reg-i şeřāret-i cānum çıtır pıtır

Hayfā sipendveş leheb-i nār-ı 'ışk[un]a

Yandı dil-i şerāre feşānum çıtır pıtır

Lüknet şeker tırāş-ı halāvet olur tamām

Nuţk eylese o fütü-lisānum çıtır pıtır

Dāmān sāyesi[nde] şiken-mevc-i nāz olur

Reftār idince serv-i revānum çıtır pıtır

Hāl-i fem ile şubha dek eşküm dökülmese

Yanmazdı şem'-i dāğ-ı nihānum çıtır pıtır

Bezm-i bahār 'işve ider feyz-i neşveden

Gül gönçeveş açulsa cüvānum çıtır pıtır

Dürr dīde nerm-rev iken o māhuñ firāşına

Her tahta pāre kesdi amānum çıtır pıtır

*Gül-berg-i cismi mevc-zen-i bÿy-ı feyz olur
Gelse ne dem o ğonçe-dehānum **çıtır pıtır***

*Ser-şafha-i ma‘āniye şebt eyler ey Şabîh
Nazm-ı bedî‘-i kilik-i beyānum **çıtır pıtır** (vr. 62b-63a)*

Mürettibin tercihte bulunduğu bu tarzda yazılan bir başka şiir türü ise bazısı gerçek anlamlı bazısı ise yansıma seslerden oluşan kelimelerin tekrarlandığı şiirlerdir. Bu kabilden mecmuaya alınan ve “Baka bak bak baka bak” redifli iki gazel bulunmaktadır. Bunlardan biri Firâkî’ye, diğeri ise Refikî’ye aittir:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

*Beni fûrkat odına gel **yağa yağ yağ yağa yağ**
Hicrûn ile neye döndüm **baka bak bak baka bak***

*Bilmezem ben ki nedendür seni gördükde şehā
Ditrer endām u vücūdum **şaka şak şak şaka şak***

*Çünkü mecnūniyam ol saçınıñ ey vāh şanemā
Bend idüp boynuma yāri **taka tak tak taka tak***

*Hamduli’llāh ki raķibi ser-i kūyında görüp
Başını taşlara urdum **şaka şak şak şaka şak***

*Çün Refikîye naşib olmadı ‘ālemde vişāl
Ey gözüm nûrı dem-ā-dem **aķa aķ aķ aķa aķ** (Refikî, vr. 63a)*

Divan şairlerinin kelimelerle hüner gösterdikleri şiir tarzlarından biri de lisân-ı pepegî yani kekeme diliyle yazmış oldukları şiirlerdir. Bu tarz şiirlerde konuşma esnasında bazı kelimeleri söylemekte zorluk çeken kişilerin aynı heceyi tekrarlama özellikleri ön plana çıkarılır. Ayvansarâyî, genellikle kelimelerin ilk hecelerinin tekrar edildiği bu tarz şiirden Fedâyî’nin gazeline yer vermiştir:

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

*Be be beni ya ya yağma ya ya Yaḥyā Çelebi
Ra raķibe ba ba bakma ya ya Yaḥyā Çelebi*

*Gö gö görme ra raķibün ka ka kara yüzünü
Şe şe şeytāndur o çünkim ya ya Yaḥyā Çelebi*

*Be be bende çe çe çekdi şe şe şeydā oldum
Ka ka kara zü [zü] zülfün ya ya Yaḥyā Çelebi*

*Ka ka kanlu çı çı çıkardı gö gözüm yaşımı
De de devr-i kamer içre ya ya Yaḥyā Çelebi*

*Ku ku kuluñ fe Fedâyiye kemer kıl biline
Şa şa şakın ka ka kaçma ya ya Yaḥyâ Çelebi* (vr. 63a)

7.2.6. Yiyecek-İçecekler Hakkında Yazılan Şiirler

Mecmu'atü'l-Letâ'if teki manzumelerden bir kısmını da çeşitli yiyecek ve içecekler üzerine yazılmış olanlar teşkil etmektedir. Kahve, şeker, şerbet, baklava, yoğurt ve helva hakkındaki şiirler bu meyandadır. Tâlib'in helva hakkında yazdığı gazel:

*Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün
Leb-i dil-ber gibi sükker-feşândur şoḥbet-i **helvâ**
Ḥased-fermâ-yı kâm-ı tûḥyândur şoḥbet-i **helvâ**

Olanlar çâşnî-i zevk-yâb la'l-i dil-berden
Bilürler ğıḫta-zâ-yı kand-i cândur şoḥbet-i **helvâ**

Zer-i ḥâliş gibi çihrem şarardı intizâruñla
Gel ey ğonce ki gülveş ter-zebândur şoḥbet-i **helvâ**

Nebât-ı leblerüñ lezzet virelden şekkeristâna
Ḥurüş-ı mevc-âb-ı zevk-i cândur şoḥbet-i **helvâ**

Karîñ-i iltifât olsa nola Tâlib-i zâruñ
Ki şulḥ-âverde-i mâh u ketândur şoḥbet-i **helvâ**

Şeh ü şadr-ı mu'allânuñ çü bādâm-ı dü-mağz ey dil
Cihânda ittiḥâdın hep beyândur şoḥbet-i **helvâ** (vr. 29a)*

Edebî şahsiyetlerin, siyasi ve dinî otoritenin dikkatlerini celp etmesi, yasaklanması ve keyif verici özelliğinden dolayı kahve, Osmanlı aydınının ilgi odaklarından birisi olmuştur. Ayrıca, ahlaki bir olumsuzluğu da bulunmayan kahve, alkolsüz ve uyuşturucu özelliği olmayan bir içecek olarak Osmanlı günlük hayatına çabucak girmiş ve uzun yıllar kendine has gelenek-göreneklerin yaratılmasına, mimari özelliği olan kahvehane anlayışının teşekkülüne ve edebî bir kamuoyunun oluşmasına yol açan (Açıkgöz 1999: XIV) kahve üzerine yazılmış olan şiirler dikkat çekicidir.

Kahve, 16. yüzyılda Osmanlı toplum hayatına girdiği andan itibaren oldukça rağbet görmüş ve ehli keyfin vazgeçilmez unsurlarından biri hâline gelmiştir. Birçok mükeyyifat maddesi gibi divan şairleri de kahveye kayıtsız kalmayarak kahve ve onun tüketildiği mekân olan kahvehanelerin çeşitli hâllerini manzumelerinde dile getirmişlerdir. Bu kullanımlar zamanla öyle bir yaygınlık kazanmıştır ki kahve üzerine şiir yazımı şairler arasında moda hâlini almıştır.

Birçok divan ve mecmuada karşılaşılan kahveyle ilgili şiirlerden sekizi *Mecmu'atü'l-Letâ'if* te de karşımıza çıkmaktadır. İkişi murabba, altısı ise gazel nazım şeklinde olan bu şiirlerden Bekâyî, Hilmî ve Vahyî'nin gazellerinde kahve ve kahvenin hâlleri terennüm edilirken; Huldî'nin gazelinde ideal bir kahvecide olması gereken

özellikler, Şeyhî'nin gazelinde kahvehanelerin, Âşık Ömer'in murabbaında ise kahveci tavsiflerine yer verilmiştir. Mahlası belli olmayan ve yedi bentlik murabba şeklinde yazılan bir şiirde ise âdeta bir kahve güzellemesi yapılmıştır (vr. 54b-55a). Şeyhî'nin kahvehaneler üzerine yazdığı gazel:

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

*Ŧutdı ahveyle duanı hâne oldu ahveler
Müjde erbâb-ı dile kâşâne oldu ahveler*

*Düşseler ehl-i şafâ künc-i harâbâta n'ola
Şimdi her ma' mürda vîrâne oldu ahveler*

*Her birinde ışsa-perdâz idi bir La' lîn abâ
ışşadan hişşe bu kim insâna oldu ahveler*

*Manıu 't-Ŧayr oınur bir murğzâr-ı cüyü idi
'Âibet büm-ı fenâya lâne oldu ahveler*

*Gitdi ahve geldi şöhbet sâiyâ mey-hâneye
Sen de ber-dest olagör hâlâ ne oldu ahveler*

*Şeyhîyâ pâyine uğratmaz raibân kimseyi
Şöyle beñzer hâne-i cânâne oldu ahveler (vr. 29a-b)*

Tezkireler ve biyografik kaynaklarda kendisine yer bulamamış olan Yogurdî mahlaslı bir şairin 13 bentlik muhammesi ile şairi belli olmayan ve gazel nazım şekliyle yazılmış olan yoğurt övgüsündeki şiirler konu itibarıyla klasik şiirimizde emsallerine pek rastlanılmayışları bakımından ilgi çekicidir. Yogurdî'nin muhammesinin ilk ve son bendi:

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

*Teşneyem didâruña ey âb-ı hayvânum yoğurt
Şol siyeh beñlerle görsem yüzüñi hânım yoğurt
HâŦır-ı mecrûhum ey ma' cün-ı Loqmânum yoğurt
Râhat efzâsın dil-i pejmürdeye cânım yoğurt
Feyz irer senden hemişe cânâ sulţânum yoğurt*

....

*Mâye-i fikrûñle yoğurt vaşfını ıldıñ beyâz
Hâne-i albûñ sivâsın hoş beyâz itdüñ beyâz
Dilerüm Yâ Rabb derûnum eyleye luţfuñ beyâz
Yüzüñ ağ olsun Yoğurdî nazmuñı ıldıñ beyâz
Zulmet-i ab' uñ giderdi mâh-ı tâbânum yoğurt (vr. 90a-91a)*

7.2.7. Günlük Hayatta Kullanılan Çeşitli Eşyalar Hakkında Yazılan Şiirler

Klasik Türk edebiyatında şairler her fırsatta sosyal hayatla ilgili unsurları kullanmaktan geri durmamışlardır. Bunlar içinde günlük hayatta ihtiyaç duyulan birçok malzeme de bulunmaktadır. Şairler günlük hayatın sıradan ama yerine göre vazgeçilmezi hâline gelen bu malzemeleri icra ettikleri kullanım amaçlarını da dikkate alarak çeşitli vesilelerle şiirlerinde sıkça kullanmışlardır.

Hüseyin Ayvansarâyî'nin dikkatlerini celp ederek *Mecmu'atü'l-Letâ'if*'ine derç ettiği şiirler arasında da bu türden birçok şiir yer almaktadır. "Saat, ibrik, altın, akçe, la'l, biniş, kılıç, hançer, lüle, ney, çöğür, gömlek, cönk, kâğıt, kalem" ve "mektup" gibi sosyal hayatta farklı ihtiyaçlara cevap veren unsurlar üzerine yazılmış birçok şiir bulunmaktadır. Şihâbî mahlaslı bir şairin kaleme aldığı cönk redifli gazel bunlar arasındadır:

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

Nâz ile alsa eline luğ idüp cânâne cönk
'Arz ider ahvâl-i 'ışkı dergeh-i sulţāna cönk

Her perî-ruhsârı teşhîr itmede efsün oğur
Halvet-i 'aşk içre her gün söylemez insāna cönk

Lâle-ruğlar elleri üzre açılsa fi'l-meşel
Şâh-ı gül üstinde beñzer gonce-i handāna cönk

Küh-ı derd-i miñnet içre kışsa-i Ferhâddan
Dâ'imâ söyler hikâyet hüsrev ü hübāna cönk

Ey Şehâbî hiç ârām eylemezdi gönümüz
Meclis içre olmasa eglence ger yârāna cönk (vr. 91a-b)

7.2.8. Çeşitli Meslek ve Meslek Erbabı Hakkında Yazılan Şiirler

Mecmu'atü'l-Letâ'if te kayıtlı olan şiirler arasında çeşitli meslek gruplarıyla ilgili olanların sayısı da dikkat çekecek derecededir. Hamamcılık, aşçılık, bozacılık, berberlik, kahvecilik, terzilik, kasaplık, okçuluk, fırıncılık, şerbetçilik ve semercilik gibi meslek dallarıyla ilgili şiirler bu türdendir. Nihâlî'nin kasaplıkla ilgili gazeli örnek olarak aşağıya alınmıştır:

Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün

Dil ki bir kaşşabuñ oldu küşte-i pür-yâresi
Zülfi çengâhında kaldı aşılı her pâresi

Ey dilîr-i dil-berüm sen kıyma kıyma eyledüñ
Oldı 'aşık gice gündüz çün anuñ âvâresi

Ey efendim nâzeninüm meh-cebinüm dil-berüm
'Aşık-ı üftâdeye hiç yok mıdur bir çâresi

Çāresi bī-çārelīkdür ‘āşık-ı āvārenūñ
Şabra tākāt kalmadı oldum anuñ bī-çāresi

Ey Nihālī eyle kaşşāb dil-berini vaşf ile
Gül gibi nāzūk olupdur yoķ durur bir hāresi (Nihālī, vr. 70b)

Mecmuada Osmanlı sosyal hayatının önemli unsurlarından biri olan hamam kültürünü yansıtan hammâmiyyelere örnek teşkil eden üç şiir örneği de yer almaktadır. Necâtî ve Vahyî'nin kaplıca, Seyyid Vehbî'nin ise hamam vafında yazdığı bu türdeki gazeller muhteva itibarıyla mecmuaya renk ve zenginlik katan şiirlerdir. Seyyid Vehbî'nin hammâmiyyesi:

Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün

Süz-ı ‘ışık ile ider dîdelerin ter **hammām**
Gör ki ‘aynıyla dil-i ‘āşıkā beñzer **hammām**

Halveti olmaz idi mecma‘-ı ehl-i tecrîd
Nefes-i külheniye olmasa mazhar **hammām**

Pes degül mi ten-i sîmîni ‘uryân itmek
O perî-rüyü çeküp sîneye n’eyler **hammām**

‘Aks-i pehlü-yı bütân ābın idüp sîm-i müzāb
Kubbesin eyledi çün püte-i pür-zer **hammām**

Germ olup yâr ile çok işler ider ey Vehbî
Bu ‘amellerle cehennemlige beñzer **hammām** (Seyyid Vehbî, vr. 57a)

7.2.9. Musiki Terimleriyle Yazılan Şiirler

Mecmuasında çok farklı türlerde şiirlere yer veren Ayvansarâyî'nin dikkatini çeken şiir türlerinden biri de musiki terimleriyle yazılmış olanlardır. Nitekim bu minvalde Derviş Hüseyin Şâmî'nin kâr-ı nâtıkı ve Akovalı-zâde Hâtem Ahmed Efendî'nin musiki terimleriyle kaleme aldığı gazel mecmuada kendine yer bulmuş manzumelerdir. Bunlardan Hâtem'in gazeli ve bu gazeldeki musiki terimleri aşağıda gösterilmiştir:

Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün

Hāzer kim **tel kırar** vādîlerinde zülf-i **sanţūruñ**
İki telli haţuñla **bağlama** ‘uşşāk-ı **rencūruñ**

Ser-i zühhāda **çal neyzen** ‘aşā-yı **nāy**ı ben şimdi
Girift-i işve-i **kānūnyam** bir **Şāh Manşūruñ**

Kara düzen virür mi **qadr-i mişkāl** ‘āşık-ı zāra
Bozuğdur **kār-sāz-ı erğanün** **çarğ-ı pür-şūruñ**

*Düdüksin hem-**nefir**-i maḥremân-ı 'işret olmazsın
Efendi **perdesiz**dür **zürna**-ı minḳâr-ı menḳûruñ*

*Ṭulum gibi **çığırma** şeyḫ efendi **şüh-ı Bulgârı**
Ḳudüm-ı vuşlatın **çâr pâreletme** râz-ı mestûruñ*

***Rebâb** olsa n'ola **tabl**-ı dil-i **def** germ-i 'uşşâḳı
Boru-yı turş ile **kös** diñlemiş bir **mehter**-i cevruñ*

*Belüm bükdi **kemânî** ḳaşları **çengi** edâlarla
Ḳavâl itdi beni **pes-perde** istiğnâ-yı **mevfûruñ***

*Gelince **meclise** ol âfitâb-ı mağribî Ḥâtem
Açıldı **perde**-i **şarkîsi** seyrângâh-ı **tanbûruñ** (vr. 77b)*

7.2.10. Hiciv ve Eleştiri Amaçlı Yazılan Şiirler

Klasik Türk edebiyatında şair ve yazarlar eserlerinde zaman zaman Osmanlı'nın temel kurucu unsuru olan milletin adına yani "Türk" kelimesine de yer vermişlerdir. Bu kelimenin metinlerde görülmesi bu edebiyatın kuruluş dönemiyle eşzamanlıdır. Kuruluş dönemi temsilcisi olan Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Ahmed-i Dâ'î ve Ahmedî gibi şairler, Türk kelimesini İran şiirinde yaygın olarak kullanılan Türk mazmununa da uygun olarak "sevgili" ve "güzel" kelimeleriyle eşdeğer olarak olumlu anlamda kullanmışlardır. Ancak 15. yüzyılın ortalarından sonra bu kelimenin divan şiirindeki çağrışımı farklılaşmaya başlayarak Türk kelimesi artık câhil, idraksiz, eşkıya veya yolunu şaşırmiş gibi aşağılayıcı ve küçültücü tabirlerin karşılığı olarak kullanılmıştır (Köksal 2016: 30-44).

Bu şekilde Türkün ve Türklüğün hakir görüldüğü dört bentlik muhammes nazım şeklindeki bir şiir örneğine, Hüseyin Ayvansarâyî de yer vermiştir. Eleştiri ve hakaret dozu oldukça yüksek olan bu şiir şöyledir:

*Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
Türke fırsat vırme Yâ Rabb nâ 'il-i nân olmasun
Tâ-be-key çeksün sitem bir laḫza ḫandân olmasun
Ḥâḫır her-bâr yıḳılsun gönli şādân olmasun
Ḥâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun
Türke lâyıḳ biñ topuzdur yiri noḳşân olmasun*

*Câhil-i ebter ne bilsün ehl-i 'irfân neydügin
Hiç yaban ayuları bilür mi insân neydügin
Añlasun mı gâv-ı kuhsâr ḳadr-i mihmân neydügin
Ḥâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun
Türke lâyıḳ biñ topuzdur yiri noḳşân olmasun*

Merkebe ḫacî dimezler varsa biñ kez Mekkeye

*Hîç eşek dervîş olur mı taş taşisa tekkeye
 Kaynasa biñ yıl baqır ‘ıyârı gelmez sikkeye
 Hâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun
 Türke lâyıq biñ topuzdur yiri noqşân olmasun*

*İltifât itseñ götürmez Türk ne bilür eylügi
 Kelbe dîbâ çul geyürseñ yine qoymaz seglügi
 Korqıdı şanur eyleseñ teslîm eline beglügi
 Hâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun
 Türke lâyıq biñ topuzdur yiri noqşân olmasun* (vr. 66b)

7.2.11. Halk Şairlerinin Şiirleri

Mecmu'atü'l-Letâ'if te dikkatleri çeken özelliklerden birisi de Âşık Ömer, Âşık Mustafa, Gevherî, Kuloğlu ve Kaygusuz (Abdal) gibi bazı halk şairlerinin şiirlerini ihtiva etmesidir. Bu şairler içinde 36 şiiriyle aynı zamanda mecmuada en fazla şiiri kayıtlı olan 17. yüzyıl halk şairlerinden Âşık Ömer'in ayrı bir yeri vardır. Bu durum Âşık Ömer'in şairliğiyle yakaladığı şöhretin yanında 1197/1782 yılında Âşık Ömer'in şiirlerini derleyerek *Dîvân* tertip etmiş olan Hüseyin Ayvansarâyî'nin bu şairin *Dîvân*'ına şekil ve muhteva bakımından hâkim olması ve onun şiirlerine göstermiş olduğu özel ilgiyle de açıklanabilir. Hemen hemen hepsi çeşitli şahıs isimleri üzerine yazılan Âşık Ömer'in bu şiirlerinden sadece "Sakız", "İzmir" ve "Şam" redifli şiirler konu itibarıyla diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Aşağıda Âşık Ömer *Dîvân*'ında (Karasoy ve Yavuz 2010) yer almayan bir gazel örnek olarak sunulmuştur:

*Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün
 Zâkir-i Yezdân idi şâm u seher 'Âşık 'Ömer
 Almış idi lezzet-i vahdet meger 'Âşık 'Ömer*

*Kalbi hattâ mahzen-i esrâr-ı Haq olmuş idi
 'Ârif-i bi'llâha gösterdi eşer 'Âşık 'Ömer*

*'Âkıbet meydâna girdi küştgîr-i mevt ile
 Oldı âhîr başılıp zîr ü zeber 'Âşık 'Ömer*

*Fâni dünyâ böyle qalmaz bir misâfir-ğânedür
 Emr-i Haq ile gelen turmaz gider 'Âşık 'Ömer*

*'Âşık 'Ömer okuyup rûhına Yâsîn Süresin
 Eyledüñ mülk-i beqâyâ çün sefer 'Âşık 'Ömer* (vr. 47a)

7.2.12. Mecmualar sahip oldukları muhteva itibarıyla yazıldıkları dönemlerin edebî zevkini ve şiir telakkisini yansıtmaları bakımından önemli oldukları gibi tezkireler veya biyografik kaynaklarda kendisine yer bulamamış bazı şairlerin şiirlerini havi olmaları bakımından ayrıca önem arz eden eserlerdir. Bu minvaldeki şairlerin bir kısmı gerek nazım şekli gerekse de muhteva bakımından farklılık arz eden şiirleriyle bu

mecmualarda kendine yer bulmuşlardır. *Mecmu'atü'l-Letâ'if* te de bu kabilden bazı şairlere tesadüf edilmektedir. Bedelî, Yogurdî, Külâhî, Çalık, Câzim (Ahmed Efendi), Uyûnî, Toğancı, Keskin ve Rabia Hatun gibi şairler tezkireler veya biyografik kaynaklarda hayatları hakkında bilgi verilmeyen ancak bu mecmua sayesinde haberdar olunan şairlerdir

Sonuç

Bu çalışmada daha çok farklı türlerde sahip olduğu eserlerle temayüz etmiş olan ve hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler sınırlı olsa da yazmış olduğu bu eserlerle âdeta ölümsüzleşen 18. yüzyıl Osmanlı münevverlerinden Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin şimdiye kadar bilinmeyen bir eseri daha gün yüzüne çıkarılmıştır.

Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif adını taşıyan bu eser, çeşitli konularda yazılmış olan ve kendi içinde farklılık arz eden manzumelerin derlenmesiyle oluşturulmuş bir şiir mecmuasıdır. Bu eser, iyi bir edebî zevke ve kültür birikime sahip olan Ayvansarâyî'nin yaşadığı dönem ve öncesinde yazılmış olan divan ve mecmuaları tarayarak kendine göre şekil ve muhteva itibarıyla orijinallik kesp eden manzumelerin bir araya getirilmesiyle vücut bulmuştur.

Mısır el-Ezher Şeyhliği Kütüphanesi'nde bulunan ve 92 varaktan müteşekkil olan bu eserde 227 şaire ait mahlassız olanlarla birlikte 425 manzume kayıtlıdır. Bu manzumelerin tertibinde belli bir düzen gözetilmemiş olursa da aynı konular etrafında kaleme alınmış olan, belli bir nazım türüne dâhil edilebilecek manzumeler ile nazire veya nazire ilişkisi içinde bulunan manzumeler yer yer peş peşe sıralanmıştır.

Ayvansarâyî birçok mecmua mürettibi gibi eserine aldığı manzumelerin birçoğunu aynen almamış bunların yapısal özellikleri üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu tasarruflar mecmuaya alınan manzumelerin beyit veya bentlerindeki takdim-tehir, bazı beyit ve bentlerin çıkarılması, bazı kelime ve terkiplerin değiştirilmesi vb. şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yazılmış olduğu dönemin edebî zevkini yansıtmasının yanı sıra sahip olduğu zengin muhtevayla dikkatleri çeken *Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif*, klasik Türk edebiyatı tarihine ve bu alanda yapılacak olan çalışmalara farklı bakış açıları ve yeni malzemeler sağlayacak olması bakımından oldukça önemlidir. Bazı şairler hakkında biyografik bilgiler ile birlikte divanlarda yer almayan şiirleri ihtiva etmesi bu meyanda zikredilebilecek hususlardır.

Mecmua, muhteva itibarıyla belirli nazım türlerine dâhil edilebilecek çok farklı konularda kaleme alınmış olan şiirlerden mürekkeptir. Belirli şahıslar; birçoğu divan şiirinde mazmun olarak da kullanılan bitki, çiçek ve hayvanlar; çeşitli yerleşim yerleri ve şehirler; yiyecek ve içecekler; çeşitli meslek ve zümreler; günlük hayatta kullanılan çeşitli eşyalar ile sosyal hayatın farklı veçhelerini yansıtan unsurlar hakkında yazılan şiirler bunlar arasındadır. Bu şiirler, hem mürettibin ilgisini çekerek mecmuada kendine yer bulmayı hak edecek kadar hem de okurları mücessem unsurlar üzerinden muhayyel bir dünyanın renkli atmosferinde seyahate çıkaracak kadar güzel ve edebî hüviyete haiz metinlerdir.

Sahip olduğu bu zengin muhtevayla kırkambar özelliği gösteren ve klasik Türk edebiyatında mecmua türündeki eserler içinde eşine nadir rastlanan bir eser olan

Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif, mezkûr muhteva özellikleriyle hem nazım türlerinin tespiti ve bu türlerin genel özellikleri hakkında yapılacak değerlendirmeler için hem de ilmi çalışmalara yeni imkânlar sunan oldukça zengin bir hazine niteliğindedir.

Sonuç olarak bu çalışmayla yazmış olduğu birçok önemli eserle haklı bir şöhreti yakalayan Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin bilinmeyen bir eseri daha gün yüzüne çıkarılarak klasik Türk edebiyatının kayıp eserler zincirinden bir halka daha eksiltmiştir. Eserin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri üzerinde de birtakım değerlendirmelerde bulunularak çok zengin bir edebî birikime sahip olan bu edebiyatın daha iyi anlaşılabilir yorumlanmasına ufak da olsa bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

A. Genel Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1999). *Kahve-nâme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
 Başdaş, Cahit (2018), *Sihâm-ı Kazâ*, İstanbul: Kriter Yayınları.
 Ceylan, Ö. (2015). *Kuşlar Dîvânı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
 Coşkun, M. (2007). *Tuhfetü'l-Harameyn*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Çabuk V-Derin, F. Ç. (1985). *Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmû'a-i Tevârîh*, İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
 Devellioğlu, F. (2011), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
 Ekinci, R. (2017). *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55730,vefeyat-i-ayvansarayipdf.pdf?0>, [ET: 24. 02. 2020]
 Köksal, M. F. (2016). *Yâ Kebîkeç*. İstanbul: Kesit Yayınları.
 Kut, G.-Kut, T. (1982). *Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin b. İsmail ve Eserleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 33, s. 401-39.

B. Divanlar

- Abdullah Sıdkî Dîvânı: Akgül, A. (2011). *Abdullah Sıdkî Divanı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
 Adlî Dîvânı: Bayram, Y. (2018). *Adlî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap,
 Adnî Dîvânı: Kufacı, O. (2005). *Adnî Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
 Adnî Receb Dîvânı: Göre, Z. (2004). *Adnî Receb Dede Hayatı ve Eserleri*. Konya: Selçuk Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
 Ahî Dîvânı: Kaçalın, M. (2010). *Âhî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap,
 Ahmed Neylî Dîvânı: Kılıç, A. (1994). *Ahmed Neylî Divanı*. İzmir: Ege Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
 Ahmedî Dîvânı: Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020]
 Asım Arif-zâde Divançesi: Arslan, F. Ş. (2010). *Âsım Ârif-zâde Divançesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük)*. Ankara: Hacettepe Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Âşık Ömer Dîvânı: Karasoy, Y., ve Yavuz, O. (2010). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: İnci Ofset.
- Azbî Baba ve Eserleri: Bayram, S. (2006). *Azbî Baba Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Tenkitletli Metin)*. Edirne: Trakya Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Bahârî Dîvânı: Pomakoğlu, A. (2013). *Dîvân by Bahârî*. İstanbul: Boğaziçi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bâkî Dîvânı: Küçük, S. (2017). *Bâkî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpf.pdf?0>, [ET:10.07.2018].
- Beyânî Dîvânı: Başpınar, F. (2008). *Beyânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>, [E.T. 25.05.2018].
- Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvânı: Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniv. Yayınları.
- Bursalı Hâşimî: Bulan, A. (1993). *Hâşimî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Konya: Selçuk Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bursalı Rahmî Dîvânı: Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>, [E.T. 25.05.2018].
- Bursalı Tâlib Dîvânı: Erdem, M. (1994). *Bursalı Tâlib ve Divanı Tenkidli Metin ve İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Celîlî Dîvânı: Kazan Nas, Ş. (2018). *Celîlî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0>, [24.02.2020].
- Cevrî Dîvânı: Ayan, H. (1981). *Cevrî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları.
- Edirneli Ahmed Rüşdî Dîvânı: Tunadurur, M. (2012). *Edirneli Ahmed Rüşdî Divanı*. Edirne: Trakya Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Edirneli Nazmî Dîvânı: Üst, S. (2012). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>, [24.02.2020].
- Edirneli Sadîk Dîvânı: Sunal, A. (2014). *Sadîk Divanı*. Bursa: Uludağ Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Edirneli Şevkî Dîvânı: Işınsoy Durmuş, T., ve Canım, R. (2018). *Şevkî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210484/sevki-divani.html>, [24.02.2020].
- Emîrî Dîvânı: Yaylalı, Y. (2013). *Emîrî Divanı*. Erzurum: Atatürk Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Emrî Dîvânı: Saraç, M. A. Y. (t.y.) *Emrî Divanı*. Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-128328/h/emridivani.pdf>, [ET:20.08.2018].
- Fakîh Dîvânı: Sünger, E. (2004). *Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Fedâyî Dîvânı: Urhan, M. (2002). *XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedâyî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gelibolulu Sürurî Dîvânı: Ünver, N. (2010). *Gelibolulu Surûrî Divanı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hakîkî Dîvânı: Boz, E. (2017). *Hakîkî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>, [24.02.2020].
- Hâkim Dîvânı: Poyraz, Y. (2008). *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (inceleme-Metin)*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Halebli Edîb Dîvânı: Mum, C. (2004). *Halebli Edîb Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Cinaslar Sözlüğü)*. Ankara: Hacettepe Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Halil Nurî Dîvânı: Güler, M. (2009). *Halil Nûrî Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme*. Sivas: Cumhuriyet Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Hamdullah Hamdî: Özyıldırım, A. E. (t.y.). *Hamdullah Hamdî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Hanyalı Nurî Dîvânı: Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nûrî Osman ve Divanı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hâşimî Emir Osman Dîvânı: Ünlütürk, N. (2004). *Hâşimî Emir Osman Divançesi (Metin Muhteva-Tahlil)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Hâtem Dîvânı: Varışoğlu, M. C. (1997). *Hatem Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Hatmî Dîvânı: Yücel Turan, H. (2017). *Hatmî Divanı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Hayâlî Dîvânı: Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hayretî Dîvânı: Çavuşoğlu, M. & Tanyeri M. A. (1981). *Hayretî Divan, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Helâkî Dîvânı: Çavuşoğlu, M. (1982). *Helâkî Divan, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Himmat-zâde Abdî Dîvânı: İslamoğlu, A. (2003). *Himmatzâde Abdullah (Abdî), Hayatı, Eserleri ve Dîvân-ı Nu'ût'u*, Ankara: Ankara Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hüdâyî-i Kadîm Dîvânı: Demiralay, M. (2007). *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Divanı İnceleme Tenkidli Metin*. Isparta: Süleyman Demirel Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- İbrahim Tırsî Dîvânı: Yılmaz, K. (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55911,ibrahim-tirsi-ve-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- İlmî Dede Dîvânı: Oğuz, S. (2002). *İlmî Dede El-Mevlevi El-Bağdâdî Hayatı Sanatı Eserleri ve Divanı (İnceleme ve Tenkitli Metin)*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İzzî Dîvânı: Kara, A. (2007). *İzzi Divanı (Tenkitli Metin-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kabulî Dîvânı: Erdoğan, M. (2008). *Kabulî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Doktora Tezi.

- Karamanlı Nizâmî Dîvânı: İpekten, H. (1974). *Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Üniv. Yayınları, Ankara. (<http://grups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 31. 2004 versiyonu).
- Kelîm Dîvânı: Çelen, A. (1994). *Kelîm, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkidli Metni*. Konya: Selçuk Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kudsî Dîvânı: Kılıç, A. (2010). *Kudsî Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*. Sivas: Cumhuriyet Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Livâyî Dîvânı: Köksal, S. (2002). *Livâyî Divanı (Metin-İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Medhî Dîvânı: Seyhan, N. (2000). *Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. İstanbul: Marmara Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mehmed Sıdkî Dîvânı: Eren, A. (2017). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Mesîhî Dîvânı: Mengi, M. (1995). *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mestî Dîvânı: Doğan, F. (2015). *Mesti Divanı Metin-İnceleme*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mirzâ-zâde Sâlim Dîvânı: Güfta, H. (1995). *Sâlim (Mirzâ-zâde) Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divânının Karşılaştırmalı Metni*. Erzurum: Atatürk Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Misâlî Dîvânı: Güneş, D. (2011). *Misâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Kütahya: Dumlupınar Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Muhyî Dîvânı: Arslan, M. (2006). *Muhyî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Ankara Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Muhyiddin Rumî Dîvânçesi: Akkese, A. (2014). *Muhyiddin Rumî ve Dîvânçesi (İnceleme-Metin)*. Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Muîdî Dîvânı: Tanrıbuyurdu, G. (2012). *Muîdî Dîvân (Metin-Çeviri)*. Kocaeli: Kocaeli Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Murâdî Dîvânı: Gönültaş, G. (2009). *Divan-ı Murâdî (Muhabbetname-i Seyyid Muradi)*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nâbî Dîvânı: Bilkan, A. F. (1993). *Nâbî'nin Türkçe Divanı (Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Doktora Tezi.
- Nahîfî Dîvânı: Aypay, A. İ. (1992). *Nahîfî Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni)*. Konya: Selçuk Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nâilî Dîvânı: İpekten, H. (2019). *Nâilî-i Kadîm Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Nâmî Dîvânı: Yenikale, A. (2017). *Ahmed Nâmî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56192,ahmed-nami-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Necâtî Dîvânı: Tarlan, A. N. (1992). *Necâtî Beg Dîvânı*, Ankara: MEB Yayınları.
- Neccar-zâde Rızâ Dîvânı: Özdemir, M. (1999). *Neccar-zâde Rızâ Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Necmî Dîvânı: Tiker, S. (2003). *Necmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.

- Nedîm Dîvânı: Macit, M. (2017). *Nedîm Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Nefî Dîvânı: Akkuş, M. (2018). *Nefî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Neşâtî Dîvânı: Kaplan, M. (2019). *Neşâtî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0&tag1=006964F7A491139BEB893C13F024BA71C07840A2&crefer=5137C69BF0181A4FC2D05B76337BEC77509477B44A3EE0E0B634B05BE9DA4030>, [ET: 24.02.2020].
- Nevi-zâde Atâyî Dîvânı: Karaköse, S. (2017). *Nev'i-zâde Atâyi Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Nihânî Dîvânı: Dursun, M. (1990). *Nihânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nûrî İbrahim Dîvânı: Güngör, E. (2013). *Nûrî İbrahim Divanı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hanyalı Nûrî Osman Dîvânı: Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nurî Osman ve Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Priştineli Nûrî Dîvânı: Egüz, E. (2009). *Priştineli Nurî Dîvânı ve İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Râgıb Paşa Dîvânı: Yorulmaz, H. (1989). *Koca Râgıb Paşa Dîvânı (Araştırma ve Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Refî Amidî Dîvânı: Aydemir, İ. A. (1989). *Refî Amidî Dîvânı*. Balıkesir: Uludağ Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Remzî Dîvânı: Kurt, B. (2017). *Remzî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Kütahya: Dumlupınar Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çeşmi-zâde Reşîd Dîvânı: Uluocak, M. (1998). *Çeşmi-zâde Reşîd Dîvânı İnceleme ve Tenkitli Metin*. Bursa: Uludağ Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Revânî Dîvânı: Avşar, Z. (2017). *Revânî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>, [ET: 24.02.2020].
- Rızâyî Dîvânı: Topçu, M. (1997). *Dîvân-ı Rızâyî (Tenkitli Metin)*. Malatya: İnönü Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sabîh Dîvânı: Özdingiş, V. (1998). *Sabîh, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Konya: Selçuk Üniv. SBE Doktora Tezi.
- Sâbir Parsa Dîvânı: Yoldaş, K. (2002). *Sâbir Pârsâ Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Sabr-i Şâkir Dîvânı: Yılmaz, M. C. (2010). *Sabr-i Şâkir Dîvânı*. Kütahya: Dumlupınar Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sahhaf Rüşdî Dîvânı: Ekici, H. (2006). *Sahhaf Rüşdî ve Divan'ının Tenkidli Metni*. Balıkesir: Balıkesir Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sanî Beg Dîvânı: Taşdelen, İ. (2019). *Sânî Beg Dîvânı*. Sivas: Express Baskı Merkezi.
- Sehmî Dîvânı: Dirican, E. (2007). *Sehmî Dîvânı İnceleme, Metin, Dizin*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Selâmî Dîvânı: Gülpınar, H. (2004). *Divan-ı Selami*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Senâyî Dîvânı: Karadaş, M. (1999). *Senâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Malatya: İnönü Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Seyyid Vehbî Dîvânı: Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Ankara: Ankara Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Subhi-zâde Abdî: Yalap, H. (2007). *Suphizâde Abdî Divanı*. Niğde Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı: Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>, [ET. 24.02.2020].
- Şânî Dîvânı: Tunç, A. T. (2017). *Şânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Adana: Çukurova Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şemsî Paşa Dîvânı: Akkaya, M. (1992). *Şemsî Paşa Divânı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şeyhî Dîvânı: Biltekin H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0>, [ET. 24.02.2020].
- Şeyhülislâm Esad Dîvânı: Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislâm Es'ad Efensi ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı: Kavruk, H. (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukdf.pdf?0>, [ET. 24.02.2020].
- Tecellî Dîvânı: Kılıç, A. (2001). *Bî-Nokta Tecellî Dîvânı*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Ulvî Dîvânı: Çetin, İ. (1993). *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)*. Elazığ: Fırat Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Usulî Dîvânı: İsen M. (1990). *Usûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, (<http://grups.yahoo.com/group/metinbankasi>, Dec. 31. 2004 versiyonu).
- Üsküdarlı Sırrî Dîvânı: Kazan, Ş. (2003). *Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Divanı (Tenkitli Metin-İnceleme ve Şerhu Medhi'n-Nebi)*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Doktora Tezi.
- Üsküplü İshak Çelebi Dîvânı: Çavuşoğlu, M. Tanyeri, M. A. (1989). *Üsküplü İshak Çelebi Divan Tenkitli Basım*. İstanbul: Mimar Sinan Üniv. Yayınları.
- Vahyî Dîvânı: Taş, H. (2017). *Vahyî Dîvânı*, Ankara: Kültür Turizm ve Bakanlığı Yayınları. e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0>, [ET. 24.02.2020].
- Vakanüvis Râşid Dîvânı: Biltekin, H. (1993). *Vakanüvis Râşid Efendi ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Ankara Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Vasfî Dîvânı: Çavuşoğlu, M. (1980). *Vasfî, Dîvan: Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Veysî Dîvânı: Toska, Z. (1985). *Veysî Dîvânı (Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği)*. İstanbul: İstanbul Üniv. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yümnî Dîvânı: Kaplan, Y. (2015). *Yümnî Dîvânı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Za'îfî Dîvânı: Akarsu, K. (1989). *Za'îfî Dîvânı Metin, Tahlil ve Sistematik Endeks*. Ankara: Gazi Üniv. SBE Doktora Tezi.

- Zâtî Dîvânı: Tarlan, A.N. (1967). *Zâtî Dîvânı Gazeller Kısmı*, I. Cilt, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- Zâtî Dîvânı: Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Dîvânı Gazeller Kısmı*, II. Cilt, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- Zâtî Dîvânı: Çavuşoğlu, M.-Tanyeri, M. A. (1987). *Zâtî Dîvânı Gazeller Kısmı*, III. Cilt, İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları.
- Zâtî Süleyman Dîvânı: Arslan, M. (1994). *Zâtî Süleymân Efendi Dîvân ve Sevânihu'n-Nevâdir Fî Ma'rifeti'l-Anâsır*. Sivas: Dilek Matbaacılık.

Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif'teki Şiirlerin Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi (MESTAP)'a Göre Tasnifi

	Varak	Mahlas	Matla' Beyti/Bendi	Makta' Beyti/Bendi	Nazım Şekli/Bent Sayısı	Vezin	Açıklamalar
1.	2a	Edîb Efendi	‘ Aceb mi nokta-i merdüm sevâd-ı pâ-y-ı bi’smi’llâh Olursa nûr-ı çeşm-i ‘ âşık-ı sîmâ-yı bi’smil’llâh	Sipeh-dâr-ı şufûf-ı ihtîşâd-ı cünd-i ma’ nâdur Edîbâ nîze-dâr-ı şûret-i imlâ-yı bi’smi’llâh	Gazel/5	<i>Mefâ’îlün Mefâ’îlün</i> <i>Mefâ’îlün Mefâ’îlün</i>	<i>Halebli Edîb Dîvânı</i> , s. 938.
2.	2b-4b	Mahlassız	Pâdişâhum hüsnuñün devri dürür Yañağın gül kâmetün servi dürür Çalbün içre tutduğunu añladum Yûsuf ismin okuyan kumrî dürür	Bağladum zülfüne çok ehl-i dili Seg raqîbün bağı olsun şancılı Añladum cânâ senün tutduğunu Çuşlar içre görmedüm tavşancılı	Destan/31	<i>Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün</i> <i>Fâ’îlün</i>	
3.	5b	Ahmedî	Ey şeh-i şîrîm-zebân kâmeti serv-i revân Bir gicecik gelesün bizüm oçaya hemân	Her şabâhuñ gelesin Ahmedîye viresin Hâce selâmün ‘aleyk şâhum ‘aleyküm selâm	Gazel/9	<i>Fe’îlâtün Fe’îlâtün</i> <i>Fe’îlâtün Fe’îlün</i>	Bu şiir, <i>Ahmedî Dîvânı</i> ’nda yoktur.
4.	5b-6b	Mahlassız	Su’âl itdüm civânlaruñ vaşfını Muhammed geldi cihâna didiler Medh ideyüm Muşlî Şâhuñ ismini Dişleri gevher dürdâne didiler	Biz bugün Yûnusun cefâsın çekerüz Mecnûn olduq vişâline irerüz ‘ Abdî ile Şâlihi pek severüz Çâyet gülüşü merdâne didiler	Koşma/14	11’li hece ölçüsü	
5.	6b	Sipâhî Çelebi	Yâ İlâhî bu vatanlar hep güzeller şanıdır Yûsufumuñ gül yañağı cennetün hoş bâğıdır İsma’ ile mâ’il oldum cümleñün ağyârıdır Muştâfâm biñler yaşasın cümlesinün şâhıdır	İbrahîmüm bülbül olmış kimse bilmez dilini ‘ Abdî Şâhum ‘aqlum aldı her görince âlini Dir Sipâhî çoçamadum Meħmed[üm]ün bilini Muştâfâm biñler yaşasın cümlesinün şâhıdır	Murabba/4	<i>Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün</i> <i>Fâ’îlâtün Fâ’îlün</i>	
6.	6b-7a	‘ Aşık ‘ Ömer	Cihâni ser-te-ser gezdüm Meħmedden güzel yoçdur Niçe hürî melek gördüm Meħmedden güzel yoçdur	‘ Ömerdür medhi dillerde Bülbül arzusu güllerde Bizüm de ğurbet illerde Meħmedden güzel yoçdur	Murabba/5	<i>Mefâ’îlün Mefâ’îlün</i>	Bu şiir, <i>‘ Aşık ‘ Ömer Dîvânı</i> ’nda yoktur.
7.	7a	Zâtî	Hey di ol ğamze-i hün-h’âra Meħmed Çelebi Yüregim eyledi biñ pâre Meħmed Çelebi	Pür-hevâdur ser-i Zâtî yine mânen-i habâb Merħamet kıl o hevâ-dâra Meħmed Çelebi	Gazel/5	<i>Fe’îlâtün Fe’îlâtün</i> <i>Fe’îlâtün Fe’îlün</i>	<i>Zâtî Dîvânı</i> , s. 413. Bu şiir, <i>Dîvânı</i> ’da 7 beyittir.
8.	7a-7b	Zâtî	Raħm kıl dîde-i giryânuma Aħmed Çelebi Hey yazuq girme [benüm kanuma Aħmed Çelebi	Didi kim Zâtîyi ‘ işç eyledi şâh-ı şu‘ arâ Kim nazâr eylese <i>Dîvânı</i> uma Aħmed Çelebi	Gazel/5	<i>Fe’îlâtün Fe’îlâtün</i> <i>Fe’îlâtün Fe’îlün</i>	<i>Zâtî Dîvânı</i> , s. 412-413. Bu şiir, <i>Dîvânı</i> ’da 7 beyittir.
9.	7b	‘ İlmî	İtdiğün cevr [ü] cefâ bâna vefâdur Aħmedâ Kıldiğün cevr ü sitem cümle şafâdur Aħmedâ	‘ İlmîye bir büsecik virseñ n’ola kim rağm ile Düşmeni reşk ile çahr itseñ sezâdur Aħmedâ	Gazel/5	<i>Fâ’îlâtün Fâ’îlâtün</i> <i>Fâ’îlâtün Fâ’îlün</i>	Bu şiir, <i>‘ İlmî Dede Dîvânı</i> ’nda yoktur.

10.	7b	Nābī	Āb-rū cem' iyyet-i hūbāna Aḥmed Şāhdur Mā'ī ferrāce giyen cānāne Aḥmed Şāhdur	Bir görüşde la' l-i nābī Nābī'yi ser-hoş iden Lebleri mül gözleri mestāne Aḥmed Şāhdur	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	Bu şiir, <i>Nābī Dīvānı</i> 'nda yoktur.
11.	7b-8a	Nābī	Revnaḳ-ı hüsnuñ cihānda bulsun Aḥmed Şāhımız Bülbülān-ı zār olsun gülsün Aḥmed Şāhımız	Haşır olunmaz dünyede haşretleyüz tā haşre dek Haşır olunca Nābī'ya sağ olsun Aḥmed Şāhımız	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	Bu şiir, <i>Nābī Dīvānı</i> 'nda yoktur.
12.	8a	'Aşık 'Ömer	'Aşık oldum sen perī simāya cānum Muştāfā Mā'ilem sen dilber-i ra' nāya cānum Muştāfā	Çok zamāndur çekdi arzūm baña bir şeftāl'ü vir Dimedūñ ['Aşık] 'Ömer ednāya cānum Muştāfā	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	'Aşık 'Ömer <i>Dīvānı</i> , s. 511. Bu şiir, <i>Dīvān</i> 'da murabba ve 4 benddir.
13.	8a	Nihādī	Bezme gel ey lebleri la' l-i Bedaḥşānum Bekir Dāğ-ı sīnem lāleveş derdine dermānum Bekir	Pāyine dürlər nişār eyler Nihādī çeşm-i dil Her gelen iğmāz ile geçdükte cānānum Bekir	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	
14.	8a-8b	Revnaḳī	Ben nice kıl olmayam 'ālemde var mıdur 'Ömer Bir ġarībce bülbülem nev gül-' izār mıdur 'Ömer	Ağzı dar hoşkaya beñzer dişleri dürdānedür Gizli genedür Revnaḳī tāze bahār mıdur 'Ömer	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	
15.	8b	Ḥamdī	Uyma ağıyaruñ sözine ey 'Ömer Şāhum benüm Baḳma nādānuñ yüzine ey 'Ömer Şāhum benüm	Eyle düşdüğe niğāh-ı çeşm-i mestünle nazar Ḥamdī' i zār u ḥazīne ey 'Ömer Şāhum benüm	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	Bu şiir, <i>Hamdullah Ḥamdī Dīvānı</i> 'nda yoktur.
16.	8b	'Aşık 'Ömer	Ḥaḳ ḥaḫādan şaḳlasun didārın 'Osmān Şāhımuñ Bād-ı şarşardan gül [ü] gülzārın 'Osmān Şāhımuñ	Dil-rübālar arasında ey 'Ömer budur 'ālem Getürürler cevriñi āzārın 'Osmān Şāhımuñ	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	'Aşık 'Ömer <i>Dīvānı</i> , s. 337. Bu şiir, <i>Dīvān</i> 'da murabba, Ahmed Şahımın redifli ve 5 benddir.
17.	8b	Zātī	Cānumı acırdı zulm-i fūrḳat-i Seyyid 'Alī Dād itsün pādīşāh-ı vuşlat-ı Seyyid 'Alī	Zātī'yi eyle be-Ḥaḳḳ-ı evliyā vü enbiyā Yā İlahī luḫ kıl hem şoḫbet-i Seyyid 'Alī	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	<i>Zātī Dīvānı</i> , s. 405. Bu şiir, <i>Dīvān</i> 'da 7 beyittir.
18.	9a	Ābī	Ey melāḫat gülşeninde gönçe-i ḥamrā Ḥasan Olmışam derd ü ġamuñla bülbül-i şeydā Ḥasan	Kerbelā-yı fūrḳatünde baş açuḳ yalın ayak Niçe bir Ābī gibi feryād idüp dir yā Ḥasan	Gazel/5	<i>Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün</i>	
19.	9a	Şanı	Cān u dil olup 'aşık-ı pā-mālī Ḥüseynüñ Kūyından ebed olmadılar ḥāl'Ḥüseynüñ	Sevmiş gibi Şanı ne 'aceb vaşf ider anı Āvāre de olmuş gibi meyyālī Ḥüseynüñ	Gazel/5	<i>Mef' ulü Mefā' ilü Mefā' ilü Fe' ulün</i>	<i>Şanı Beg Dīvānı</i> , s. 293-94. Bu şiir, <i>Dīvān</i> 'da 7 beyittir.
20.	9a	Cinānī	Ṭaḳılup ḥāra gel ey gönçe-dehānum 'İsā Beni bülbül gibi zār eyleme cānum Mūsā	Yoluña niçe Cinānī gibi ḳurbān olsun Sen sağ ol dünyede ey tāze civānum Yaḫyā	Gazel/5	<i>Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün</i>	
21.	9b	'Aḳlī	Dağıtdı 'aḳl u fıkrüm çeşm [ü] ebrūsı Yūsuf Şāhuñ Çürütdi naḫl-i şabrūm ḳadd-i dil-cūsı Yūsuf Şāhuñ	Olinca ḥāk-i pāyuñ ḫizmetüñ ḳılmaḳ muḳarrerdür Düşerse 'Aḳl' i şeydāya pā-būsı Yūsuf Şāhuñ	Gazel/5	<i>Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün</i>	
22.	9b	Ḥayretī	Yanalum micmer-i 'ışḳına düşüp 'ūd gibi Göklere irgürelüm nāleleri dūd gibi Gel murād idinelüm derini maḳşūd gibi Ḳanı bir şūḫ güzel dünyede Maḫmūd gibi	Dimezem kim olalum ḥāşī vü maḳbūli anuñ Olalum Ḥayretiyā tek ḳulunñ ḳulı anuñ Ḥāk olalum nereye uğrar ise yolu anuñ Ḳanı bir şūḫ güzel dünyede Maḫmūd gibi	Murabba/5	<i>Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilātün Fe' ilün</i>	<i>Ḥayretī Dīvānı</i> , s. 111.

23.	9b-10a	Zâtî	Şehr içinde bir perî burc-ı vilâyetdür Velî Mâh-rûlar arasında gâyet âfetdür Velî	Sînesinde sen şeh-i çâbük-süvârûn 'ışkına Zât'ye biñ na'1 kesmek dâl-i devletdür Velî	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Zâtî Divânı</i> , s. 408. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da 7 beyittir.
24.	10a	Emrî	Çünkü hûbânun olur serveri Ca'fer Çelebi Kul ider kendüye serverleri Haydar Çelebi	Emr'yâ gerden-i siminde gören kâkülünü Diye kâfürâ saçar 'anberi Haydar Çelebi	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Emrî Divânı</i> , s. 291. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da 7 beyittir.
25.	10a	Dâ'î	Cihân tendür velîkin cânı Aḥmed Dökeli cânlarun cânânı Aḥmed	Yüzünü Dâ'î bir dem görmez ise Yaḫılır derd ile dermânı Aḥmed	Gazel/7	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Fe'ülün</i>	
26.	10a	Hâkî	Cân virür 'âşık olan saña Meḥemmed Şâhum Sende gâhî nazar it aña Meḥemmed Şâhum	Künc-i ḫasretde niçe yıl çürüyüp ḫâk oldum Yâd idüp ḫâk'yi gel baña Meḥemmed Şâhum	Gazel/8	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
27.	10b	Muştafa	'Âşık oldum ḡam degül dünyâ Meḥemmed Şâhuma Mâ'il oldum ben daḫı zîrâ Meḥemmed Şâhuma	Muştafa çün 'âlemün ḫüsn ile meşhür dil-beri Beñzemez hiç birisi ammâ Meḥemmed Şâhuma	Gazel/8	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
28.	10b-11a	Veysi	Yandurdu beni âteş-i süzâna Memî Şâh Şem'-i ruḫna eyledi pervâne Memî Şâh	Mecnün gibi küh-ı ḡama düşdi dil-i Veysi 'Işık ile anı ideli divâne Memî Şâh	Gazel/5	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü</i> <i>Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	Bu şiiir, <i>Veysi Divânı</i> 'nda yoktur.
29.	11a	Hüsnî	Nidem meh-pârelerle 'azm-i seyrân eyler İbraḫîm Temâşâḡâhı baña Yûsufistân eyler İbraḫîm	N'ola ibrâm ile deryüze-i ḫ'ân-ı vişâl itse Mürüvvet kânidur ḫüsnîye ḫsân eyler İbraḫîm	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	
30.	11a	Şânî	Gel ey kaşı kemânüm âfet-i fettânüm İsmâ'il Saña ta'lim-i ḫâne sinem olsun cânüm İsmâ'il	Lebünden büseler alsa kuluñ Şânîye ter düşme Benüm şâh-ı 'atâ-baḫşum benüm sultânüm İsmâ'il	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Şânî Beg Divânı</i> , s. 338. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da İbraḫîm redifli ve 6 beyittir.
31.	11a-11b	Mesîḫî	Ey boyı serv-i nâz Kâsım Beg Şaçı 'ömri dırâz Kâsım Beg	Ḥaḫ Mesîḫî du'âsı ile seni Eylesün ser-firâz Kâsım Beg	Gazel/6	<i>Fe'ilâtün Mefâ'ilün</i> <i>Fe'ilün</i>	<i>Mesîḫî Divânı</i> , s. 201. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da 7 beyittir.
32.	11b	Zâtî	Eger 'arz eylese ey dil cemâlün bir nazar 'Abdî Cihânun şehleri anuñ olalar ser-te-ser 'Abdî	Cihâna pâdişâh olmaḫ kadar ḫaz eyleyem Zâtî Faḫîre âsitânunḫa kulum dirse eger 'Abdî	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Zâtî Divânı</i> , s. 454. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da 7 beyittir.
33.	11b	Rûḫî Baḡdâdî	Gelüp dünyâya kıldı niçe dem 'arz-ı liḫâ Yûsuf Senüñdür devr şimdi sensin ey şun'-i Ḥudâ Yûsuf	Cüdâ düşdüyse senden yaruñ ey Rûḫî melül olma Bilürsin niçe dem Ya'kübdan düşdi cüdâ Yûsuf	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Baḡdatlı Rûḫî Divânı</i> , s. 694-95. Bu şiiir, <i>Divân</i> 'da 11 beyittir.
34.	11b-12a	'Ulvi	Ey lebi ḡonçe-i gülzâr-ı cinânüm Emrî Ka'be-i küyî maḫâm-ı dil ü cânüm Emrî	Cân-ı 'Ulvi hedef-i nâvek-i müjḡânunḫur Göz ucuyla nazar it tâze civânüm Fazlî	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	Bu şiiir, <i>'Ulvi Divânı</i> 'nda yoktur.
35.	12a	Ḥayretî	Gümiş serv-i ḫîrâmândur kad-i bälâsı İlyâsun İrişmiş mîve-i cândur leb-i zîbâsı İlyâsun Nişân-ı ḫüsn-i behcetdür kaşı tuḡrâsı İlyâsun Cihâna gelmedi gelmez bugün hem-tâsı İlyâsun	Ben anuñ Ḥayretî yıllar durur kim mübtelâsıyam Dem-â-dem vaşl-ı in'âmun umar kem-ter gedâsıyam Ne var yâd eylese bir gün ḫadimi âşinâsıyam Cihâna gelmedi gelmez bugün hem-tâsı İlyâsun	Murabba/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Ḥayretî Divânı</i> , s. 115.

36.	12a	Nābī	Mü-be-mü hüsñ ile âmîhte dürür rüy-ı Hālîl Rü-be-rü luft ile engîhtedür cüy-ı Hālîl	Pîr-i efserde iken eyledi ser-germ-i hevâ Nâbî-i haste-dili gamze-i cādü-yı Hālîl	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Nābî Dîvânı</i> , s. 824-25. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
37.	12b	Hayretî	‘ Aceb serv-i hürâmândur kad-i bälâsı İshâkuñ İrişmiş mive-i cändur leb-i hürmâsı İshâkuñ	Yine ey Hayretî nitdi beni Mecnün-ı ‘ ışk itdi Düşürdi tağlara gitdi saçı sevdâsı İshâkuñ	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	<i>Hayretî Dîvânı</i> , s. 278.
38.	12b	Arnâbüd- zâde	Bendeñe bir gel e bağ gonçe-i dehânum Şun'î Baña rahm eyle cefâ eyleme cânım Şun'î	Arnabud-zâde-i miñnet-zedeye cevr itme Ey bu ten kişverinün tahtına hânım Lem'î	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
39.	12b	Zâtî	Şaçuñ zulmet dudaguñ çeşme-i hayvân Hızır Bâlî Saña her kimse kim mâ' il degül hayvân Hızır Bâlî	Hızır ‘ ışkına bi'llâh ya niçün eyler idün k'anda Bu Zâtî bendeñi mülk-i gama sultân Hızır Bâlî	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	<i>Zâtî Dîvânı</i> , s. 409. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
40.	12b-13a	Mesîhî	Cânuma cân katdı la' l-i cân fezâsı Şâlihün Şîr ü şekerden midür yoğsa gîdâsı Şâlihün	Ey Mesîhî bilmiş ol saña murâduñ el virür Ger naşîb olur[sa] bir kez merhabâsı Şâlihün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Mesîhî Dîvânı</i> , s. 208. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da Yüsufoñ redifli ve 6 beyittir.
41.	13a	Çudî	Ol melâhat Mısrına sultân olan Yûsuf xanı Hüsñ-i evcinde meh-i tâbân olan Yûsuf xanı Şol lefâfet mülkine hâkân olan Yûsuf xanı Hüsñ-i burcında meh-i rahşân olan Yûsuf xanı	Sâkîyâ ‘ ahd-i cemendür irdi hengâm-ı şarâb Hıttı sebzi sebze vü reyhân olan Yûsuf xanı Nâr-ı fûrkat tâbına kalmadı Çudî tâkatün Derd-i cânâ merhem ü dermân olan Yûsuf xanı	Murabba/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Çudî Dîvânı'</i> nda yoktur.
42.	13a-13b	Necâtî	Çul olup sen ruñı pür-envâra Mestî Çelebi Rağbetüm kalmadı ‘ ud ‘ anbere Mestî Çelebi	Ey Necâtî ruñı zerdümle sirişk-i çeşmüm Rağbeti komadı sîm ü zere Mestî Çelebi	Gazel/6	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Necâtî Dîvânı</i> , s. 553. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
43.	13b	Zâtî	N'ola dil Hüdhüdi düşse şeh-i sultân Süleymâna Muñtî' olur tayır [u] ins ü cân sultân Süleymâna	Hevâda tahtımı yıllar getirirdi benüm Zâtî Olaydum âsitânında eger der-bân Süleymâna	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	<i>Zâtî Dîvânı</i> , s. 293-94. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
44.	13b	‘ Adlî	Dil aña meyl itdi çünkim derde dermânım Memî ‘ ışk-ı vechünle hayâlün buldı mihmânım Memî	Çıl hazer süz-ı derünümün nigârum ‘ Adlîyâ Hiç felâh bulmaz mısın âh ile efgânım Memî	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, ‘ <i>Adlî Dîvânı'</i> nda yoktur.
45.	13b-14a	Hayretî	Çanda ben çanda temennâ-yı vişâli Hüsrevün Göñlüme eglence yitmez mi hayâli Hüsrevün	Begligüm var ‘ âlemün sultânyım ey Hayretî İşiginde bende bir kulı olalı Hüsrevün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Hayretî Dîvânı</i> , s. 278-79.
46.	14a	Scyyid Hüsñî	Sehâ erbâbınun mümtâz-ı müsteşnâsıdur Feyzî ‘ Ağa iklîminün şâhib-himem pašâsıdur Feyzî	Ola maşşud miqdârınca gül-çin-i hüner Hüsñî Ma' ârif gülşeninün bülbül-i güyâsıdur Feyzî	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	
47.	14a	Şehri	Ey gülşen-i hüsñ içre benüm gonçe-dehânum Bülbül gibi arturma benüm âh u figânım Rağm eyle şehâ alma şağın boynuña çanım Ey çaşı hilâlüm yüri şâhum Ramazânım	Ben niçeye dek şâ'im-i hicrânun olayım Çurbetde çalup zâr ile giryânım olayım Öldürme şehâ Şehrîyi kurbânun olayım Ey çaşı hilâlüm yüri şâhum Ramazânım	Murabba/3	<i>Mef' ulü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ulün</i>	Bu şiir, <i>Şehri Dîvânı'</i> nda yoktur.

48.	14a-14b	Celîlî	Gönlümün derd ü belâ-yı gam-ı 'ışkı Çelebi Ki görür şehd-i şifâ cânına mâ'î 'aynı Buldı bir serv-i kad ü lâlê had ü gönçe lebi Şeh-i hübân-ı cihân ism ile Turgud Çelebi	Gül-bün-i bæg-ı zarâfet dürür ol gönçe-dehân Gülşen-i hüsn-i lefâfet dürür ol serv-i revân Ser-i küynda Celîlî bunu di eyle figân Şeh-i hübân-ı cihân ism ile Turgud Çelebi	Murabba/5	<i>Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün</i>	Bu şiir, <i>Celîlî Divânı</i> 'nda yoktur.
49.	14b	Mesîhî	Cânuma cân katdı la'l-i cân fezası Yüsufün Şîr ü şekerden midür yoğsa gıdâsı Yüsufün	Ey Mesîhî bilmiş ol saña murâduñ el virür Ger naşib olursa bir kez merhabası Yüsufün	Gazel/6	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	<i>Mesîhî Divânı</i> , s. 208. Bu şiir, hem Yüsufün hem Salihün redifi ile mükerrer yazılmıştır.
50.	14b-15a	Fedâyî	Egerçi çok durur bæg-ı cihânun serv-i ra' nâsı Göñül murğı dili bir gül-izârün oldı şeydâsı Budur 'aşıklarun her rüz [u] şeb Hâkdan temennâsı İrişdür Hızrves yâ Rabb bize luğ eyle İlyâsı	N'ola kıddüm dü-tâ olsa çün efgân itme çengâsâ Baña cevr itme ki kânün idendür ol melek-sîmâ Fedâyî müstemendi olmuş iken eyleyüp ihyâ İrişdür Hızrves yâ Rabb bize luğ eyle İlyâsı	Murabba/3	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	Bu şiir, <i>Fedâyî Divânı</i> 'nda yoktur.
51.	15a	'Ârif-zâde Kâdî 'Âşım İsmâ'îl Efendi	Tâ-be-key üftâdegâni itme giryân gel Hâsan El-emân rağm eyle bârî vaşla şâyân gel Hâsan	Senc-i müjgânun yine âmâde gördüm 'Âşımun Eyleme bağrın tenür-ı gâmda büryân gel Hâsan	Gazel/5	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	
52.	15a	Emîn Bektâşî	Ey benüm rûğum efendüm server-i merdân Ağa Vey ledünnî âşinâ vey mâlik-i 'irfân Ağa	Hırkamuz pek köhne oldı titremekdür çâresi Bu Emîni derd-mendün eyleseñ şâdân Ağa	Gazel/7	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	
53.	15b	Mahlassız	Taht-ı 'ışka geçmiş oturmuş o sultândur Selîm Hep güzeller kıldur aña şâh-ı hübândur Selîm	Başlar üzre var yiri bæg-ı cihânda ola şağ Gönçe-i zîbâ-yı destâr-ı hâlimândur Selîm	Gazel/5	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	
54.	15b	Zâtî	Bugün varlık hicâbindan geçenler Olardur rü'yet-i dîdâra Şâlih	Vişâl-i 'ıyda her kim irse Zâtî Anuñ cânı olur kurbâne Şâlih	Gazel/6	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	<i>Zâtî Süleyman Efendi Divânı</i> , s. 34.
55.	15b-16a	Nizâmî	Gel ey derd ehlinün dermânı Luğfî Göñüller tahtınun sultânı Luğfî	Nizâmînün cemâlün hâşretinden İrişdi göklere efgânı Luğfî	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	<i>Karamanlı Nizâmî Divânı</i> , s. 122. Bu şiir, <i>Divân</i> 'da 6 beyittir.
56.	16a	Halîlî	Senün 'ışkuñ esîr itdi beni sultânüm İbrâhîm Giriftârum kemend-i zülfüne cânânüm İbrâhîm	Kerem kıl dest-i luğfuñla dil-i virânüm İbrâhîm Halîlâsâ bugün bir Ka'be yap gel cânüm İbrâhîm	Gazel/4	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	
57.	16a	Râciğ	Oğunur dillerde ey dil dâsitânı Müslimün Gâm midür Ka'be olursa âsitânı Müslimün	Medhîni idince Râciğ nâzûk ü şîrin ider Hem rikâbında yürür bād-ı cihânı Müslimün	Gazel/5	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	
58.	16a-b	Ânî Fâtıma Hâtün	Gel ey Ya'küb-ı kalbün cânı Yüsuf Melâhat Mısrınuñ sultânı Yüsuf	Eger pirâhenün büyü irişse Açıla 'ayn-ı zâtı Ânî Yüsuf	Gazel/7	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	
59.	16b	Bâlî	Derdüme şevk ile dermân kıl benüm cânüm Kaya Vey lebi âb-ı hayâtum derde dermânüm Kaya	Bâlîyi bi'çâre ider ey vefâsuz cevri çok Bize bir dem sen vefâ kıl derde dermânüm Kaya	Gazel/5	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	

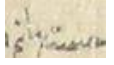

60.	16b	Firākī	Aldı gönülüm 'âlem içre âh kim bir şarılı Yoluña cânımı virdüm seni koşsam şarılı	Ey Firākī derd-mende itmedün bir kez nazâr Tâ ki görem ikimizi bir döşekde şarılı	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
61.	16b-17a	Yaḥyâ	'İşk-ı Leylî ile pür-âteş-i süzân idi Qays Bilmeyüp dirdi görenler niye 'uryân idi Qays	Pâ-bürehne harekât itse 'aceb mi Yaḥyâ Dâ'imâ çün harem-i 'ışkda püyân idi Qays	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Şeyhülislam Yaḥyâ Dīvânı, s. 181.</i>
62.	17a	Muḥyî	Gün göre vâlih olur ḥüsn-i cemâlin 'İvazuñ Meh göre taña kalur kaşı hilâlin 'İvazuñ	Muḥyî' ger diler iseñ behreñ ola zevk-i behişt Sa'y cemil it bulasın bezm-i vişâlin 'İvazuñ	Gazel/9	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Bu şiir, <i>Muḥyî Dīvânı'nda</i> yoktur.
63.	17a	Mecnunî	Geşt çok ey kâmet-i serv-i ḥirâmânüm 'Alî Yoluña olsun fedâ hem baş ile cânüm 'Alî	Gel yitiş Mecnun'ki zîrâ 'alîlük vaḥtidür Müşkil olmuşdur benüm ḥâl-i perîşânüm 'Alî	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
64.	17b	Zâtî	Yañağün pertev-i nür-i cebîn-i Muştafâ Hâcî Dudağün 'ayn-ı zemzemdür virür câna şafâ Hâcî	Ṭavâf-ı Ka'be-i küyüñ ide geldi bugün Zâtî Cemâlün nürün göster aña luḫ eyle â Hâcî	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	<i>Zâtî Dīvânı, s. 410-411.</i> Bu şiir, <i>Dīvân'da</i> 7 beyittir.
65.	17b	Mişâlî	Ṭaḫılup ḥâra gel ey gönçe-dehânüm Ḥamza Beni bülbül gibi zâr eyleme cânüm Ḥamza	Yoluña niçe Mişâlî gibi ḫurbân olsun Sen şağ ol dünyede ey tâze civânüm Ḥamza	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
66.	17b-18a	Muḥyî	Cihân meh-rûları pür-nür olupdur mihr-i Mûsiden Zamân sâḫirleri meşḫur olupdur siḫr-i Mûsiden	Gönül Ṭüründe ey Muḥyî münâcât eyle Bâriye Ola kim vaşl idüp seni şaḫına hicr-i Mûsiden	Gazel/6	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Muḥyî Dīvânı'nda</i> yoktur.
67.	18a	Nizâmî	Bâğ-ı cennetdür cemâl-i cân-fezâsı Yûsufün Şubḫ-ı devletdür vişâl-i dil-güşâsı Yûsufün	Ey Nizâmî cân u dilden yâd ol yâd eyleme Olmaḫ isterseñ hevâsı âşinâsı Yûsufün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Karamanlı Nizâmî Dīvânı,</i> 60. şiir. Bu şiir, <i>Dīvân'da</i> 6 beyittir.
68.	18a	Zâtî	Ḥaḫuñ evşâfını taḫrîr ider şeyḫ Gönüller ḫânesin taḫrîr ider şeyḫ	Veli Zâtî gibi şeyḫ çokdur ammâ Dil ü cânı ḫanı tenvir ider şeyḫ	Gazel/9	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ulün</i>	<i>Zâtî Süleyman Efendi Dīvânı, s. 37.</i>
69.	18b	Faḫîh	Ma'rifet meydânının merdânıdır dervîşler Bâde-i bezm-i ezel mestâmıdır dervîşler	İtme ta'n iflâs-ı faḫr ile görüp var ey Faḫîh Kim küñüz-ı ma'rifet virânıdır dervîşler	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Faḫîh Dīvânı'nda</i> yoktur.
70.	18b	Ḥaḫîḫî	Söyleyem cânânün ismün dilde ol cânüm Velî Leblerün mül dişlerün dürr la'l-i mercânüm Velî Kaş siyâh kirpik siyâh gözler siyâh kendi güzel Şaçları sünbül mişâlî müşg-i reyḫânüm Velî	Cümle 'âlem mâ'il olmuş ey perî-zâde saña Merḫamet eyle efendüm başuñ için sen baña Yâ revâ midür Ḥaḫîḫî ağlasun şubḫ u mesâ Gel efendüm gel begüm gel yoḫdur 'işyânüm Velî	Murabba/4	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Ḥaḫîḫî Dīvânı'nda</i> yoktur.
71.	18b-19a	Ḥamdî	Ḥüsn ile dünyâya ṭoldı nâm u şâmı Aḫmedün Ġamze-i ḫün-rîz ile âh ebruvânı Aḫmedün	Vâdî' refîârına cânlar fedâdur Ḥamdîyâ Nev-reside vaşlunuñ ḫaḫḫâ zamânı Aḫmedün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Ḥamdullah Ḥamdî Dīvânı'nda</i> yoktur.
72.	19a	Ḥâfîz	Çünkü şî're âşinâsın gel Selîmî gel de git İmtihâna mübtelâsın gel Selîmî gel de git	Ḥâfîz âñmazdı seni lîkin ne yapsun derd-mend Sen mezâḫa müştēhâsın gel Selîmî gel de git	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
73.	19a	Mahlassız	Ey benüm rûḫ-ı revânüm Muşlî Tenüm içindeki cânüm Muşlî	Teng-i sükker gibi açıl gül gül Söyle ey gönçe-dehânüm Muşlî	Gazel/6	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	

74.	19a-b	Hâfız	Añlanmadı bir vech ile reftâr-ı Selîmî Bir vezne gelür mi hele güftâr-ı Selîmî	Vâkı' da eger şemse kamer dirse zavâllu Hâfız dimesün mi aña aħmâr-ı Selîmî	Gazel/4	<i>Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün</i>	
75.	19b	Hâkıķî	Ey melek hüsnuñ senüñ âyinedür cânüm Velî Bülbülem gülşende kim şeydâ nedür cânüm Velî Ağladup 'uşşâkıñı ferdâya şalmağ müşkilât Mecnûnam sende şaçı Leylâ nedür cânüm Velî	Ey şanem olsa müyesser ikimiz 'işretde kim Yalıñuz kaldum teraħħum eyle gel ğurbetde kim Uğruña cânüm fedâ olsun efendüm sevdiğüm Var Hâkıķî kuluña tenhâ nedür cânüm Velî	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Hâkıķî Divânı'</i> nda yoktur.
76.	19b	Zâtî	Hâkıyık bahrinüñ cânâ dür-i yek-tâsıdır 'Ârif Ma'ârif gülsitanıñ gül-i ra' nâsıdır 'Ârif	Ma'ârif erleri zîrâ hayât-ı câvidân buldı Mesîhâ-yı zamânuñ Zâtîyâ îhyâsıdır 'Ârif	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	<i>Zâtî Süleyman Efendi Divânı</i> , s. 70.
77.	20a	Şebâbî	Eflâke çıkdı düd-ı sıyahum benüm begüm Göge boyadı gökleri âhum benüm begüm	Pîr eyledi Şebâbîyî 'ışkuñ civânken Yazuk civânsın alma gel âhum benüm begüm	Gazel/5	<i>Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'îlü Fâ'ilün</i>	
78.	20a	Hâkim	Ka'be-i 'îrfân meţâf-ı sâlikân Hâcı Dede Şeb-revân-ı maţlaba nür-ı 'ıyân Hâcı Dede	Biz hele ihrâm-püş-ı Ka'be-i dergâhıyuz Hâkimâ olmış melâz-ı 'ârifân Hâcı Dede	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Hâkim Divânı'</i> nda yoktur.
79.	20a-b	Nihâdî	Bezme gel ey lebleri la' l-i Bedaħşânum 'Alî Dâğ-ı sinem lâleveş derdüme dermânüm 'Alî	Pâyüña dürlü nişâr eyler Nihâdî çeşm-i dil Her gelen igmâz ile geçdükte cânânüm 'Alî	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
80.	20b	Hamdî	Uyma ağyârıñ sözine ey 'Alî Şâhum benüm Bağma nâdânuñ yüzine ey 'Alî Şâhum benüm	Eyle düşdükke nigâh-ı çeşm-i mestüñle nazar Hamdî-i zâr u hâzine ey 'Alî Şâhum benüm	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Hamdullah Hamdî Divânı'</i> nda yoktur.
81.	20b	Yahyâ	Saña ey 'aşık murâd-ı yâr olursa ger Murâd Yâ cefâ [vü] yâ luţuf elbette olursın Murâd	Ber-murâd olmağsa Yahyâ kaşduñ istiğnâyı ko Nâzenin maħbûba beñzer çok niyâz ister Murâd	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Şeyhülislam Yahyâ Divânı</i> , s. 67.
82.	20b-21a	Aħmedî	Fıkr-i zülfiyle beni Mecnûn iden Monlacıgum Tîğ-i cevriyle dilüm pür-ħün iden Monlacıgum Sıhr ile cezb itmek için 'aqlumı serden alup Nîm nıgehle niçe biñ efsûn iden Monlacıgum	Bu fırâkla Aħmedî çün şubha dek zâr eyleyüp Âteş-i 'ışk ile cismüm süz-ı pür-nâr eyleyüp Her kaçan görse beni biñ dürlü güftâr eyleyüp Şîve ile kendine meftûn iden Monlacıgum	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Aħmedî Divânı'</i> nda yoktur.
83.	21a	Yahyâ	Münevver hil'at-i ferħundesı bir ħübdur Bayram Güneş yüzli hilâl obrülü bir maħbûbdur Bayram	Sıhir yazmağ için evşâf-ı sulţân Aħmedî Yahyâ Güneşden zer-varağ peydâ ider zer-kübdur Bayram	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	<i>Şeyhülislam Yahyâ Divânı</i> , s. 270.
84.	21a	Zamîrî	Cemâlün verd-i ħandânüm Meħemmed Boyu serv-i ħırâmânüm Meħemmed	Zamîrî bir gedâdur işigüñde Anı red itme sulţânüm Meħemmed	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün</i>	
85.	21b	'Adnî	Günde biñ kerre yüzün görsem Meħemmed Şâhımuñ Bir gedâsı bâr'olsam ben Meħemmed Şâhımuñ	'Adnîde kurbân olupdur ey perî iller saña Leblerinden emebilsem ben Meħemmed Şâhımuñ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, 'Adnî ve 'Adnî <i>Receb Divânı'</i> nda yoktur.
86.	21b	Hüdâyi Hüseyñ Efendi	Bendesidür meh-i tâbende Meħemmed Şâhuñ Dâğ-ı mihrin getirür tende Meħemmed Şâhuñ	Ey Hüdâyi dilerüz Hâzret-i Hâkdan ki ide Devlet-i hüsniñi pâyende Meħemmed Şâhuñ	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Hüdâyi-i Kadîm Divânı</i> , s. 159.
87.	21b-22a	'Ulvî	Ey leb-i gönçe-i gül-zâr-ı cinânüm Maħmûd Ka'be-i küy-ı maķâm-ı dil ü cânüm Maħmûd	Cân-ı 'Ulvî hedef-i nâvek-i müjgânüñdur Göz ucuyla nazar it kaşı kemânüm Maħmûd	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	Bu şiir, 'Ulvî <i>Divânı'</i> nda yoktur.

88.	22a	Bahārī	Dil-rübâlar içre âfet şimdi Aḥmed Bâl-ḏūr Bî-bedel ğâyet kıyâmet şimdi Aḥmed Bâl-ḏūr	Ey Bahārī ḥaḳ bu kim âfâḳ içinde gün gibi Mazhar-ı nūr-ı sa'âdet şimdi Aḥmed Bâl-ḏūr	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, Bahārī <i>Dīvânı</i> 'nda yoktur.
89.	22a	Şehâyi	Cândan gönülüm seni sever benüm Aḥmedciğüm Görmege her dem yüzün arar benüm Aḥmedciğüm	Baş açup diler Şehâyi rüz [u] şeb Ḥaḳdan saña Yidiler üçler ola yâver benüm Aḥmedciğüm	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
90.	22a-22b	Ḥayretî	Virdüvince zülf-i kâfir-kîşi zînet Aḥmede Ḥaḳ müyesser ide 'ömr-i bî-nihâyet Aḥmede	Ḥayretî dâ'im raḳîb-i Bû-Leheble seyr ider Hiç lâyıḳ görmez erbâb-ı zarâfet Aḥmede	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Ḥayretî <i>Dīvânı</i> , s. 393.
91.	22b	Aḥmed Efendi	 derdine luḫ eyle la' lünden devâ Pâdişâhum dil-berüm rûḫ-ı revânüm Muştafâ	Raḫm kıl gel Aḥmede Ḥaḳdan murâduñ var ise Pâdişâhum dil-berüm rûḫ-ı revânüm Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
92.	22b	Pirî	Âfitâb-ı şubḫ-ı devletdür cemâli Aḥmedün Gülsitân-ı bâğ-ı cennetdür vişâli Aḥmedün	Künc-i fûrkatde yaturken ḥamdü-li'llâḫ Pirîyâ Oldı ben ḥastesine mûnis ḥayâli Aḥmedün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
93.	22b-23a	Zâhiri	Mübtelâdur büsbütün dünyâ Süleymânüm saña Reşk ider mihr ü meh-i ğarrâ Süleymânüm saña Niçe demlerdür gönül vaşl ile ḥandân olmadı Yâ sezâ mı va'de-i ferdâ Süleymânüm saña	Zâhiri ümmîd-i luḫfuñ eyler ammâ ey melek Vaşluña irmek senüñ beyne's-semâ-i ve's-semek İtdigün cevri ü cefâlardan ḥicâb itsen gerek El virürse ḥalet-i sevdâ Süleymânüm saña	Murabba/4	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
94.	23a	Lâğarî	'Andelîbi lâl ider şîrîn-maḳâlî Aḥmedün Ġoñçeye ḥaclet virür ruḫsâr-ı âli Aḥmedün	Dil virenler kâkül-i pâ-mâline ey Lâğarî 'Âḳıbet sen gibi olur pây-mâli Aḥmedün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
95.	23a	Şenâyi	Ey gönül mülkine sultân Aḥmed Cismine ḥastelerün ḥân Aḥmed	Zehr-i ḳahruñla Şenâyi ḳuluñı Raḫm kıl eyleme giryân Aḥmed	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Bu şiir, Şenâyi <i>Dīvânı</i> 'nda yoktur.
96.	23b	Neylî Efendi	Meş'al-i tâli' olup râh-ber inşâ'-Allâḫ Eylerüz şehr-i ümîde sefer inşâ'-Allâḫ	Neylîyâ bir gün olur sâğar-ı şahbâ-yı neşâḫ Bedel-i kâse-i ḥün-ı ciğer inşâ'-Allâḫ	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Aḥmed Neylî <i>Dīvânı</i> , s. 346.
97.	23b	'Azbi	Ehl-i zevḳe sâyedâr oldı çenârî bâğçenün Her biri cümbüş kenârî murğzârî bâğçenün	Tâze dil-berle mey-i gül-gün ile hem-sâz ile 'Azbiyâ bezm-i şafâdur her kenârî bâğçenün	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	'Azbi <i>Baba ve Eserleri</i> , s. 308.
98.	23b-24a	Yümmî	Ḥüb düşmiş zülf yanında o gül-i ruḫsâra gül Ḳaşları dönmiş hilâle necm-i ğisüdâra gül	Gel du'âya başla Yümmî kim sözi uzatmasun Ḳâ'il olsun bu ḳadar aḫvâlini eş'âra gül	Gazel/6	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, Yümmî <i>Dīvânı</i> 'nda yoktur.
99.	24a	Süzî	Gülşende gülün vaşfını tām eyledi bülbül Ḥattâ ki gülistânı tamâm eyledi bülbül	Pey-rev olalı Nâbî-i gül-gün edâya Gülşende gülün medḫini tām eyledi bülbül	Gazel/7	<i>Mef' ulü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ulün</i>	
100.	24a	Hevâyi	Gül dalını ev yaprağı dâm eyledi bülbül Hep işini furtayla tamâm eyledi bülbül	Bâğdan gelüp aḳ yel şehrî didi Hevâyi Dükkândaki 'uşfura selâm eyledi bülbül	Gazel/5	<i>Mef' ulü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ulün</i>	
101.	24ab	Nâ'ilî	Gül ḥâra düşdi sine figâr oldı 'andelîb Bir ḥâra baḳdı bir güle zâr oldı 'andelîb	Ey Nâ'ilî vedâ'-ı gül-i bâğ-ı râğ idüp Mehcür-ı yâr u dâr u diyâr oldı 'andelîb	Gazel/5	<i>Mef' ulü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	Nâ'ilî <i>Dīvânı</i> , s. 286.

102.	24b	‘Uyûnî	Bağrın deler dem çeker bülbül kanarya saça Hem dîdeden kan döker bülbül kanarya saça	Biri hezâr güyâ birisi tûfî güyâ Biri ‘Uyûnî güyâ bülbül kanarya saça	Gazel/5	<i>Müstefîlün Fâ‘ilün</i> <i>Müstefîlün Fâ‘ilün</i>	
103.	24b	Şadîk	Rüşen itmiş şem‘ gül-i şânesin bülbüllerün Ġayrı seyr it cünbüs-i pervânesin bülbüllerün	Şâh-ı gülden nây-ı kîlk-i nağme-zâd mıdır Şadîk Şevk-yâb iden dil-i dîvânesin bülbüllerün	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Edirneli Şadîk Dîvânı</i> ’nda yoktur.
104.	24b-25a	Sâlim Efendi	Mîr-i ezharî idüp bâğa ser-‘ asker lâle Çekdi Pervîz-i sefid üstine leşker lâle	Gel du‘â eyle uzatma şadedi ey Sâlim Tutalum k’ola pesendîde-i dâver lâle	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün</i> <i>Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Mirzâ-zâde Sâlim Dîvânı</i> ’nda yoktur.
105.	25a	Revânî	Olmasaydı tāk-ı kîsrâdan ferâĠi lâlenün Kûşe-i şahrâlar olmazdı tuzâĠi lâlenün	Ġonçe-leblerle Revânî kımaz elden sâĠarı Düz başarsa şahn-ı gülşende ayaĠi lâlenün	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Revânî Dîvânı</i> , s. 293. Bu şiir, <i>Dîvân</i> ’da 7 beyittir.
106.	25a-b	Bâkî	Ġam-ı Ġisûn ile âşûfte degül ger sünbül Ne için böyle perişân olur ekşer sünbül	Naẓm-ı eşhâsa kıyâs eyleme Bâkî şî‘rin Ola mı her giyeh-i huşka ber-â-ber sünbül	Gazel/7	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün</i> <i>Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	<i>Bâkî Dîvânı</i> , s. 46-49. <i>Dîvân</i> ’da kasîde ve 47 beyittir.
107.	25b	Sâ‘î	Büy-ı haţuñi almasa gülşende benefşe Mest oluban olmazdı ser-efgende benefşe	Vaşf-ı haţ-ı dil-dârda eş‘âr-ı hasûda Sâ‘î gögerüp geçdi idüp Ġande benefşe	Gazel/7	<i>Me‘ülü Me‘ülü</i> <i>Me‘ülü Fe‘ülün</i>	
108.	25b	Ġayâlî	Ġaddûn olalı ey gül-i Ġandân benefşelik Oldı maĠabbet ehline seyrân benefşelik	Şâhuñ yüzün görince Ġayâlî revân ider Ehl-i şikâra bir niçe kırbân benefşelik	Gazel/5	<i>Me‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Me‘ülü Fâ‘ilün</i>	<i>Ġayâlî Dîvânı</i> , s. 245.
109.	25b-26a	Veysî	İtmezdi sirişk ile yüzün âl kıranfûl Olmasa ruĠ-ı âlûne meyyâl kıranfûl	Veysî gibi Ġandân u ser-efrâz geçermiş İtmiş gibi dergâhına rû-mâl kıranfûl	Gazel/5	<i>Me‘ülü Me‘ülü</i> <i>Me‘ülü Fe‘ülün</i>	<i>Veysî Dîvânı</i> , s. 207.
110.	26a	Ġinâyî	Felek ezharâ şeb-nemden görür dürler şaçar nergis O dürler dermesine kâse-i zerrîn açar nergis	Ġinâyî bir kemine çâkerüñdür girye itdükçe Gözinden dökilen her kıatre yaşından biter nergis	Gazel/5	<i>Me‘ülü Me‘ülü</i> <i>Me‘ülü Me‘ülü</i>	
111.	26a	Şemsî	Mînber-i serv üzre şehâ yâsemen Saña okur medĠ ü senâ yâsemen	Tutdı yüzün göklere ‘âbid gibi Şâha ider Şemsî du‘â yâsemen	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilün</i>	<i>Şemsî Paşa Dîvânı</i> , s. 757.
112.	26a-b	Beyânî	Olsa ‘aceb mi cânâ bu dem sebzezâr serv BâĠ-ı cihânda degmesi vardur hezâr serv	BâĠ-ı murâda irmedi bendeñ Beyânî çün Dikseñ elüñle birde ol olsa ne var serv	Gazel/5	<i>Me‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Me‘ülü Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Beyânî Dîvânı</i> ’nda yoktur.
113.	26b	‘Aţâyî	Şîrin-lebûñi bûs ideli dil-berâ kıbaĠ Bir boynı baĠlu bende olupdur saña kıbaĠ	Ġaltâ-yı küy-ı pîr-i muĠandur ‘Aţâyî veş Olmış esîr-i ‘işret-i bezm-i şafâ kıbaĠ	Gazel/5	<i>Me‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Me‘ülü Fâ‘ilün</i>	Nevi-zâde ‘Aţâyî <i>Dîvânı</i> , s. 200.
114.	26b	Sâmî-i Kıadîm	Şarşula şarılır dime lertzân olur kıvaĠ Kaddûñ hevâsî ile Ġîrâmân olur kıvaĠ	Sâmî eser başında kıvaĠ yelleri henüz Añmaz Ġazânı durma Ġîrâmân olur kıvaĠ	Gazel/5	<i>Me‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Me‘ülü Fâ‘ilün</i>	
115.	26b-27a	Ecrî	Bâd-ı şabâ esince çü lertzân olur çenâr Çün kâmetüñ hevâsî ile cân olur çenâr	Biñ yılda bir kez olmada iĠrâk Ecrîyâ Pür-nâz olur çün ‘ışk ile süzân olur çenâr	Gazel/5	<i>Me‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Me‘ülü Fâ‘ilün</i>	
116.	27a	Şemsî Paşa	Geyüp aĠ câme rindâne gelür seyr-i güle zanbaĠ Şorar ey Ġonçe-leb senden Ġaberler bülbüle zanbaĠ	Urur başına tâcin pâdişehler gibi gülşende Hevâ-yı luţf ile Şemsî kıcan kim açıla zanbaĠ	Gazel/5	<i>Me‘ülü Me‘ülü</i> <i>Me‘ülü Me‘ülü</i>	<i>Şemsî Paşa Dîvânı</i> , s. 756.
117.	27a	MedĠî	Geldi çün nâz idüp ol lebleri aĠmer Ġonçe Güle dönse n’ola gülşende bugün her Ġonçe	And içersem yiridür gülşen-i ‘âlemde daĠı MedĠyâ bitmedi herĠiz buña beñzer Ġonçe	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün</i> <i>Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	<i>MedĠî Dîvânı</i> , s. 562.

118.	27a-b	Şemsî Ahmed Paşa	İrdi her şuffeye şafâ-yı çemen Hükmi dil eylese hevâ-yı çemen	Şemsîyâ başmasun mı gam çerisin Serv-i ser-keş dürür livâ-yı çemen	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün</i>	<i>Şemsî Paşa Dîvânî</i> , s. 754.
119.	27b	Rızâyî	El şundi çü yârân ile gülzâra şükûfe Sâkî mey ile vir ruḡ-ı dil-dâra şükûfe	Uyḡu baḡ için nüşa aşar şâha Rızâyî Âl eylemege bülbül-i bî-dâra şükûfe	Gazel/5	<i>Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ülün</i>	Bu şiir, <i>Rızâyî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
120.	27b	Şâbit	İtdüm bu tâb-hâne-i şehri fedâ-yı baḡ Min-ba' d sâḡar u mey ü gülşen-serây-ı baḡ	Şehrün ' ufuneti bizi öldürdi Şâbitâ Tefriḡ-i zât için idelüm ilticâ-yı baḡ	Gazel/5	<i>Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	<i>Bosnalı Alaeddin Şâbit Dîvânî</i> , s. 446.
121.	27b-28a	Güvâhî	Şâh-ı gül bezmini kılmâḡa mu' aṡtar nergis Mîcmer-i zerde buḡur eyledi ' anber nergis	Görmese idi Güvâhî yüzün ey Zühre-cebîn Gözine hiç görünmez kamer ü ger nergis	Gazel/7	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
122.	28a	' İzzî Süleymân Efendi	Ḥilḡat deminde evvel olup tâ ezel kalem Ser-levḡa-i ḡalâyık olursa maḡal kalem	Yazsun du' â-yı devlet-i Es' ad Efendiyi Dâ'im dilerse itmege ḡayrû'l-' amel kalem	Gazel/10	<i>Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>' İzzî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
123.	28b	Ṣırsî	Dükkânda şatardum koyu yârâna mürekkeb Dirhemcigi bir pâreye ammâ ne mürekkeb	Hep qarâkura düḡ gibi bilem baña Ṣırsî Döküldi bulaşdı hele hemyâne mürekkeb	Gazel/5	<i>Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ülün</i>	<i>İbrahim Ṣırsî Dîvânî</i> , s. 54.
124.	28b	Necâtî Yûsuf	Ele girmez mi begüm aya kadar aḡ kâḡıd Ḳaralansa nic' olaydı iki parmak kâḡıd	Sen şeker-lebden umar vaşlı Necâtî-i ḡarîb Ki şarlır eyü ḡelvâlara alçaḡ kâḡıd	Gazel/7	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Necâtî Dîvânî</i> , s. 172.
125.	28b-29a	Reşîd	Maḡdem-i yâri ḡaçan müjdeler eyler mektûb ' İzzet ü rif' at ile şadırlı yir eyler mektûb	Bilmem ' aşık mı o gül-çihreye mânend-i Reşîd Gülşen-i ' âlemi geşt ü güzer eyler mektûb	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Bu şiir, <i>Çeşmi-zâde Reşîd Dîvânî</i> 'nda yoktur.
126.	29a	Ṣâlib-i Bursevî	Leb-i dil-ber gibi sükker-feşândur şoḡbet-i ḡelvâ Ḥased-fermâ-yı kâm-ı tûḡ'âyândur şoḡbet-i ḡelvâ	Şeh ü şadırlı mu' allânun çü bādâm-ı dü-maḡz ey dil Cihânda ittiḡâdın hep beyândur şoḡbet-i ḡelvâ	Gazel /6	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Bursalı Ṣâlib Dîvânî</i> 'nda yoktur.
127.	29a	Beḡâyî	Sebeb-i şoḡbet-i cem' iyyet-i yârân ḡahve Hem-dem-i ehl-i dilân maḡrem-i rindân ḡahve	Ey Beḡâyî gelüp irişmese keyfiyyet-i berş Varıcaḡ tiz getirürler iki fincân ḡahve	Gazel/6	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
128.	29a-b	Şeyḡî	Ṣutdı ḡahveyle duḡâmî hâne oldu ḡahveler Müjde erbâb-ı dile kâşâne oldu ḡahveler	Şeyḡîyâ pâyine uğratmaz raḡîbân kimseyi Şöyle beñzer hâne-i cânâne oldu ḡahveler	Gazel/6	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Şeyḡî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
129.	29b	Vaḡyî	Olalı lâzime-i meclis-i ḡübân ḡahve Oldı reşk-efgen-i câm-ı mey-i raḡşân ḡahve	Naḡd-i cân u dili Vaḡyîves ider ḡahve bahâ Nüş iden yârün elinden iki fincân ḡahve	Gazel/8	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Vaḡyî Dîvânî</i> , s. 222.
130.	29b-30a	Cevrî	Şeḡerî neş ü nemâ-yı dil ü cân ḡahve tütün Elemi zinde dilün def' i hemân ḡahve tütün	Cevrîyâ göñlümi ' âlemde bu dört şey aldı Mey-i gül-reng ile sâḡî-i civân ḡahve tütün	Gazel/13	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Bu şiir, <i>Cevrî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
131.	30a	' Âṡıf İmâm- zâde Meḡemmed Emîn	İzhâr ider bahâr sefid ü siyâh u sürḡ Verd ü benefşezâr sefid ü siyâh u sürḡ	Mey neş'e-baḡş ' âlem-i rengindür velî ' Âṡıf ' ineb-i medâr sefid ü siyâh u sürḡ	Gazel/5	<i>Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	
132.	30a-b	Şâbit	Olmış ol pâdişeh-i ḡüsne muḡarreb sâ' at N'ola ger ' akreb ile olsa muḡallab sâ' at	Şoḡlır ḡoynına keḡ-düm gibi yârün Şâbit Görünürse ne ' acib çeşmüme ' akreb sâ' at	Gazel/6	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Bosnalı Alaeddin Şâbit Dîvânî</i> , s. 366.

133.	30b	Bâkî	Kuhsârda olsa n'ola üftâde şavber Üftâde geçer sen boyı şimşâda şavber	Bâkîveş o serve çü her âzâd geçermiş Allâh niçe beñzer dil-i nâ-şâda şavber	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Meḫ'îlü Meḫ'îlü Fe'ülün</i>	<i>Bâkî Dîvânı</i> , s. 146.
134.	30b	Zâtî	Her kim Hâkî zıkr itse âletdür aña tesbîh Bil Hâzret-i Bâriden nuşretdür aña tesbîh	Esmâ ile bir Zâtî fark itdi müsemâyı Sultân-ı selâḫinden hil' atdür aña tesbîh	Gazel/8	<i>Meḫ'ülü Meḫ'îlün Meḫ'ülü Meḫ'îlün</i>	<i>Zâtî Süleyman Efendi Dîvânı</i> , s. 35-36. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 9 beyittir.
135.	31a	Zâtî	Mazhar-ı luḫ-ı sa'âdetdür şırâḫ Mezheb-i maḫz-ı hidâyetdür şırâḫ	Ṭâlib-i didâr-ı yâra Zâtîyâ Reh-ber-i Hâḫdan kinâyetdür şırâḫ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Zâtî Süleyman Efendi Dîvânı</i> , s. 59.
136.	31a	Selâmî	Göriccek ruḫsâr-ı yâri mirvaḫa Yâde virdi yoḫ kararî mirvaḫa	Ey Selâmî mu' teber olmaz idi Bulmasa naḫş-ı nigârî mirvaḫa	Gazel/6	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Selâmî Dîvân'</i> nda yoktur.
137.	31a-b	Necâtî	Ḳanı ol yâr-i mihr-bân arpa Ḥasteye şihḫat ata cân arpa	Bu ümîde gelür Necâtî kim Buyura âşaf-ı cihân arpa	Gazel/7	<i>Fe'ilâtün Meḫ'îlün Fe'ilün</i>	<i>Necâtî Dîvânı</i> , s. 92-94. <i>Dîvân'</i> da 21 beyitlik kaside.
138.	31b	Luḫfî	Dil-berâ zencîr-i 'ışḫa mübtelâdur perçemün Mübtelâlar başına müşkil belâdur perçemün	Dil-i perişân ḡamı baḫt-ı siyeh-kârum gibi Luḫfîves âzürde-i bād-ı şabâdur perçemün	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
139.	31b	Sürürî	Bir yâr-i cân ile ola çünkim dilâ sefer Aḫşâ-yı arza dek yiridür ger ola sefer	Dil-ber gelince meclise çünkim Sürürîyâ Oldı saḫar 'adüya maḫar dil-berâ sefer	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Fâ'ilâtü Meḫ'îlü Fâ'ilün</i>	<i>Gelibolulu Sürürî Dîvânı</i> , s. 385. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
140.	32a	Necâtî Yûsuf	Avlâyalum bir semen-endâmı bayram irtesi Eyleyelüm bir daḫı bayramı bayram irtesi	Ey Necâtî göresin çün ṭa' n ur cām-ı Ceme Rûzgâruñ rind-i dürd-âşâmı bayram irtesi	Gazel/6	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Necâtî Dîvânı</i> , s. 499-500. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
141.	32a	Nâbî	Rûz-ı rûze cem' olur rindân Ayaşufiyyede Ḥalka-bend-i üns olur yârân Ayaşufiyyede	Şeb-be-şeb mânend-i ḫandîl-i fûrûzân Nâbîyâ İñsirâḫ-ı dil bulur insân Ayaşufiyyede	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Nâbî Dîvânı</i> , s. 988-89. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 13 beyittir.
142.	32b	Sultân Muştafâ	Bir daḫı dest-i ḫazâ baḫt açar inşâ'-Allâh Eyü gün gibi kötü gün geçer inşâ'-Allâh	Muştafâ çarḫa murâdum gibi dönmez dime hiç Şabr kıl sâ'ati vardur döner inşâ'-Allâh	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
143.	32b	Kelîm Eyyübî	Ey Yûsuf-ı zînet-figen-i ḫalvet-i mekteb Taşvîr-i ruḫuñdur sebeb-i keşret-i mekteb	Olsaydı eger didede nezzâreñe ṭâḫat Biñ cân ile eylerdî Kelîm ülfet-i mekteb	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Meḫ'îlü Meḫ'îlü Fe'ülün</i>	<i>Kelîm Dîvânı</i> , s. 89-90. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 6 beyittir.
144.	32b-33a	Râbî'a Ḳadın	Nâr-ı 'ışḫumla benüm süzâna beñzersin ḫ'âce Baḫrı yanmış 'aşîḫ-ı nâlâna beñzersin ḫ'âce	Râbî'a gülzâr-ı ḫüsnün bir gül-i ḫandâmidur Sen belâ-keş bülbül-i nâ-dâna beñzersin ḫ'âce	Gazel/9	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	

145.	33a	Fedâyî	Münakkaş olmuş idi dilde hayâl-i Ka'be ¹ Hamdû'lillâh ki naşib oldu vişâl-i Ka'be	Dil-i vîrânemüzi eyledi beytü'l-ma'mûr Ey Fedâyî şeref-i 'izz ü celâl-i Ka'be	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	Bu şiir, <i>Fedâyî Dîvânı</i> 'nda yoktur.
146.	33a-33b	Nâbî	Mağsûre-i behişt-i haqqîkat Medînedür Mağrûse-i sevâd-ı nübüvvet Medînedür	Sükkân-ı heft kişver-i İslâma Nâbîyâ Ümmîdgâh-ı bağş-ı şefâ'at Medînedür	Gazel/10	<i>Mef' ulü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	<i>Nâbî Dîvânı</i> , s. 535. Bu şiir, <i>Dîvân</i> 'da 9 beyittir.
147.	33b	Arnâbüd Sezâyî	Oldı ilhâm-ı haqqîki Hâzret-i Yûşa' Nebî Hâsteye 'ayn-ı şifa hâşiyet-i Yûşa' Nebî	Ey Sezâyî özgedür dil kâle gelmez hâldür Şüreti eyler münevver sîret-i Yûşa' Nebî	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
148.	33b-34a	Nâbî	Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb Şemîm-i cenneti mağcüb ider hevâ-yı Haleb	Nesîm-i 'âfiyetün desti şell olur Nâbî Meded-res olmasa tedbîrine devâ-yı Haleb	Gazel/7	<i>Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün</i>	<i>Nâbî Dîvânı</i> , s. 468.
149.	34a	Nef'î Efendi	Niçe dil şâd olmasunlar şeyh ü şâb-ı Edrine Şehri teşrif itdi şâh-ı kâm-yâb-ı Edrine	Hâzret-i sultân Murâdı kâm-rân kim Hâk vire Eyleye devletle zevk-i bî-hisâb-ı Edrine	Gazel/8	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Nef'î Dîvânı</i> , s. 287. Bu şiir, <i>Dîvân</i> 'da 9 beyittir.
150.	34a	Hâşimî	Alsa dil nağdin n'ola şîrin-zebânı Bursanuñ Hüsn ile oldur civân-ı dil-sitânı Bursanuñ	N'ola ol şîrin-zebânüñ vaşfını kılsa müdâm Hâşimîdür şâ'ir-i şîrin-zebânı Bursanuñ	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Bursalı Hâşimî ve Hâşimî Emir Osman Dîvânı</i> 'nda yoktur.
151.	34a-34b	Şıdkî	Pâdişâh-ı kişver-i enhâr-ı 'âlemdür Tuna Yir içer icrâ ider tavrında hâtemdür Tuna	Bir dükenmez mâcerâdur Şıdkîyâ gâyatı yok Câmid eyler 'aqlı şanma kaçre-i yemdür Tuna	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Mehmed Sıdkî, Abdullah Sıdkî Dîvânı</i> 'nda yoktur.
152.	34b	Arnâbüd Sezâyî	Garğa-i deryâ-yı seyrândur meger Kızkulesi Bunca seyrângâhı zirâ seyr ider Kızkulesi	Bu edâ ile Sezâyî eyledi ta'birini Kulledür hem kal'adur şâhib-i nefer Kızkulesi	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
153.	34b-35a	Hilmî	Güyyâ cennet şafâsıdır şafâ-yı Üsküdar Görmedüm 'âlemde ben mânen-i cay-ı Üsküdar	Şânihu'llâhi Te'âlâ 'an işâbatu'l-küdur Vâcib oldu bendeye itmek du'â-yı Üsküdar	Gazel/15	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
154.	35a	Yahyâ	Gün-be-gün mu'tedil olmağda hevâ-yı Bağdad Gayrete erdi behişt oldu şitâ-yı Bağdad	Dâ'imâ pâdişeh eyleye himmet Yahyâ A'zam-ı müctehidîn ü küberâ-yı Bağdad	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı</i> , s. 68.
155.	35a-35b	Vehbî	Dil virüp bir saçı Leylâsına Mağnisanuñ Düşdi gönlüm yine sevdâsına Mağnisanuñ	Halkınuñ bâ'ış-i âsâyişidür ey Vehbî Hağ şafâlar vire monlasına Mağnisanuñ	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı</i> , s. 286-87. <i>Dîvân</i> 'da tahmis.
156.	35b	Necâtî	Elâ ey Yûsuf-ı Ken'ânı Mısrûñ 'Azîzi 'âlemün sultânı Mısrûñ	Tavâf-ı Ka'bedür küy-i Necâtî Şacı şâmuñ ruğ-ı hândanı Mısrûñ	Gazel/6	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ulün</i>	<i>Necâtî Dîvânı</i> , s. 319-20.
157.	35b-36a	'Aşık 'Ömer	Hağdan gayrı kimse bilmez dilinden Bülbül şakır yazı kışı Şakızuñ Kurtar diyü çün 'adunuñ elinden Hağka niyâz ider taş Şakızuñ	Yeñi Burca Kıral Burcu didiler Muğkem binâ itmiş kâfir gidiler Dir ki 'Ömer üçler yidiler kırklar Var mıdır dünyâda eşi Şakızuñ	Koşma/4	11'li hece ölçüsü	<i>'Aşık 'Ömer Dîvânı</i> , s. 338.

¹ Vezin tutarsız.

158.	36a	Şidkî Süleymân Efendi	Çün bahâr-ı 'ıyda irdük pür-nevâsın Kañlıca Her dehâmı gönçeyi büse revâsın Kañlıca	Hacle-i vaşfuñda olmaz hâtır-ı meddâh teng Luţf-ı nâz u cilvelerle dil-güşâsın Kañlıca	Gazel/13	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
159.	36b	Âşık Ömer	Devr ider çarh-ı felek üzre vilâyetdür Saķız Ta' bîri mümkün degül başka vilâyetdür Saķız Bâğımı bâğçesini ben yine ta' bîr eyledüm Âl-i Oşmân ülkesinde bâğ-ı cennetdür Saķız	Ey Ömer bu cengi işidenlere destân ider Biñ yüz altısına sende târihin 'ıyân ider Haķ Te' âlâ ümmet-i Muħammede âsân ider İnşâ'-Allâh haşre dek bizde emânetdür Saķız	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Âşık Ömer Divânı, s. 273.
160.	36b	Mahlassız	Çıkdı çarha rütbe-i rif at-me 'âb-ı Erzurum Oldı 'âlî âsumânâsâ cenâb-ı Erzurum	Öyle bir 'Ankâ-yı 'âlî-şâna oldı âşiyân Oldı sürme çeşm-i âfâka türâb-ı Erzurum	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
161.	36b-37a	Mahlassız	Târem-i bâğ-ı İrem dükkân-ı berberdür baña Bâ' iş-i şükr-i ni' am dükkân-ı berberdür baña	Farz-ı 'aynumdur tavâf itmek benüm her şubh u şâm Merve vü beytü'l-harem dükkân-ı berberdür baña	Gazel/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
162.	37a	Rızâ Efendi	Açıldı yine gönçe-i gülzâr-ı Beşiktaş Mânend-i cinân oldı çemenzâr-ı Beşiktaş	Rû-mâl idelüm hâk-i der-i Şeyh Rızâya Tâ keşf-i cemâl eyleye ruhsâr-ı Beşiktaş	Gazel/8	<i>Me'ülü Me'ülü Me'ülü Fe'ülün</i>	Neccar-zâde Rızâ Divânı, s. 136.
163.	37a-37b	Rüşdî	Bilâd içre hevâsı pür-leţâfetdür Mudurlumuz Bilâd-ı sâ'ire nisbetle cennetdür Mudurlumuz	Meger Bursa Halebdür Rüşdî'ya mânend bu şehrüñ Sezâdur meskeni medh'e ne hâcetdür Mudurlumuz	Gazel/8	<i>Me'ülü Me'ülü Me'ülü Me'ülü</i>	Bu şiir, Edirneli Ahmed Rüşdî, Sahhaf Rüşdî Divânı'nda yoktur.
164.	37b	Şermî	'Arşada haşmânedür Tuncana ceng-âverleri Rezm ile merdânedür Tuncana ceng-âverleri Her biri bebr ü pelenge şerm ile hayret virür Hâşılı şirânedür Tuncana ceng-âverleri	Her birinüñ 'âlem içre yok mişili Şermî'ya Kimine Rüstem kimine Qahramân dirsem sezâ Dest-i sâķı-i ecelden nüş idüp câm-ı vegâ Bir alây mestânedür Tuncana ceng-âverleri	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
165.	37b-38a	Sipâhî	Qal' a-i gevher-nigînden belki âkdemdür Sinab Pâyede alçağdur ammâ sırr-ı ekremdür Sinab Bulmur genc-i hazîne baħr-i 'ummândur Sivas İdelüm medhîni bir şehr-i mükerremdür Sinab	Dir Sipâhî kan idenler çeşm-i a' lâmuz bizüm Kâmil-i 'irfân olanlar mübtelâımızdur bizüm Niçe medh itmeyeyüm kim şalâımızdur bizüm İdelüm medhîni bir şehr-i mu' azzâmdur Sinab	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
166.	38a	Hilâlî-zâde Helâkî Çelebi	Kemâl-i vech ile seyirin görenler dâr-ı dünyânüñ Şafâ-yı vaķt ile zevķin sürenler her temâşânüñ Nazîrin görmedi hergiz bu iki şehr-i zibânüñ İlâhî yıķma bünyâdin Sitanbul u Ğalaţanüñ	Helâkî bir daħı görsem Sitanbul u Ğalaţayı Ebed anmaz idüm Mış u Semerķandı Buħârâyı Diri olduķça 'âlemd e kıldurdum bu temâşâyı İlâhî yıķma bünyâdin Sitanbul u Ğalaţanüñ	Murabba/7	<i>Me'ülü Me'ülü Me'ülü Me'ülü</i>	Helâkî Divânı, s. 30-31. Bu şiir, Divân'da 6 benddir.
167.	38b	Za'îfî Meħemmed Efendi	Cânımuñ cânânı dırsen şehr-i İstanbuldadur Derdimüñ dermânı dırsen şehr-i İstanbuldadur Âteş-i hicrâna düşer birine biñ mübtelâ Zümre-i ħübânı dırsen şehr-i İstanbuldadur	Dir Za'îfî gice gündüz hayr-ħ'âh hâs u 'avâm Şeyh-i İslâm kâdî' askeriydi vezîri tamâm Cümle tedbirinde hâzır Ħızır 'aleyhi's-selâm Şevket-i ħâķâmı dırsen şehr-i İstanbuldadur	Murabba/6	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, Za'îfî Divânı'nda yoktur.

168.	38b-39a	Güvâhî	Saîa bu hüsn ile ey Yûsuf-ı Ken'ân-ı Mısr Yaraşur bende olurlarsa ' azizân-ı Mısr	Şi'r-i Hassân gibi yok mişli Güvâhî sözünüñ Âferin ide ger okursa ğazel-ĥ'ân-ı Mısr	Gazel/7	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün</i> <i>Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
169.	39a-39b	Sezâyî	Şehr-i İstanbuldaki câmi' lerüñ bälâ-teri Mevzi' -i kıymet-fezâdur Ayaşofya Câmi' i Gösterür nuşret nişânın bayrağ ile minberi Vaşfa gelmez bir binâdur Ayaşofya Câmi' i	Pâdişâh-ı ' âlemi Allâh Manşür eyleye Devlet-i iqbâl ile hem-vâre ma' mür eyleye Yümn ile şeh-zâdelerle şâd u mesrür eyleye Cây-ı vâlâ-yı du' âdur Ayaşofya Câmi' i	Murabba/14	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün</i> <i>Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
170.	40a	Hüsâmî	Şehr-i İstanbulda evvel bahârda Şâd olup gülmecik hoşça degül mi Cân u dilden sevdücegi güzeli Yanına almacığ hoşça degül mi	Türkiler çağırıp çalsun çögürde Ağçesüz şarılmaz civân böğürde Hüsâmî dir kimse bakmaz zügürde Zengince olmacığ hoşça degül mi	Koşma/8	11'li hece ölçüsü	
171.	40b	Şeyhü'l-İslâm Es' ad Efendi	Levh-i ' izârî nev-ĥağ ile i' tibârlıdur Her nüshanuñ görölmesi zirâ kenârlıdur	Lağzide olmaz olsa da yah-beste râh-ı ' ışğ Es' ad semend-i baht-ı gamuñla kayarlıdur	Gazel/7	<i>Mef' ülü Fâ' ilâtü</i> <i>Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	<i>Şeyhülislâm Es' ad Dîvânı</i> , s. 209-210.
172.	40b	Şeyhü'l-İslâm ' Âşım Efendi	Şemşir-i ebruvânuñ ile dil figârlıdur Bağ zahmına kâsımlı degül Zü'l-fikârlıdur	Var ' Âşımuñ karâbeti tab' -ı nedim ile Beñzer edâsı birbirine bir diyârlıdur	Gazel/7	<i>Mef' ülü Fâ' ilâtü</i> <i>Mefâ' ilü Fâ' ilün</i>	<i>' Âşım ' Ârif-zâde</i> <i>Divançesi</i> , s. 152. Bu şiir, <i>Dîvân</i> ' da 5 beyittir.
173.	40b-41a	İşâk	Yâr ile ola didüm olmadı şöĥbet bâkî Kime oldu ki baña ola bu devlet bâkî	Furşat el virmiş [iken] getir ayağı İşâk Diyelüm bezm-i fenâ ehline şöĥbet bâkî	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün</i> <i>Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Üsküplü İşâk Çelebi</i> <i>Dîvânı</i> , s. 319. Bu şiir, <i>Dîvân</i> ' da 7 beyittir.
174.	41a	' Adnî	Bozulsa zâğı ĥağ-ı müşg-bârî bâkîdür Şolarsa sünbül-i bâğ sebzezarî bâkîdür	Meyüñ ne keyfi kalur ne ĥumârı ey ' Adnî Hemân feşâhat ile şerm-sârî bâkîdür	Gazel /5	<i>Mefâ' ilün Fe' ilâtün</i> <i>Mefâ' ilün Fe' ilün</i>	Bu şiir, <i>' Adnî Dîvânı</i> ' nda yok.
175.	41a	Şerîfî	Añduqça yanar bağrum o dildâr-ı Şerîfî Gördükçe gözüm yaşı gelür yâr-ı Şerîfî	Nazmla Şerîfî gökde vü pervîn ĥased eyler Mağbül-i meh olmazsa dirîğ güftâr Şerîfî	Gazel/5	<i>Mef' ülü Mefâ' ilü</i> <i>Mefâ' ilü Fe' ülün</i>	
176.	41a-41b	Mahlassız	Qurtuluş yok âl ile dâmâd elinden kızlaruñ Bir kulam kim olmadum âzâd elinden kızlaruñ Kime idem bilmezem bi-dâd elinden kızlaruñ Dâd elinden kızlaruñ feryâd elinden kızlaruñ	N'ola düzsem ezgiyi şimden girür ağlamağa İre mi eyâ elim bir çükcegüz oĥşamağa ' Âşık oğlancıklar ile ĥasretüm oynamağa Dâd elinden kızlaruñ feryâd elinden kızlaruñ	Murabba/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün</i> <i>Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
177.	41b-42a	Mahlassız	Teşneyüm didâruña ey âb u ĥayvânum yoğurt Feyz ider senden hemişe cân-ı sultânım yoğurt	Mâ-ĥaşal lezzet virür her kanķı aşı kâtsalar Kût-ı cändür ĥâşılı her derde cânânım yoğurt	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün</i> <i>Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
178.	42a-42b	Derviş Hüseyn Şâmî	Dağıtma ey şabâ gîsü-yı yâri Perişân eyleme ben dil-figârı	İlet her bir maķâm-ı dil-güşâyâ Şabâ luğ eyleyüp bu yâdigârı	Gazel/19	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i> <i>Fe' ülün</i>	

179.	42b-43a	Şevķiyâ	Nâ'îl olsa vuşlata dil künc-i ğamdan şād olur Vuşlata dil mübtelâdur şübhesiz Ferhâd olur Künc-i ğamdan şübhesüz olsa ħalâş-âbâd olur Şād olur Ferhâd olur âbâd olur berbâd olur	Şevķiyâyam vezne kâdir şâ'îrân hep gelseler Vezne kâdir bülbülâsâ faşlıdur sâzendeler Şâ'îrân hep faşlıdur gûş eyledüm çok nesnelere Gelseler sâzendeler çok nesnelere icâd olur	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
180.	43a-43b	Ķabûlî	Gün gibi dervâzeeye çıkmış gezer bir aķ Dede Pâ-büreħne bir güzel ammâ 'aceb parlaķ Dede	Eyledi inhâ' Ķabûlî saña lâzım olanı Saña her lâzım degül mi çok sözi tütmaķ Dede	Kaside/14	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Ķabûlî Divânı</i> , s. 477-79. Bu şiir, <i>Divân</i> 'da 30 beyittir.
181.	43b	Edîb	'Âşıkândur bülbülân-ı gülsitân-ı Mevlevî Şadıķândur şafha-ħ'ân-ı dâsitândur Mevlevî	Mîve-çin-i Böstân-ı Meşnevî olsun Edîb Ma'z-ı Ķur'ândur ulü'l-elbâb beyân Mevlevî	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Halebli Edîb Divânı</i> , s. 1008-1009.
182.	44a	Seyyid Şabri	'İd irişüp diseler ehl-i hevâ merħabâ İtse şurâħ'î ile câm-ı şafâ merħabâ	Büseye el virdi yâr eylemeden Şabrîyâ Ħüsn-i Ķabûle daħı dest-i du'â merħabâ	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Şabri-i Şâkir Divânı</i> , s. 124. Bu şiir, <i>Divân</i> 'da 7 beyittir.
183.	44a	Nâbî Efendi	Olaldan zevķ-yâb-ı âb-ı şahrâ meşreb-i deryâ Dem-â-dem büs ider dâmân-ı şahrâyı leb-i deryâ	Biri birin kenâra gelmede emvâc ider pâ-mâl Meger Nâbî şikâyetdür şabâdan maţlab-ı deryâ	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Nâbî Divânı</i> , s. 457.
184.	44a-44b	Rûħî	Çıkar 'uķbâyı dilden çünki el virdi saña dünyâ Tama' kâr olma yâ 'uķbâ gerek ħatırda yâ dünyâ	Dilerseñ yâr-ı bâķî feyz-i fazl-ı Ħaķķa mazhar düş Çıkar dünyâyı dilden kim fenâdur Rûħ'yâ dünyâ	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>BaĶdatlı Rûħî Divânı</i> , s. 324-25.
185.	44b	Âħî	Âfitâb-ı şubħ-ı devletdür cemâli AĦmedüñ Gülsitân-ı bâĶ-ı cennetdür vişâli AĦmedüñ	Künc-i miĦnetdür yaturken ħamdü-li'llâħ Âħ'yâ Oldı ben dil-ħasteeye münis ħayâli AĦmedüñ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Âħî Divânı</i> , s. 27-28.
186.	44b	Rûħî	Yanar şevķ-i ruħuñla nâr-ı Ħicre cânım İbrâħîm Vişâlün 'ıydınuñ Ķurbânyam sulţânım İbrâħîm	Şafâ buldı tavâf itdükte küyuñ Ka'besin Rûħî Vişâlün ħacc-ı ekberdür meh-i tâbânım İbrâħîm	Gazel/6	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>BaĶdatlı Rûħî Divânı</i> , s. 855-56.
187.	44b-45a	Dâ'î	Ey dirîĶâ nitdi gör yine bu dehri bî-vefâ Bir budaĶ üzre iki gül bitmiş iken pür-şafâ UĶrayup bâd-ı ħazâna eylediler iĦtifâ Ķanı maĦbûbum MeĦmed Ķanı dostum Muştafâ	Ey dirîĶâ uçdı bu yuvadan ol iki Hüma Gûş idenler didiler <i>Allâħü yarzî 'anhümâ</i> Söyle ey Dâ'î bu mışra' virdüñ olsun dâ'imâ Ķanı maĦbûbum MeĦmed Ķanı dostum Muştafâ	Murabba/3	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
188.	45a	'Âşık 'Ömer	Ķâdir Ħudâm saña güzellik virmiş Söyle be hey tûĶı dilli Bekirüm Seven 'âşık gonçe güllerin dirmiş BâĶçesi kırmızı gülli Bekirüm	'Âşık 'Ömer bende murâda irdüm Açılmış tâzece güllerin dirdüm Bahânesiz dil-ber ben seni gördüm Demüñ artsun aĶa yollı Bekirüm	Koşma/4	11'li hece ölçüsü	<i>'Âşık 'Ömer Divânı</i> , s. 390.
189.	45a	NaĦîfî	Hep senüñçündür benüm sözi nihânım Muştafâ 'İşķuña dil-bestedür sırr u 'ıyânım Muştafâ	Bu NaĦîfî cân u dilden bende olmışdur saña ĶulluĶa anı Ķabûl it nev-civânım Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>NaĦîfî Divânı</i> 'nda yoktur.
190.	45a-45b	Mesîħî	Rüşen nazarlar eylemek için saña Memiş Ħâķ-i rehüñ virür gözümüze cilâ Memiş	Eşķ-i Mesîħ'î saña işitdürmez âhını Şu Ķatı çağlâsa işidilmez şadâ Memiş	Gazel/5	<i>Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün</i>	<i>Mesîħî Divânı</i> , s. 280. Divan'da Memi redifli.

191.	45b	Vişālī	Şimşād-ı hüsndür kad-i dil-cüsü Kâsımuñ Şirin lañıfdür gül-i hod-rüsü Kâsımuñ	Düşdi Vişāl/halk diline sözi gibi Manzûm olalı dişleri incüsü Kâsımuñ	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Fâ'ilâtü Meḫ'ülü Fâ'ilün</i>	
192.	45b	Hamza	Ey güzeller içre sensin dilsitânum Muştafâ Hep güzellerden güzelsin nev-civânum Muştafâ	Niçe medh ide seni Hamza eyâ ruh-ı revân Bî-bedelsin hüsni ile şâh-ı cihânnum Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
193.	45b-46a	'Âşık 'Ömer	Ne 'aceb düşdi bu gönlüm güline Muḫammedüñ Mâ'il oldum kaşlarının teline Muḫammedüñ Ben düşüp yâ veyline bi'llâh Mecnûndan beter Niçe kurbân olmayayum yolına Muḫammedüñ	'Âşık olan çekegelmiş sevdiğinüñ nâzumı Sırrımı Ḥâk dimişem ben kimse bilmez zârımı Dir ki 'Ömer olmadan bir dahı görsem yârımı Şârih idem kullarımı biline Muḫammedüñ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> , s. 338.
194.	46a	Nihâdî	Meclise gel ey benüm la'l-i Bedaḫşânnum Velî Lâleves dâg üzre bâğum derde dermânnum Velî	Pâyine cevher nişâr eyler Nihâdî cân u dil Hem geçüp igmâz-ı 'ayn itme benüm cânnum Velî	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
195.	46a	Şadıķı	Bizi terk itdi uyup ağıyâra Mes'udum benüm Kesk-i kârdan eyledi âvâre Mes'udum benüm	Niçe demdür cân [u] ser oynar yolında Şadıķı Yüzüme gül güle bak bir pâre Mes'udum benüm	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
196.	46a-46b	Seyyid	Gün gibi gösterdi vechin âfitâbum Muştafâ Cân u dil kırtuldu şekden mâh-tâbum Muştafâ	Kimseler görmüş degüldür böyle yek-tâ cevheri Seyyidi nâ'il-i luḫf it âfitâbum Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
197.	46b	'Âşık 'Ömer	Gel feraḫ-baḫş it civân cânnum Muḫammed gel yitiş Gel kâdem rencide kıl cânnum Muḫammed gel yitiş Bir mürüvvet şâhibi ehl-i kerem gördüm seni Ey benüm devletli sultânnum Muḫammed gel yitiş	Başuma kopardı kıyâmet düşeli bu fûrâte Ḥaşre dönmişdür cihân halkı düşüpdür miḫnete 'Ömeri gamzeñ komaḫ ister caḫim-i ḫasrete Kıl şefâ' at çokdur 'işyânnum Muḫammed gel yitiş	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> , s. 292.
198.	46b	Hüdâyi	Ḥatdan ruḫı ḫâli iken levḫ-i cemâli Aḫmedüñ Oḫur kitâb-ı 'ışkıñı şimdi mevâlî Aḫmedüñ	Ol serv-kaddi çekse ger n'ola Hüdâyi sineye Cân gülşeninde yaraşur nâzik nihâli Aḫmedüñ	Gazel/5	<i>Müsteḫ'ilün Müsteḫ'ilün Müsteḫ'ilün Müsteḫ'ilün</i>	<i>Hüdâyi-i Kadîm Divânı</i> , s. 161-62.
199.	47a	Şenâyi	Bugün 'ışkum ḫadden aşdı intizârnum Muştafâ Kalmadı hiç zerrece şabra kararum Muştafâ	Dir Şenâyi hem Ḥalîl İbraḫîm olup milletüm Ben Muḫammed ümmetiyem oldı yârüm Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Şenâyi Divânı</i> 'nda yoktur.
200.	47a	'Âşık 'Ömer	Zâkir-i Yezdân idi şâm u seḫer 'Âşık 'Ömer Almış idi lezzet-i vaḫdet meger 'Âşık 'Ömer	'Âşık 'Ömer oḫuyup ruhına Yâsin Süresin Eyledüñ mülk-i beḫâyâ çün sefer 'Âşık 'Ömer	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, 'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> 'nda yoktur.
201.	47a	Levni	Gülşen-i 'ışk içre bitdi bir gülün 'Âşık 'Ömer Kıldı yağma 'aḫlını çün bülbülün 'Âşık 'Ömer	Seyr iden taşvirini destinde taḫşin eyledi Naḫşısın Levni gibi bir kâmilün 'Âşık 'Ömer	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
202.	47a-47b	Ḥayretî	Ey burc-ı melâḫatde şâhum Ḥüseyn şâhum Vey Mısr-ı leḫâfetde şâhum Ḥüseyn şâhum	Ben Ḥayretî-i ḫayrân çapûnda olup der-bân Yüz sürme dürür her ân câhum Ḥüseyn şâhum	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Meḫ'ülün Meḫ'ülü Meḫ'ülün</i>	<i>Ḥayretî Divânı</i> , s. 325.

203.	47b	Sinânî	Velvele-ârâ imişsin bildüm ey 'Âşık 'Ömer Bir uçar 'Ankâ imişsin bildüm ey 'Âşık 'Ömer Öyle teşhîş eyledüm kim ehl-i 'ışka ben seni Bülbül-i şeydâ imişsin bildüm ey 'Âşık 'Ömer	Bu bize luğf-ı Hudâdur bil ki âşkâr eylemem Şaklaram hiç kimseye bu sırrı izhâr eylemem Dir ki bir 'âşık Sinânî Hâkķı inkâr eylemem Haddi yok deryâ imişsin bildüm ey 'Âşık 'Ömer	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
204.	47b-48a	Süleymân Çelebi	'Abdu'llahuñ kaşlarınıñ karası Aldı beni gözleriniñ alası Hudâdan dilerüm benüm olası Yañaqlaruñ gülden taze 'Abdu'llâh	Dükkanuñ önünden gelür geçerüm Bayıldıķça şovuķ şuyın içerüm Süleymân dir ben de serden geçerüm Yañaqlaruñ gülden taze 'Abdu'llâh	Koşma/4	11'li hece ölçüsü	
205.	48a	'Alî Çelebi	Cân u dilden 'âşık oldum ben aña Görince cemâlün hemân Halîlüm Luğf idüp merhamet it gel sen baña Şorarsuñ hâlimi yaman Halîlüm	Dir ki 'Alî sensin hûblaruñ şâhı Devlet-i hüsnüñdür ziyâretgâhı Temâşâ iderüm sen yüzi mâhı Aldurdum 'aqlumı amân Halîlüm	Koşma/4	11'li hece ölçüsü	
206.	48a	Hayretî	Lebleri şan gönçe-i bağ-i cinândur 'Abd'müñ Kâmet-i bâlâsı bir serv-i revândur 'Abd'müñ	Vaşf-ı hüsnüñ niçe şerh itsün kişi kim Hayretî Lebleri cân zülfi 'ömr-i cavidândur 'Abd'müñ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Hayretî Divânı</i> , s. 280.
207.	48a-48b	Vişâlî	Cân şüretidür serv-i dil-ârâsı 'Alinüñ Dil âfetidür nergis-i şehlâsı 'Alinüñ	Kıl gül yüzünüñ vaşfını tekrâr Vişâlî Olam dir iseñ bülbül-i güyâsı 'Alinüñ	Gazel/5	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	
208.	48b	Ṭâlib	Bakmaz oldu dil-rübâlar bu fiğânüm âhuma Eylemek 'arz-ı maḥabbetdür murâdüm şâhuma Bunca meh-rûlarla ülfet eyledük ey dil velî Çoķ 'ömürler vire dünyâda Hudâ İbrâh'me	'Âşıkı ağlatmağa mâ'il imiş ancak Ḥasan İlini bilmez 'Alî kim tâzedür ol sîm-ten Ṭâlibâ Aḥmedle bulduñ bir gül-i gönçe-dehen Çoķ 'ömürler vire dünyâda Hudâ İbrâh'me	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Bursalı Ṭâlib Divânı</i> nda yoktur.
209.	48b-49a	'Âşık 'Ömer	Va' deye kıldı hilâf ol mihr-bânüm Muştafâ 'Arşa çıkdı ḥasretinden âh [u] vâhüm Muştafâ 'Ahd ü peymân eylemişdi gelmege ol lâle-ruḥ Bilmezem n'oldı 'aceb eglendi şâhüm Muştafâ	Ey 'Ömer eyâ ne ḥikmet oldu ol dil-dâruma İtmedi aşlâ teraḥḥüm ol benüm âh zâruma Ruķ'a yazdum ḥasb-i hâlüm şunmağa ḥünkâruma Ḥaylî demdür muntazırım pâdişâhüm Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>'Âşık 'Ömer Divânı</i> , s. 512.
210.	49a	Kâtibî	Ağladum şahrâ-be-şahrâ güline İbrahimüñ Cân ile başum fedâdur yolına İbrahimüñ	Virseler Bağdadı Mısrı Şâm u Şarkı Kâtibî Virmezem teline dünyâ mâlina İbrahimüñ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
211.	49a	'Âşık 'Ömer	Bendeñe ḥor bakma gel ey nev-civânüm Muştafâ İsminüñ meftûnuyam kaşı kemânüm Muştafâ Ḥalk-ı 'âlem zemmüñ eyler ḥânelerde sevdiğüm Ol raķibi kendüñe söyletme cânüm Muştafâ	'Ömrümüñ varı yüzini yire çün ay eyledüñ Selâm göndermekle [beni] 'âleme şây eyledüñ Ḥaķķa ma'lüm bu 'Ömerüñ işini vây eyledüñ Yitişür inşâfa gel ey nev-civânüm Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>'Âşık 'Ömer Divânı</i> , s. 512.
212.	49b	Emnî	Cân sîretidür kadd-i dil-ârâsı Velinüñ Dil râhatıdur nergis-i şehlâsı Velinüñ	İt gel ruḥunuñ medḥini tekrâr ey Emnî Olam dir iseñ tütî-i güyâsı Velinüñ	Gazel/5	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	

213.	49b	‘Aşık ‘Ömer	Hüsnüni gördükde oldum bende cânım Muştafâ Ol sebebden yok liyâkat tende cânım Muştafâ ‘Işkuñ ile eşk-i çeşmüm akmadadır şağ gibi Bâr/bir kez merhâmet kıl sen de cânım Muştafâ	Bu ‘Ömer medhüni eyler şerh ile ahsen şıfât Vaşf-ı hâlüm şerhi gönüm diñle [sen] ey ‘âlî zât Bağr u ber dil gam elinden hâşılı budur necât Gel iderseñ rü-be-rü bir canda cânım Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Aşık ‘Ömer <i>Dīvānı</i> , s. 510.
214.	49b-50a	Hayretî	Yiridür ra‘d feleklerde eger eyleye âh Kanı ol gül-bün-i gülzâr-ı leţâfet Memî Şâh	Hayretî ‘âkil iseñ dehr-i fenâdan güzer it Kanı ol gül-bün-i gülzâr-ı leţâfet Memî Şâh	Gazel /5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	<i>Hayretî Dīvānı</i> , s. 108-110. <i>Dīvān</i> ’da murabba.
215.	50a	Uşulî	Tâze begsın döstüm gel alma sen âhum benüm Hây efendüm sevdiğüm ‘ömrüm Memî Şâhum benüm	Ben Uşulîyem ki zâr u fûrkatê şalduñ beni Hây efendüm sevdiğüm ‘ömrüm Memî Şâhum benüm	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Uşulî Dīvānı</i> ’nda var. <i>Dīvān</i> ’da murabba.
216.	50a	Revânî	Yolına fedâ sevdicegüm baş ile cânım Ağ Muşlâğum begcigezüm şâh-ı cihânım	Görince revân kıldı Revânî dil ü cânı Ağ Muşlâğum begcigezüm şâh-ı cihânım	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün</i>	Bu şiir, <i>Revânî Dīvānı</i> ’nda yoktur.
217.	50a	Zelilî	Nür-ı dîdem dil-berüm ey ruğları âlüm benüm Hây ‘ömrüm hâşılı kıblem ‘Ömer Bâlüm benüm	Bu Zelilî bendesin her demde giryân eyledi Hây ‘ömrüm hâşılı kıblem ‘Ömer Bâlüm benüm	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
218.	50b	Çalığ	Ruğları enver lebi sükker boyı serv dalıdır Bir güzel seyr eyledüm ismi Muşarrem Bâlîdür	Didüm ey dil-ber kuluñ oldı Çalığ ne işlesün Bir güzel seyr eyledüm ismi Muşarrem Bâlîdür	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
219.	50b	İlâhî	Kemîne bende kim cânım Muşarrem Gönül tahtına sulţânım Muşarrem	İlâhî bendeñe raħm eyle luğt it Kerem kıl şâh-ı hübânım Muşarrem	Gazel/7	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün</i>	
220.	50b	Neşâti	Ey ruğları gül gönçe-dehen lebleri kandüm Derviş Çelebüm gönçe-lebüm şâhum efendüm	Gâyetde Neşâti kuluñuñ hâli diger-gün Derviş Çelebüm gönçe-lebüm şâhum efendüm	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün</i>	<i>Neşâti Dīvānı</i> , s. 125. <i>Dīvān</i> ’da murabba.
221.	51a	‘Aşık ‘Ömer	‘Aşık oldum sen perî-simâya cânım Muştafâ Mâ’ilem sen dil-ber-i ra’nâya cânım Muştafâ Gülşen-i vaşluñda zârüm artmadadır rüz [u] şeb Bülbülem sen gönçe-i zîbâya cânım Muştafâ	Gam midür bu ‘aşık-ı dil vaşl-ı maşşüda ire Gülşen-i bağ-ı kemâlün güllerin gâhî dire Çok zamândur çekdi arzüm <i>bir</i> şeftâlü vire Dimedün ‘Aşık ‘Ömer ednâya cânım Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Aşık ‘Ömer <i>Dīvānı</i> , s. 511.
222.	51a	Hayretî	Geldi ol dem dilüme bu mışra‘-ı garrâ Memî Ay efendüm â begüm â pâdişâhum [â] Memî	Hayretinün güş idüp feryâdını ey verd-i ter Ay efendüm â begüm a pâdişâhum [â] Memî	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Hayretî Dīvānı</i> , s. 119. <i>Dīvān</i> ’da murabba.
223.	51a-51b	Necâti	Kaçma benden cânuma cân ol benüm kardaşcıgum Gel meded derdüme dermân ol benüm kardaşcıgum	İstimâ‘ itme sözün luğt eyle her bed-güherün Çün Necâti kuluña cân ol benüm kardaşcıgum	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Necâti Dīvānı</i> ’nda yoktur.
224.	51b	Murâdî	Bir güzel sevdim yine nâmına dirler Muştafâ Gönçe-i nev-restedür bir hoşça dil-ber Muştafâ	Ey Murâdî hep güzeldür bu cihânda ne ki var Aħmed ü Maħmüd [u] Yahyâ daħı hem her Muştafâ	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Murâdî Dīvānı</i> ’nda yoktur.
225.	51b	Feyzî	‘Âlem içre serv-kaç bir gönçesin cânım ‘Alî Sâyeveş üftâdeyem mihr-i dirâşşânım ‘Alî	Sevdi Feyzî cân u dilden ey kerem kânı seni Emrüñe bil bağlayup kul oldı sulţânım ‘Alî	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	

226.	51b-52a	‘Âlî	Gönlüm aldı yine bir şüh-ı cihân Eyyübü'dür Dillerin târâc ider gönçe-dehân Eyyübü'dür	Her ne deñlü vaşf iderseñ ‘Âlîyâ ol mehveşi Meyli yok bir bi-bedel ol bi-emân Eyyübü'dür	Gazel/6	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
227.	52a	Mâhir	Cihâni yaqdı ruḥ-ı tâb-dâri ḳazzâzuñ Dil oldu maḫzar-ı cevr-i şerâri ḳazzâzuñ	Kemend-i zülfine dil-beste oldum ey Mâhir Perend imiş baña hep bir güzârı ḳazzâzuñ	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Fe'ilâtün</i> <i>Mefâ'ilün Fe'ilün</i>	
228.	52a	Nebâtî	‘Aqlımı aldı başumdan dil-beri derzîlerüñ Bir melek-sîmâlî ḫûri peykeri derzîlerüñ ‘Azm-i seyyâḫ eyleyüp çârşûsına ḳıldum nazâr Gül açılmış bülbül olmuş her yiri derzîlerüñ	Derzî dil-dârını gördüm naz ile işler iken Âdemün ‘aḫlı gider bülbül gibi söyler iken ḫûri ḡilmân olsa daḫı ‘aşîḫ olman dir iken Sende olduñ mı Nebâtî çâkeri derzîlerüñ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
229.	52a-52b	Ḥayretî	Ey gönçe gülüm serv-i revânüm Memî'Şâhum Gözde bebegüm tende revânüm Memî'Şâhum	Baḫ Ḥayretînüñ göñlini cevr ile kayırmaz Yâb yâb yine ey genc-i nihânüm Memî'Şâhum	Gazel/5	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü</i> <i>Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	Bu şiir, <i>Ḥayretî Divânî</i> nda yoktur.
230.	52b	Uşûlî	Yaşımı seyl-i revân itme benüm becgicezüm İşümi âh u fiḡân itme benüm becgicezüm	Gelür ol yâr firâḳıyla ḳomaz bizi dimiş Gel Uşûliyi yalan itme benüm becgicezüm	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	Uşûlî <i>Divânî</i> nda 84. şiir
231.	52b	Ḥayretî	Gel girme beni öldürüben ḳana begüm hey Cânâne yaraşmaz ki ḳıya cânâ begüm hey	Gâḫî hele bendeñdür ‘inâyet nazârın ḳıl Bu Ḥayretî-i vâlih ü ḫayrâna begüm hey	Gazel/5	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü</i> <i>Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	Ḥayretî <i>Divânî</i> , s. 430.
232.	52b-53a	‘İşretî	Ey göñül ḳişverinüñ taḫtına sulṫân Çelebi Gel esirge ḳuluñı başuñ için cân Çelebi	Dilerin ‘İşretî Ḥaḳdan büyüyüp ola civân İncü dişlice şeker sözllice oḡlan Çelebi	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
233.	53a	Ḥayretî	Şafḫa-i eflâke taḫrîr eyledi âhum benüm Âḫ şâhum dil-berüm rûḫüm ‘Alim şâhum benüm	Ḥayretî taḫrîr ḳılmış fâş idüp esrârını Âḫ şâhum dil-berüm rûḫüm ‘Alim şâhum benüm	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Ḥayretî Divânî</i> , s. 127-28. Bu şiir, <i>Divânî</i> da murabbadır.
234.	53a	Nücümî	Olalı cân u göñül ‘işḳuña maḫrem Çelebi Ġamuñ ile oluram ḳanda'sa ḫurrem Çelebi	Ġam-ı hicründe Nücümî inîle zâr u ḫazîn N'ola şâd itseñ anı luṫf ile bir dem Çelebi	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
235.	53a-53b	Ḥaḳîrî	Bu bendeñe olan zulmi işitdün mi benüm cânüm ‘Adâletlü güzel beḡsin keremler eyle sulṫânüm	Ḥaḳîrem luṫfuña geldüm ki senden ḡayrı kimsem yok ‘Adâletlü güzel beḡsin keremler eyle sulṫânüm	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i> <i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	
236.	53b	Vaşfî	Alalı göñlümi ol zülf-i semen-sây begüm Yıllar oldu çekerüm derd [ü] ḡamuñ ay begüm Eyleme şimdi beni illere rüsvây begüm Kerem it ḫây begüm becgicezüm ḫây begüm	Niçe bir ḡamzelerüñ baḡrumı derd ile dile Dileḡüñ cân ise vireyin anı da dile Raḫm ḳıl Vaşfî-i dil-ḫaste vü âşüfte-dile Kerem it ḫây begüm becgicezüm ḫây begüm	Murabba/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün</i> <i>Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Vaşfî Divânî</i> , 10. musammat. Bu şiir, <i>Divânî</i> da 8 benddir.
237.	53b-54a	Şıfâtî	Ey ‘aşîḳ[ın]uñ cânına cânânı ḳadıncıḳ Bu ḫastesinüñ derdine dermânı ḳadıncıḳ	Fürḳatle Şıfâtî ḳulnuñ var ḳatı za'fı Ḥasretle ‘aceb n'ola anuñ şanı ḳadıncıḳ	Gazel/6	<i>Mef'ülü Mefâ'ilü</i> <i>Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	
238.	54a	Ḥuldî	Bir semen-sîmâ güzel dil-ber gerekdür ḳahveci Yâ bir ehl-i ma'rifet server gerekdür ḳahveci	Ḥuldîyâ şîrin-kelâm ala başından ‘aḳl-ı ḫuş Mâ-ḫaşal bir lebleri sükker gerekdür ḳahveci	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i> <i>Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	

239.	54a	Ḳandī	Ezilür yüz bulıcaḳ la‘l-i leb-i yāre şeker Anuñ iḳün çekilür ḳanda ise dāra şeker	Aşılup ḳarşısına yāre ezilmezdi eger Ḳandīyā dōne dōne girmese bāzāra şeker	Gazel/5	<i>Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün</i>	
240.	54a-54b	Ḥilmī	Virdi nāz ile gelüp meclise ‘unvān ḳahve Muntazırlar idi teşrifüne yārān ḳahve	 ey ḡoñçe-dehen Ḥilmīye zemzemle de şun Kerem it la‘l-i lebünle iki fincān ḳahve	Gazel/9	<i>Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün</i>	
241.	54b-55a	Mahlassız	Melāmet eylemek bir ān Bunuñ ḥaḳḳında vardur ān Gel inşāf eyle ey ihvān Bu ḳahve ḳatı nāzıkdür	İşitdün benden ey cānān Ki vardur ḥalline bürhān İçerler zümre-i ‘irfān Bu ḳahve ḳatı nāzıkdür	Murabba/7	<i>Mefā‘ilün Mefā‘ilün</i>	
242.	55a	Ma‘nevī	Bir Ḥabeş maḥbūbidür ḡüyā şafāsı ibrigün Ehl-i keyfe cān baḡışlar ḳaynaması ibrigün	Ma‘nevī aşlā zügürtlük semtine meyl itme kim Müflis-i medyūn olana çoḳ cefāsı ibrigün	Gazel/8	<i>Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün</i>	
243.	55a-55b	Vālihī	Seyre gele diyü seni ḡülzāra çiçekler Eyler ḡöz açup her yaña nezzāre çiçekler	Uçurdu şabā Vālihīyā ḡülşen içinden Taḳıldı diyü sünbül-i dil-dāra çiçekler	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Mefā‘ilü Mefā‘ilü Fe‘ülün</i>	
244.	55b	Mācid	Donatı ser-te-ser ḡülzārı sünbül Gel ey ḡoñçe-dehānum vaḳt-i ḡüldür Fiḡān [u] āha āheng itdi bülbul Gel ey ḡoñçe-dehānum vaḳt-i ḡüldür	Hevā-yı ‘ışḳ ile ey ḳadd-i dil-cū Aḳup her cānibe mānende-i cū Dil-i Mācid seni eyler tekāpū Gel ey ḡoñçe-dehānum vaḳt-i ḡüldür	Murabba/4	<i>Mefā‘ilün Mefā‘ilün Fe‘ülün</i>	
245.	55b-56a	Vaḫyī	ḡülşene zīb-dih olduḳda dilā sünbül ü ḡül Oldı ezhāra ‘aceb ‘işve-nümā sünbül ü ḡül	Vaşf-ı ruşsār u ḥaṭuñ ideli Vaḫyī mu‘tād Pür ider ḡülşen-i ṭab‘ın şānemā sünbül ü ḡül	Gazel/9	<i>Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün</i>	<i>Vaḫyī Divānı</i> , s. 85-86. Bu şiir, <i>Divān</i> ’da 10 beyittir.
246.	56a	Mu‘idī	Zinet-i ḡülzār-ı şahrā ḡül midür bülbul midür Eyleyen ḡönlümü yağma ḡül midür bülbul midür	Ey Mu‘idī söylenen dil-ber mi dilde sen misin İllere şimdi temāşā ḡül midür bülbul midür	Gazel/5	<i>Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün</i>	<i>Mu‘idī Divānı</i> , s. 140.
247.	56a	Mestī	Ḥaṭuñdan irdi verd-i zī-şanı benefşeżār Ḥoş büy ḳıldı ‘ālem-i cānı benefşeżār	Zībā cemāli üzre ki ḥaṭ bine Mestiyā Bir bōstān olur iki yanı benefşeżār	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Fā‘ilātü Mefā‘ilü Fā‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Mestī Divānı</i> ’nda yoktur.
248.	56b	Fevrī	Ḥazret-i şāh-ı cihān kim virdi yüz ān altun ² Söylenür na‘l-i semendine hezārān altun	Fevrīyā ḳıldı çün ikrām şehen-şāh saña Eyledi bendesine bir avuç ihsān altun	Gazel/5	<i>Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün</i>	
249.	56b	Laṭifī	Baḡruña baş yūri yürek yağıdur Ḳüt-ı ḳalb [ü] ḳüt-ı cān aḳçe	Aḳçesi olmayan ḡinā bulmaz Geydürür kelbe perniyān aḳçe	Gazel/7	<i>Fe‘ilātün Mefā‘ilün Fe‘ilün</i>	
250.	56b-57a	Lisānī	Kendine dost bulamaz dünyāda insān aḳçesüz Aşınalık cylemez ādeme yārān aḳçesüz	Ey Lisānī kimseye dimem şudur ḥālüm benüm Her ne istersen virür ol Rabb-i sübhān aḳçesüz	Gazel/5	<i>Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilātün Fā‘ilün</i>	

² Vezin tutarsız.

251.	57a	Sırrî	Fakr âteşine yakdı dil ü cânı zügürtlük Aldurdi elimden yine cânânı zügürtlük	Altun ise yok deyn ise çok hâşılı Sırrî Seyr itdüre gibi baña zindânı zügürtlük	Gazel/5	<i>Meḫ'ülü Meḫ'îlü Meḫ'îlü Fe'ülün</i>	Bu şiir, <i>Üsküdarlı Sırrî Divânı</i> 'nda yoktur.
252.	57a	Vehbî	Süz-ı 'ışk ile ider didelerin ter hammâm Gör ki 'aynıyla dil-i 'aşıkâ beñzer hammâm	Germ olup yâr ile çok işler ider ey Vehbî Bu 'amellerle cehennemlige beñzer hammâm	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Seyyid Vehbî Divânı</i> , s. 611-12.
253.	57a	Emnî	Ey benüm cânum efendüm dil-bere ândur pilav Tolma yahni ile şorba cânuma cândur pilav	Halka-i çini şabunı fındıkiyye Emniyâ Kalye borani kavurma gözleme hândur pilav	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
254.	57b	Yahyâ	Şalınsun 'ıyd irişdi yine hübânı Sitanbuluñ Yine ârâste olsun Karamanı Sitanbuluñ	Bu şi' rûn haq budur Yahyâ ki gâyet bî-nazîr oldı Pesend eyler ise ehl-i 'irfânı Sitanbuluñ	Gazel/5	<i>Meḫ'îlün Meḫ'îlün Meḫ'îlün Meḫ'îlün</i>	<i>Şeyhülislam Yahyâ Divânı</i> , s. 220.
255.	57b	Hîṭâbî	Gözün cân aldı gamzeñ dil nedür aşlı bu yağmanuñ Selîm şâhuñ zamânında olur mı alan alanuñ	Hîṭâbî hâli olurdı perişân ehl-i 'irfânı Mey [ü] maḫbûbı olmasa Sitanbul u Gâlaṭanuñ	Gazel/5	<i>Meḫ'îlün Meḫ'îlün Meḫ'îlün Meḫ'îlün</i>	
256.	57b	Şu'ürî	Cân nişân olalı tîr-i gamzeñüñ peykânına Ey kemân-ebürü bu sinem döndi Oğ Meydânına	Hâlini yanup yakılmazdı Şu'ürî saña ger Âteş-i fûrkat anuñ kâr itmeyeydi cânına	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
257.	57b-58a	Mâhir	Ğurûr-ı hüsn ile çeşm-i celâli kumrınıñ Cihânı eyledi bende cemâli kumrınıñ	Şarâb-ı vaşluña tâlib olanlar ey Mâhir Mişâl-i cür' a olur pâ-mâli kumrınıñ	Gazel/5	<i>Meḫ'îlün Fe'ilâtün Meḫ'îlün Fe'ilün</i>	
258.	58a	Nesîb	N'ola maḫbûl-i cihân olsa zebân-ı tûṭî Lezzet-i kand-i lebün oldı duḫân-ı tûṭî	Kâni'-i dâne-i haq şâd olur elbette Nesîb Sebz[i] ḫurrem güzer itmekte zebân-ı tûṭî	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
259.	58a	Ḥayâlî	'Aşıkâne gönülünü aqıtmasaydı yâre şu Olmaz idi vâd-i 'ışka düşüp âvâre şu	Vaşf-ı hüsnüñ yazmada hayret Ḥayâlîyi alup Tura tura indi hâmem ayağına kara şu	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Ḥayâlî Divânı</i> , s. 338.
260.	58a-58b	Vahîd	Mâye-i feyz-i cünündür cüy-bâr-ı kühsâr Bir dimâğ âşüftedür bād-ı bahâr-ı kühsâr	Did-e-bân itmiş Vahîd ezharı şâh-ı gül meger Nergis-i şehlä ile tölmiş kenâr-ı kühsâr	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
261.	58b	Cevrî	Esüp nesîm-i şafâ-baḫş-ı dil-güşâ-yı bahâr Şiküfte itdi dil-i gönçe-i hevâ-yı bahâr	Açıldı gül demidür bülbül-i dil-i Cevrî Olursa hem-nefes-i murğ-ı hoş nevâ-yı bahâr	Gazel/5	<i>Meḫ'îlün Fe'ilâtün Meḫ'îlün Fe'ilün</i>	<i>Cevrî Divânı</i> , s. 192-93.
262.	58b	Meylî	Ne zulm-i hîle vü reng ide böstâna ḫazân Ḥızâne cem'ine çıkdı şeh-i cihâna ḫazân	Yine çün köhne bahâr irdi esüp bād-ı vezân ³ Ki Meylî gibi turma gelür cânâ ḫazân ⁴	Gazel/5	<i>Meḫ'îlün Fe'ilâtün Meḫ'îlün Fe'ilün</i>	
263.	58b-59a	Mahlassız	Ben 'aşıkımı eyledi üftâde kanarya Başlatdı gönül murğımı feryâda kanarya Ol hüsne ğurûr eyleyüben germe kanadın Başlatdı gönül murğımı feryâda kanarya	Sükker gibi güftârüña bülbül daḫî mâ'il Cânâ yoluña ölmege olmaz mı ya kâ'il Âşüftelerüñ olmaya mı luṭfuña nâ'il Başlatdı gönül murğımı feryâda kanarya	Murabba/3	<i>Meḫ'ülü Meḫ'îlü Meḫ'îlü Fe'ülün</i>	
264.	59a	Râġıb	Şu'le-i daġumla lâl itdüm zebân-ı bülbülü Âteşe virdüm cemende düdmân-ı bülbülü	Bülbül-i gül kulkul-ı minâ vü câm-ı mül yiter Çekme Râġıb nâz-ı gülle imtinân-ı bülbülü	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Râġıb Paşa Divânı</i> , s. 357. Bu şiir, <i>Divân</i> 'da 6

³ Vezin tutarsız.⁴ Vezin tutarsız.

							beyittir.
265.	59a	Revânî	Mercân lebüñle çünküm ider iftîhâr la'l Altuna ğarķ olursa n'ola ey nigâr la'l	Gördi Revânî'leberi vaşfını dil-berün Baş ğodı pây-ı nazmuma bî-ihtiyâr la'l	Gazel/5	<i>Me'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün</i>	<i>Revânî Dîvânî</i> , s. 309. Bu şiiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.
266.	59a-59b	Vahyî	Hırz-ı cân genc-i nihân reşk-i cihândur kapluca Dâ'imâ manzûr-ı ebnâ-yı zamândur kapluca	Vahyî'î mu'ciz beyâna kendüyi vaşf itdürür Güyyâ bir nev-civân-ı dil-sitândur kapluca	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Vahyî Dîvânî</i> , s. 213.
267.	59b	Meşrebî	Toğada şehr-i mu'azzam dise itme 'aceb Hüblikda ola mânendi meger şehr-i Haleb	Şühür Meşrebî'â şahid-i nazmum güyâ 'Arz ider hüsnini bir dil-ber-i pâkîze-neseb	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
268.	59b	'İşretî	Yüzün Rümilidür haţ-ı siyâhuñ Ğaraboğdandur Cebünün Ağşehir zülf-i siyeh-püşuñ Ğaramandur	Hörsan 'İşretî hüsnî Mışır zülfü çü Şâm anuñ Ruğı Bağdâd çeşmi 'Ayntâb hem dıraşândur	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	
269.	59b-60a	Firâķî	Göğüs bağır açık kollar şakalı yâr gömlekcik Çemende şâh-ı gül gibi güler oynar gömlekcik	Firâķî tañ degül çâk-i giribân itse hasretten Şebi her gice bağrına başar ağyâr gömlekcik	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	
270.	60a	Mahlassız	Görmek için rüyını dildârımuñ çekdüm emek Böyle lâyıķ mı şitâb ile gelüpde görmemek Hâlümü 'arz itmege küyına vardum çın şeher Didiler ol mâh-ı tâbân gitdi Sa' d-âbâda dek	Bu gice şubĥa yitişdüdüñ şebüm efgân ile Cüz'ice didâr görüsmek istedüm cânân ile 'Âķibet aldum peyâmuñ bir iki yârân ile Didiler ol mâh-ı tâbân gitdi Sa' d-âbâda dek	Murabba/3	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
271.	60a	Mahlassız	'Aşık oldum Mışır ilinde n'olısar hâlüm benüm Giderek Mecnûna döne kim [bu] emşâlüm benüm Yağdı ğandîlin sipihrüñ ey gülüm balum benüm Bir Meĥemmed bir Süleymân bir 'Alî Şâhum benüm	Her şeher dükkâna varuben aşarlar ây'ne Ya'nî yüzler mi sürerler ây'meler rüyına Üçide hoş beñzemişdür âl-i 'Osmân şoyına Bir Meĥemmed bir Süleymân bir 'Alî Şâhum benüm	Murabba/3	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
272.	60b	'Abdî	O cism-i nâzik-i nermîni penbe şanma tendür ten Ğabâ-püş-ı şemîm-i nâfe-i müşg-i Hötendür ten	Yazarken vaşf-ı hüsnün 'Abdî hâmem ditreyüp dirdir Benüm teb lerze olmam ehl-i 'işķa 'ibretendür ten	Gazel/4	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Subhî-zâde 'Abdî</i> ve <i>Himmat-zâde 'Abdî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
273.	60b	Remzî	'İyd irişdi seyre çıkdı meh-liķâ-yı Üsküdar Cennet oldu hür [u] ğilmân ile cây-ı Üsküdar	Rüz-ı 'ıyd ile bahârî tâzeler ğam def' ider Remzî'â şî' r-i terün şîrîn-edâ-yı Üsküdar	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiiir, <i>Remzî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
274.	60b	Rahmî	Giryeden reh-güzer-i yâri raķib itmiş yaş Bende izhâr ideyüm hün-ı sirişkümmiş yaş	Ağlamış sızlamış ol şüĥa raķib ey Rahmî Bende izhâr ideyüm hün-ı sirişkümmiş yaş	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	Bu şiiir, <i>Bursalı Rahmî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
275.	60b-61a	Rahmî	Kevn-i yâri görüp ağyâr bütün itmiş yaş Ğuruyacağın o dem Raĥm'de şormamış yaş	Ağlayup zırlayup itler gibi gözyaş döküp Derd-mend Raĥmî'o câya yüzünü sürmüş yaş	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	Bu şiiir, <i>Bursalı Rahmî Dîvânî</i> 'nda yoktur.
276.	61a	Vehbî	Cân bağışlar âdeme âb [u] hevâ-yı Üsküdar Nefĥa-i 'İsâ mıdur bād-ı şabâ-yı Üsküdar	Var ise 'aķluñ saña benden naşihat Vehbî'â 'Âlem eyle geçmedin vaķt-i şafâ-yı Üsküdar	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Sünbül-zâde Vehbî</i> ve <i>Seyyid Vehbî Dîvânî</i> 'nda yoktur.

277.	61a	Nedîm	‘İyd gelsün bâ‘ iş-i şevk-i cedîd olsun da gör Seyr-i Sa‘ d-âbâdı sen bir kerre ‘İyd olsun da gör	Serv-i nâzum gel Nedîm-i zâr gezdürsün seni Seyr-i Sa‘ d-âbâd sen bir kerre ‘İyd olsun da gör	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Nedîm Divânı</i> , s. 229. <i>Bu şiir, Divân’da murabba’dır.</i>
278.	61a-61b	Mahlassız	‘Tulû‘ itdi sa‘âdet birle ol mâh Ki gâzîler gazâya feth ide râh İlâhuñ ‘avni olsun aña hem-râh Sezâdur şehliğa Sultân Selîm Şâh	Kızılbaş uyan gürz ile zârıbı Varup itmeye mi kâfirle hârbi Ümîdüm bu tuta şarğ ile ğarbí Sezâdur şehliğa Sultân Selîm Şâh	Murabba/4	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün</i>	
279.	61b	Muhyî	Ehl-i İslâmuñ gazâ için düşelden kûr‘ ası Üngürüsün her zamânda çâk olaldan ruğ‘ ası Ğuşşa vü ğamla kıraluñ zehr olaldan cür‘ ası Mesken-i cem‘-i ğuzât oldı Semender Qal‘ ası	Rihlet idüp gideninün rahmeti arta müdâm Bâkî mevcüd olanımı eyleye Rabbü‘l-enâm Muhyîmün dilden du‘âsı bu durur her şubh u şâm Mesken-i cem‘-i ğuzât oldı Semender Qal‘ ası	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Muhyî Divânı’nda</i> yoktur.
280.	61b-62a	Firâkî	‘Asker-i İslâm irişüp aldı râhin meskûk Cümle dibden yoldılar bir bir cenâhin meskûk Yüz çevirdi anlara yâr olmadı Lât u Menât Çaldı başından yire devlet külâhin meskûk	Ey Firâkî el-amân dir yalvarup ibrâm ile Anca düşmen çekdi başın hırkaya bu nâm ile Yañılıp mâbeyn olursa bir dahı İslâm ile Pâdişahum aluruz ol tahtğahın meskûk	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
281.	62a-62b	Nef‘î ‘Ömer Efendi	Ol kadar bir şitâbdur peyküm Şanki berğ-i şehâbdur peyküm	Bundan a‘lâ olursa ger ta‘rif Tiğ-i hicve kırâbdur peyküm	Kaside/20	<i>Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Sihâm-ı Kazâ’da</i> kayıtlıdır (s. 67-69).
282.	62b-63a	Şabiğ ‘Alî	Söylerken ol şikeste zebânüm çıtır pıtır Eyler reg-i şetâret-i cânüm çıtır pıtır	Ser-şafha-i ma‘ânîye şebt eyler ey Şabiğ Naẓm-ı bedî‘-i kilik-i beyânüm çıtır pıtır	Gazel/9	<i>Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün</i>	<i>Şabiğ Divânı</i> , s. 544.
283.	63a	Refîkî	Beni fûrkat odına gel yağa yağa yağa yağa Hicrûñ ile neye döndüm bağa bağa bağa bağa	Çün Refîkiye naşib olmadı ‘âlemde vişâl Ey gözüm nûri dem-â-dem ağa ağa ağa ağa	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	
284.	63a	Fedâyî	Be be beni ya ya yağa ya ya Yağyâ Çelebi Ra rakîbe ba ba bakma ya ya Yağyâ Çelebi	Ku ku kuluñ fe Fedâyîyi kemer kıl biline Şa şa şağın ka ka kaçma ya ya Yağyâ Çelebi	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Fedâyî Divânı’nda</i> yoktur.
285.	63a-63b	Nağîfî	N’ola memdûh-ı cihân olsa şafası Halebün Mu‘tedil rûh-fezâ âb u hevâsı Halebün	İstemez çıkmagı kim görse Nağîfî andan Bî‘aded küşe-i Firdevs-nümâsı Halebün	Gazel/6	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Nağîfî Divânı’nda</i> yoktur.
286.	63b	‘Aşık ‘Ömer	Yine tahtına cülüs eyledi şâh-ı Ramazân Geydi başına zer-endâzi külâh-ı Ramazân Hî‘ân-ı bî-ğaddine müstağrak olup bay u gedâ Ne kerem kânı suhen olur o mâh-ı Ramazân	Bu fenâ kaydını geç sâlik-i râh-ı kıdem ol Lâ-mekân iline hüküm it melik-i muhteşem ol Şeb-i kudretde ‘Ömer kâ‘im [ü] şâbit kadem ol Kurb-ı ‘İyda irişür menzili râh-ı Ramazân	Murabba/6	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	<i>‘Aşık ‘Ömer Divânı</i> , s. 405.
287.	64a	Nürî Üsküdarî Mehemmed Efendi	Cihânda gevher-i tâ‘ât-ı Hâkkuñ kâmidur câmi‘ Bu bezm-i dil-fürüzüñ şem‘-i nûr-efşânıdır câmi‘	Mağal-i mağfiredür menba‘-ı enhâr-ı rahmetdür Şükûh-ı chl-i îmanuñ hayât [u] câmidur câmi‘	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	<i>Nürî İbrahim, Hanyalı Nürî, Priştineli Nürî, Halil Nürî Divânı’nda</i> yoktur.

288.	64a	Vahyî	Meyl iderler dâ'imâ hûbân Kâğıdhâneye N'ola 'uşşâk olsalar püyân Kâğıdhâneye	Leb be-yâd-ı la'î bâzû bâ-miyân-ı fikr-i dost Vahyîyâ 'azm it gâzel-güyân Kâğıdhâneye	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Vahyî Dîvânı</i> , s. 223.
289.	64a-64b	Nürî Meħemmed Efendî	Cism-i hûbâna Hümâveş bâl-i cevlandıur biniş Vaqt-i gül-geşt-i çemen hem-râh-ı cânândur biniş	Çarh-ı atlas reşk ider Nürî bu 'âlî-hil' ata Saña ol şâh-ı kerîmü's-şândan ihsândur biniş	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Nürî İbrahim, Hanyalı Nürî, Priştineli Nürî, Halil Nürî Dîvânı'</i> nda yoktur.
290.	64b	'Osmân Çelebi	Bir şehen-şâh-ı mu'azzam luţf u Rahmândur güneş Nür-ı beyzâ idi şekli cevherândur güneş Meclis-i cism-i nebâta bir 'aceb cândur güneş Şark [u] garba hüküm ider kim gör ne sultândur güneş	İstemez an-hizmetin cehli dilâ bu müşkilât Lâ-cerem her ehl-i dile fethidür âsân şıfât Emr-i Hâk ile kamu eşyâyadur feyz-i hayât Dir ki 'Osmân 'aql irmez sırr-ı Sübhândur güneş	Murabba/4	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
291.	64b-65a	Necâtî	Ol perîler mecma'ı ser-çeşme-i cân kapluca Cennete dönmüş dürür el-kıssa yârân kapluca	Ey ki vaşl-ı cân ile şâd it Necâtî bendeñi Dağı müşkiller senün katuñda âsân kapluca	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	<i>Necâtî Dîvânı</i> , s. 434-35. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 11 beyittir.
292.	65a	Mâ'ilî	Seyre çıkmış gördüm aldı 'aıklımı bir Ma'ilî Ağlamağdan iki didem oldu güyâ Mâ'ilî	Çok şükürler mübtelâdan luţfını itmez dirîğ Şimdi oldum hasreti bir nazenünün Mâ'ilî	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
293.	65a	Refî'	Âh gördüm egnine geymiş o fettân gülgüli Ağdı eşk-i hün-feşânım tâ-be-dâmân gülgüli	Gül açıl 'azm-i gülistân it Refî'-i zâr ile Hâz-ı çeşm itsün şehâ hûbân-ı devrân gülgüli	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Refî'-i Amidî Dîvânı'</i> nda yoktur.
294.	65a-65b	Şemsî	Ey Yûsuf-ı Ken'ânım yolına fedâ cânım 'Alemleri sultânım seyr eyle çü Ken'ânım	Gör Şemsî-i giryânı vir[ür] yoluña cânı Tek böyle gülistânı seyr eyle çü Ken'ânım	Gazel/5	<i>Me' ulü Mefâ'ilün Me' ulü Mefâ'ilün</i>	<i>Şemsî Dîvânı</i> , s. 459. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da Süleymânım redifli ve 6 beyittir.
295.	65b	Mahlassız	Tiryâkilerün habbe-i âfyönünü gördüm Berrâşlaruñ güy-ı giribânına beñzer	Hem-şehrilerün keşreti ol mertebedür kim Nâbinün evi şimdi kaçır hânına beñzer	Gazel/7	<i>Me' ulü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe' ulün</i>	Bu şiir, <i>Nâbî Dîvânı'</i> nda yoktur.
296.	65b	Muhyî	Kaşdı gönül bu ki bu dem 'azm ide cây-ı Hâsana Niçe ola hâlüm eger ide recâ-yı Hâsana	Muhyî müdâm ister iseñ kalbün ola hürrem ü şâd Sa'y-ı belîğ it iresin mihr ü vefâ-yı Hâsana	Gazel/5	<i>Müste' ilün Müste' ilün Müste' ilün Müste' ilün</i>	Bu şiir, <i>Muhyî Dîvânı'</i> nda yoktur.
297.	66a	Şikârî	Ezber eyler lâle-ruhlar vaşfını her-bâr cönk Tâze 'aşıkdur ki koyar koyunına eş'âr cönk	Ey Şikârî kim derünüm râzını çünki bizüm Germ olup ol şevke başdan başa olur var cönk	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
298.	66a	Bâkî	İderken tîr-i müjgânun gibi hükmin revân hançer Görüp şemşîr-i gamzeñ kendüden geçdi hemân hançer	Tazarru' demleri geldi Cenâb-ı Hâkka ey Bâkî İdüp Feth âyetin ezber dilin kılsun revân hançer	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Bâkî Dîvânı</i> , s. 144-45. Bu şiir, <i>Dîvân'</i> da 7 beyittir.

299.	66a	Hayretî	Niçe iller günler açmış bir dil-âverdür kılıç Lîk sultânuma her yüzden müsahhârdur kılıç	Her ne denlü ferbih ise bozdoğanın yeg dürür Hayretî gibi yarar dur gerçi lâgardur kılıç	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Hayretî Divânı</i> , s. 32-33. <i>Divân'</i> da kaside ve 37 beyittir.
300.	66b	Mahlassız	Türke fırsat vırme Yâ Rabb nâ'il-i nân olmasun Tâ-be-key çeksün sitem bir lahza hândân olmasun Hâtır her-bâr yıkılsun gönli şādân olmasun Hâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun Türke lâyıķ biñ topuzdur yiri noķşân olmasun	İltifât itseñ götürmez Türk ne bilür eylügi Kelbe dîbâ çul geyirseñ yine koymaz seglügi Korķdı şanur eyleseñ teslîm eline beglügi Hâşılı insân olanlar Türke mihmân olmasun Türke lâyıķ biñ topuzdur yiri noķşân olmasun	Muhammes/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
301.	66b	Sürürî	Gözün devrinde âhumdan tutar her bir mekân âteş K'olur ihrâķı Mirrîhûñ kesilmez her zamân âteş	Nigârâ süz-ı ' işkuñdur Sürürîñün döken yaşın Ki eşķ-i şem' adur bâ' iş içindeki yanan âteş	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Gelibolulu Sürürî Divânı</i> , s. 426.
302.	67a	Şâbir	Bu bezm-i sine süzün sāgar-ı minâsı âteşdür Neşât-ı feyz-i âteş sâķ-ı şahbâsı âteşdür	Yanarsın bir gün elbet sen de nâr-ı iştiyâķında Hâzer Şâbir o hünî âfetüñ sevdâsı âteşdür	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Şâbir Parsa Divân'</i> nda yoktur.
303.	67a	Sihrî	Gel gel varalum eyleyelüm seyr ü temâşâ Gel ey ruķı zîbâ ķadı bâlâ gözi şehlâ	Unutma bu Sihrî severin Allâhu severseñ ⁵ Gel ey ruķı zîbâ ķadı bâlâ gözi şehlâ	Gazel/5	<i>Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün</i>	
304.	67a	Hâtemî	Ķarârum aldı o çeşm ü râ kaç o bâlâ Biri siyâh biri fitne vü biri belâ	Fiğân u nâle vü sevdâya Hâtemî şabr it Biri belâ vü biri miñnet ü biri ğavğâ	Gazel/5	<i>Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün</i>	
305.	67b	Ķoğancı	Zümre-i eşrâfdan her şeb gizek eksük degül Birbirin her gün ziyâfet eylemek eksük degül Gerçi kim şöhetde bir dün eksük degül Hâşılı ehl-i dile cevri-i felek eksük degül Ķanda gitsek bir dede bir dünbelek eksük degül	Tutdı dünyâyı Ķoğancıñun kemâl-i şöhetî Şimdi oldur ehl-i dünyâñun medâr-ı devleti Ol ķadar oldu müridân muħibbün keşreti Her biri bir hâneye virmekde dâ'im şıķletî Ķanda gitsek bir dede bir dünbelek eksük degül	Muhammes/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Başlık: müseddes.
306.	67b-68a	Nâ'il	Dâğ-ı Ķasret serv-i nâzum bir iki üç dört beş ŞerĶa-dârum ' işve-bâzum bir iki üç dört beş	Nîm-nigâh ' âtfetdür maķşadum Nâ'il benüm Ķâķ-i pâya yok niyâzum bir iki üç dört beş	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
307.	68a	Bedelî	Mâ'ilem gül yüzünün naķşına şâhum ezeli Ezeli sevdi seni sevmedi ğayrı güzeli	Bedelî var ķamu yârâna selâm it bizden Böyle rindâne disünler diyicek bir ğazeli	Gazel/6	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
308.	68a	Râzî	Ol meh-i tal' atı bu dil daķı sevdi seveli Seveli bi'llâh cânım sevmedi bir güzeli	Güzeli sevdi gönül itdi hemân cânı fedâ Olmışam Râzî gibi ben daķı Ķaysun Bedelî	Gazel/7	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
309.	68a-68b	Şehrî	Râst geldi baña ol şüh-ı cihân şöyl'itdi Elin öpmek diledüm döndi hemân şöyl'itdi	Şehrîyi gördüm ider dün gice yârine niyâz Didi bu söz burada ķalsun döndi hemân şöyl'itdi ⁶	Gazel/5	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	<i>Şehrî Divânı</i> , s. 129.

⁵ Vezin tutarsız.⁶ Vezin tutarsız.

310.	68b	Cinānī	Ey gül-i ra' nā gönçe-i hāmra hüsniyle yek-tā dil-ber-i zibā Serv-i semen-sā kâmet-i bālā zülf-i şebāsā yâr-i dil-ârâ	Naqd-i revânı ya' ni ki cânı virdi Cinānī gördi civânı Ûtsa figâmı n'ola cihânı itdi çün anı vâlih ü şeydâ	Gazel/5	<i>Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün Müstef' ilâtün</i>	
311.	68b-69a	Ûatmî	Var mı cânâ şimdi hâlâ saña hem-tâ meh-liķâ Şimdi hâlâ bende sevdâ gel baña eyle vefâ	Eyle ikrâm şubh u şâm olsun tamâm Ûatmî kelâm Kıl kıyâm serv-i hırâm Ûatmî kelâm kıldıñ edâ	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Ûatmî Divânı'</i> nda yoktur.
312.	69a	Celîlî	İşit cânâ gözümden tâ olupdur tâ neler peydâ Ĝamuñ hâlâ çün itdi yâ cigerde yâ reler peydâ	Celîlâ bir katı nâdir gibi şâ' ir olup mâhir 'Ömür âhîr olur âhîr kılınca bir eşer peydâ	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Celîlî Divânı'</i> nda yoktur.
313.	69a-69b	Nâbî	O mâh-rüy-ı dehen süza zıbdür lüle Vişâle vâsîtadur hem raķıbdür lüle	Başında âteş-i süzân duĝanı çarĝa revân Yine şikâyete gelmez edîbdür lüle	Gazel/7	<i>Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün</i>	<i>Nâbî Divânı'</i> , s. 1004-05. Bu şiir, <i>Divân'</i> da 13 beyittir.
314.	69b	Feyzî	Ûaleb-i kâma efendüm tevbe Şöhret [ü] nâma efendüm tevbe	Feyzîyâ mahv olup istiĝrâcuñ Kavl-i aĝkâma efendüm tevbe	Gazel/5	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
315.	69b	Ĝayretî	Görem mi gün yüzüñ eyâ efendi Ölem mi ĝasret ile yâ efendi	Ĝara yazulı dervîş Ĝayretîñüñ Nedür başında bu sevdâ efendi	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ulün</i>	<i>Ĝayretî Divânı'</i> , s. 432-33. Bu şiir, <i>Divân'</i> da 7 beyittir.
316.	70a	Râşid	Her ĝaĝ-ne-şinâs âdem ile ülfete tevbe Her serd tabî' at ile ünsiyete tevbe	Zillet yoĝ imiş ĝalka mezellet gibi Râşid El-kışşa müdârâ didiĝüñ şan' ata tevbe	Gazel/5	<i>Mef' ulü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ulün</i>	<i>Vakanüvis Râşid Divânı'</i> , s. 364.
317.	70a	Nücümî	Söze çün eyledi bünyâd-ı ĝâfız Ma' ânî mülkin itdi yâd-ı ĝâfız	Ne ĝam şâkird idinürse kemâli Nücümî oldı çün üstâd-ı ĝâfız	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ulün</i>	
318.	70a	Nihâlî	Kıldı ser-gerdân beni bir sim-sâ' id sim-keş Kim irişür iki çarĝ olsa aña ay u güneş	Ey Nihâlî ĝice gündüz rüz [u] şeb şubh u mesâ İtdi nâlân 'âşîĝ-ı zârî o simin sim-keş	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
319.	70b	Necmî	Yine bir dil-rübâ kaşşabuñ oldum kulı ĝurbânı Tenümi şerĝa şerĝa itseler terk itmezem anı	N'ola bî-çâre Necmîde umarsa orta pehlûdan Begüm cömerd ruh' için aña sen eyle iĝsânı	Gazel/5	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Necmî Divânı'</i> nda yoktur.
320.	70b	Nihâlî	Dil ki bir kaşşabuñ oldı küşte-i pür-yâresi Zülfî çengâlında ĝaldı aşılı her pâresi	Ey Nihâlî eyle kaşşâb dil-berini vaşf ile Gül gibi nâzük olupdur yoĝ durur bir ĝâresi	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
321.	70b	Selîm	Bâd u bülbül tûĝ'vü fevvâre vü gül-naĝl-i ter 'İşkuñ ile inler aĝlar söyler oynar hem güler	Nây u mest ile Selîm raķķaş u şem' -i dil-berân 'İşkuñ ile inler aĝlar söyler oynar hem güler	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
322.	71a	Nihâlî	Bir börekçi dil-berüñ vaşfında dil merdânedür Kim gönüller yapmada dâ'im işi rindânedür	Rîş-ĝand ile piyâza çekdüĝüne ey perî Bu Nihâlî ger inanursa 'aceb divânedür	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
323.	71a	Keskîñ	Girince meclise zârif çıkar meydâna enfiyye Çekildükçe şafâlar baĝş ider 'irfâna enfiyye	Nevâzil derdinüñ def' olması çün süy-ı Keskîñden Cevâhirden kuĝu içre gider cânâna enfiyye	Gazel/4	<i>Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün</i>	

324.	71a	Nihâlî	Boza-hâne açaldan ol dildâr Çaldı der-beste hâne-i hammâr	Bâri ol dil-berün hamîr kârı Olabilsek Nihâlî'âhir-i kâr	Gazel/5	<i>Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün</i>	
325.	71b	Livâyî	Felekde görmedüm mişlin bu iki şehri-ğarrânun Nazîri yoç durur hergiz Sitanbul u Ğalağanun	Çapusunda küll olmaç şehriyâr olmaçdan evlâdur Livâyî şeh Süleymân-ı zamân sultân Süleymânun	Gazel/7	<i>Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün</i>	<i>Livâyî Divânı</i> , s. 344-45.
326.	71b	Nihâlî	Eşkümü gördi dâne-i çeşmümde dâne var Aş [v]irür oldı çanuma ol aşpuz nigâr	Gel ey Nihâlî aşcı nigârı idüp medih Kim kıyma kıyma tahta-i lahm oldı şahmvâr	Gazel/5	<i>Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün</i>	
327.	71b-72a	Şevkî	Ruğların kim bağ-ı hüsn içre senün elma şatar Nâr-ı gayretle yanup 'âşıklarun ayva şatar	Ehl-i dildür diyü Şevkîyi mezâd itdi felek Bâgbândur güyiyâ bir bülbül-i güyâ şatar	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Edirneli Şevkî Divânı</i> 'nda yoktur.
328.	72a	Nihâlî	Bir güzel şerbetçiye cân ile oldum müşteri Kim kesâd itdi lebi cüllâbı şehd ü sükkeri	Ey Nihâlî medh idüp şerbetçi gibi dil-beri Çün 'asel bal şehd ile sükker şunar hem lebleri	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
329.	72a	Tecellî	Âfitâb-ı cihândur nergis Pertev-i âsumândur nergis	Ey Tecellî şu'â-ı mihrâsâ Şubh-ı devlet nişândur nergis	Gazel/7	<i>Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün</i>	Bu şiir, <i>Tecellî Divânı</i> 'nda yoktur.
330.	72a-72b	Nihâlî	Sen palân-düz olalı ey şüh-ı serv-i sim-ten Sâz gibi incelenüp zerd ü nizâr oldı beden	Ey Nihâlî ol palancı dil-berini vaşf idüp Rüz [u] şeb ile du'âlar ol şeh-i simin-beden	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
331.	72b	Külâhî	Ne var ise varı yoğı Şomuna virem şomuna Bulducağum azı çoğı Şomuna virdüm şomuna	Külâhî dir sevdiçegüm Şomunlıdur şanducağum Her ne ise bulducağum Şomuna virdüm şomuna	Koşma/5	8'li hece ölçüsü	
332.	72b-73a	Nihâlî	Bir güzel derzînüñ oldı bu gönül âvâresi Kim anuñ 'uşşâka dâ'im eksük olmaz pâresi	Dil metâ'ı sındı biçilmez mi vaşluñ câmesi Ey Nihâlî ben o mâhuñ olmuşam âvâresi	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
333.	73a	Uşulî	Mısr-ı hüsnün şimdilik sultânı Yûsuf Bâl'dür Cân ile ol h'âce-i hüsnün kulı olmalıdur	Kim dürür dervîş Uşulî dir iseñ şâhum eger Tekyecâh-ı miñnetün bir ihtiyâr abdâldur	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	<i>Uşulî Divânı</i> , 31. gazel.
334.	73a-73b	Şikârî	Evvel başdan yitişsin Baqlavadur baqlava Çarnımızda itişsin Baqlavadur baqlava	Şikâridür buyuran Şafâdadur çayuran Tiryâkiyi çoyuran Baqlavadur baqlava	Koşma/5	7'li hece ölçüsü	
335.	73b	Sehmî	Zümre-i hûbâna ben üftâde 'âşık Sehmîyem Bellidür mâhiyyetün dünyâda 'âşık Sehmîyem Tekye-i 'uzletdeyem irşâd olan gelsün beri Pîr-i 'ışkuñ şâhib-i seccâde 'âşık Sehmîyem	Râziyam hükmi-i Celîle gayrıdan itmeme dilek Çadrümi fehme eyleyüp tahşin okur ins ü melek Nehr-i şîre sâye şaldı şehri Hindistâna dek Nâm u şânım söylenür Bursada 'âşık Sehmîyem	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Sehmî Divânı</i> 'nda yoktur.

336.	73b-74a	Çayğusuz	Biz bu gece beğî idük Tan tana şakıldı şıçan Tarhanadan marhanadan Aldı pâyın gitdi şıçan	Bağlu imiş postalını Yağlı imiş postalını Çayğusuzuñ postalını Çap'ardından çaldı şıçan	Koşma/5	8'li hece ölçüsü	
337.	74a-74b	Nizâmî	Her perî yüzini kim tıtdı gam efzây şakal Yüzini qaralayup eyledi rüsvây şakal Gizlü 'aybını 'ıyân itdi ser-â-pây şakal Şakal ey vây şakal vây şakal ey vây şakal	Ey Nizâmî niçe cevri itdi ise saña nigâr Yüzine biñ 'ivaż eyledi şakal âhîr-i kâr Kime uğrar ise öldüm diyüben şağü şığâr Şakal ey vây şakal vây şakal ey vây şakal	Murabba/8	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	<i>Karamanlı Nizâmî Dîvânî</i> nda var.
338.	74b	Ğazâlî	Az olur 'aşıklara cevri ü cefası kızlaruñ Çoğ olur endâzeden mihr ü vefası kızlaruñ	Ey Ğazâlî 'arifâne terk idüp oğlanları Yürü var şimden girü ol mübtelâsı kızlaruñ	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
339.	74b-75a	Râzî	İsterem size sögem bire ekâbir gidiler A...ları g...leri bol aqçesi vâfir gidiler	(Varak kopukluğundan dolayı makta beyti yoktur.)	Gazel/3	<i>Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün</i>	
340.	75a	[Ğazâlî]	(Varak kopukluğundan dolayı matla beyti yoktur.)	Germ olup bâzâr-ı şehvet kızğun olsa müşteri Ey Ğazâlî her neye şatılsa erzândur büzüük	Gazel/2	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
341.	75a	Çasım Çelebi	Çuvvet-i bâzûsına gâyet de mağrûr oldı s...k Anuñ için dil-berüñ destinde mağhûr oldı s...k	Gördi küstâh olduğın burdı kulağın rûzgâr Çasımuñ şankim hemân destinde tanbûr oldı s...k	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
342.	75a	Feyzî Efendi	Ma' den-i kân-ı şafâ genc-i nihândur sühteler Sa' y ile kesb-i 'ulûma mâlikândur sühteler	Feyzî vaşf itsün sezâdur anları her vech ile Zât-ı pâkîze bihîn ü âşafândur sühteler	Gazel/7	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
343.	75a-75b	'Aşık 'Ömer	Çok şükür geldüm yitişdüm bir lañif eyyâma ben Üçler yidiler elinden içebilsem câma ben Nâzeninüm añladı ki irmedüm aħşâma ben Cennet-i a' lâ diyü seyrâna geldüm Şâma ben	Dir ki 'Ömer rûz [u] şeb gözlerümden çan yaş açar ⁷ Şâlihiyye dil-berleri şalınur köşke çıkar ⁸ Yedi ırmağ sekiz çapu dördü kıbleye bakar ⁹ Cennet-i a' lâ diyü seyrâna geldüm Şâma ben	Murabba/4	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, 'Aşık 'Ömer Dîvânî' nda yoktur.
344.	75b-76a	Mehdî	Gel ey dili ney ne söyler gör dem-be-dem ¹⁰ Çeng kânûn remz ile dir dem-be-dem Tanbûr berbaññ böylece dir dem-be-dem ¹¹ Dem bu demdür dem bu demdem dem bu dem	Bunu söyler gece gündüz mihr ü mâh Bunu söyler her gedâ vü pâdişâh Bunu söyler hep re'âyâ vü sipah Dem bu demdür dem bu demdem dem bu dem	Murabba/6	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	

⁷ Vezin tutarsız.⁸ Vezin tutarsız.⁹ Vezin tutarsız.¹⁰ Vezin tutarsız.¹¹ Vezin tutarsız.

345.	76a	‘Âşık ‘Ömer	Didüm cānā cemālūn tā ki niçün böyle mehveşdür Didi andan hâzer eyle seni yaçar bir âteşdür	Didüm cānā bu hüsn ile mişâli çağını bilsem Didi ey[ā] ‘Ömer yaşum hemân on dört on beşdür	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvāni</i> , s. 217.
346.	76a	Nābī	Dil-i zārūn nıgeh-i hâseti bir berberedür Oda ağıyar ile gör tâli‘ i kim berberedür	Vardı Çin ü Hötene bulmadı büy-ı zülfüñ ‘Azmi Nābī dil-i sevdâ-zedenüñ berberedür	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Nābī Dīvāni</i> ’nda yoktur.
347.	76a-76b	‘Âşık ‘Ömer	Cānum senüñ hüb cemālūn görelî İntizārūm inan v’ allāhi ‘Ömer Gel beni ağlatma Mevlā ‘ışkına Cānum kılcā kıldı bi’llāhi ‘Ömer	‘İşk ile ne hâle vardığum gördüñ Sen beni hâkîki severüm dirdüñ Nâz eyleyüp şimdi ne yüz çevirdüñ Yâ nedir ‘Ömerüñ günâhi ‘Ömer	Koşma/4	11’li hece ölçüsü	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvāni</i> , s. 217.
348.	76b	Nihānī	Bir güzel derzīnūñ oldı bu gönül âvaresi Eksük olmaz kim anuñ ‘uşşâka dâ’im pâresi	Ey Nihānī derzī dil-berler çoçayum dir iseñ Külheni olmağdan özge yokdur anuñ çâresi	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Nihānī Dīvāni</i> ’nda yoktur.
349.	76b-77a	‘Âşık ‘Ömer	Dil saña meyl itdi cānā dehre sultānum Ḥasan Şevk-i rüyūñla ḥayālūñ oldı mihmānum Ḥasan Rûz [u] şeb âh u eninūñle vücūdum yâredür Merhem-i vaşluñla şar ey zaḥma Loqmānum Ḥasan	Bu ‘Ömer dir pendümi diñle güzeller serveri Nâr-ı ‘ışkuñ def i yokdur kül ider hem mermeri Kıl hâzer süz-ı derünüm kıla te’sîr ey perî Seni iflâh itmez ey meh âh u efgānum Ḥasan	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvāni</i> , s. 422.
350.	77a	Muştafâ Çelebi	Bülbül oldum senüñ hüsnüñ bağına Âl yañağūñ tâze güldür İsmâ‘îl Mâ’îl oldum gerdānıñuñ ağına Beyâz gerdān çifte ḥâldür İsmâ‘îl	Cevâhir kâdrini bilmeze şatma Olur olmazlarıñ sözini tütme Öldürürseñ öldür sözüñ red itme Muştafâ kapuñda kıldur İsmâ‘îl	Koşma/4	11’li hece ölçüsü	
351.	77a-77b	‘Âşık ‘Ömer	Hâk ḥatâdan şaklasun dîdârın ‘Osmân Şâhımuñ Bâd-ı şarşardan gül [ü] gülzârın ‘Osmân Şâhımuñ Şem‘ a gâlib eylesün envârın ‘Osmân Şâhımuñ Yağmağa pervâneves ağıyarın ‘Osmân Şâhımuñ	Dil-rübâlar arasında ey ‘Ömer budur ‘alem Nüşâ-i mihr [ü] vefānuñ şerhine kaşı kalem Sâdik ‘aşıklar anuñ çekmez cefāsından elem Götürürler cevriñi âzârın ‘Osmân Şâhımuñ	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvāni</i> , s. 337-38. Bu şiir, <i>Dīvān</i> ’da Ahmed Şâhımuñ ve 5 benddir.
352.	77b	Hâtem Aḥmed Efendî	Hâzer kim tel kırar vâdîlerinde zülf-i sanṭuruñ İki telli ḥaṭuñla bağlama ‘uşşâk-ı rencüruñ	Gelince meclise ol âfitâb-ı mağribî Hâtem Açıldı perde-i şarkîsî seyrângâh-ı ṭanbûruñ	Gazel/8	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	Hâtem <i>Dīvāni</i> , s. 349. Bu şiir, <i>Dīvān</i> ’da 9 beyittir.
353.	77b-78a	Refî‘â	Ḥayâl oldı bize zevk-i temâşası Beşiktaşuñ Gözümüzde uçar kaşır-ı dil-ârâsı Beşiktaşuñ	Olup bir gül-bün-i nâza Refî‘â cān ile meftün Ben oldum ‘andelîb-i zâr u şeydâsı Beşiktaşuñ	Gazel/6	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	
354.	78a	Meḥemmed Rızâ Efendî	Ḳalbümi cûşa getürdüñ yine cānum Aḥmed Bu nıgehler nedür ey şüh-ı cihānum Aḥmed	Dil-i meyyâl-i Rızâda komaduñ şabr u karar Ḳatı pür şivesin ey gönçe-dehānum Aḥmed	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Neccar-zâde Rızâ Dīvāni</i> ’nda yoktur.
355.	78a	‘Âşık ‘Ömer	Açılır evvel bahârî hüb hevâsı İzmirüñ Dem sürer leyl ü nehâr ehl-i şafâsı İzmirüñ Niçe yüz biñ nâz ile reftâr ider serverleri Şalınur tāvüsves la‘lîn kabâsı İzmirüñ	Dir ki ‘Ömer gâfil olma mevt irişür nâ-gehân Sînemi itmiş nişâne destine almış kemân Bir mu‘azzam ḳal‘a ṭırmış şâha beñzer bir zamân Şüretin naḳş eylemişdür Ḳaydefâsı İzmirüñ	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvāni</i> , s. 338.

356.	78a-78b	Revnaķı	İķl̄m̄n̄-ı seb'ada k̄n-ı sa'adetd̄ür Mışır Ümm-i d̄ünyāda velī ehl-i ķanā'atd̄ür Mışır	Revnaķı maķŝüd̄ını herkes gel̄ür bundan alur Her bir eŝyā ile ʈoldur ğanimetd̄ür Mışır	Gazel/5	<i>Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' il̄ün</i>	
357.	78b	Rūhī Baġdādī	Zīr ü bālāsına baķ ol ʈaṭ-ı 'anber-fāmuñ Cennet üstinde ya altında dimiŝler Ŝāmuñ	Rūhīyā ŝaķlasun Allāh gözinden felegüñ Māh-rūlarla 'aceb revnaķı vardur Ŝāmuñ	Gazel/6	<i>Fe' ilāt̄ün Fe' ilāt̄ün Fe' ilāt̄ün Fe' il̄ün</i>	Baġdatlı Rūhī Dīvānı, s. 764. Bu ŝiir, Dīvān'da 7 beyittir.
358.	78b	Sulṭān Selīm Ḥān	Benüm ol dil-ber-i ra' nā yañaġı gül-'izārumdur Enisüm münisüm yārüm 'azizüm ğam-gūsārumdur	Ŝikeste beste dervīŝüm adım ŝorsañ Selīm Ŝāhum Ḥabībūñ vaŝfını demek benüm resm ile kārumdur	Gazel/5	<i>Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün</i>	
359.	78b	Meḥemmed Rızā	Baña luṭf eylemedüñ ey ŝeh-i ḥübānum Nūḥ Ṭutdı d̄ünyā yüzini nāle vü efgānum Nūḥ	Eŝk-i ḥün̄inine raḥm eyle Rızānuñ luṭf it Deheni ğonçe lebi la' l-i Bedaḥŝānum Nūḥ	Gazel/5	<i>Fe' ilāt̄ün Fe' ilāt̄ün Fe' ilāt̄ün Fe' il̄ün</i>	Bu şiir, Neccar-zāde Rızā Dīvān'nda yoktur.
360.	79a	'Uzletī	Bir teferrüc dil-güşādur ḳal' a-i Seddü'l-baḥir 'Aŝıķa cānlar fezādur ḳal' a-i Seddü'l-baḥir Biñ ğamuñ def' eyles olsa ehl-i dildār ādemi Hem muḥibbī āŝinādur ḳal' a-i Seddü'l-baḥir	'Uzletī hergiz ḥaṭālardan anı ḥıfz ide Ḥaķ Dilerem ḥākine baŝmaya 'adūdan yād ayak Hem Vedūd ismiyle her dem cūŝ iden deryāya baķ Bā' iŝ-i ḥayr-ı ŝenādur ḳal' a-i Seddü'l-baḥir	Murabba/4	<i>Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' il̄ün</i>	
361.	79a	Ḳabūlī	Rāḥında fedā eyle dilā cānı 'Alīnūñ Olmaz mı fedāyilere iḥsānı 'Alīnūñ	Ḳanlar aķıdur ğamze-i gülzārı Ḳabūlī Kūyında olursañ n'ola ḳurbānı 'Alīnūñ	Gazel/5	<i>Mef' ulü Mefā' il̄ü Mefā' il̄ü Fe' ulün</i>	Ḳabūlī Dīvānı, s. 634. Bu ŝiir, Dīvān'da 6 beyittir.
362.	79a	Mecāzī	Civān olsa n'ola pīrāna Ya' ḳūb Ki beñzer Yūsuf-ı Ken'āna Ya' ḳūb	Mecāzī baķmasa ṭañ mı raķibe Naẓar ider mi ḥiç ŝeyṭāna Ya' ḳūb	Gazel/7	<i>Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün Fe' ulün</i>	
363.	79b	Dā'ī	Ben senüñ kem-ter ḳuluñam n'ola sulṭānum Ḥızır Vaŝluña ŝükrāne ḳılsun tendeki cānum Ḥızır	Dā'īyā ḳad̄rin bileydüm yār ile bir kez daḥı Yine bir d̄ün ḳadre irsem olsa miḥmānum Ḥızır	Gazel/7	<i>Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' il̄ün</i>	
364.	79b	Rızā	Aŝ beni gerdānuña zülfi kemendüm Muŝtafā Kes baŝum fitrākūne baġla levendüm Muŝtafā	Derd-mendüñdür Rızā itme cefāñ andan dirīġ Rūy-ı dil göster benüm cānum efendüm Muŝtafā	Gazel/5	<i>Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' il̄ün</i>	Bu şiir, Neccar-zāde Rızā Dīvān'nda yoktur.
365.	79b	'Alī Çelebi	Günde biñ kerre yüzün görsem Meḥemmed Ŝāḥımuñ Bir gedāŝı bāri olsam ben Meḥemmed Ŝāḥımuñ Bāb-ı luṭfuñ beklemege bir gedā ister isen Bāri ḳünki ḳulı olsam ben Meḥemmed Ŝāḥımuñ	'İlmini öğretmege ceḥd itdi 'ālemler saña Dir 'Alī kim daḥı çok iş itdi kāmiller saña Muŝtafā ḳurbān olupdur ey perī-peyker saña Leblerinden emebilsem ben Meḥemmed Ŝāḥımuñ	Murabba/6	<i>Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' ilāt̄ün Fā' il̄ün</i>	
366.	79b-80a	'Aŝıķ 'Ömer	Benüm baġ-ı leṭāfetde gül-i ḥandānum İbraḥīm Senüñçündür benüm bülbül gibi efgānum İbraḥīm Perīŝān eyledüñ 'aḳlum beni Mecnūna döndürdün Nedür bu ŝiveler sende meded cānānum İbraḥīm	Bu çeŝmüm yaŝını sular gibi çaġlatma sulṭānum Kemend-i ḥasret ile çeŝmümi baġlatma sulṭānum Ġarībüñdür 'Ömer cānā yiter aġlatma sulṭānum Müşerref ḳıl viŝālūñle amān sulṭānum İbraḥīm	Murabba/4	<i>Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün Mefā' il̄ün</i>	'Aŝıķ 'Ömer Dīvānı, s. 390.
367.	80a	Süzī	Ḳaldı ğönülde fikr ü viŝāli Meḥemmedüñ Cismüm ḥayāl itdi ḥayāli Meḥemmedüñ	Ḥākister itdi cismümü ey Süzī ŝevḳden Nār oldu dilde nūr-ı cemāli Meḥemmedüñ	Gazel/5	<i>Mef' ulü Fā' ilāt̄ü Mefā' il̄ü Fā' il̄ün</i>	

368.	80a	‘Âşık ‘Ömer	Cümleden çok sevdiğim nâzûk efendüm Şâmlıdır Ol güzeller güzeli Yûsuf-menendüm Şâmlıdır Hûsn ü hulkına anuñ bir vech ile olmaz kelâm ‘Âlemi hayrân iden zülf-i kemendüm Şâmlıdır	Künc-i fûrkâten halâş it bu ‘Ömer meftûnuñı Bâd-ı şarşar görmesün ol kâmet-i mevzûnuñı Kıl kerem gâmda koma bu dîdesi pür-hûnuñı ‘Ömerimüñ varı benüm serv bülendüm Şâmlıdır	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Divâni</i> , s. 217.
369.	80a-80b	Fevzî	Yüzi gül kâküli sünbül dişi mercânüm İsmâ‘îl Kaçan olsa ruhuñ gül gül kaşı kemânüm İsmâ‘îl	Bu Fevzî kem-terüñ senden cefâ ile elin çekmez Ölince kabre girince gözi mestânüm İsmâ‘îl	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	
370.	80b	‘Âşık ‘Ömer	Mübtelâsı olduğum nâzûk dehânüm Şâmlıdır Bendesin meftûn iden kaşı kemânüm Şâmlıdır Çok şükür kıldum ziyâret rûz u şeb hasret idüm Kıldum evşâfuñ temâşâ nev-civânüm Şâmlıdır	Ey ‘Ömer kılduñ ziyâret rüyımı ol meh-cebîn Sen tülü‘ itseñ ziyâ-bağş olmada rüy-ı zemîn ‘Işk ile hicret ‘azîmet cylemiş ol nâzenin Evveli hem âhiri şâhib zamânüm Şâmlıdır	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Divâni</i> , s. 217.
371.	80b	Rızâ	Ehl-i dildür ‘ârif-i âgâhdur tiryâkâler Her birisi Mısr-ı şevke şâhdur tiryâkâler	Ey Rızâ gönlince ol degme toqunma gönlince Kıl hâzer kim nâvek-i nâ-gâhdur tiryâkâler	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, Neccar-zâde Rızâ <i>Divâni</i> ’nda yoktur.
372.	80b-81a	‘Âşık ‘Ömer	Beni bir gün helâk ider gözüñ cânânüm İsmâ‘îl Kaşuñ yây kirpigüñ oğdur lebi mercânüm İsmâ‘îl Bu nâr-ı iştiyâk-ı hasretüñ benden olur sâkin Sevindür beni luftuñla yüzi gülzârüm İsmâ‘îl	Göñül şâd olmadı çekmekdeyüm cev[r] cefâyı ben Yitirdüm kendi kendüm düşdüm ardına arayı ben ‘Ömer ednâ garîbüñ neylerem tâc u kabâyı ben Bütün dünyâyâ virmem bir telüñ sulţânüm İsmâ‘îl	Murabba/4	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Divâni</i> , s. 364.
373.	81a	Hayâlî	Bâreka’llâh gün gibi rûşen degül mi orţalar Bir kemânî Rüstemi âhen degül mi orţalar Bir yaña ol âl-i ‘Oşmân pâdişâhı luftı var Rağm-ı Mevlâ bir yaña dil-şen? degül mi orţalar	Her mesâ eyler du‘âyı hâzrete gül-bângı var Tığleri al kan ile âlüde her âhengi var Ey Hayâlî fehm ider yaşşı yamanı cengi var Câygâhı şekl-i ehl-i fen degül mi orţalar	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Hayâlî Divâni</i> ’nda yoktur.
374.	81a-81b	Nazmî	Ehl-i ‘ışkuñ tâ ezelden âşinâsıdır çögür Ol sebeb her meclis-i hâşuñ sezâsıdır çögür Kanda varsa zevk [ü] şevk ile çekerler sineye Güyyiâ ‘âşıklarüñ bir dil-rübâsıdır çögür	Bağlama kâra düzen tanbûr-ı şarkî çeng ile Her biri birden ser-âgâz itseler gül-bângı ile Nağme-i kânûn rebâbı başdurur âheng ile Nazmîyâ fi’l-cümle sâzuñ eşkiyâsıdır çögür	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, Edirmeli Nazmî <i>Divâni</i> ’nda yoktur.
375.	81b	Mahlassız	Kıbrısdâ zuhûr ideli mekkâre çekirge Çok cev[r] [ü] cefâ itdi dil-i zâra çekirge	Burnın kulağın saç şakalını kemirir Ger râst gele ser-hoş u bimâra çekirge	Gazel/15	<i>Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün</i>	
376.	81b-82a	Beşiktaşî Yahyâ Efendî	Bî-çâre kılur âdemi ger tutsa isteme Her n‘eyler iseñ eyle anı saña isteme	Bî-çâre Müderrisi ‘aceb hâle düşürdi Uçuklu delü eyledi üç günlük isteme	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Mefâ‘ilü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün</i>	
377.	82a	Emirî	Alupdur cân [u] ‘aql [u] dîn begüm zülfüñ gözüñ gamzeñ Kılur âşüfte-hâl dil begüm zülfüñ gözüñ gamzeñ	Emirî Seyyidî mahrem senüñ vaşfuñda ey dil-ber Terağhum ideler aña begüm zülfüñ gözüñ gamzeñ	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Emirî Divâni</i> ’nda yoktur.

378.	82a	‘Aşık ‘Ömer	Ey güneş tal‘at perî peyker melek sîmâ ‘Alî Hâk seni kılmış güzeller içre bî-hem-tâ ‘Alî Sînemi müjgânuña kıldum nişâne şühbesüz Kaşlaruñ çekmiş berât-ı hüsnuñe tuğrâ ‘Alî	Derd-mendüündür senüñ hey dil-ber-i vechü’l- kâmer Rüz [u] şeb medhüñ okumağda cihânda ser-te-ser Ne kadar cevri eyleseñ ‘aşık ‘Ömer dönmez çeker Getürür itseñ ne deñlü nâz u istiğnâ ‘Alî	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Aşık ‘Ömer <i>Dîvânı</i> , s. 513.
379.	82a-82b	Hayâlî	Zâhidâ bi’l-cümle şâhib şân kârakulluğçılar Ser-be-ser ehl-i hayâ ‘irfân kârakulluğçılar Zâbiṭa eyler itâ‘at rüz u şeb emrindedür Ser-niğün hep bende-i fermân kârakulluğçılar	Belde çaprazı kerâmet bendi eyler i‘tibâr Yâdigâr-ı evliyâdur ‘izzet ider leyl ü nehâr ¹² Hür bâkan âdem Hayâlî elbet olur târumâr Şun‘-i esrârî ‘azîm pinhân kârakulluğçılar	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Hayâlî Dîvânı</i> ’nda yoktur.
380.	82b	Câzîm Ahmed Efendi	‘Ömrüm içre bir güzel seyr eyledüm ger nâmeli Âl binişli âl tuman çakşırılı gül-gün câmeli Şühveş kâfir kârak zen-pâre koyını nâmeli Âl binişli âl tuman çakşırılı gül-gün câmeli	Âllar bir gösteriş virmiş ki ol sîmîn-bere ‘Âlemi bakdırmaz oldu mihr-i rüy-ı envere Yağsa çok mı Câzîm-i dil-ḥastesin âteşlere Âl binişli âl tuman çakşırılı gül-gün câmeli	Murabba/3	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
381.	82b-83a	Çuloğlı	Ey perî hüsnuñ görelî şanki bir mestâneyem Sen beni añlama düşmen ben saña dostâneyem İşigün taşına başum koyuban yaşdanayam Maḥabbet bâbın kapaduñ ben gönül vireli sen Gözümüñ nûri efendüm gönülümüñ varı Hasan	Her kime baksa dü-çeşmüñ şavılır yoldan şapar Şanasın yağmâcı Tâtâr dört yaña oğı seper Çuloğlı geçdi serinden sinesin kıldı siper Tîğ-i müjgân ile anup sîneme uralı sen Gözümüñ nûri efendüm gönülümüñ varı Hasan	Muhammes/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
382.	83a	Nizâmî	Ġamzeñ ḥadeng-i zaḥm uralı câna Muştafâ Derd ü Ġam ile döndi ciğer kana Muştafâ	Hicr ile derd-i telḥ Nizâmîyi öldürür Hüsni lebüñden irmese dermâna Muştafâ	Gazel/5	<i>Meḥ‘ülü Fâ‘ilâtü Meḥ‘ülü Fâ‘ilün</i>	<i>Karamanlı Nizâmî Dîvânı</i> , 121. gazel. Bu şiir, <i>Dîvân</i> ’da 6 beyittir.
383.	83a	Pîrî	Ey lebi mül saçı sünbül verd-i ḥandânum ‘Alî Kâmetüñ serv-i ḥurâmân tâze bostânum ‘Alî Döndürüp çeşm-i siyâhuñ ‘aşıkâ itme cefâ Bî-mürüvvet gel kerem kıl baña cânânum ‘Alî	Bu Pîrî düşdi senüñ ey meh-liḳâ efgâruña Teşnedür şol sükket-i şîrîn dür-i güftâruña Cân u dil müştâk idi Ġâyet senüñ refâruña Çok şükür olsun yine gösterdi Sübhânum ‘Alî	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
384.	83a-83b	‘Aşık ‘Ömer	Gözlerüm yaş revân oldu Meḥemmed el-vedâ‘ Kadd-i naḥlüm pür-kemân oldu Meḥemmed el-vedâ‘ Eşk-i dîdem yine kan oldu Meḥemmed el-vedâ‘ Diyeli haylî zamân oldu Meḥemmed el-vedâ‘	Dir ‘Ömer ey evc-i hüsnuñ mâhî unutma beni Ḥâtır-ı maḥzûnumuñ âġâhî unutma beni Ġâh‘ce bir añ güzeller şâhî unutma beni Gel yiter baña olan oldu Meḥemmed el-vedâ‘	Murabba/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Aşık ‘Ömer <i>Dîvânı</i> , s. 308.

¹² Vezin tutarsız.

385.	83b	Hâtemî	‘Âşık-ı şeydâsıyam ben velî Aḥmed Şâhımuñ ‘İşkına nûş eylerüm hem tolı Aḥmed Şâhımuñ Bendenüñ kadrini bilmez daḥı bir nev-restedür Hüsnî bâğında açılmış güli Aḥmed Şâhımuñ	Bende-i efgendesi çokdur derilmiş başına Kimisi hüsnine ‘âşık kimi kalem kaşına Hâtemî dir <i>heñüz</i> girmiş on üç on dört yaşına Yâ nice ben olmayayum kulu Aḥmed Şâhımuñ	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
386.	83b	Şamî	Gel gel ey ehl-i dilün sinedeki cânı Halîl ‘Âşık-ı haste-dilün derdine dermânı Halîl	Haḥ beni ehl-i behişt eyler ise ey Şamî Göricek hür ile gılmânı diyem kânı Halîl	Gazel/5	<i>Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün</i> <i>Fe‘ilâtün Fe‘ilün</i>	
387.	83b-84a	Şanî Efendi	Ey[â] kaşı kemānum âfet-i fettānum İbrāhîm Saña ta‘lîm-hâne sînem olsun cânım İbrāhîm	Lebünden büseler alsa kuluñ Şanıye ter düşme Benüm şâh-ı haḥâ-baḥşum benüm sultānum İbrāhîm	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i> <i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Şanî Divânı</i> ’nda yoktur.
388.	84a	Rûmî	Āsumân-ı hüsn içinde şems dirâşşānum ‘Alî Vir şafâ mir ‘ât-ı kâlbe mâh-ı tâbānum ‘Alî	Pây-mâl itdün semend-i hüsnüñe Rûmî kuluñ Merḥamet kıl şehsüvārum şâh-ı merdānum ‘Alî	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Muhyiddin Rûmî Divânı</i> ’nda yoktur.
389.	84a	Haḫîkî	‘Âşıkam saña cân u gönülden Hâlîme raḥm eyle amān İbrāhîm Luṭf idüp bendeñi çıkarma dilden Budur recām saña hemān İbrāhîm	Çünkü düşdi saña bir belâ gönül Ağlamasun dâ‘im şu gedâ gönül Haḫîkî düşmiş ibtidâ gönül Saña ey şâh-ı devrân İbrāhîm	Koşma/4	11’li hece ölçüsü	Bu şiir, <i>Haḫîkî Divânı</i> ’nda yoktur.
390.	84a-84b	‘Âşık ‘Ömer	Mübtelāna merḥamet kıl gel bu dem cânım ‘Ömer Bu cihân içre çü sensin Yûsuf-ı şānüm ‘Ömer Gel şaḫın bu ‘âşıkun hem âh [u] zārumdan şaḫın Āhuñ olsun saña te‘şîr eyler efgānum ‘Ömer	Gelmemiş mişlün cihāna ey şeh-i ‘âlî-cenāb Gör n’ola ben ‘âşıkı ğam-hāne kılsañ irtikāb ‘Ömerim ḫāşā senüñ cevriñden itdi icināb ‘Ömrümi kıldum fedâ ben saña sultānum ‘Ömer	Murabba/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer Divânı, s. 218.
391.	84b	Hüdâyî	Sen Mısr-ı hüsnün olalı sultānı Muşlî Şâh Ḥaḫ añmaz oldı Yûsuf-ı Ken‘ānı Muşlî Şâh	Dîdâr-ı dil-güşāñı iderken müşâhede N’eyler Hüdâyî ravza-i rıdvānı Muşlî Şâh	Gazel/5	<i>Mef‘ülü Fâ‘ilâtü</i> <i>Mefâ‘ilü Fâ‘ilün</i>	<i>Hüdâyî-i Kadîm Divânı</i> , s. 200.
392.	84b	Hüdâyî	Cemâli mihr-i enverden mücellâdur Memî Şāhuñ İşigi çarḫ-ı a‘lâdan mu‘allâdur Memî Şāhuñ	Hüdâyî haḫ bu kim şimdi melâḫat āsumānında Yañağı âfitâb-ı ‘âlem-ârâdur Memî Şāhuñ	Gazel/5	<i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i> <i>Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün</i>	<i>Hüdâyî-i Kadîm Divânı</i> , s. 166.
393.	85a	Haḫîkî	Ol ebrü hilâl kirpügi neşter Aldı ‘aḫlum melek-sîmâ Meḫemmed Leylâ mişâli gezdükçe dil-ber Mecnûnı olmuş hâlâ Meḫemmed	Dil bir civānuñ meftûnı olmuş İsmi ismüme hem-tâ bulunmuş ‘İşkuñla birisi dîvâne olmuş Maḫlaşı Haḫîkî şeydâ Meḫemmed	Koşma/5	11’li hece ölçüsü	Bu şiir, <i>Haḫîkî Divânı</i> ’nda yoktur.
394.	85a	Gevherî	Bir gedâ-yı şeh-r-i ‘işkam şehriyārumdur ‘Alî Ben ğam-enver-i fenāyum ğam-güsārumdur ‘Alî Giceler tâ şubḫ olınca ağlaram bülbül gibi Lâle-ḫad [u] gonçe-dehen gül-‘izārumdur ‘Alî	Mest-i ‘işkam tâ ezelden cām-ı maḫbet? içmişem Neylerem nāmüsü âb-rüyî ḫāke şaçmışam Bir mücerred dervîşem tâc [u] kabādan geçmişem N’eylerem Gevherîdür ‘âlemde varumdur ‘Alî	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
395.	85a-85b	‘Âşık ‘Ömer	Her kaçan düşse yolum dükkânına İshâkumuñ Hürîer üftâdel her yanına İshâkumuñ Niçe biñ Mecnûn gibi serser gezer bî-çâreler	Ey ‘Ömer ḫasretle söyle diñlesün yārân seni Cümle erbâb-ı şîhir vechinden aldı gayreti Cevheri fûrûş olan bilmez mi yek-tâ kıymeti	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer Divânı, s. 339.

			Bunda çok başlar gider meydânına İshâkumuñ	Sîme teşbih itdiler gerdânına İshâkumuñ			
396.	85b	Çarârî	İrişmezsem vişâlûñ 'ıydına âh Benüm qurbânlar olduğum Memî Şâh	Çarârî gicelerle ağlamağdan Süreyyâdur gözümüñ yaşı ey şâh	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	
397.	85b-86a	'Âşık 'Ömer	Alduñ 'aqlum ey yüzi gün alnı mâhum Muştafâ Nev-civânsın gel hâzer kıl alma âhum Muştafâ Kıışsa-i Mecnûna meyl itme o bir efsânedür Baña luft it nâzeninüm yüce şâhum Muştafâ	Dilerem Hâkdan begüm hüsnuñ ola dâ'im ziyâd Ağlaya düşmenleruñ dünyâda dostuñ ola şâd Bu 'Ömer bi-çäreñi luftuñla eyle ber-murâd Aña ihsân u kerem kıl pâdişâhum Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> , s. 512-13.
398.	86a	Ġâzî	Mihr ü meh gibi münevverdür çerâğı Bosnanuñ Serv-çadlerdür ser-â-pâ bâğı râğı Bosnanuñ	Ġâzîyâ Bağdâd Belğrâd söylenür Şâm u Haleb Ad ile Başra Mısr durur ocağı Bosnanuñ	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	
399.	86a	Müderriis	Bilmezüz n'oldı görünmez bize bir dâne pirinç Gelmez oldu nidelum güşe-i dendâne pirinç	Hâstedür sühte Müderriis aña nâzük biri yok Hâlini şormağa gelse n'ola rindâne pirinç	Kaside/16	<i>Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün</i>	
400.	86b	'Âşık 'Ömer	Ey yüzi gül şacı sünbül nev-bahârum Muştafâ Bir bakışla alduñ 'aqlum nâzlı yârüm Muştafâ İhtiyârum gitdi elden ben senüñ meftûnuñam Neylerim mâli melâli cümle varum Muştafâ	Dir ki 'Ömer hâdden aşdı <i>serûm</i> den gitmez duman Eger böyle kalur ise hâlimüz olur yaman Ağa yollum diledi 'âşıklarun senden amân Söyle şuçum bileyüm yâ ne günâhum Muştafâ	Murabba/4	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, 'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> 'nda yoktur.
401.	86b	Rızâ	Varma şağın yanına nâ-pâkdür tiryâk'ler Ġam ulaşur qalbüne Ġam-nâkdür tiryâk'ler	Keyfi yitse her birisi âsumândan dem urur Ey Rızâ geçdükte keyfi hâkdür tiryâk'ler	Gazel/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	Bu şiir, <i>Neccar-zâde Rızâ Divânı</i> 'nda yoktur.
402.	86b-87a	'Âşık 'Ömer	Vech-i pâki müşkil âfet nev-civânüm Muştafâ Şübhesüz yokdur menendi bi-menendüm Muştafâ 'Âşıka bir kez tekellüm eylese mecnûn ider Şöyle şîrin-zebândur cilve-kârum Muştafâ	Sâyeler şalmış zemîne mâh-ı hüsnuñ ey perî İrişüp bulmuş kemâlin sevdiğüm şimden giri Öldürürseñ Ġam degül 'âşık 'Ömeri ey perî Cânuma minnet benüm şem'-i cihânüm Muştafâ	Murabba/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> , s. 512.
403.	87a	Semâ'î	Gül yüzlüleruñ şevkine gel nüş idelum mey 'Iyş eyleyelüm yâr ile şimdi demidür hey Bu şavtı okur bülbüle güyâ oluban ney Ad illere dir tâ tene dir nâdire dir ney	Meclisde şafâ ile çalındı yine neyler Hem 'âşık-ı bi-çâreleruñ göñlini egler Dâ'ire Semâ'î tütuben neylere söyler Ad illere dir tâ tene dir nâdire dir ney	Murabba/6	<i>Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ülün</i>	
404.	87a-87b	'Âşık 'Ömer	Yeg nazarda 'aqlum aldı câna cânânüm 'Alî Gel tabîb ol derdüme her derde dermânüm 'Alî Cân u dilden sevmişem ey tıfl-ı mümtâzum seni Hâlüme rahm it gel ey hürî vü Ġilmânüm 'Alî	Bâk'î kalmaz bu güzellik sevdiğüm bir gün gider Hüsnuñuñ bâğın gelüp hâr 'askeri vîrân ider Luft idüp bir büse virsen 'Ömere ya neñ gider 'İyd-ı vaşluñda yoluña vaz'-ı qurbânüm 'Alî	Murabba/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i>	'Âşık 'Ömer <i>Divânı</i> , s. 513.
405.	87b	Nâmî Mehemmed Efendi	Nigâh-ı iltifât-ı Ġamzeye dil-dâdedür kâğıd Ümid-i büs-ı dest eyler 'aceb üftâdedür kâğıd	Dil-i Nâmî gibi nâ-güfte râz-ı 'ışk ile memlû Nigâh-ı iltifât-ı Ġamzeye dil-dâdedür kâğıd	Gazel/5	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	<i>Ahmed Nâmî Divânı</i> , s. 93.
406.	87b	'Âşık	Bende-i şürdeyem gülzârına İbrahîmüñ	Rüz [u] şeb âh eylemekde qalmadı cismümde fer	Murabba/5	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün</i>	Bu şiir, 'Âşık 'Ömer

		‘Ömer	Ol sebebdan düşdüm âh u zârına İbrahîmün Vaşlına irmek diler bî-çäre gönüm neylesün Şabr ider nâ-çâr belâ-yı hârına İbrahîmün	Hâlüme rahm eylemez ol dil-ber-i şakku’l-kamer Böyle ser-gerdân olur mıydum eger ‘âşık ‘Ömer Azar azar yanmadayam nârına İbrahîmün		<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	<i>Dīvânı</i> ’nda yoktur.
407.	88a	Firākî	Şu benim hâlüme şâhâ bağa bağ bağa bağ Beni hicrân odına yağa yağ yağ yağa yağ	Gel Firākî kuluña eyle ‘inâyet nazârın Boynuma zencir-i zülfün tağa tağ tağa tağ	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
408.	88a	‘Âşık ‘Ömer	Günde bir kez luftına hâmd eylerem ma‘bûdumuñ Bir gülün kıldum temâşâ gülşeni maşşûdumuñ Çok şükür hurremliği var tâlî‘-i mes‘ûdumuñ Ne mübârek gün bugün gördüm yüzün Maḥmûdumuñ	Hâmdü’lillâh ey ‘Ömer şevk ile oldum pür-şafa Teşne cânâ şerbet-i la‘linden ırgürdi şifa Berğ urur âyine-i vechinde nûr-ı Muştâfâ Ne mübârek gün bugün gördüm yüzün Maḥmûdumuñ	Murabba/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvânı</i> , s. 339.
409.	88a-88b	Ḥayâlî	Yâdigâr-ı mergüb bektâş veliden Kıymeti ziyâde bahâlî çapraz Nişân bendi Zû’l-fikâr-ı ‘Aliden Maḥbûl ocağdur du‘âlî çapraz	Bir gönçe gülidür behişt-i bâğün Şöhret [ü] şanıdur ‘âlî ocağün Bendi zenciridür yeşil bucağün Maḥaldür evşafa Ḥayâlî çapraz	Koşma/4	11’li hece ölçüsü	Bu şiir, <i>Ḥayâlî Dīvânı</i> ’nda yoktur.
410.	88b	‘Âşık ‘Ömer	‘Aqlum alduñ ey güzeller şâhî cânân kahveci Yandı ‘ışkuñ nârına bu cism ile cân kahveci Tâb-ı hicrânunla yanup muştârib-hâl olmuşam Şerbet-i vaşluñ ile gel eyle dermân kahveci	Dir ki ‘Ömer zaḥm-ı sinem yâ n’olurdu emleseñ Toldurup müşgi duḥânî çubuğum zemzemleseñ Her birin bir tutmayup yâd olma sen yek demleseñ Âsitânununda olurdum bende mihmân kahveci	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvânı</i> , s. 499.
411.	88b	Mahlassız	Bâreka’llâh güzel pâkîze ‘asker Kahramân cünbüşi Cezayirlinün Her biri dem çeker mişâl-i ejder Küffâre girişî Cezayirlinün	Endâmı câmesi altun gümüştür Niçe gazâ niçe cidâl görmüştür Niçe küffârî haraca sürmüştür Eseddür revîşî Cezayirlinün	Koşma/6	11’li hece ölçüsü	
412.	89a	Ḥayâlî	Pâdişâh-ı âl-i ‘Oşmâna sezâ Topkapusı Emr-i şchriyâr ile muhkem binâ Topkapusı Sînesin itmiş güşâde nâsa heybet gösterür Kaddi bâlâ kahramân-ı bî-bahâ Topkapusı	İki yanında dehân açmış ‘aceb toplar metin Her biri bir heft-i ser-ejder gibi şarşar zemîn Feth iden Bağdâdî top gazâyıla tutmuş ol berin İftihâr eyler Ḥayâlî dâ’imâ Topkapusı	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Ḥayâlî Dīvânı</i> ’nda yoktur.
413.	89a	‘Âşık Muştâfâ	İşidüp görmeyenler görmege cânı umar Her şehir bülbülleri feryâd ider zâr zâr Buña beñzer bir maḥâm yok dimeñüz ki mişli var Pâyitahtın karşusunda hoşça yirdür Üsküdar	Dir Muştâfâ bu sevdâya düşen ‘akluñ dağidur Buña beñzer bir maḥâm yok güyiyâ cennet bağidur ‘Arab u ‘Acem iskelesi Ka‘benün ayağidur Pây-ı tahtın karşusunda hoşça yirdür Üsküdar	Murabba/4	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	
414.	89a	Ḥayâlî	Şem‘ gibi şanmañuz şem‘-i zebânüm sülhte Âteş-i âhumla oldı hânümânüm sülhte	Şevk-i yâr ile Ḥayâlî şanma kan rengin olur Nâr-ı dilden iki çeşm-i hün-feşânüm sülhte	Gazel/5	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	Bu şiir, <i>Ḥayâlî Dīvânı</i> ’nda yoktur.
415.	89b	‘Âşık ‘Ömer	Ne disem haḥkında Şâmuñ mâ-hüve’l-haḥğdur sözüm Şâma beñzer görmedüm hergiz cihânda bir diyâr	Ey ‘Ömer hem-çün faşih Kur’an oğur insânı var Şâma beñzer görmedüm hergiz cihânda bir diyâr	Gazel/7	<i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün</i> <i>Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün</i>	‘Âşık ‘Ömer <i>Dīvânı</i> , s. 242. Bu şiir, <i>Dīvânı</i> ’da 6

							beyittir.
416.	89b	Za'îfî	Nâr-ı 'ışkı çekmeyenler ta' n iderler âhuma Var ise bed işte cürmüm tevbeler günâhuma Ben nic'olmayam d'vâne ol güzeller şâhına Var mıdır ins ü melekde beñzer 'Abdu'llâhuma	Ol gül-i handânuma ey[â] gönül zâr eyleme Mübtelâyam diyü halka sırrın izhâr eyleme Doğru söyle ey Za'îfî hâkî inkâr eyleme Var mıdır ins ü melekde beñzer 'Abdu'llâhuma	Murabba/4	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	Bu şiir, <i>Za'îfî Dîvânı</i> 'nda yoktur.
417.	89b-90a	Şeyh Gamsî	Dedenün vaşfın isteyen kardaş Kimisi müllîd kimi kızılbaş Kimisi kallâş kimisi nebbâş Mezhebin bilmez hây hüycü dede Yolın yitürmüş vây vâycı dede	'İlmi şek itmiş hilmi hâk itmiş Hâkî terk itmiş bâtla gitmiş İblîsin sözün 'aşk ile tutmuş Mezhebin bilmez kaltabân dede Yolın yitürmüş vây vâycı dede	Muhammes?/2	10'lu hece ölçüsü	
418.	90a	Şehrî	Çanda kim bir beyâz oğlan[ı] görse 'Aklı gidüp biler diş gulâm-pâre Yanıdan geçerken bir selâm virse İdinür semtini iş gulâm-pâre	Şehriyâ şimdicek baña didiler Bilmem gerçek yoğsa şaka didiler Hâliyâ bezm ibn fulânı didiler Eskiden eskiye baş gulâm-pâre	Koşma/8	11'li hece ölçüsü	
419.	90a-91a	[Yoğurdi]	Teşneyem didârûna ey âb-ı hayvânüm yoğurt Şol siyeh beñlerle görsem yüzünü hânüm yoğurt Hâtır-ı mecrûhum ey ma' cün-ı Loqmânüm yoğurt Râhat efzâsın dil-i pejmürdeye cânüm yoğurt Feyz irer senden hemîşe cânâ sultânüm yoğurt	Mâye-i fikrünüle yoğurt vaşfını kılduñ beyâz Hâne-i kalbün sivâsın hoş beyâz itdün beyâz Dilerüm Yâ Rabb derünüm eyleye luţfuñ beyâz Yüzün ağ olsun Yoğurdi nazmuñı kılduñ beyâz Zulmet-i tab' uñ giderdi mâh-ı tâbânüm yoğurt	Muhammes/13	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
420.	91a	Revnaķî	Rüz-ı 'ıyd ol mehveşüm güller gibi gül-gün giyer Nâz ile tâze karanfüller gibi gül-gün giyer	Revnaķî ol mâh-rû endâmına tezyîn için Hoş yaraşur kırmızı müller gibi gül-gün giyer	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
421.	91a-91b	Şihâbî	Nâz ile alsa eline luţf idüp cânâne cönk 'Arz ider ahvâl-i 'ışkı dergeh-i sultâna cönk	Ey Şehâbî hiç ârâm eylemezdi gönlümüz Meclis içre olmasa eglence ger yârâna cönk	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
422.	91b	Revnaķî	Nâz ile o mümtâz yeşil câme geyinmiş Ol serv-i ser-efrâz yeşil câme geyinmiş	Tuţî gibi bu Revnaķî ger gülşen-i ğamda İtmekte ser-âğâz yeşil câme geyinmiş	Gazel/5	<i>Me' ulü Me' ulü Me' ulü Fe' ulün</i>	
423.	91b	Kerimî	Söyleşür râzî derünüñ gözlemez 'irfâna cönk Keşf-i esrâr itmez ammâ degme bir nâ-dâna cönk	Mîve-i bâğ-ı zarâfet naħlidür her mısra'ı Ey Kerimî harf atarsa yiridür insâna cönk	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
424.	91b	Vâlihî	Hasb-i hâlin bendegânsın şâh-ı 'âlî-şâna cönk Şüret-i eş' ârdan iş' âr ider rindâna cönk	Şafha-i cânâne yazmañ Vâlihî güftârını Süzîş-ı şî' r ile şâyed kim tuţuşup yana cönk	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	
425.	91b-92a	Sa' yî	'Aşık-ı üftâdedür düşse n'ola eş' âr cönk Açılur göñli anuñla neylesün âvâre cönk	Cedvel-i şimîni eşk evrâķ-ı zerdî çihresi Beñzese Sa' yî n'ola ben 'aşık-ı ğam-ķ' âra cönk	Gazel/5	<i>Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün</i>	

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 120-155
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut338>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar¹

Syntactic Structures With Antonym Function in Turkey Turkish

Öz

Anlamın karşıtlığını tanımlamak için ortaya çıkan *karşıtlık* kavramı, 19. yüzyıldan itibaren dil bilimi alanında incelenmeye başlamıştır. Araştırmacılar tarafından çoğunlukla anlam bilimsel bir bakış açısıyla ele alınan kavram, yapılan çalışmaların yön değiştirmesiyle eş dizimlilik, söz dizimi gibi alanlarda da dikkat çekmeye başlamıştır. Bu araştırmacılar arasında karşıtlığı en kapsamlı olarak inceleyen kişi olan Steven Jones (2002), karşıtlık konusunda en fazla müracaat edilen nitelikli bir eser meydana getirmiştir. Bu çalışmada Steven Jones'un karşıtlık sınıflandırmasından yola çıkılarak yeni bir sınıflama önerilmiştir. Karşıtlık türlerinden bahsedilerek karşıtlık işlevli söz dizimsel yapılar, anlam bilimsel ve edimsel bir yaklaşımla incelenmiş ve bu yapılar; *ilgeç*, *bağlaç*, *ulaç* ve *tekrar grupları* olarak sınıflandırılmıştır. Karşıtlık işlevli söz dizimsel yapı çözümlemesi yapılarak 2018 yılındaki haberleri içeren bir gazete derleminden seçilen karşıtlık tümceleri, barındırdıkları karşıt sözcük çiftlerine göre belirlenen söz dizimsel yapılar ile ilgili başlıklar altına dâhil edilmiştir. Ayrıca karşıt sözcük çiftlerinin hangi karşıtlık türüne girdiği açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda karşıtlık ilişkilerinin sözcüksel ve söz dizimsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: karşıtlık, karşıtlık türleri, söz dizimsel karşıtlık.

Abstract

The concept of *antonym*, which emerged to define the contrast of meaning, began to be studied in the field of linguistics since the 19th century. The concept of antonym, which is mostly dealt with by a scientific point of view by researchers, also attracts attention in areas such as co-occurrence and syntax when the studies are changed direction. Among these researchers Steven Jones (2002), who has examined the antonym in the most comprehensive way, has created a quality work that is the most used in antonym. In this study, a new classification is proposed based on the antonym classification of Steven Jones. By mentioning the types of antonym, syntactic structures with contrast function were classified and these structures of *subordinate*, *conjunction*, *gerundium* and *recurrency groups*. Contextual antonym structure analysis was performed and the antonym sentences selected from a newspaper review containing the news in 2018 was included under the titles related to the syntactic structures determined according to

Şerife SAZAK*

Başkent Üniversitesi, Ankara

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğretim Görevlisi
Başkent Üniversitesi Anadolu OSB MYO -
Makine Programı, Ankara-Türkiye.
Elmek: ssazak@baskent.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9537-2103>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 29.03.2020
Kabul Tarihi: 06.04.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu makale, yazarın Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında hazırlanan "Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

the antonym word pairs. In addition, it is explained which antonym type of antonym word pairs belong. As a result at the study, it was determined that antonym relations should be evaluated with a lexical and syntactic approach.

Keywords: antonym, types of antonym, syntactic antonym.

Giriş

Günlük hayatımızda aklımızdan geçen düşüncelerden tutun da seçtiğimiz kıyafetler, aradığımız adresler ve çektiğimiz fotoğraflara kadar birçok alanda aktif olarak kullandığımız zıt ya da karşıt kavramları, Türk dili alanında da önemli bir yer tutar. İnsan zihninin kurduğu nedeni tam olarak açıklanamayan gizli bağlantılar, karşıtlığın oluşmasında dikkat çeken noktalardan biridir. Bu bağlantıların kurduğu karşıtlık; felsefe, psikoloji gibi alanlarda tam olarak açıklanamazken dil bilimi alanında kapsamlı bir şekilde araştırılma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Karşıtlık, bugüne kadar çoğunlukla anlam bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Karşıtlık aslında anlam bilimsel olduğu kadar söz dizimsel ilişkilerin de dâhil olduğu bütüncül bir yapıdır. Dolayısıyla anlam bilimsel ilişkilerin meydana getirdiği karşıtlık bağlantılarının söz dizimsel bir düzeyde incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Karşıtlık kavramının tam anlamıyla ortaya konulabilmesi için bir derlem meydana getirilmesi uygun görülmüştür. İncelenecek verinin belirlenmesinde günlük hayattan örneklerin yoğunlukta olduğu yani ulaşılabilir bir evren olması ölçüt olarak kabul edilmiş, bu nedenle karşıtlık ilişkilerinin açık ve seçik olarak görülebildiği bir gazete derlemi, tarafımızca oluşturulmuştur. Gazete derlemi yalnızca 2018 yılına ait olan haberlerden oluşmaktadır. Ayrıca sağlık, magazin vb. haber türleri incelenmeye alınmayarak sadece ekonomi, eğitim, dünya, teknoloji, spor ve gündem haberleri derleme dâhil edilmiştir. Gazete haberlerinden oluşturulan derlemin kapsamı belirlenirken gerçek hayatla örtüşme, günlük hayatın farklı alanlarına hitap etme, argo ifadeleri barındırmama vb. unsurlara dikkat edilmiştir. Belgesel kaynak derlemesi yöntemiyle gazete derlemindeki ekonomi (Ek.), eğitim (Eğ.), dünya (D.), teknoloji (T.), spor (S.) ve gündem (G.) haberlerinden birer örnek seçilmiştir. Seçilen her tümcenin sonunda haber türü, yazar ve tarih bilgileri verilerek karşıtlık kuran örnekler tanıklanmıştır.

Akşehirli, eserinde karşıt sıfatları tümce düzeyinde gösterdikleri belirli bir sıklık ölçütüne göre inceleyerek bu oluşumları, *yapısal karşıtlık tetikleyicisi* şeklinde adlandırmıştır. Bu yapılar; X, Y şeklinde formülleştirilmiştir (2015: 248). Akşehirli'nin bu kodlama yöntemi, karşıtlık işlevli söz dizimsel yapıların tespitinde en uygun yöntemdir. Bu çalışmada da bu yöntem esas alınacaktır. Karşıtlık işlevli söz dizimsel yapıların altında karşıtlık ilişkisi kuran sözcük çiftlerini içeren tümceye yer verilmiştir. Böylelikle karşıtlığın kurulmasında etkili olan yapılar ve sözcük çiftleri bütüncül olarak değerlendirilmiştir. Tümcelerde, karşıtlık ilişkisini gösteren alanlar koyu yazı tipi ile işaretlenmiştir. Her yapının altında sözcük çiftlerinin oluşturduğu karşıtlık türü belirtilmiştir. Bu çalışmada, alanyazındaki karşıtlık türleri dikkate alınarak gazete haberlerinin karşıtlık açısından nasıl bir görünüm sergilediği ortaya konulmuştur. Yapılarda ortak olan sözcük çiftlerinin açıklaması yalnızca ilk görüldüğü yapıda yapılmıştır.

1. Karşıtlık Terimi ve Özellikleri

Willners'a göre karşıtlık kavramı, anlamın karşıtlığını tanımlamak için 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır (2001: 17). Ebcim ise karşıtlık kavramına felsefi açıdan yaklaşarak karşıtlık üzerine ilk kapsamlı düşüncelerin Herakleitos'un düşüncelerinde ortaya çıktığını ve onun her şeyin sürekli bir değişim ve hareket içinde olduğu düşüncesini "Her şey akar gider." tümcesi örneğinde hatırlatarak açıklamalarda bulunmuştur (2013: 1).

Karşıtlığın trafik işaretleri, görsel çalışmalar gibi simgesel işaretler için oldukça önemli olduğunu belirten Paradis ve Willners, dilde ve düşüncede de karşıtlığın önemine vurgu yapmış ve "Şaka çok ciddi bir şeydir." (Winston Churchill) tümcesini örnek vermiştir (2011: 368). İngiliz kültüründe karşıt anlamlı sözcük çiftleri metaforik olarak kullanılmıştır: Politik ideolojilerde sağ / sol terimleri gibi (Jones, 2002: 6). Karşıtlığın dildeki önemini, doğayla sürekli mücadele içinde olan toplulukların bir insanın başka bir insana emir vermesini olanaklı kılacak bir dilin ve yasaların oluşturulmasını gerekli kıldığını ifade eden Boyne, Rousseau'nun da doğa ve kültür arasında kurduğu karşıtlık ilişkisinin onun dil konusundaki görüşlerini belirlediğini vurgulamıştır (2016: 15).

Karşıtlığın teorik görünümünü bilişsel dilbilim ile ilişkilendiren Paradise ve Willners, aslında karşıtlığın sözlüksel anlam (lexical meaning), varlıkbilim (ontologies) ve yorumlama (construals) (LOC) ile tatbik edilebileceğini vurgulamıştır (2011: 367). Bilişsel anlam biliminin giderek genişleyen kapsamı, sayısal imkânların ve deneysel tekniklerin geliştirilmesi ile karşıtlık üzerine yapılan araştırmaların temeli önemli ölçüde gelişmiştir (Paradis, 2011: 34). Ayrıca Paradis'in geliştirdiği LOC modeli, kullanımdaki karşıtlıkların zıtlık ve sözcük - anlamsal önem dâhilinde farklılıkların yanı sıra açıklama araçlarını da sunar (2010: 390).

İngilizcede bir grup konuşucunun katıldığı bir araştırma yapılmıştır. Buna göre konuşuculardan önce bir karşıtlık vermeleri istenmiştir ve bu cevaplarda kullanılan sözcük çiftleri; kötü : iyi (bad : good), güzel : çirkin (beautiful : ugly) sözcükleri olmuştur. Daha sonra iki karşıtlık vermeleri istenmiştir. Konuşucular narrow : broad, narrow : wide (dar : geniş) vb. sözcük çiftlerini örnek göstermiştir. Bunun sonucunda değer, güzellik, ağırlık, sıcaklık gibi boyutların dil kullanıcıları tarafından kolayca belirlendiği göze çarpmıştır. Ayrıca bir sözcüğün çok anlamlı olmasının gelenekselleştirilmiş çiftlere katılmalarını engellemediği görülmüştür. Bu araştırmayı yapan Paradis'e göre bu karşıtlıklar, kullanım potansiyeli geniş bir ontolojik bağlamda geçerlidir (2010: 388-389).

"Alt anlamlılık, eş anlamlılık, bağdaşmazlık vd. ile birlikte bazı anlam çözümlemelerinde bilinen bir anlam ilişkisi dizilerinden biridir." tanımı ile Aarts ve Mcmahon (2006: 27) anlam bilimsel bakımdan karşıtlığı ele almışlardır. Muehleisen (1997: 59), karşıtlığı "Paylaşılan anlam bilimsel aralık kavramı." şeklinde özetlerken, Willners (2001), "Karşıt anlamlılığın bir türü ve aynı anlam eksenine ait, ancak bu eksenin uç noktalarına işaret etmeyen terimler arasındaki ilişki." biçiminde karşıtlığı tanımlamayı tercih etmiştir. Karşıtlığı "eş anlamlılığın zıddı" olarak tanımlayan Smith (1867) gibi Jones (2002: 7) da karşıtlık kavramını eş alt anlamlılığın² (co - hyponym) özel bir türü olarak kabul etmiştir (Dişi : erkek sıfatlarının cinsiyeti; nefret ve aşkın insan duygularını tanımlaması vb.) (Gao ve

² Anlam veya işlevce birbirinin aynı veya benzeri olan dil birimlerinin ilişkisi (Karaağaç, 2018: 374).

Zheng, 2014: 234). Crystal (2007: 107), "Bir dilde anlamları ayırmaya yardımcı olan birimler arasındaki fark için dilbilimde kullanılan bir terimdir." şeklinde karşıtlığı açıklar.

Gerek yabancı kaynaklarda gerekse Türkçe kaynaklarda karşıtlık kavramının adlandırılması konusunda görüş birliği mevcut değildir. Karşıtlık kavramı için *antonym*, *antonymy*, *antonymous*, *opposites*, *oppositeness*, *contrast* ve *contrariete* gibi terimler kullanılmıştır. Karşıtlık kavramının adlandırılması hakkında detaylı bilgi için bk. (Sazak, 2019: 5-6).

Karşıtlığın özelliklerini ele alarak dilsel iletişimde farklı görünümlere sahip olan karşıtlık çiftleri hakkında görüş bildiren Herrmann (1986), bu çiftlerin üç özelliği olduğunu ifade etmiştir. Hermann, *netlik* (clarity) özelliğini *iyi : kötü* karşıtlık çiftini ele alarak açıklamıştır: *Good : bad* adlandırmasının *holy : bad*'e göre daha açık olması vb. İkinci özellik, karşıtlık çiftlerinin çağrışımsal olmaktan ziyade ağırlıklı olarak *düz anlamsal*³ olması gerektiğidir. Son özellik ise sözcüklerin anlam üzerindeki konumu olarak belirlenmiştir. Buna göre iyi bir karşıtlık çifti, orta noktaya eşit uzaklıkta olmalıdır: *Hot : cold* (sıcak : soğuk) çiftinin *cool : cold* çiftine göre daha iyi bir karşıtlık göstermesi gibi (Paradis ve Willners, 2011: 381).

Lundbladh ve Rusiecki tarafından kullanılan bir ölçüt olan karşıtlıktaki sözcük çiftlerinin aynı ölçüğe ait olması, karşıt sözcük çiftlerini oluşturan sözcüklerin aynı anlam bilimsel alana ait olması gerektiği anlamına gelir. Buna göre karşıtlık, derecelenebilir. Karşıtlık çiftleri, aynı anlam bilimsel alanın üyeleridir, birbirine zıttır (bağdaşmayan) ve en azından yarı - karşıt olmalıdır (semi - reciprocal) (Lundbladh (1988) ve Rusiecki'den (1985) aktaran Willners, 2001: 19). İyi bir karşıtlık çiftinin aynı anlam bilimsel boyutu paylaşması gerektiği fikrini savunan Sağlık (2007: 8) da Lundbladh ve Rusiecki ile aynı görüştedir. Paradis ve Willners'a göre kesin anlam boyutlarını gösteren karşıtlar; *iyi - kötü*, *ağır - hafif*, *sıcak - soğuk* ve *hızlı - yavaş* karşıtlık çiftleridir. Bunlar sırasıyla değer, önem, derece ve hız anlam boyutları boyunca son derece yaygın çiftlerdir (2011: 367). Politzer ise karşıtların karşılıklı bağlılığı durumundan bahsetmiştir. Bu durumda A ve B karşıtları, B ve A olarak yer değiştireliler de birbirleri üzerinde aynı karşıtlık ölçüsünde etkilidirler (2003: 118).

Cruse (2000: 167), karşıtlık kavramının özelliklerini *ikilik* (binarity), *temellik* (inheritness), *barizlik* (patency) ve *bağdaşmazlık* olmak üzere dört başlıkta incelemiştir. Buna göre *ikiliğin* (binarity), *karşıtlık grubunun yalnızca iki üyesinin olması* anlamına geldiği belirtilerek "X uzundur." ifadesinin "X kısa değildir."i gerektirdiği bilgisi verilir. *Temellik* (inheritness) özelliğinin karşıtlığın prototipik olmasını yansıttığı ifade edilerek otobüslerin genelde tek veya çift katlı olduğu örneği aktarılmıştır. Prototipik özellik içeren diğer madde olan *barizlik* (patency), *dün : yarın* karşıtlık çiftinin anlamlarının bir noktasında "bugün"ü çağrıştırmasıyla açıklanmıştır. Son terim olan *bağdaşmazlık*, Lyons'a göre bir nesnenin, durumun özel bir niteliği taşıması ve bu özelliğe aykırı bir oluşumun olmaması durumudur. Örneğin, bir şey kırmızı bir renge sahipse mavi renkte olamaz (1995: 128). Jones'a göre de sayılar, bağdaşmaz karşıtlığı temsil eder çünkü birinin yaşı yirmi beş ise o kişi eş zamanda on yedi ya da otuz yedi yaşında olamaz (2002: 18-19). Murphy (2003: 171), karşıtlığın yalnızca bir özellik etrafında oluşturulması gerektiğini vurgulayarak bu durumu, kırmızı - sarı - mavi renkleri kapsamında açıklar.

³ Sözcüğün, söz öbeğinin sözlük anlamı birincil anlam (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011: 106).

Buna göre bu renkler birincil yani temel düzeyde karşıtlık oluştururken renk tonu konusunda aynı özellikleri paylaşmazlar. Murphy, renkleri ayrıntılı bir şekilde ele alarak mavi ve turuncu renklerinin kırmızının karşıtı olabileceğini belirtir. Ona göre mavi : kırmızı karşıtlığını oluşturan durum, Amerikan bayrağında birlikte bulunmaları, kırmızı : turuncu karşıtlığını oluşturan durum ise renk şemasında birbirlerinin karşısında bulunmalarıdır (2003: 183). Ayrıca bazı sözcüklerin sadece anlam bilimsel içeriklerine göre değil biçimsel içeriklerine göre de karşıtlık ilişkisi kurabileceğini belirtmiştir: *Şişmiş : şişmemiş (swollen : unswollen)* vb. Murphy'ye göre belirli bağlamlarda herhangi bir karşıtlık çifti, genel biçimlerden farklı bir görünüm sergileyebilir. Örneğin, *pürüzlü ve pürüzsüz (rough - smooth)* karşıtlık çiftinde *pürüzlü* sözcüğü; kâğıdı tanımlarken pütür pütür, yolculuğu anlatırken engebeli ve kek hamurundan bahsederken topaklı olma durumunu aktarabilir. Bu yüzden karşıtlıkların hangi bağlamda kullanıldığı önemlidir (2003: 174). Murphy, insanların yalnızca iki tipte uzuvlara sahip olması dolayısıyla insan organı kategorisinde bulunan kol ve bacak sözcüklerini ikili karşıtlığa dâhil eder (2003: 182).

Croft ve Cruse (2004), bazı sözlüksel anlamların doğal olarak kurulmuş ikili bir yapıya sahip olmaları bakımından karşıt biçim yapılandırması için çok uygun olduğunu belirtmişlerdir: Erkek : kadın vb. Bununla birlikte bu zıtlık, bir karşılaştırma unsurunu da içerdiğinden, bu bir zıtlık kuramı için yeterli değildir. Zıt anlamlar, *söylemde karşıtlık* içermelidir. Eğer sadece içeriğe bağlı olarak aynı özelliklere sahiplerse zıtlar için karşıtlık ilişkisi bir çiftin üyeleri arasındadır. İki anlam bir bağlamda zıt olarak kullanıldığında, bir anlam boyutunun iki yanını temsil ettiği şeklinde yorumlanır ve ifade edilen ikili, zıt bir karşılaştırma süreci başlatır (Paradis, 2010: 391). Dolayısıyla tüm karşıtlık bağlamları, karşılaştırma mekanizmasına bağlıdır (Paradis ve Willners, 2011: 378). Paradis, LOC olarak kodladığı modelle karşıtlıkların *uzunluk, varlık, cinsiyet, sınır* yapılandırması olabilecek bir içerik boyutu sağlar. Bu şekilde, ikiye bölünme kurulabilir, iki karşıt, sınırın her iki tarafında yer alır ve meydana geldikleri bağlamda karşılaştırma yoluyla tatbik edilir. Bu bağlamda karşıtlığın yapısı, çekirdek üyelerdeki doğrudan eşleşmelerin ve dış kenarlardaki uyumsuz bağlantıların olduğu bir sürekliliktir (2010: 391-392).

Bir karşıtlık çiftinde genellikle daha yüksek derecedeki bir terim, *örtücü* (cover) terimi olarak görev yapar. Buna göre karşıtlık çiftlerinden biri "işaretlenmemiş" (unmarkedness) olarak bilinen örtücü terimdir. "Uzunluğu ne kadar?" tümcesindeki "uzun" sözcüğü, örtücü terim yani "işaretlenmemiş"tir. Uzunluk kavramının işaret ettiği "kısa" sözcüğü ise "işaretlenmiş" üyeyi temsil eder. Lehrer, işaretlenmemiş terimin en genel ölçütlerinin soru ve adlaştırmada tarafsızlaştırılması olduğunu aktarır. Ona göre derecelendirilebilir karşıtlık çiftlerinin %80'i işaretlenmişlik ayrımına sahiptir (1985: 398-400). Gao ve Zheng'e göre "işaretli" ve "işaretlenmemiş" terim arasındaki ayrım, konuşma topluluğunun tercih ettiği potansiyel değer sistemini yansıtır, örneğin insanların kısa olmaktansa uzun olmayı istemeleri gibi (2014: 235). Palmer da (2001) Gao ve Zheng (2014) ile aynı görüşü paylaşır. İşaretlenmişlik ve işaretlenmemişlik terimlerine değinen diğer bir araştırmacı olan Macuszek, işaretlenmemiş terimlerin çocukluk dönemindeki dil edinimi sürecinden itibaren insan zihnine işaretli olanlardan daha hızlı işlenmesiyle hızlıca hatırlanabildiklerini ifade ederek bu konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır (2008: 20). Murphy'ye göre en yaygın işaretlenmişlik ölçütü, işaretlenmemiş maddenin tarafsız olarak kullanılması yani işaretlenmiş madde gibi

belirli bir anlamsal içerik olmadan kullanılmasıdır. Murphy ayrıca olumlu niteliklere sahip olan sözcüklerin işaretli olarak tanımlandığı bilgisini de vermiştir (2003: 184-186).

Kurallı karşıt anlamlılık terimine dikkat çekerek karşıt anlamlılığın iki boyutu olduğunu belirten Akşehirli'ye (2017: 290) göre birinci boyut, bazı sıfatların hemen akla gelen bir karşıtının olmasıdır: *Büyük : küçük* karşıtlığında olduğu gibi. Buna karşın *şumarık* sıfatının karşıtı hemen bulunamayabilir. İkinci boyut ise güçlü ve zayıf çiftlerin varlığıdır: *Uzun : kısa* çiftinin *yakışıklı : tipsiz* çiftine göre daha güçlü bir örnek olması gibi. Akşehirli, yaptığı bu çalışmayla Türkçedeki karşıt anlamlı çiftleri derlem tabanlı olarak inceleyerek bunların kurallı ya da kuralsız biçimlerini ortaya koymuştur. Kurallılığın gücünü belirleyen ses bilimsel, biçim bilimsel ve sözcük bilimsel etkenlerden söz edilebilir. Örneğin *maddi : manevi* karşıtlığı, yukarıda anılan ikilemeli kullanımlar dışında ses bilimsel yakınlığa dayanan bir güçlü kurallılık sergilemektedir. Bu çiftin güçlü birlikteliğinin başka bir nedeni de *büyük : küçük*, *açık : kapalı* gibi örneklerden farklı olarak kullanım bağlamları değişse bile çoğunlukla sabit bir karşıtlık oluşturmalarıdır. *Somut : soyut*, *negatif : pozitif*, *makro : mikro* gibi çiftler için ses bilimsel benzerlik yanında biçim bilimsel benzerliğin de etkin olduğu görülmektedir. Sözcükler arasındaki ses ve biçime dayalı güçlü çağrışım, metin düzleminde de sıklığı yüksek eş - kullanımlara neden olmaktadır (2017: 291-298). Akşehirli, bu bağlamda kurallı çift özelliğinin oluşması için sözcüklerin kullanıcıların belleğine bir çift olarak kodlanması ve sıklığı yüksek bir eş kullanım özelliği göstermesi şartı olduğuna da dikkat çeker (2018: 42).

Dinar, "kıyas"ı karşıtlığın temel belirleyicilerinden biri olarak kabul eder. Bu bağlamda kavramların kendisiyle benzeşenleriyle kıyas kabul ettiğini belirtmiştir. Örneğin elma ile armut kıyaslanmaz (2018: 20).

Hermann, Chaffin, Conti, Peters ve Robbins, üst karşıtlık (high antonym) ve alt karşıtlık (low antonym) terimleriyle karşıtlığın başka bir özelliğine gönderme yaparak üst karşıtlığın alt karşıtlığa göre daha çok dikkat çeken bir boyutunun olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda üst karşıtlığa örnek olarak *iyi : kötü* (good : bad), alt karşıtlık örneği olarak ise *kutsal : şeytani* (holy : evil) sözcük çiftlerini vermişlerdir (1979: 587-588).

1.1. Karşıtlık Türleri

İncelediğimiz çalışmalardan hareketle çeşitli araştırmacıların belirlediği 27 karşıtlık türüne ulaşılmıştır. Ancak bu karşıtlık türlerinin tümüne bu çalışmada yer verilmemiştir. Bu türlerin sayıları indirgenmiş ve araştırmacıların görüşleri de göz önüne alınarak aşağıdaki sınıflama yapılmıştır.

1.1.1. İkili Karşıtlıklar

Dereceli, bütünleyici, yön gösteren, ilişkiyel, katışık, geçişli ve deyimsel karşıtlık türleri, ikili karşıtlıklar sınıfına dâhildir.

1.1.1.1. Dereceli (Gradable) Karşıtlık

Dereceli karşıtlık, "Bir nitelik ekseninin iki ucu arasında aşamalanmasının ya da orta terimin olduğu karşıtlık ilişkisi." (Akşehirli, 2014: 47) olarak tanımlanmıştır. Bu karşıtlık türünde ölçek terimi, temel bir belirleyici konumundadır. Dereceli karşıtlıkta, aynı anlam alanındaki iki karşıt sözcüğün çeşitli niteleyiciler olarak gerek farklı dereceleri ifade etmesi gerekse yeni bir sözcüğü orta terim olarak kabul etmeleri söz konusudur.

Muehleisen, *sıcak* : *soğuk*⁴, *büyük* : *küçük*, *iyi* : *kötü*, *alçak* : *yüksek*, *üzgün* : *mutlu*, *uzun* : *kısa*, *ıslak* : *kuru* gibi çiftleri prototipik dereceli karşıtlık örneği olarak vermiştir (1997: 6-7). Cruse (1986: 205), dereceli karşıtlık çiftinin ölçülebilir olduğunu belirterek bu çiftlerin *mutlak ölçüt* (absolute scale) gibi bir özelliği olduğunu vurgular ve *uzun* : *kısa nehir* ve *uzun* : *kısa kirpikler* örneklerini verir. Jones ise dereceli karşıtlığın üstünlük derecesi gösterebileceğini belirtmiştir (2002: 15).

Dereceli karşıtlık çiftlerinden çoğunun sıfat olduğunu belirten Gao ve Zheng, bu karşıtlık türünde, “Çiftlerin üyelerinin derece bakımından farklı olması, bu tür karşıtlıkların farklı kurallara göre derecelendirilmesi ve bir çiftin üyesinin genellikle daha yüksek derecedeki bir terimin örtücü terimi olarak görev yapması.” olmak üzere üç karakteristik özellik olması gerektiğini dile getirmişlerdir. Gao ve Zheng, bu tür karşıtlıkların farklı kurallar koyularak derecelendirilmesi gerektiği hususunda, bir cismin büyük veya küçük olduğunu söylemek için mutlak bir ölçütün ve bu ölçütün ilişkisinin kesin olmadığını ifade ederek *küçük bir arabanın her zaman küçük bir elmadan daha büyük olduğu* örneğini vermişlerdir. Ayrıca dereceli karşıtlığın sözlüksel olduğu görüşünü paylaşırlar (2014: 235). Cruse (1986: 204) ise dereceli karşıtlığın özelliklerini “Tamamen derecelenebilme, çoğunun sıfat, bir bölümünün eylemlerden oluşması, çiftlerin üyelerinin bazı değişken özellikleri göstermesi, bir çiftin terimlerinin ilgili olduğu anlam alanını net bir şekilde iki eşit parçaya ayırmaması.” şeklinde sıralamıştır.

Dinar da eserinde Cruse (1986) temelinde dereceli karşıtlığa değinmiştir. Bu karşıtlık türünde karşıtlık çiftinin ara değer içermesi ve çiftlerden birinin yadsınmasının diğerini çağrıştırmaması özellikleri olduğunu ifade etmiştir (2018: 38).

Muehleisen, dereceli karşıtlığın özelliklerini *örtük karşılaştırma* (implicit comparison), *bağlılık* (committedness) ve *işaretlenmişlik* olarak sıralar. Örtük karşılaştırma, *büyük* : *küçük*, *uzun* : *kısa*, *genç* : *yaşlı*, *sıcak* : *soğuk* gibi örneklerde kolayca görülebilir. Mesela sıcak bir gün, ortalama sıcaklıktaki başka bir günden daha sıcak olmayı tanımlayabilir. Muehleisen; *yaşlı* : *genç*, *ağır* : *hafif*, *hızlı* : *yavaş* örneklerinin bir bağlı terimden; *masum* : *suçlu*, *güzel* : *çirkin*, *mutlu* : *üzgün* sözcüklerinin iki bağlı terimden oluştuğunu aktarmıştır. İşaretlenmişlik için ise bir karşıtlık çiftinin işaretli üyesini ayırt eden fenomenlerin işaretlenmemiş üye olduğu açıklaması yapılır ve işaretlenmiş üyenin genellikle geniş bir anlam alanını ifade ettiği belirtilir. Buna göre *yaşlı* sözcüğü, işaretsiz üyeyken; *genç*, işaretlenmiş üyedir (1997: 7-8).

Palmer, bazı dereceli karşıtlıkların *simetrik olarak tersine çevrilebilir* olmadığını yani *daha fazla* ve *daha az* ilişkisinin onlara uygulanamayacağını belirtmiştir. Palmer ayrıca zeki : aptal çifti bağlamında “Daha zeki terimi, daha az aptal terimine veya daha fazla aptal terimi, daha az zeki terimine eşit değildir, bu terimler derecelenmeyi kabul etmelerine rağmen derecelenmenin ‘uçlarından’ birinde mutlak bir değere de sahiptir.” açıklamasını yapmıştır (2001: 100).

Jones, “Ünlü Josh Logan, o bir yönetmen için umut olabilirdi: Uzun, esprili, aşırı erkek.” örneğiyle normalde derecelenme kabul etmeyen erkek vb. sözcüğünün bazı tümcelerde derecelendirilerek kullanılabilirdiğini, bu durumun anlam çözümlemesi yapılarak anlaşılabilirliğini vurgulamıştır (2002: 13). Bu karşıtlık türü için *kutupluluk* (polarity) özelliğini vurgulayan Leech (1974), ilgili konuşucunun düşüncesine göre karşıtlık ifade

⁴ Akşehirli (2004: 37).

eden sözcüğün değişim gösterebileceğini belirtir. Bu duruma, birinin çirkin olduğunu düşünen insanlar olabileceği gibi çirkin olmadığını düşünen insanların da olabileceği örneği verilmiştir (Jones, 2002: 15).

Murphy, dereceli karşıtlık türünün *çok, hafif* gibi derece değiştiriciler alabileceğini belirterek karşılaştırmalı ve üstünlük gösteren yapıların oluşturulabileceğini vurgulamıştır. Murphy, bu türe *uzun ve üretken* sözcüklerini örnek olarak vermiştir:

“Bu biçimbirim, çok uzun ve çok üretkendir.”

Murphy, bu tümcedeki uzun : üretken sözcüklerinin çelişki ifade ettiğini aktarmıştır. Buna göre birinin öne sürülmesi, diğerinin ihmal edilmesini gerektirir. Bunun yanında İngilizce gibi nispeten sıfat ağırlıklı dillerde dereceli karşıtlığın çoğunlukla sıfat karşıtlığı ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (2003: 189). Ayrıca Murphy, dereceli sıfatların tanımladığı özelliklerin nispeten basit olduğunu ve bu nedenle diğer türlere göre daha zengin olduklarını aktarmıştır (2003: 190). Murphy (2003: 196), dereceli karşıtlık başlığı altında değindiği *eksik ögeli karşıtlık* (privative) terimine dikkat çekerek bu türde, çiftin bir üyesinin bir şeyin yokluğuyla diğerinin ise varlığı ile tanımlandığını aktarır:

“Temizlik, pisliğin olmaması; dürüstlük, yalanların olmamasıdır.”

Mutlak sıfatlardan bazılarının varsayılan değerleri olarak ölçekleri üzerinde azami dereceleyle belirleniyor olmasını *en yüksek standart ölçü sıfatı* (maximum standard scalar adjectives) olarak adlandıran Frazier, Clifton ve Stolterfoht, bu duruma örnek olarak *temiz* sıfatını verir. Dolayısıyla bir şey, kirden tamamen arınmışsa temiz olarak kabul edilebilir. *En düşük standart ölçü sıfatı* (minimum standard scalar adjectives) ise bir varlığın sıfatıyla belirtilen özelliği sıfır dereceye kadar göstermesini gerektiren bir durum olarak açıklanmış ve kirli sıfatı bağlamında örnek verilmiştir. Buna göre bir şeyde az da olsa kir varsa bu durum, o nesnenin kirli olması için yeterlidir (2008: 300). Akşehirli (2014: 50) de bu görüşü savunduğu çalışmasında, tek ölçekli sistemlerin tümünde belirgin bir sıfır noktası bulunmadığını ya da karşıtlığın uygulandığı bağlama göre değişen sıfır noktasının olabileceğini belirtir. Bu durumu, uzunluk bağlamında şu şekilde açıklar:

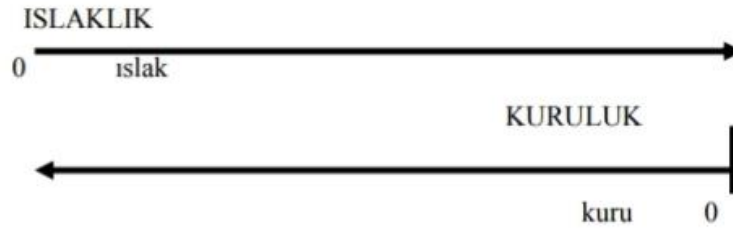
Şekil 1. Akşehirli'nin (2014) Tek Ölçekli Sistem Örneği

Çift ölçekli sistemlerde ise karşıtlığın her iki tarafı için de bir sıfır noktası bulunduğu aktarılır. Çift ölçekli sistemde, ıslaklık ve kuruluk kavramı şöyle açıklanmıştır:

Şekil 2. Akşehirli'nin (2014) Çift Ölçekli Sistem Örneği

Akşehirli'ye göre *büyük : küçük*, *dar : geniş*, *hızlı : yavaş* ve *uzak : yakın* çiftleri için bağlama göre değişebilen ölçü birimlerinden söz edilebilir, örneğin *büyük : küçük* karşıtlığı, bir ev için kullanıldığında ölçü birimi metrekare, bir bina için kullanıldığında metre olur. Bunlar, *ölçü birimi değişken karşıtlıklar* şeklinde tanımlanır. *Sabit ölçü birimli karşıtlıklara* ise *ağır : hafif*, *derin : sığ*, *ince : kalın*, *sıcak : soğuk*, *uzun : kısa* ve *yüksek : alçak* örnekleri verilerek bu karşıtlıkların her durumda aynı ölçek ya da aynı ölçü birimi ile ifade edildiği aktarılmıştır (2014: 52-53).

Kempson, bağdaşmazlık türlerinden biri olarak değerlendirdiği dereceli karşıtlığı, ikili bir özellik göstermediği ve farklı noktaları temsil eden bir dizi ögeye sahip olması açısından inceler. Ayrıca bir yüzme havuzunun sıcaklığı ile bir içeceğin sıcaklığını ifade eden sıcaklık ifadesinin birbiriyle aynı olmaması dolayısıyla dereceli karşıtlığın karşılaştırılabilir terimlerden oluştuğunu belirtmiştir (1977: 85). Willners ise dereceliliğin karşılaştırmalı bir özellik içeren sıfatlara özgü olduğuna dikkat çekerek bu sıfatların tanımlayıcı olduğunu ifade eder: *Mutlu, daha mutlu, en mutlu, çok mutlu* vb. Bunun yanında Willners, matematiksel özelliğe atıfta bulunan sözcüklerin derecelenemeyeceğinin altını çizer: *Bir biçimin hangi dereceye kadar üçgen olduğu hakkında konuşulamayacağı* gibi (2001: 19).

Lee; *yaşlı : genç*, *alçak : yüksek*, *kalın : ince*, *geniş : dar*, *büyük : küçük* ve *uzun : kısa* olmak üzere altı dereceli sözcük çiftinin sıklık, eş dizimlilik oranları ile işaretli olan ve olmayan üyelerini eserinde incelemiştir. Bu çalışmanın sonucunda altı sözcük çiftinden *uzun : kısa* ve *kalın : ince* çiftlerinin işaretli üyelerinin işaretli olanlardan daha sık kullanıldığı belirlenen derlemde (The Corpus of the Contemporary American English - COCA) tespit edilmiştir. Buna göre *kısa* ve *ince* işaretli üyeleri, diğerlerinden daha fazla kullanılmıştır. Ancak derlemde, diğer dört sözcük çiftinin işaretli üyeleri yani *genç*, *yüksek*, *geniş* ve *büyük* sözcükleri, işaretli olanlara göre daha sık görülmüştür (2013: 336-350):

Tablo 1. Lee'nin (2013) Dereceli Çiftlerin Tekrar Sıklığı Tablosu

Y	Counts	Mean	X	Counts	Mean
big	288,075		small	181,035	
high	209,747		low	74,248	
old	207,448	132,588	young	160,898	88,960
wide	42,179		narrow	19,313	
tall	24,082		short	73,017	
thick	23,999		thin	25,250	

Bu konu üzerinde araştırma yapan Akşehirli (2014), belirtili ve belirtisiz üye terimlerini kullanmış ve Lee (2013) gibi belirtisiz terimlerin belirtili olanlara göre daha sık kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bu karşıtlık türünde, çifti oluşturan sözcüklerden birinin *nitelik ekseninin adı* olarak kullanılabilceği, bunun da belirtisiz üye olan sözcüklerin adlaşmasıyla olabileceği belirtilmiştir: *Türkçede bu adlaşma +{ilk} biçimbirimi ile yapılmaktadır. Geniş-lik, uzun-luk, sıcak-lık gibi adlaşmış biçimler geniş : dar, uzun : kısa, sıcak : soğuk karşıtlıklarının belirtisiz üyesi olarak ilgili nitelik ekseninin tümünün adı durumundadır* (2014: 47-49).

Cruse (1986: 207-208), dereceli karşıtlığı *kutupsal* (*uzun : kısa*), *örtüşen* (*iyi : kötü, kirli : temiz*) ve *eşit kutuplu* (*sıcak : soğuk*) olmak üzere üç grupta inceler. Buna göre kutupsal karşıtlık çiftlerinin betimleyici, örtüşen karşıtlıkların değerlendirici ve eşit kutuplu karşıtlıkların ise algılama, duygu, öznel tepkilerle ilişkili olduğu aktarılmıştır. Eşit kutupluluğun en öznel, kutupsallığın en nesnel, örtüşen karşıtlıkların ise orta bir durumda yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca kutupsal karşıtlık, en yüksek kavramsallaştırmayı içeren ve psiko - fiziksel faktörlerden uzaklaşmış olan tür; eşit kutuplu karşıtlık ise en ilkel ve psiko - fiziksel faktörlere en kapalı olan tür olarak açıklanmıştır.

Eşit kutuplu karşıtlıklar ise açıkça öznel duyuları veya hisleri ifade eder: *Tatlı : ekşi, gurur duymak : utanç duymak, neşeli : kederli* vb. Çatışan karşıtlıklar, karşıtlık çiftlerinden birinin tavsiye edilirken diğerinin tavsiye edilmemesidir: *İyi : kötü, kibar : kaba, güvenli : tehlikeli* vb. (Cruse, 1986: 207-208; Sağlık, 2007: 17). Cruse, eşit kutuplu karşıtlığın öznel duyuları ifade ederek bu durumun bu türe özgü bir özellik olduğunu belirtse de kutupsal karşıtlık türüne verdiği *uzun : kısa* örneğinde de öznel yargılara göre yorumlama yapılabilir. Değişik kabuller doğrultusunda birine uzun gözükken saç, diğerine göre kısa olabilir. Yine dereceli karşıtlık türü olarak kabul edilen çatışan karşıtlıkta da aynı durum söz konusudur. Bu türe verilen *iyi : kötü* örneği de öznel yargıyı temsil ederek eşit kutuplu karşıtlığa, derece niteleyici olarak kutupsal karşıtlığa dâhil edilebilir. Yani bu özellikler arasında geçişlilik söz konusudur. Dolayısıyla kutupluluk, dereceli karşıtlık türü değil, özelliğidir.

Bazı çalışmalarda uç noktalı karşıtlık türü müstakil bir başlık altında değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmalardan biri Akşehirli'ye aittir. Akşehirli (2018: 45), uç noktalı karşıtlık türünü "*Ölçeğin iki uç değerinin arasında kalan anlam alanına vurgu yapılması.*" şeklinde açıklamış ve bu karşıtlık türünü "*Dişlerimi tedavi ettirdiğim için çok sıcak ve çok soğuk yiyecekler yemem yasak.*" tümcesiyle örneklendirmiştir. Diğer çalışma ise Jones'a aittir. Jones, "*Titiz bir çiftçi, toprak çok ıslak veya çok kuru olduğu zaman hariç, yıl boyunca her on yılda toprağı havalandırarak.*" tümcesiyle aşırılık ifade eden karşıtlık türünü örneklendirir ve tümcelerde kullanılan işaretleme belirteçlerinin anlam bilimsel ölçeğin her iki ucunu da içeren bir yapıda kullanılmalarının bu karşıtlık türünü tanımladığını vurgular. Ayrıca *çok X ve çok Y, ya çok X ya da Y, son derece X ve son derece Y* yapılarını bu karşıtlık türü için vermiştir (2002: 35-91). Bu karşıtlık türü bizce dereceli karşıtlık türüne dâhil edilebilir. Dikkat edilirse yukarıdaki örneklerde geçen *çok sıcak, çok soğuk, çok ıslak, çok kuru* öbeklerindeki *sıcak, soğuk, ıslak ve kuru* sözcüklerinin tümü derece niceleyici olarak (çok) dereceli karşıtlık türü özelliği göstermişlerdir.

1.1.1.2. Bütünleyici (Complementary) Karşıtlık

Bütünleyici karşıtlık, Cruse (1986: 199) tarafından *iki terimin birbirini yok sayması* olarak açıklanmıştır. Egan (1968: 27a) ise bu türü “*Birbirini ima eden karşılıklı ilişkiler.*” şeklinde tanımlamıştır. Gao ve Zheng, bütünleyici karşıt anlamlılığın üç karakteristik içerdiğini aktarırlar: *Anlam bilimsel alanın tamamen parçalara ayrılması, bu türdeki kuralların mutlak olması ve bir çiftin iki üyesi için örtücü terim olmaması* (2014: 235). Muehleisen, bütünleyicilerin dereceli olan karşıtlıklar gibi orta bir terime izin vermeyeceğini vurgular (1997: 10). Palmer, Carter ve Jackson da çalışmalarında bütünleyici karşıtlığa yer vermişlerdir (Palmer, Carter ve Jackson’dan aktaran Jones, 2002: 12).

Cruse (1986: 201), Muehleisen’in (1997) aksine karşıtlık içeren eylemleri “*üçlü karşıt anlamlılık (antonymous triplet)*” şeklinde açıklamıştır. Bu bağlamda, *yaşamak : ölmek* (live : die) gibi bir ikilinin gerçekleşmesi için önce *doğma* (birth) eyleminin gerçekleşmesi gerekir. Cruse bu nedenle üçlü sözcükler üreterek bunu *ters bütünleyicilik* (reversive complementarity) olarak adlandırmıştır. Bu örnekteki *doğmak ve ölmek* eylemleri birbirine zıttır, yaşamak eylemi ise bu eylemleri bütünlemiştir. *Etkileşimliler* (interactives) türünde bir uyaran olması gereklidir: *Uymak* (obey) : *uymamak* (disobey). Bu eylemleri bütünleyen uyarıcı, *command* (emir) sözcüğüdür. *Karşı koyanlar* (counteractives); saldırgan eylem, etkisizleştirme ve yetersizlik özelliklerini ifade eden eylemleri ihtiva eder: *Saldırı* (attack) : *savunma* (defend) : *kabullenmek* (submit). Lyons (1995:128) ise bütünleyici karşıtlığı, bağdaşmazlığın özel bir durumu olarak açıklamıştır.

Kıran (2002: 248), *evli : bekâr* sözcüklerini bütünleyici karşıtlığa örnek olarak vermiştir. Deese ise *evli : bekâr* sözcük çiftini derecelendirilmeyen karşıtlık çifti olarak kabul eder (Jones, 2002: 30).

Bütünleyici karşıtlık türünün aynı zamanda dereceli olmayan karşıtlığı ifade ettiğini savunan Akşehirli, bu türe *doğru : yanlış⁵, erkek : dişi⁶* örneklerini verir (2004: 121). Günay, eserinde bütünleyici karşıtlığı çelişik karşıtlık şeklinde adlandırarak *iki karşıt kavramın bir arada kullanılması* olarak açıklar. Ayrıca bu karşıtlıkta dışında bırakma ilişkisi olduğunu aktarır: *Aşağı / yukarı, az / çok, şöyle / böyle, eğri / bükürü, erkek / dişi, var / yok, açık / kapalı ve evli / bekâr vb.* (2007: 180-184).

Dinar, çalışmasında bütünleyici karşıtlığı Cruse’un tasnifine göre ele almıştır. Buna göre çalışmada yer verilenler *uç değerler karşıtlıkları* (*başlamak : devam etmek : durmak*), *etkileşimli karşıtlıklar* (*emretmek : itaat etmek : itaat etmemek*), *olumlu gerçekleşim karşıtlıkları* (*denemek : başarmak : başarısız olmak*) ve *savunma kapsamlı karşıtlıklarıdır* (*itham etmek : yalanlamak : itiraf etmek*) (2018: 35-37).

Bazı çalışmalarda (Jones, 2002: 12) bir karşıtlık türü olarak değinilen dereceli olmayan karşıtlık, bütünleyici karşıtlık türüyle birlikte değerlendirilmiştir. İki karşıtlık türünde de ortak özelliklerin çoğunlukta olması sebebiyle dereceli olmayan ve bütünleyici karşıtlık türleri arasında tam geçirgenlik ilişkisi olduğu söylenebilir.

1.1.1.3. Yön Gösteren (Directional) Karşıtlık

Cruse, bir yönün en basit durumda düz bir çizgide hareket eden bir kütle için potansiyel yolu tanımladığını ve karşıt yönleri gösteren bir çift sözcüksel maddenin iki

⁵ Muehleisen (1994: 9).

⁶ Muehleisen (1994: 9).

hareketli cisim tarafından takip edilmesi hâlinde zıt yönlerde hareket etmelerine neden olacak potansiyel yolları belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca yön gösteren sözcüksel çiftlerin hepsinin belirteç veya ilgeç olduğunu söyleyerek *kuzey : güney, yukarı : aşağı, ileri : geri* sözcükleriyle bu durumu örneklendirmiştir (1986: 223). Cruse'a göre A'ya veya X'e doğru yani değişken bir ikinci referans noktasına göre tanımlanan karşıt yönler vardır. Bunlardan biri yukarı akış ve aşağı akıştır: *Kaynaktan / kaynağa doğru*. Diğer bir örnek ise saat yönünde ve saat yönünün tersine ifadelerinin, saatin hareket ettiği yöne atıfta bulunularak kurulmuş olmasıdır (1986: 224).

Cruse, yön gösteren karşıtlıkları kendi içerisinde sınıflandırmıştır. Buna göre taban tabana karşıt olanlar (antipodal), Cruse tarafından yön ifade eden karşıtlıkların bir alt başlığı olarak ele alınmış ve *belirgin eksenler boyunca karşılıklı olan yönlerdeki aşırı uçları belirten karşıtlık* olarak tanımlanmıştır. Bu karşıtlık türü; *kiler : çatı katı, tepe : ayak (dağ), baş : ayak* gibi örneklerle açıklanmıştır. Tamamlayıcılar (counterparts) ise *temel tanımlayıcı yönlerin tersine çevrildiği karşıtlar* olarak tanımlanmıştır: *Bir höyüğün yeryüzünün dışına çıkarak çöküntü hâlini alması* gibi (1986: 224-225). Tersinirler (reversives), *hareketi ve karşıt yönlerde değişimi ifade eden eylem çiftleri* olarak açıklanmışlardır. Bu karşıtlık türünde, eylem çiftinin tersine çevrilmesi, bir üyenin A'dan B'ye bir değişikliği göstermesi gerçekliğine dayanır: *Paketi sarmak : paketi çözmek, kilitlemek : kilidi açmak, giyinmek : soyunmak, inmek : binmek* vb (1986: 226). Ayrıca Cruse, söz dizimsel olarak en temel terslerin dil bilgisi konularını vurgulayan geçişsiz eylemler olduğunu aktarmıştır: *Görünmek : ortadan kaybolmak, girmek : çıkmak, yükselmek : düşmek* vb. (1986: 227). Cruse, tersleri ise kendi içinde bağımsız tersinirler (independent reversives) ve yeniden düzenlenenler (restitutives) olarak ikiye ayırır. Yeniden düzenlenenlerde, bir bağımlı ve bir bağımsız terim olduğu ifade edilmiştir: *Zarar vermek : onarmak, durmak : devam etmek, öldürmek : diriltmek* vb. Bağımsız tersler, eylemlerin bir durumunun gruplaşması olayı olarak açıklanmıştır. Bu tür *doldurmak : boşaltmak* karşıtlıkları örnekleriyle aktarılmıştır. Bu bağlamda örneğin, hindistan cevizinin herhangi bir doldurma işlemine tabi tutulmadan veya daha önce boş bırakılmadan içeriği boşaltılabilir. Bunun nedeni, kabın ve içinin aynı anda gelişmesi ve dolayısıyla kabın ilk olduğu zaman aslında dolu olmasıdır (1986: 228).

Sağlık (2007: 24), yön gösteren karşıtlara *kuzey : güney, doğu : batı, yukarı : aşağı*⁷, *ileri : geri, sağ : sol*⁸, *ön : arka* örneklerini verir. Ancak Lyons (1977: 281-282), yön gösteren karşıtlıkların yalnızca *sağ : sol, ön : arka*⁹, *yukarı : aşağı* gibi örneklerle sınırlı olmadığını, *öğrenmek, bilmek* vb. eylemlerin de yön gösteren karşıtlıklar içinde sayılabileceğini vurgulamıştır.

Jaszcolt (2002: 17) da *gel- ve git-* eylem örnekleriyle yön ifade eden karşıtlığa değinerek Lyons (1977) ile aynı görüşü paylaşır. Ancak verilen örneklerden hareketle bu tür karşıt durumlar neredeyse tüm eylemlere uygulanabilir. Dolayısıyla bu durum, büyük bir belirsizlik oluşturur. Bizce eylemler, yön ifade etmez. Jaszcolt, *kuzey : güney* sözcüklerinin dikey (orthogonal); *doğu : batı* sözcüklerinin ise yatay (antipodal) karşıtlığı ifade ettiğinin altını çizmiştir (2002: 17). Dinar ise Lyons'un (1977) bu karşıtlık türü için verdiği dikey ve çapraz karşıtlık ilişkisinde bulunan yön ve mevsim ifadesi içeren

⁷ Jaszcolt (2002: 17).

⁸ Jaszcolt (2002: 17).

⁹ Aksan (2009), bu karşıtlığı hem ilişkisel hem de yön gösteren karşıtlık olarak değerlendirmiştir (2009: 131).

sözcüklerden bir kısmının derecelendirilebilir, bir kısmının ise işteş karşıtlığa yaklaştığı görüşünü bildirir (2018: 44). Yaghoobi de eserinde karşıtlığı yönsel açıdan ele alarak Kaşkay Türkçesindeki *koti / kota* "aşağı" sözcüğü bağlamında açıklamıştır (2017: 86). Murphy de çalışmasında yön ifade eden karşıtlık türünü işleyen araştırmacılarıdır (2003: 197).

1.1.1.4. İlişkisel (Relational) Karşıtlık

Aralarında ilişkisel özellik gösteren sözcüklerin ilişkisel karşıtlık olarak adlandırıldığını ifade eden Palmer (2001: 100-101); *satın almak - satmak, koca - karı* gibi sözcük çiftlerini bu karşıtlık türüne örnek olarak verir. Palmer (2001) ve Jaszcolt'a göre (2002: 17) "A, B'ye satarsa, B de A'dan satın alır; eğer A, B'nin kocası ise, B de A'nın karısıdır." tümceleri ilişkisel karşıtlığa örnektir. Ayrıca dil bilgisinde, etken ve edilgen çiftlerinin ilişkisel zıtlık gösterdiği düşüncesi savunularak, eğer "A, B'ye çarparsa, B de A tarafından çarpılmış olur." örneği verilmiştir. Lyons ise bu sözcük çiftleri arasındaki ilişkiyi *karşıtlık / evrişiklik* (converseness) olarak adlandırmıştır. Lyons'a göre bu türdeki pek çok karşıtlık, sosyal rol (öğretmen : öğrenci) ya da akrabalık ilişkilerini (anne : baba)¹⁰ içerir. Palmer (2001: 104), derece kabul eden karşıtların, temelde ilişkisel zıtlar olarak da ele alınabileceğini söyleyerek, *a, b'den daha geniş ise b'nin de a'dan daha dar* olduğunu, böylece *daha geniş* ve *daha dar* şeklindeki karşılaştırma formlarının birbirleriyle ilişkisel karşıtlık durumunda olduğunu öne sürerken, Cruse (1986: 231) ilişkisel karşıtlığı, yön gösteren karşıtlıkların bir alt türü saymıştır. Cruse ayrıca A, B'den ileride ise A'nın B'nin önünde olduğu veya B'nin A'nın arkasında olduğu örneğini vererek ilişkisel karşıtlık türünü biçimsel bir ifade ile aktarmıştır. Bu bilgiye ek olarak *usta : hizmetçi, yırtıcı hayvan : av, misafir : ev sahibi, öğretmen : öğrenci* örneklerini vermiştir. Cruse'a göre bu karşıtlık türünde iyelik ilişkisi gereklidir (1986: 231-232). Sağlık Şahin de Cruse ile aynı fikre sahiptir (2018: 472). Ayrıca Murphy (2003: 175), karşıtlık ilişkilerinin çoğunun ilişkisel olduğunu belirtmiştir.

Birbirleriyle ilgili kavramlar arasındaki karşıtlık olarak ilişkisel karşıtlığı tanımlayan Aksan (2009: 131) şu örnekleri verir:

<i>"Almak / satmak</i>	<i>oyuncu / seyirci</i>
<i>peşin / taksitle</i>	<i>imam / cemaat</i>
<i>ısıtmak / kaynatmak</i>	<i>amir / memur</i>
<i>öğretmek / öğrenci</i>	<i>antrenör / sporcu</i>
<i>ast / üst</i>	<i>profesyonel / amatör"</i>

Dinar, ilişkisel karşıtlığı işteş karşıtlık anlamlılık adı altında inceler ve bu türe örnek olarak *öğretmen / öğrenci, doktor / hasta, baba / oğul, amir / memur* sözcük çiftlerini verir (2018: 41).

Günay (2007: 183), çalışmasında işteş ya da evrişik karşıtlarda karşıtlığın bir ilişki biçiminde ortaya çıktığını ve bu karşıtların simetrik olarak birbirini içerdiğini ifade eder: *Karı / koca, sahip olmak / ait olmak, vermek / almak, ödünç vermek / ödünç almak, konuşmak / dinlemek vb.*

¹⁰ Uçar, (2009: 36).

1.1.1.5. Katışık (İmpure) Karşıtlık

Cruse (1986: 198), “İçinde daha basit bir karşıtlığın anlamını barındıran sözcük çiftleri.” olarak tanımladığı katışık karşıtlığı; *deve : cüce, bağırarak : fisildamak, sarkıt : dikit* vb. örneklerle açıklamayı tercih etmiştir. Cruse, bu çiftlerden *deve : cüce* sözcüklerinin büyük ve küçük arasındaki karşıtlığı; *bağırarak ve fisildamak* sözcük çiftinin yüksek ses ile alçak ses arasındaki karşıtlığı; *sarkıt : dikit* sözcüklerinin ise aşağı ve yukarı arasındaki karşıtlığı içinde barındırdıklarını ifade etmiştir. Sağlık (2007: 19) da çalışmasında Cruse temelinde bu karşıtlık türüne yer vermiştir. Lehrer (1982) ise bu karşıtlık türüne daha farklı bir açıdan yaklaşarak, *mükemmel : kötü, sıcak : dondurucu* vb. sözcük çiftlerinin aynı anlam bilimsel boyutu paylaşıyorlar da, birinin durumunun diğerine göre daha uç noktada nitelendiğini bildirir ve bu karşıtlık türünü *yakın karşıtlıklar* (near - opposites) olarak tanımlar (Lehrer’den aktaran Sağlık, 2007: 19-20; Sağlık Şahin, 2018: 474). Bu açıklamalardan hareketle bu karşıtlık türünün çağrışımsal, yan anlamları barındırdığını söyleyebiliriz.

1.1.1.6. Geçişli (Transitive) Karşıtlık

Jones, hareketin ve değişimin ifadesi olarak açıkladığı karşıtlık türünü “Genç nesil, *pasiften aktif* eğlence ve bilgi toplama biçimlerine öncülük ediyor.” tümcesiyle belirtir. X’den Y’ye, X’i Y’ye çevirmek, X, Y’ye yön veriyor biçimindeki yapıların bu karşıtlık türünü oluşturduğunu aktarılır (2002: 36- 85).

Jones (2002) gibi Akşehirli de “Karşıt anlamlı sözcüklerin her birinin bir bilgi alanı olarak ön plana çıkarılması ve birinden diğerine uzaysal, uzamsal, nitel ya da nicel olarak geçişin, dönüşümün dile getirilmesi.” şeklinde açıklayarak bu karşıtlık türünü örneklendirilmiştir: *Kızgın kumlardan serin sulara atlamak çok zevkli* (2018: 45).

1.1.1.7. Deyimsel (Idiomatic) Karşıtlık

Karşıt anlamlıların deyimlerin bir parçası olarak işlev görmesi, deyimsel karşıtlık türünün oluşmasına yol açmıştır:

“Benimsenen tutumda *sıcak ve soğuk* darbenin izin verilmediği hukuki bir yasal ilkesi vardı.”

Jones; *haydan gelen huya gider, iyi ve kötü günde* örneklerine eserinde yer vermiştir (2002: 36-93).

1.1.2. Üçlü Karşıtlıklar

1.1.2.1. Çoklu (Multiple) Karşıtlık

Lyons (1977: 289) ve Jones (2002: 18) tarafından karşıtlık türü olarak kabul edilen *çoklu karşıtlık* (multiple opposition)¹¹, kapalı kümeler olarak tanımlanmıştır.

Dinar (2018: 44), *multiple incompatibility* (Jones, 2002) ve *non-binary contrasts* (Lyons, 1977) terimlerinin Türkçeye çoklu karşıtlık biçiminde çevrilebileceğini ama bu terimin bağlama göre birden fazla karşıtlık barındırabilmesini ifade ettiğini aktarır. Ancak bu terimin bağlamdan kopuk ve birden fazla sözcüğün karşıtlık bağıntılı olarak bulunabilmesi anlamını temsil ettiğini vurgular. Bu karşıtlık türü için *katı, sıvı, gaz ve iskambil oyunundaki oyun kartları, mevsimler ve pusuladaki yönler* örnekleri verilmiştir

¹¹ Bu karşıtlık türü için “multiple incompatibility” terimi de kullanılmıştır (Jones, 2002: 18).

(Jones, 2002: 18). Murphy, *katı : sıvı : gaz* sözcüklerinin temel biçim karşıtlıkları olduğunu aktarmıştır. Ayrıca British National Corpus'ta *katı : sıvı : gaz* sözcüklerinin eş dizimlilik oranının 12 olarak belirlenirken, *katı : sıvı* sözcüklerinin 73, *sıvı : gaz* sözcüklerinin 62 oranında görüldüğünü ifade etmiştir. Bunun nedeninin ise karşıtlık grubunun üyeleri arasındaki ilişkilerin gücünün eşit olarak dağılmamasından kaynaklandığı bildirilmiştir (2003: 178). Cruse ise gaz ve sıvı sözcüklerinin karşıt olmadığını çünkü "*Gazdan sıvıya ya da sıvıdan gaza değişme.*" ifadelerinin temel hareket kavramının aksine yönlere genişletilmiş bir düşüncesi olduğunu aktarmıştır (1986: 231).

2. Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar

Dilbilim Sözlüğü'nde "*Belli bir bağlamda bir dilsel birimle onun yerini alabilecek birim /birimler arasındaki bağıntı, birimlerin anlam ve görevlerini ayırt etmeye yarayan özellik.*" (İmer vd., 2011: 170), Karaağaç'ta (2013: 530) ise "*Bir dil birimiyle, belli bir bağlamda, onun yerini alabilecek birim ya da birimler arasındaki ilişkinin adı.*" şeklinde yer alan karşıtlık kavramı, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Tuğlacı, karşıtlık tanımı için "*aykırı*" madde başına gönderim yaparak "*Aynı kavram kategorisinde yer aldıkları halde nitelikleri tamamiyle birbirinin tersi olan.*" açıklamasını yapmıştır (1987: 21). Karşıtlıkla ilgili ilk teorilerde karşıtlığın *dilde ve düşüncede ikili zıtlık* olarak tanımlandığını belirten Paradise ve Willners, "*Zıtlık, zengin içerikli boyutun sınırlandırılmış biçimle sıraya konulduğu ve bölündüğü ikili bir karşılaştırma kurgusudur.*" şeklinde karşıtlığı tanımlarken (2011: 367); Jones, Murphy, Paradise ve Willners'a göre (2012: 2) karşıtlık, *mantıksal bağdaşmazlıktır*. Gathercole, aynı ses bilimsel ve biçim bilimsel ortamda meydana gelen ve farklı biçimlerde bulunmadıkları sürece aynı sözcük sınıfında ve farklı anlamlarda olan yapıyı karşıtlık olarak tanımlamıştır (1989: 690). Karşıtlığı felsefik bir yaklaşımla tanımlayan Anton'a göre (1985: 13) karşıtlık, süreçleri ve söylemleri tersine çevirmek ve söylemi açıklamak iken Jones'a (2002: 179) göre belirli bir anlam ölçeği boyunca karşıtlık (contrast) oluşturan ve sıklıkla "opposition" olarak adlandırılan sözcükler olarak düzenlenmiş ve yardımcı (ancillary) bir biçimde işlev gören sözcük çiftleridir.

Derlem dil biliminin ortaya çıkışı, karşıtlık ve karşıtlık ilişkileri hakkında bir dizi yayıma ilham vermiştir. Bunlardan bazıları (Mettinger 1994, Willners 2001, Jones 2002), karşıtlıkların tipik olarak metin içinde birlikte bulunduğu bağlam türlerini araştırmışlardır. Diğer çalışmalar (Paradis 2001, Murphy 2003, Croft ve Cruse 2004), daha önceki yapısalcı çalışmaların aksine karşıt ilişkilerin bağlam - bağımlılığını vurgulayan daha kuramsal bir düzlemde kalmıştır (Jones, Murphy, Paradise ve Willners, 2012: 2). Karşıtlıkla ilgili çalışma yapan çoğu araştırmacı özellikle Justeson ve Katz (1991) ve Mettinger (1994) yaptıkları araştırmalar ışığında karşıtlığın ne olduğunun görülebilmesi ve karşıtlık sınıflandırmalarının doğru bir şekilde yapılabilmesi için derlem temelli bir çalışma yapılması fikrine sahiplerdir.

Karşıtlığa söz dizimsel ve anlam bilimsel açıdan yaklaşan Aksan, eserinde Lyons'un "*X dişidir.*" tümcesinin "*X erkek değildir.*" anlamını içerdiğini göstererek karşıtlığı söz dizimsel açıdan ele alırken, *anlatımsal karşıtlık (expressive paradox)* olarak nitelenen tümcelerin varlığına dikkat çekmiş ve "*O bir kuştur ama ötemez.*" tümcesini örnek vererek, bu tümcenin normal ve anlamlı kabul edilirken, "*O bir kuştur ama ötebilir.*" tümcesinin böyle bir anlam bilimsel karşıtlığı dile getirdiğini ifade etmiştir (2009: 165-166).

Karaağaç(2013: 530-531) ise karşıtlığa söz dizimsel bir açıdan yaklaşım sergileyerek *karşıtlık cümlesi* ifadesini şöyle tanımlamıştır:

“*Karşıtlık, sözler arasında olduğu gibi söz öbekleri ve cümleler arasında da söz konusudur. İki yargıdan birini diğerine karşı çıkararak aralarında karşıtlık ilişkisi kurulan, yardımcı cümle aracılığı ile temel cümlenin anlamını sınırlandıran veya az çok çürüten, bağlaçlı veya bağlaçsız olarak oluşturulabilen cümle: Dün geleceklerdi, gelmediler. İnsan akıllıdır ama yine de hata yapar.*”

Akşehirli, eserinde karşıt sıfatları tümce düzeyinde gösterdikleri belirli bir sıklık ölçütüne göre inceleyerek bu oluşumları *yapısal karşıtlık tetikleyicisi* şeklinde adlandırmıştır. Bu yapılar X, Y şeklinde formülleştirilmiştir (2015: 248). Akşehirli, karşıtlığı bu yapıların mı oluşturduğu yoksa kavram düzeyinde oluşan karşıtlıkların dil düzeyinde bu yapıların kullanımını mı gerektirdiği konusunda kesin bir görüşe sahip değildir. Dinar’ın (2018: 28-29) bu konu hakkındaki görüşü, kavramsal düzlemde oluşan karşıtlıkların ifadesi için bu yapılardan yararlanılması gerektiğidir. Ayrıca bu yapıların karşıtlık çiftleri ile beraber kullanımının yaygınlaştığı ve bağlamsal düzlemdeki karşıtlıklarla yakın ilişkiler kurduğu fikrinde olan Dinar, şu açıklamayı yapmıştır:

“*Gerek söz dizimsel gerek seçeneysel soru gerek karşıtlık barındıran sözcüklerin niteleyici özelliklerinden istifade ederek karşıtlık çiftleri oluşturma gerekse karşıtlık tetikleyicileri vasıtasıyla karşıtlık oluşturma bağlamsal yapıdan kopuk değerlendirmeler değildir. Tamamı bağlama muhtaç bu yapılarda beliren karşıtlıkların ön plana çıkan özelliği çok anlamlı sözcüklerden oluşmasıdır. Bu sebeple farklı bağlamsal yapılarda çok anlamlı sözcükler farklı karşıtlık çiftleri kurabilmektedir.*”

Söz konusu yaklaşımlardan hareketle söz diziminde **karşıtlık; dilde aralarında çelişkinin ortaya çıkmasıyla ayrışan, bununla birlikte aynı sözcüksel ve anlam bilimsel alanı paylaşımları bakımından birbirinden ayrı değerlendirilmeyen sözcüklerin arasındaki ilişkidir** (Sazak, 2019:5).

Bu çalışmada, kaynaklarda yer verilen söz dizimsel yapılar birleştirilerek bir tasnif yapılmıştır. Bu söz dizimsel yapılar; ilgeçler ve ilgeç öbekleri, bağlaçlar, ulaçlar ve ulaç öbekleri ve tekrar grupları şeklindedir.

2.1. İlgeçler ve İlgeç Öbekleri ile Kurulan Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar

Karşıtlık işlevi ile tümceleri bağlayarak söz dizimsel yapı kuran araçlardan biri ilgeçlerdir. Alan yazınında tümcelerde karşıtlık ilişkisi kurduğu belirtilen ilgeçlerin çoğuna uygun örnekler verilmemiştir. Hatta bazı eserlerde bu ilgeçlere hiçbir örnek verilmediği görülmüştür. Bu ilgeçlerden yalnızca *değil, karşılık* ve *karşın* ilgeçlerine uygun tümce örnekleri verilmiştir: **Başka, buna karşılık, buna karşın:**

i. *Karartı gittikçe yaklaşıyordu. Yüreği hop etti. Buna karşın kamışlığa gene girmedi* (Akın, 2004: 118).

Bu tümcede, karşıtlık ilişkisi kuran sözcükler olmadığı için karşıtlık yoktur.

buna rağmen, değil, gibi, hâlde, her şeye rağmen, için, için bile, ile beraber, ile birlikte, işte, karşı, karşılık, karşın:

i. *Çok zengin olmasına karşın yoksul hayatı yaşıyor* (Dinçer, 2008: 80).

Bu tümede *zengin* ve *yoksul* sözcükleri, *karşın* ilgeciyle birlikte tümede karşıtlık ilişkisi oluşturmuştur.

nispette, peki, rağmen, yok bk. (Akçataş, 2011: 313-314; Akın, 2004: 117; Akkuş, 2007: 106; Akşehirli, 2018: 45; Arpaz, 2014: 59-104; Aslan, 2012: 86; Balıkçı, 2008: 91; Benhür, 1993: 48; Bilgin, 2002: 301; Boz, 2007: 106; Çakır, 2013: 53; Çiftçi, 2007: 152; Daşdemir, 1995: 56-128; Deny, 1941: 593; Dinçer, 2008: 79-109; Doğan, 2009: 153-154; Ediskun, 2003: 300; Emre, 1954: 129; Emre, 2009: 19-82; Ergin, 2009: 371-373; Günay, 2007: 179; Jones, 2002: 35-36; Kara, 1996: 66; Kara, 2001: 202; Kara, 2009: 1287; Karaağaç, 2009: 167; Karaağaç, 2011: 59; Kerslake ve Göksel, 2005: 447-523; Korkmaz, 2014: 914; Şenyüz, 2007: 197, 198; Şeyda, 2011: 102-186).

2.2. Bağlaçlar ile Kurulan Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar

Tümcelerdeki yargıları karşıtlık işlevi ile birbirine bağlayarak söz dizimsel bir yapı kuran diğer bir araç ise bağlaçlardır. Bağlaçların bir kısmı doğrudan karşıtlık işlevi taşıyan bağlaçlardır. Ancak bir kısmı da karşıtlık işlevini daha çok başında buldukları tümcenin anlam içeriğinden almaktadır. Kaynaklarda karşıtlık işleviyle kullanıldığı söylenen bu bağlaçların çoğuna uygun örnek verilmemiştir: **Aksi hâlde, aksine, aksi takdirde, aleyhine, ama, ama yine de:**

i. *İşsizliği azaltmak için birçok önlem alındı, ama yine de artması durmuyor* (Arpaz, 2014: 96).

Buradaki tümede, *ama yine de* bağlacı ile aynı anlam bilimsel alana ait olan *azaltmak* ve *artma* sözcükleri bir araya gelerek karşıtlık ilişkisi kurmuştur.

amma, amma ki, amma velakin, ancak:

i. *Ancak ondan sonra yumuşayıp durulur, iki arkadaş gibi konuşabilirdik* (Çakır, 2013: 150).

Bu tümede, karşıtlık ilişkisi kuran sözcükler olmadığı için karşıtlık yoktur.

ancak ve ancak, aslında, bari, belki, bilakis, bile, binaenaleyh, bir, bir...bir, böyle olduğu hâlde, buna karşı, buna karşılık, buna karşın, buna mukabil, buna rağmen, bunun aksine, bununla beraber, bununla birlikte, çünkü, dA, daha doğrusu, dahi, eğer, esasen, evet ama, fakat, gayrı, gelgelelim, gene, gene de, gerçi, gerçi ama, güya, hakikatte, hâlbuki, hem...hem, hem...hem de, her ne kadar, her ne kadar ki, hiç de, hiç değilse, hiç olmazsa, hoş, ile, illa/ ille, ise, ise de, ister...ister..., işin aslına bakarsan, kaldı ki, ki, lâkin, mademki, mamafih, meğerki, ne çare, ne çare ki, ne çaredir ki, nedir ki, ne gezer, ne kadar...o kadar, ne ki, ne...ne, ne...ne de, nerede kaldı, ne var ki, niceme kim, o hâlde, ...olsun...olsun, oysa, oysa ki, öyle amma, öyleyse, peki, sanıyorlar ki, şimdi ise, şu var ki, tam aksine, tam karşıtı, tam tersi, tam tersine, tersine, tut ki, vâkiâ (vakaa), ve, velakin, velev, velev ki, veya, ya, ya da, yahut, yalnız, yalnızca, ya...ya, ya...ya da, yeter ki, yine, yine de, yok, yoksa, zıddına bk. (Akın, 2004: 117-127; Akkuş, 2007: 127-128; Aksoy, 2006: 142-146; Akşehirli, 2014; Akşehirli, 2015: 248; Aktaş, 1994: 55; Arpaz, 2014: 57-113; Aslan, 2012: 86-110; Atabay, Özel ve Kutluk, 2003: 131-151; Balıkçı, 2008: 91; Banguoğlu, 2000: 391; Bilgin, 2002: 313-338; Ceylan, 2005: 13-273; Çakır, 2013: 150; Çelik, 1999: 27; Çiftçi, 2007: 151-152; Daşdemir, 1995: 56-149; Deny, 1941: 612-656; Doğan, 1994: 200; Ediskun, 2003: 304-319; Efendioğlu, 2006: 200; Efendioğlu, 2007: 2; Emre, 1945: 510-526; Emre, 2009: 60; Gencan,

2007: 513-530; Hacıeminoğlu, 2015: 132-174; Kara, 1996: 66-180; Kara, 2001: 201-425; Kara, 2009: 1287; Karaağaç, 2009: 167; Karaağaç, 2011: 59; Karaşin, 2008: 221-225; Kaynak, 1969: 701-702; Kerlake ve Göksel, 2005: 446-450; Korkmaz, 2014: 954-955; Onan, 2014: 340; Sev, 2012: 119; Şenyüz, 2007: 232-233; Şeyda, 2011: 185-209; Umemoto, 2012: 57; Üstünova, 2006: 80; Üstünova, 2014: 97; Zeydan, 2008: 50-75).

2.3. Ulaçlar ve Ulaç Öbekleri ile Kurulan Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar

Karşıtlık ilişkisi kuran söz dizimsel yapıların oluşmasında etkili olan üçüncü öge ise ulaç ve ulaç öbekleridir. Eserlerde karşıtlık işlevi kurduğu belirtilen ulaçlar ve ulaç öbeklerinin bazılarına uygun tümce örnekleri verilirken bazılarına uygun örnek verilmemiştir: **-{AcAğInA}**:

i. *Onu çözeceğine tekrar bağladı* (Kara, 1996: 147).

Bu tümcede, **-{AcAğInA}** ulacı ile *çöz-* ve *bağla-* sözcükleri bir araya gelerek tümcede karşıtlık ilişkisi kurmuşlardır.

ii. *O gideceğine keşke ben gideydim* (Doğan, 2009: 154).

Bu tümcede, aynı anlam bilimsel alana ait sözcükler olmadığı için karşıtlık ilişkisi yoktur.

-{AcAğI} yerde, **-{AcAk}** yerde, **-{ArAk}**, **-{dİğI}** hâlde, **-{dİktAn}** sonra, **-{Ip}**, **-{ken}**, **-{mAdAn}**, **-{mAkIA}** beraber / birlikte, **-{mAksIzIn}**, **-{mAktAnsA}**, **-{mAsInA}** karşın/ rağmen, **-{mİş}** gibi, **-{sA}**, **-{sA}** bile/ dA bk. (Akkuş, 2007: 106-107; Arpaz, 2014: 61-120; Bakırlı, 2010: 18; Balıkçı, 2008: 91; Benhür, 1993: 48; Çakır, 2013: 53-70; Daşdemir, 1995: 69; Doğan, 2007: 153-154; Doğan, 2009: 154; Emre, 1945: 520; Emre, 1955: 520-521; Kara, 1996: 67-148; Kara, 2001: 244; Kerlake ve Göksel, 2005: 111; Korkmaz, 2014: 855; Kurt, 2006: 28-30; Lee, 2001: 494; Ortapolat, 2008: 43; Özmen, 2013: 155; Şenyüz, 2007: 154-198; Şeyda, 2011: 131-185; Yıldırım, 2010: 144).

2.4. Tekrar Grupları ile Kurulan Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar

Anlam bakımından birbirleriyle karşıt olan iki sözcük, tekrar öbeği oluşturarak karşıtlık işlevli söz dizimsel yapı meydana getirmiştir. Kaynaklarda karşıtlık işlevi kurduğu belirtilen tekrar gruplarından sadece Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde bulunanlar sıralanmıştır: **Acı tatlı**:

i. *Acı tatlı hatıralar* (Türkmen, 2013: 28)...

Bu tümcede *acı* ve *tatlı* sözcükleri tekrar grubu oluşturarak karşıtlık ilişkisi kurmuşlardır.

alış veriş, alt üst, arka ön, aşağı yukarı, az çok, baştan sona (aşağı), bata çıka, büyük küçük, çöke kalka, dost düşman, düşe kalka, düş gerçek, eksik fazla, en boy, er geç, erkek kadın, gece gündüz, geliş gidiş, genç yaşlı, gidip gelip, girdi çıktı, giren çıkan, giriş çıkış, içli dışlı, ileri geri, inceli kalınlı, ine çıka, iniş çıkış, irili ufaklı, iyi kötü, oturup kalk-, ölüm dirim / kalım, önu ardı (sonu), öte beri, sabah akşam, sağa sola, siyah beyaz, ucuz pahalı, uzak yakın, uzayıp kısalan, yatıp kalkıp, yaz kış, yer gök, yukarı aşağı bk. (Aksan, 2004: 196; Arpaz, 2014: 100-120; Baydar, 2001: 43; Bilgin, 2002: 73; Cantürk, 2010: 20; Çakır, 2013: 21-22; Divanoğlu, 2010: 21; Durmaz, 2008: 10; Eker, 2009: 408; Emre, 1945: 546; Erdoğan, 2006: 16; Ergin, 2009: 378; Ergül, 2015: 12-13; Erkan, 2004: 170; Erkul, 2004: 5; Gül, 2007: 22; Günay, 2007: 185; Günay, 2009: 24-25;

Gürer, 2015: 58; Güzel, 2007: 20; Hatiboğlu, 1972: 94; Hatiboğlu, 1981: 59; Kara, 1996: 37; Karahan, 2009: 60; Karakurt, 2007: 85; Kerslake ve Göksel, 2005: 509; Khan, 2014: 179-180; Korkmaz, 2014: 445; Li, 2005: 71-72; Nakiboğlu Yaman, 2008: 31-32; Nihal, 2010: 38; Özcan, 2014: 33; Özkan ve Sevinçli, 2015: 47; Sabırlı, 2010: 257; Süzer, 2016: 40; Şeker, 2015: 42; Şen Ertürk, 2014: 48; Şeyda, 2011: 69; Türkmen, 2013: 27-29; Umemoto, 2012: 79; Zaseshvili, 2010: 408).

Karşıtlık işlevi olduğu söylenen ilgeç, bağlaç, ulaç, ulaç öbeği ve tekrar öbeği yapılarının çoğuna kaynaklarda uygun örnekler verilmediği görülmüştür. Hatta bazı kaynaklarda hiçbir örnek verilmemiştir.

Karşıtlık ilişkisi kuran yapılar sadece ilgeç ve ilgeç öbekleri, bağlaç, ulaç, ulaç öbeği ve tekrar öbekleri değildir. Tümcelerde geçen sözcüksel birimler yukarıda belirtilen yapılardan başka oluşumlar kurarak çeşitli karşıtlık bağıntıları oluştururlar. Dolayısıyla karşıtlık ilişkisinin kurulabilmesi için yalnızca sözcükler ya da yalnızca söz dizimsel bir yapı yeterli değildir. Doğru bir karşıtlık ilişkisi, sözcükler ve söz dizimsel bir yapının birlikte oluşturduğu anlam bilimsel bir bütünlükle kurulabilir.

3. İnceleme

Jones, karşıtlıkla ilgili yapmış olduğu kapsamlı çalışmasında, karşıtlık bağlantılarını çözmek için geniş ve kurgusal olmayan bir dil kullanımını yansıtan gazete derlemine uygun görmüştür (2002: 26). Bu bağlamda 2018 yılında bir gazetede yayımlanan *gündem, ekonomi, dünya, eğitim, spor ve teknoloji* olmak üzere altı türdeki bazı haber metinlerinden örnekler seçilmiştir (HG.). Belirlenen karşıtlık yapılarına uygun olarak birer tümce gösterilmiştir. Bu çalışmada, Akşehirli'nin (2015: 248) çalışması temel alınarak bulunan karşıtlık yapıları X, Y şeklinde kodlanacaktır.

3.1. (...) X (...) ve /, /Ø/ - (...) Y (...)

büyük : küçük

Büyük : küçük sözcükleri, dereceli karşıtlık örneğidir. Büyü- : küçül- eylemleri Cruse'un (1986: 205) dereceli karşıtlık türünde belirttiği göreceli ölçüt (absolute scale) özelliğine uygun bir görünüm sergiler. Bu bağlamda, büyük : küçük dolap ve büyük : küçük araba örnekleri, dolap ve araba nesnelere boyut olarak aralarında göreceli bir değişkenlik göstermesi açısından değerlendirilebilir. Akşehirli (2014: 52), bu durumu ölçü birimi değişken karşıtlıklar olarak tanımlar.

Gao ve Zheng (2014: 235), dereceli karşıtlıkta "Bir çiftin üyesinin genellikle daha yüksek derecedeki bir terimin örtücü terimi olarak görev yapması." özelliğini vurgulamıştır. Buna göre yukarıdaki tümcelerde geçen büyük : küçük sözcüklerinin işaret ettiği büyüklük kavramı, küçük sözcüğünün kapsayıcısı konumundadır. Bunun gibi kavramlar, Muehleisen (1997: 7-8) tarafından işaretlenmiş üye olarak tanımlanır. Bu görüş doğrultusunda küçük sözcüğü ise işaretli üye olarak açıklanabilir. Lee (2013: 336-350) ise dereceli çiftlerin tekrar sıklığını hesapladığı çalışmasında büyük işaretsiz üyesinin, küçük işaretli üyesine göre daha sık görüldüğü bilgisini vermiştir.

Muehleisen'in (1997: 7-8) dereceli karşıtlık özelliği olarak belirttiği diğer bir ölçüt ise örtük karşılaştırmadır. Örtük karşılaştırma, büyük : küçük örneğinde de görülür. Mesela küçük bir meyve, ortalama büyüklükteki başka bir meyveden daha büyük olmayı tanımlayabilir. Kempson (1977: 85) da dereceli karşıtlığın bu özelliğine

değirmiştir. Leech (1974), ilgili konuşucunun düşüncesine göre karşıtlık ifade eden sözcüğün değişim gösterebileceğini belirtir. Buna göre bir evin büyük olduğunu düşünen insanlar olabileceği gibi küçük olduğunu düşünen insanlar da bulunabilir.

Muehleisen (1997: 6), büyük ve küçük sözcüklerini prototipik dereceli karşıtlık örneği olarak kabul etmiştir. Bunun yanında büyük sözcüğünün kocaman sözcüğüne ve küçük sözcüğünün ufak, minik sözcüklerine göre daha sık kullanıldığını aktarmıştır. Ayrıca Şahin (2018: 473), Günay (2007: 181) ve Murphy (2003: 189) de bu sözcükleri dereceli karşıtlık türüne dâhil etmiştir. Aşağıda verilen tümcede, büyük : küçük sözcükleri sıfat görevinde kullanılmıştır:

Giriş ekranındaki alanların tamamında büyük küçük harf duyarlılığı yoktur (Eğ.yy.28.09).

3.2. X (...) -Ip (...) Y

al- : sat-

Al- : sat- sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, kendi aralarında bir karşılıklık ilişkisi içerirler. Palmer (2001), Jaszcolt (2002: 17) ve Aksan (2009: 131) da eserlerinde bu sözcükleri ilişkisel karşıtlık türü başlığı altında incelemişlerdir. Günay (2007: 183) ise eserinde al- : sat- sözcüklerini işteş (ilişkisel) karşıtlık türüne dâhil etmiştir. Al- : sat- sözcükleri, aşağıdaki tümcede geçici ad görevinde kullanılmıştır:

Alıp satmak zor: Taşındığı risklerden dolayı bitcoinlerinizi bir ürün satın alır gibi alamıyorsunuz (T.yy.01.01).

3.3. (...) X+...(n)In (...) Y+ (s)I

soru : cevap

Soru : cevap sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, orta bir terim kabul etmez. Egan (1968: 27a) da bu sözcükleri bütünleyici karşıtlık türüne örnek olarak vermiştir. Soru : cevap sözcükleri, örnek tümcede ad görevinde kullanılmıştır:

İlk sorunun cevabı, 1 ve kuralı gereği denklem şöyle oluşuyor (T.yy.01.04).

3.4. X Y (Tekrar Grubu)

aşağı : yukarı

Aşağı : yukarı sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türüne örnektir. Sağlık (2007: 24), Lyons (1977: 281), Jaszcolt (2002: 17), Lee (2013: 337) ve Cruse (1986: 223) da eserlerinde bu sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türü olarak ele almışlardır. Arat (1965: 4-12), *yukarı (öze)* ve *aşağıda / aşağıya (asra)* sözcüklerini yön gösteren karşıt ifadeler arasında incelemiştir. Ayrıca Cruse (1986: 225), aşağı : yukarı sözcük çiftinin yön gösteren karşıtlıklar arasında yaygın bir çift olduğunu ifade etmiştir. Bu sözcükler, dikey ilişkileri gösterirler. Aşağı : yukarı sözcükleri, aşağıdaki tümcede belirteç görevinde kullanılmıştır:

Bizler oyuna ilk giriş yaptığımızda ilk sezondan aşağı yukarı bir sene sonrasındayızdır (T.yy.16.05).

3.5. (...) X ya da (...) Y

soğuk : sıcak

Soğuk : sıcak sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Her iki sözcük de en, daha, çok gibi derece niteleyicileri alarak farklı dereceleri gösterebilirler. Kempson (1977: 84-85), Muehleisen (1997: 6-7), Murphy (2003: 190), Gao ve Zheng (2014: 234), Akşehirli (2004: 37), Şahin (2008: 473) ve Günay (2007: 181) da eserlerinde bu sözcükleri dereceli karşıtlık türüne dâhil etmişlerdir. Muehleisen, dereceli karşıtlık özelliklerinden biri olarak verdiği örtük karşılaştırmayı, soğuk : sıcak sözcükleri ile açıklar. Buna göre sıcak bir gün, ortalama sıcaklıktaki başka bir günden daha sıcak olmayı tanımlayabilir (1997: 7). Kempson (1977: 85), bir yüzme havuzunun sıcaklığı ile bir içeceğin sıcaklığını ifade eden sıcaklık ifadesinin birbiriyle aynı olmaması dolayısıyla dereceli karşıtlığın karşılaştırılabilir terimlerden oluştuğunu belirtmiştir. Akşehirli, işaretli ve işaretli üye terimleri yerine belirtili, belirtisiz üye terimlerini kullanarak sıcaklık kavramının sıcak : soğuk karşıtlığının belirtisiz üyesi olduğunu aktarır (2014: 47-49). Soğuk : sıcak sözcükleri, örnek tümcede belirteç görevinde kullanılmıştır.

Güneşinden çok uzak (yani çok soğuk) ya da çok yakın (yani çok sıcak) olmamalı ve böylece yaşam oluşması için mükemmel koşulları sağlamalı (T.yy.13.10).

3.6. Hem X (...) hem (de) Y (...)**çirkin : güzel**

Çirkin : güzel sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Günlük hayatta “Ne kadar güzel?” şeklinde ifadeler kullanılır. Dolayısıyla güzellik kavramı, güzel ve çirkin sözcüklerinin kapsayıcısı konumundadır. Bu da güzel sözcüğünün işaretli üyeyken çirkin sözcüğünün işaretli üye olduğunun göstergesidir. Ayrıca dereceli karşıtlığın kutupluluk özelliğine dikkat çekilecek olunursa herhangi birine güzel gelen bir insan diğeri tarafından çirkin bulunabilir. Günay (2007: 181) da çirkin : güzel sözcüklerini *aşamalandırılmış karşıtlık* adı altında bu türe örnek olarak vermiştir. Çirkin : güzel sözcükleri, örnekte ad görevinde kullanılmıştır.

İçerisinde hem çirkinlikleri hem de güzellikleri barındıran bir spor dalından söz ediyoruz (G.İÖ.22.04).

3.7. (...) X -(Ar)ken (...) Y ...**kısa : uzun**

Uzun : kısa sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; en, daha gibi derece niteleyicileri alarak farklı dereceleri gösterebilirler. Muehleisen (1997: 6-7) ve Lee (2013: 336) de eserlerinde uzun : kısa sözcüklerine dereceli karşıtlık türü adı altında yer vermişlerdir. Ayrıca dereceli karşıtlığın örtük karşılaştırma gibi bir özelliği olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre uzun bir yol, ortalama uzunluktaki başka bir yoldan daha uzun olabilir. Cruse (1986: 205), dereceli karşıtlık çiftinin göreceli ölçüt özelliğini belirterek uzun : kısa nehir ve uzun : kısa kirpikler örneklerini verir. Akşehirli (2014: 50), çalışmasında açıkladığı tek ölçekli sistemlerin tümünde belirgin bir sıfır noktası bulunmadığını ya da karşıtlığın uygulandığı bağlama göre değişen sıfır noktasının olabileceğini belirtir ve *uzun : kısa* sözcüklerini buna örnek olarak verir. Uzun : kısa sözcükleri, örnek tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Kısa dönem programlarda daha çok İngiltere ve İrlanda avantajlı olurken, uzun dönem için okulların kampanyaları da takip edilerek Amerika ve Kanada'dan da uygun seçenekler tercih ediliyor (Eğ.Gök.09.02).

3.8. X (...) ile/+(y)IA Y(...)

tatlı : acı

Tatlı ve acı sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnek oluştururlar. Muehleisen'in (1997: 7-8) karşıtlık çiftlerinde geniş bir anlam alanını ifade eden sözcükler için kullandığı işaretli ve işaretli üye kavramları bu örneğe uyarlanacak olursa acı, işaretli; tatlı ise işaretli üyedir. Bir yiyeceğin acı ya da tatlı olup olmadığı genelde "Ne kadar acı?" şeklinde sorulur. Bu yöntemle işaretli ve işaretli üyeler ayırt edilebilir. Willners (2001: 19), dereceliliğin karşılaştırmalı bir özellik içeren sıfatlara özgü olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, acı ve tatlı sözcükleri de karşılaştırma ifadeleri alan karşıtlık yapılarından birini oluştururlar. Tatlı : acı sözcükleri, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılmıştır.

Tatlı ile acı, birbiri içinde olan bir yer (S.yy.28.05).

3.9. X, Y ve Z

sabah : öğle :akşam

Sabah : öğle : akşam sözcükleri, üçü bir arada kullanıldığı için çoklu karşıtlık türüne dâhildir. Sabah : akşam sözcükleri, geçişli karşıtlık türüne dâhilken, burada üçlü bir kullanım olduğu ve üç sözcük de zaman anlam alanını temsil ettiği için burada görülen karşıtlık türü, çokludur. Lyons (1977: 288) ve Jones (2002: 19) çoklu karşıtlığı, dizisel (serial) ve döngüsel (cyclical) olmak üzere iki başlıkta incelemişlerdir. Buna göre sabah : öğle : akşam sözcükleri, döngüsel bir özellik gösterirler: Akşamdan sonra sabah, sabahtan sonra öğle, öğleden sonra akşam olması döngüsel ilişkiyi gösterir. Sabah : öğle : akşam sözcükleri, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılmıştır.

*Aileler, öğrencilere evlerini açıyorlar ve öğrencilerin talepleri doğrultusunda **sabah, öğle ve akşam** yemeklerinin dâhil olduğu bir konaklama opsiyonu sunuyorlar (Eğ.Gök.09.02).*

3.10. X (...) değil Y (...)

düşük : yüksek

Düşük / düşüş : yüksek / artış sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; en, daha vb. niteleyicileri alarak miktar belirtirler. Bir ürünün miktarı "Yüksekliği nedir? / Artış oranı kaçtır?" şeklinde sorulur. "Düşüklüğü kaçtır?" vb. biçiminde sorulmaz. Dolayısıyla yükseklik ve artış sözcükleri, işaretli yani belirtisiz üyeyken, düşük ve düşüş sözcükleri, işaretli yani belirtisiz üyelerdir. Muehleisen (1997: 7-8) ve Lee (2013: 336) de yüksek : düşük sözcük çiftini dereceli karşıtlık türü olarak aktarmıştır. Düşük : yüksek sözcükleri, örnek tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

*Günlük - saatlik kiralama yapan konut sahipleri emlak vergilerini **düşük** oranlı konut olarak **değil** daha **yüksek** oranlı iş yeri olarak ödemek durumundalar (Ek.AhK.01.05).*

3.11. X (...) ama Y (...)

iyi : kötü

İyi : kötü sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne dâhildir. Her iki sözcük de en, daha, çok gibi derece niteleyicileri alabilirler. Ayrıca iyilik kavramı, bu sözcüklerin kapsayıcısı konumundadır. Dolayısıyla iyi sözcüğü işaretli üyeyken, kötü sözcüğü işaretli üyedir. Murphy (2003: 176), iyi : kötü sözcükleri arasındaki karşıtlık ilişkisinin eş dizimlilik oranı açısından çok yüksek olduğunu aktarmıştır. Ayrıca bu sözcükleri dereceli karşıtlık türüne örnek olarak göstermiştir (2003: 189).

Paradis ve Willners (2011: 367), iyi : kötü sözcük çiftini kesin anlam boyutunu gösteren karşıtlar olarak tanımlar. Bu anlam boyutu ise *değerdir*. Hermann (1979: 587-588) ise iyi : kötü sözcük çiftinin yüksek karşıtlık yani daha üstün bir şekilde karşıtlık özelliği gösterdiğini ifade eder. Ayrıca Muehleisen (1997: 6-7) ve Günay (2007: 181) da bu sözcükleri, derecelendirilebilir olarak tanımlamıştır. İyi : kötü sözcükleri, örnek tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Agency'yi size iki kelime ile özetleyeyim: Amanda Waller. Hani Suicide Squad filmindeki iyi ama kötü kalpli siyahi teyze (T.yy.16.05).

3.12. ...X ve / veya (...) Y

gelir : gider

Gelir : gider sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler arasında orta bir terim yoktur ve ekonomi ile ilgili anlam alanlarından birinin iki ucuna da işaret ederler. Gelir : gider sözcükleri aşağıdaki örnekte ad görevinde kullanılmıştır.

Fenerbahçe Spor Kulübü ve iştiraklerinde, haberde yazıldığı şekilde kulübün mali kaydına alınmayan herhangi bir geliri ve / veya gideri olamaz (S.yy.09.07).

3.13. ...X+ A ...Y

soru : cevap

Bu soruya aynı platformda verilen en popüler cevap ise şu şekilde: "İspanyolca konuşulan ülkelerden birinden bir kişi, Instagram'dan bir fotoğraf keserek bununla bir Whatsapp kullanıcısı yarattı." (D.yy.30.07).

3.14. ...X... ise Y

üz- : sevindir-

Üz- : sevindir- sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; en, daha, çok gibi derece niteleyicileri alabilirler. Willners (2001: 19) da bu sözcükleri, mutlu sözcüğüne dikkat çekerek dereceli karşıtlık türüne dâhil etmiştir.

E-ticaret şirketleri ile internetten alışveriş yapmayı tercih eden tüketicileri üzen karar, son yıllarda alışverişlerin giderek artan hızda internet üzerinden yapılması nedeniyle zarar eden geleneksel perakende şirketlerini ise sevindirdi (T.yy.21.06).

3.15. ... (önce) X ... sonra Y

dış : iç

Dış : iç sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, dikey ya da yatay ilişkileri gösteren bağlamlarda kullanılabilir. Aşağıdaki tümcede, dış sözcüğü sıfat görevinde kullanılırken, iç sözcüğü ad görevinde kullanılmıştır.

Bıçakla **önce** koltuğun **dış** kılıfını kesen Youtuber baba daha **sonra** koltuğun **içini** işte böyle *didik didik etti* (T.yy.03.11).

3.16. Kimi(si) (...) X kimi (...) Y

üst : alt

Üst : alt sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türündedir. Bu sözcükler, dikey ilişkileri ifade eder. Arat (1965: 4; 14) da bu sözcükleri, eserinde *altta* (*altın, altun*) ve *üstte* (*üstün*) şeklinde yön gösteren karşıtlık türü olarak aktarmıştır. Üst : alt sözcükleri, örnek tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Gözlemlediğimiz bir başka şey ise **kimi** marketlerde etiketlerin ürünlerin **üstündeki** rafta **kimi** marketlerde ise **alttaki** raflarda yer alması (Ek.CB.07.04).

3.17. X (...) ancak Y (...)

ayrı : ortak

Ayrı : ortak sözcükleri, bütünlüyci karşıtlık türüne dâhildir. Bu sözcükler, orta bir terim kabul etmez ve aynı anlam alanının her iki ucunu da kapsarlar. Bir durum ya da özellik, ya ayrı ya da tektir (birleşik). Aşağıdaki tümcede, ayrı sözcüğü sıfat olarak kullanılırken, ortak sözcüğü belirteç görevinde kullanılmıştır.

Gazeteye göre her darbeci askerin **ayrı** odası bulunuyor **ancak** mutfak ve salon **ortak** kullanılıyor (D.yy.09.06).

3.18. X (...) -ArAK Y (...)

flu : net

Flu : net sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler çeşitli niteleyicilerle derece açısından çeşitlendirilerek "daha flu, en net" biçiminde ifadeler kurulabilir. Örnek tümcede flu sözcüğü belirteç görevinde kullanılırken, net sözcüğü sıfat görevinde kullanılmıştır.

Arka plandaki detaylar iyice **flu** hale getirilerek daha **net** pozların elde edilmesi mümkün kılınıyor (T.yy.19.10).

3.19. ...+DAn X ...+DAn Y

önce : sonra

Önce : sonra sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne dâhildir. Bu sözcükler; en, daha, çok vb. derece niteleyicilerle derecelenebilir. Önce : sonra sözcükleri, aşağıdaki tümcede belirteç görevinde kullanılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi **senden önce** vardı, **senden sonra** da olacak (G.CA-SS.13.10).

3.20. X+DAn Y+A

iç : dış

Mısırlılar, tüm organları çıkarıp, bedeni **içten dışa** tuzlu bir karışımla kaplıyorlardı (T.yy.04.09).

3.21. X aksine (...) Y

zorluk çıkar- : kolaylaştır-

Zorluk çıkar- : kolaylaştır- sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; daha, en, çok vb. derece niteleyiciler olarak farklı oranları ifade edebilirler. “Sorunun zorluk derecesi” vb. ifadelerde görüldüğü gibi *zor* sözcüğü işaretli üyeyken, *kolay* sözcüğü işaretli üyedir. Dereceli karşıtlık türünün bir özelliği olarak belirtilen kutupluluk ise bir sorunun birine kolay gelirken, diğerine zor gelmesi olarak açıklanabilir. Bu sözcükler, aşağıdaki tümcede eylem görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi oluşturmuşlardır.

Çok büyük zorluk çıkarmıyorlar aksine işlerinizi kolaylaştırıyorlar (G.BK.30.12).

3.22. X ... -DIĞInDA Y ... (DIĞInDA)

sorul- : yanıt alın-

Sorul- : yanıt alın- sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, karşılıklı yapıma anlamı taşırlar. A, B’ye soru sorarsa B, A’ya cevap verir. Burada şu noktaya dikkat çekmek gerekir. Daha önceki maddelerde geçen soru : cevap sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türündeyken; sor- : yanıtla- sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türündedir. Çünkü eylemler, karşılıklı yapıma anlamı taşıırken; ad türündeki soru : cevap sözcükleri, bütünleyici olma özelliğine sahiptirler. Aşağıdaki tümcede sorul- sözcüğü, geçici ad görevinde kullanılırken, yanıt alın- sözcüğü, eylem görevinde kullanılmıştır.

Durumu sorulduğunda ayna üzerinden yanıt alınabiliyor (Ek.AC.10.01).

3.23. Ne X ... ne (de) Y ...

büyük : küçük

Bir atasözümüz var; “Ne büyük ol asıl, ne küçük ol basıl.” diye (S.yy.12.12).

3.24. X-DUKDAn sonra (...) Y

dondur- : aktif et-

Dondur- : aktif et- sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türüne örnektir. Bu eylemler arasında karşılıklı olma ilişkisi vardır. A, B’yi aktif ederse B, A tarafından aktif edilmiş olur.

Ayrıca bilgisayar üzerinden oturum açmaya çalışıyorsanız açamazsınız, instagram hesabını dondurduktan sonra telefon üzerinden giriş yaparak aktif etmeniz gerekmektedir (T.yy.07.10).

3.25. X ...+DAn ziyade Y ...

ön : arka

Ön : arka sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türüne örnektir. Sağlık (2007: 24), Lyons (1977: 281) ve Aksan (2009: 131) da bu sözcükleri, eserlerinde yön gösteren karşıtlık başlığı altında işlemişlerdir. Ayrıca Arat (1965: 8-12) da çalışmasında *önde*, *ön tarafta* (*öngre*) ve *arkada* (*kuriya*) sözcüklerine yön gösteren karşıt sözcükler olarak yer vermiştir. Ön : arka sözcükleri, aşağıdaki tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Pozisyon kısırlığında, Tolga’nın ön taraftan ziyade, arka mahallede takım savunmasıyla meşgul olmasının payı yüksekti (S.EO.05.03).

3.26. X+DAn ... Y+DAn

kamu : özel

Kamu : özel sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türüdür. Bu sözcükler, orta bir terim içermez. Dolayısıyla bu sözcükler, bireysel ve toplumsal konularla ilgili anlam alanının her iki ucuna da işaret ederek birbirlerini bütünler. Kamu : özel sözcükleri, örnek tümcede ad görevinde kullanılmıştır.

2017'de yapılan ankete *kamudan* 75, *özel sektörden* ise 166 LGBTİ çalışanı katılmış (Ek.DT.30.06).

3.27. X (...) + DAn Y (...)**ham : işlenmiş**

Ham : işlenmiş sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, ürünler ile ilgili aynı anlam alanını paylaşırlar ve orta bir terime izin vermezler. Bir ürün ya işlenmiştir ya da hamdır. Ham : işlenmiş sözcükleri, aşağıdaki tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Turkcell'e dünyada "dijital operatör" olarak bakıldığını ifade eden Terzioğlu, ham data hizmetinden "işlenmiş data" yani dijital servise geçtiklerini, ses, data, arama motoru, anlık mesajlaşma, mesaj, televizyon, bulut, ödeme gibi farklı hizmet sunduklarını belirtti (T.yy.28.01).

3.28. X de ... Y de**üretici : tüketici**

Üretici : tüketici sözcükleri, bütünleyici karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, sürekli bir çağrışım ilişkisi içerisindedirler. Ayrıca bu sözcükler arasında orta bir terim bulunmaz. Aşağıdaki tümcede bu sözcükler, ad görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi oluşturmuşlardır.

Üretici de satıcı da tüketici de şikayetçi (Ek.GüKa-ÖK.21.06).

3.29. X kadar Y**sat- : al-**

"Sattığın kadar al." yaptırımının uygulanması halinde ise Terim'in düşünmediği isimler gönderilecek ve kaynak yaratılacak (S.yy.06.06).

3.30. Yarı X yarı Y**kamu : özel**

İspanya'nın yarı kamu yarı özel bir kurumları var (Ek.EE.23.03).

3.31. gerek X gerekse Y**yurt dışı : yurt içi**

Yurt dışı : yurt içi sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türüne dâhildir. Bu sözcükler farklı durumlarda dikey ya da yatay ilişkileri ifade edebilirler. Bu sözcükler aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi meydana getirmiştir.

Küçük yaşta enstrüman çalmaya başlayan ikiz kardeşler, gerek yurt dışında gerekse yurt içinde birçok etkinlik ve yarışmada birincilik kazandı (Eğ.yy.30.07).

3.32. X (...) -mAK yerine Y (...)**yüksek : düşük**

Benzer durumda olan mükellefler; **yüksek** oranlı emlak vergisi **ödemek yerine** ilgili belediyeye başvurarak, fiilen konut olarak kullandıkları mülkleri için **düşük** oranlı (konut) emlak vergisi ödeyebilirler (Ek.AhK.01.05).

3.33. Daha X ... daha Y ...**az : fazla**

Az : çok / fazla sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; en, daha, çok gibi derece niceleyicilerle nitelenerek farklı boyutları gösterirler. Az : fazla sözcükleri, aşağıdaki tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

"Daha az nefret, daha fazla diyalog ve daha derin uluslararası iş birliği gerekiyor." dedi (D.RC.16.01).

3.34. X... -sA (dA) Y**hayal : gerçek**

Hayal : gerçek sözcükleri, bütünlüyci karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler, aynı anlam alanının iki ucunu da kapsar ve orta bir terim barındırmazlar. Bir durum ya hayaldir ya da gerçektir. Bu sözcükler, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi meydana getirmiştir.

Ancak çözüümü var: Hayaller beyaz olsa da gerçek mavi yaka... (Eğ.HA.24.12).

3.35. ... X-DIysA Y ...**yüksel- : düş-**

Yüksel- : düş- / çakıl- sözcükleri, ilişkiyel karşıtlık türüne dâhildir. Bu sözcükler arasında karşılıklı yapıma ifadesi vardır. Ayrıca bu karşıtlık türü, işteş karşıtlık olarak da adlandırılmıştır.

Değişken: Bitcoin'in değer grafiğine baktığımızda herkesin aklından Bitcoin yatırımı yapmak geçebilir ancak Bitcoin değeri nasıl hızla yükseldiyse düşme riski de o kadar fazla (T.yy.01.01).

3.36. X mi yoksa Y mi**yüksel- : çakıl-**

Yükselecek mi yoksa çakılacak mı? (T.yy.01.01).

3.37. mi ... X yoksa ...mi ... Y**iyi : kötü**

Bilim insanları virüsün mü soğukta daha iyi çalıştığını yoksa bağışıklık sisteminin mi soğukta kötü çalıştığını bilmiyordu (T.yy.04.09).

3.38. X+In tersine ... Y**enflasyon : deflasyon**

Enflasyon : deflasyon sözcükleri, bütünleyici karşıtlığa örnektir. Bu sözcükler, para ile ilgili anlam alanının her iki ucuna işaret eder ve orta bir terime izin vermez. Bu sözcükler, tümcede ad görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi meydana getirmiştir. Enflasyon : deflasyon sözcükleri, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılmıştır.

Enflasyonun tersi olarak da açıklanan deflasyon, ülkede para arzı, kamu harcamaları, tüketim talebi ve yatırım harcamalarında azalış olması sonucunda ortaya çıkıyor (Ek.yy.09.11).

3.39. X+In Y+A göre

arz : talep

Arz : talep sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türüne dâhildir. Bu iki sözcük arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Örneğin, talep edilen ürüne göre arzın oluşturulması gibi. Bu sözcükler, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılarak karşıtlık ilişkisi meydana getirmiştir.

İş dünyasında rekabetin arttığını, üst düzey yetenek dünyasında ise yavaş yavaş arzın talebe göre zayıfladığını, dolayısıyla geçen yıl üst düzey yönetici araştırma projeleriyle ilgili oldukça hareketli bir yılı geride bıraktıklarını söyleyen Alkaya, "Geçtiğimiz yıl Türkiye'den yurt dışına atanan ya da şirket değiştirerek yurt dışına giden yönetici sayısında ciddi bir artış oldu." açıklamasını yaptı (Ek.BÖS.28.05).

3.40. X...+A göre Y ...

üst : alt

Kılıç, 3. Lig'de futbol oynamanın daha zor olduğunu savunarak, kalite ve şartların üst liglere göre alt liglerde inanılmaz değiştiğini ifade etti (S.yy.30.11).

3.41. (...) X (...) +A karşın (...) Y

küçük : büyük

Maç, küçük buna karşın futbol, büyüktür (G.İÖ.22.04).

3.42. ... X+DAn (...) Y+A kadar

teslim et- : teslim al-

Teslim et- : teslim al- sözcükleri, ilişkisel karşıtlık türüne örnektir. A, B'ye teslim edilirse B, A'yı teslim almış olur.

Sınav Evrakı Nakil Görevlisi: ÖSYM'de, elektromanyetik kilitli kilitlenmiş araçlara yüklenen sınav evrakını, sınav merkezi koordinatörlüklerine emniyet görevlilerinin koruması altında götürür ve sınavdan en az bir gün önce ÖSYM Sınav Koordinatörüne Tutanakla imza karşılığında teslim eder. Sınavdan sonra aynı sınav evrakını ÖSYM Sınav Koordinatöründen imza karşılığında teslim alarak ÖSYM'ye getirir (Eğ.yy.08.03).

3.43. X (...) için Y (...)

kuzey : güney

Kuzey : güney sözcükleri, yön gösteren karşıtlık türüne örnektir. Sağlık (2007: 24), Cruse (1986: 223) ve Murphy (2003: 197) de eserlerinde bu sözcüklere yön gösteren

karşıtlık türü altında yer vermişlerdir. Jaszcolt (2002: 17) ise kuzey : güney sözcüklerinin dikey karşıtlığı ifade ettiğini belirtmiştir.

Kuzey gergedanların yavrusu için güney beyaz dişi gergedanlarının taşıyıcı anne olarak kullanması planlanıyor (D.yy.20.03).

3.44. X yerine Y

dümdüz : eğri

Dümdüz : eğri karşıtlık çifti, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcüklerde düzlük ifadesi kapsayıcı konumdadır. Dolayısıyla düz, işaretli üyeyken; eğri, işaretli üyedir. Ayrıca bu sözcükler; en, daha gibi derece değiştiriciler olarak farklı oranları işaretleyebilirler. Dümdüz : eğri sözcükleri, aşağıdaki örnek tümcede sıfat görevinde kullanılmıştır.

Dünya yüzeyi küresel bir eğri olduğu için, iki nokta arasındaki en kısa mesafe de dümdüz yerine eğri bir çizgi olmaktadır (T.yy.04.09).

3.45. X (...) yanı sıra Y (...)

arka : ön

16 megapiksel (yazılım interpolasyonu ile) arka kameranın yanı sıra 8 megapiksel (yazılım interpolasyonu ile) ön kameraya sahip Alcatel 3, geliştirilmiş ön flaş özelliği sayesinde düşük ışık koşullarında kaliteli selfie çekimleri sağlıyor (T.yy.30.07).

3.46. X (...) + DAn Y (...) + A

uzak : yakın

Uzak : yakın sözcükleri, dereceli karşıtlık türüne örnektir. Bu sözcükler; en, daha, çok gibi derece niteleyiciler alabilirler. "Uzaklığı ne kadar?" gibi ifadelerde görüleceği üzere uzak : yakın sözcüklerinin işaretli üyesi uzakken, işaretli üyesi yakındır. Uzak : yakın sözcükleri, aşağıdaki tümcede ad görevinde kullanılmıştır.

Yönetmeliğe pansiyonlu okullara, belirlenen pansiyon kontenjanı kadar "uzaktan yakına" ilkesi gözetilerek tercihe göre yerleştirme yapılmasıyla ilgili hüküm konuldu (Eğ.yy.01.09).

Sonuç

Bu çalışmada, karşıtlık ile ilgili yapılan tanımlar dikkate alınarak yeni bir söz dizimsel tanım önerisi sunulmuştur.

1. Akşehirli'nin (2015: 248) yapısal karşıtlık tetikleyicisi olarak adlandırdığı yapılar 15'tir. Çalışmada bu yapıların dışında 31 yapı daha tespit edilmiştir. Buna göre Akşehirli'nin çalışmasıyla ortaklaşan yapılar; X Y (tekrar), X (...) değil Y, (...) X ya da / veya (...) Y, X (...) ama Y, (...) X (...) ise Y, X mi yoksa Y mi, Ne X (...) ne (de) Y, X yerine Y, (...) X (...) ve (...) Y, Hem X (...) hem (de) Y (...) ve X, Y ve Z'dir.

Tablo 2. Karşıtlık Yapıları

	Karşıtlık Yapıları		Karşıtlık Yapıları
1	(...) X (...) ve/, /Ø/ -(...) Y (...)	24	X-DUKDAn sonra (...) Y
2	X (...) -Ip (...) Y	25	X ...+DAn ziyade Y ...
3	(...) X+ (...) (n)In (...) Y+(s)I	26	X+DAn ... Y+DAn
4	X Y (tekrar grubu)	27	X (...)+DAn Y (...)
5	(...) X ya da (...) Y	28	X de ... Y de
6	Hem X (...) hem (de) Y (...)	29	X kadar Y
7	(...) X -(Ar)ken (...) Y ...	30	Yarı X yarı Y
8	X (...) ile /+(y)lA Y (...)	31	gerek X gerekse Y
9	X, Y ve Z	32	X (...) -mAK yerine Y (...)
10	X (...) değil Y (...)	33	Daha X ...daha Y...
11	X (...) ama Y (...)	34	X...-sA (dA) Y
12	... X ve/veya (...) Y	35	... X-DIysA Y ...
13	... X+ A ...Y	36	X mi yoksa Y mi
14	... X... ise Y	37	mi ... X yoksa ...mi ... Y
15	... (önce) X ...sonra Y	38	X+In tersine ... Y
16	Kimi(si) (...) X kimi (...) Y	39	X+In Y+A göre
17	X (...) ancak Y (...)	40	X...+A göre Y ...
18	X (...) -ArAK Y (...)	41	(...) X (...) +A karşın (...) Y
19	...+DAn X ...+DAn Y	42	... X+DAn (...) Y+A kadar
20	X+DAn Y+A	43	X (...) için Y (...)
21	X aksine (...) Y	44	X yerine Y
22	X ...-DIğInDA Y ...(DIğInDA)	45	X (...) yanı sıra Y (...)
23	Ne X ... ne (de) Y ...	46	X (...)+DAn Y (...)+A

2. Türk dili ile ilgili kaynakların çoğunda karşıtlık ilişkisi kurduğu belirtilen ilgeç ve ilgeç öbekleri, bağlaç, ulaç ve ulaç öbekleri ve tekrar gruplarına verilen örneklerin aslında karşıtlık ilişkisi kurmadığı belirlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, verilen örneklerdeki sözcüklerin aynı anlam alanına ait olmamasıdır. Bu bağlamda, karşıtlık kavramı ve bu kavramın kurduğu alt türlerin kapsamlı olarak ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

3. Kaynaklarda karşıtlık ilişkisi kuran sözcük türleri arasında adlara, sıfatlara, eylemlere ve belirteçlere değinilmemesi, karşıtlık ilişkilerinin kurulması ve yorumlanması noktasında birtakım eksikliklere yol açmıştır. Bu çalışmada, söz dizimsel yapılar ile birlikte adlar, sıfatlar, eylemler ve belirteçlerin de karşıtlık ilişkisinin kurulmasında büyük bir rol oynadığı ortaya konmuştur.

4. Karşıtlık, hem söz dizimsel hem de anlam bilimsel ilişkilerin karşılıklı olarak ele alınmasıyla oluşan bir yapı olmalıdır. Bu şartın yerine getirilmesi hâlinde farklı bağlamlarda çeşitli karşıtlık türleri ve yapılarını kesin bir biçimde açıklamanın da önü açılacaktır.

Yazar ve Haber Adları Kısaltma Listesi

AC: Ahmet Can
 AhK: Ahmet Karabıyık
 BK: Berkay Kunt
 BÖS: Burcu Özçelik Sözer
 CA: Canan Altıntaş
 CB: Ceren Boztepe
 D.: Dünya haberleri
 DT: Deniz Türsen
 EE: Elif Ergu
 Eğ.: Eğitim haberleri
 Ek.: Ekonomi haberleri
 EO: Emre Oktay
 G.: Gündem haberleri
 GöK: Gönül Koca
 GüKa: Gül Kaba
 HA: Hakan Aydoğdu
 İÖ: İpek Özbey
 ÖK: Özgür Kumanovalı
 RC: Razi Canikligil
 S.: Spor haberleri
 SS: Selahattin Sönmez
 T.: Teknoloji haberleri

Kısaltmalar ve İşaretler Listesi

: : Karşıtlık ilişkisi bildirir
 / : veya
 + : Adlara getirilen işaret
 - : Eylemlere getirilen işaret
 ... : Karşıtlık sözcüğün bağlandığı öge(ler)
 (...) : Parantez içi ihtiyari (var veya yok)
 Ø : Sıfır biçimbirim
 A : /a, e/
 bk.: Bakınız
 COCA: The Corpus of the Contemporary American English (Çağdaş Amerikan İngilizcesi Derlemi)
 D : /d, t/
 HG : Hürriyet Gazetesi
 I : /i, i, (u, ü)/
 LOC: Sözlüksel anlam (lexical meaning), varlıkbilim (ontologies) ve yorumlama (construals)
 X Y: İkili karşıtlık simgeleri
 yy.: Yazar yok
 Z: Çoklu karşıtlıkta üçüncü simge

Kaynaklar

- Aarts, B. & McMahon, A. (2006). *The Handbook of English Linguistics*. United States: Blackwell Publishing.
- Akçataş, A. (2011). A Study On Antonymous Relations In Turkey Turkish Proverbs And Idioms. *Turkish Studies*, 6 (1), 311-322.
- Akın, L. (2004). *Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, A. (2007). *Reşat Nuri Gültekin'in "Acımak" Adlı Romanın İlk Seksen Sayfanın Söz Dizimi İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksoy, F. (2006). *Beş Şehr'in Söz Dizimi ve Bunun Dilbilgisi Öğretiminde Kullanılmasına İlişkin Bazı Teklifler*. Doktora Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşehirli, S. (2004). *Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşehirli, S. (2014). Dereceli Karşıtlık Anlamlılarında Belirtisizlik ve Ölçek Yapısı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10 (1), 47-66.

- Akşehirli, S. (2015). Yapısal Karşıtlık Tetikleyicileri ve Söylemsel Karşıtlıklar. 28. *Ulusal Dilbilim Kurultayı*, Sakarya Üniversitesi (8-9 Mayıs 2014). 243-260.
- Akşehirli, S. (2017). Eş Kullanım Varsayımına Göre Türkçede Kurallı Karşıtlık Anlamlılık. 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi (13-14 Mayıs 2016). 289-296.
- Akşehirli, S. (2018). Türkçede Bağlımlı Karşıtlık Anlamlılık. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 41-60.
- Aktaş, T. (1994). Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 505, 53-64.
- Anton, J. P. (1985). *Aristotle's Theory of Contrariety*. London: Routledge and Paul Press.
- Arat, R. R. (1965). Türkçede Cihet Mefhumu ve Bunun ile İlgili Tabirler. *Türkiyat Mecmuası*, 14, 1-24.
- Arpaz, E. (2014). *Türkçe ve Fransızcada Zıtlık Bildiren Zarf Tümleçlerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aslan, M. (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Erzurumlu Tahsin Adlı Öyküsünde Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atabay, N., Özel, S. & Kutluk, İ. (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Balıkçı, S. (2008). *Eklemeli ve Bükünlü Dillerde Sebep-Sonuç, Etki-Amaç ve Zıtlık-Tezat İfade Eden Yan Cümleciklerin Söz Dizimsel Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. & Baydar E., A. S. (2001). Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 27-47.
- Benhür, H. M. (1993). *Türkiye Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Eklerinin Fonksiyonları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Boyne, R. (2016). *Foucault ve Derrida Aklın Öteki Yüzü* (Çev. İ. Yılmaz). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Cantürk, Y. (2010). *Reşat Nuri Güntekin'in Yaprak Dökümü Romanında Söz Dizimi*. Yüksek lisans tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, N. (2005). *Haldun Taner'in Öykülerinde Cümle Bağlayan Bağlaçlar*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (2007). *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. United States: Blackwell Publishing.
- Çakır, A. (2013). *Refik Halit Karay'ın İstanbul'un Bir Yüzü Adlı Romanında Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, M. (1999). dA'nın İşlevleri. *Dilbilim Araştırmaları*, 25-32.
- Çiftçi, M. (2007). Tanzimat Dönemi ve Günümüz Romanlarında Cümle Bağlayıcı Bağlaçların İşlevleri ve Kullanım Sıklıkları. *Türk Dili*, 147-161.
- Daşdemir, M. (1995). *Tarık Buğra'nın Romanlarında Sözdizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. A. U. Elöve ve A. Benzer). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Dinar, T. (2018). *Türkiye Türkçesinde Söz İçi Karşıtlık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dinçer, Ş. (2008). *Türkiye Türkçesinde "Ad+durum biçimbirimi+ilgeç" Yapısındaki İlgeç Öbeklerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Divanoğlu, G. (2010). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'Mürebbiye' Adlı Eseri Üzerine Sözdizimi (Sentaks) İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, E. (2009). Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, İstanbul Kültür Üniversitesi (27-28 Ağustos 2007)*. 153-165.
- Doğan, G. (1994). Ama Bağlacına Edimbilimsel Bir Bakış. *Dilbilim Araştırmaları*, 201-202.
- Durmaz, C. (2008). *Yûnus Emre Divanı'nda ve Risâletü'n-Nushiyye'de Kelime Grupları ve Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ebcim, A. (2013). *Zıtlık Kavramının Sanatın Araç Olarak Kullanımıyla Heykel Sanatında Sorgulanması*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Ediskun, H. (2003). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu S. (2006). Cümle Menşeli Edatlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 193-207.
- Efendioğlu, S. (2007). Edatların Sınıflandırılması. *Erciyes Dergisi*, 353, 1-7.
- Egan, R. F. (1968). Survey of the History of English Synonymy. *Merriam Webster's New Dictionary of Synonyms* (Ed. P. Gove). United States: Springfield, 5a-31a.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Emre, A. C. (1955). Türkçede Cümle -I. Ünlemden Cümleye-. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 103-180.
- Emre, N. (2009). *Yapı ve İşlev Bakımından Oğuz Atay'ın 'Tehlikeli Oyunlar' Romanında Çekim Edatları*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, M. (2006). *Kelime Grupları ve Cümle Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.
- Ergül, H. (2015). *Kemal Tahir'in Devlet Ana romanı ile Tarık Buğra'nın Osmancık Romanının Söz Dizimi Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkcan, M. (2004). *Faruk Nafiz Çamlıbel'in Han Duvarları Adlı Şiir Kitabı Üzerinde Söz Dizimi İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkul, R. (2004). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fraizer, L., Clifton, C. & Stolterfoht, B. (2008). Scale Structure: Processing Minimum Standard and Maximum Standard Scalar Adjectives. *Cognition*, 106 (1), 299-324.
- Gao, C. & Zheng, Q. (2014). A Linguistic Study of Antonymy in English Texts. *Journal of Language Teaching and Research*, 5 (1), 234-238.
- Gathercole, V. C. (1989). Contrast: A Semantic Constraint. *Child Language*, 16 (3), 685-702.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.

- Gül, H. (2007). *Peyami Safa'nın 'Mahşer' Adlı Eseri Üzerine Cümle (Sentaks) Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Ö. (2009). *Peyami Safa'nın 'Fatih Harbiye' Romanı Üzerine Cümle (Sentaks) Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Gürer, İ. G. (2015). *Buket Uzuner'in Karayel Hüznü Adlı Eserinin Söz Dizimi İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, F. (2007). *Peyami Safa'nın 'Yalnızız' Romanında Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Herrmann, D. J., Chaffin, R., Conti, G., Peters, D. & Robbins, P. H. (1979). Comprehension of antonymy and the generality of categorization models. *Journal of experimental psychology: Human Learning and Memory*, 5, 585-597.
- Hürriyet Gazetesi (21.07.2019) <http://www.hurriyet.com.tr/index/?d=20190718>
- Jones, S. (2002). *Antonymy A Corpus- Based Perspective*. London: Routledge Press.
- Jones, S., Murphy, M. L., Paradis, C. & Willners, C. (2012). Antonymy and Antonyms. *Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity*. England: Cambridge University, 1-10.
- Justeson, J. S. & Katz, S. M. (1991). Co-occurrences of Antonymous Adjectives and Their Contexts. *Computational Linguistics*, 17, 1-19.
- Kara, F. (1996). *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, F. (2001). *Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, F. (2009). Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler. *Turkish Studies*, 4 (3), 1281-1300.
- Karaağaç, G. (2009). Edat Üzerine Düşünceler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 157-169.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2009). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakurt, A. (2007). *Emine Işınsu'nun Romanlarında Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaşin, H. (2008). Bağlaç Görevinde Kullanılan 'Ya'nın Anlamsal İşlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 215-227.
- Kaynak, O. (1969). Türkçede Bağlaçlar. *Türk Dili*, 209, 697-705.
- Kempson, R. M. (1977). *Semantic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kerslake, C. & Göksel, A. (2005). *Turkish A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge Press.
- Khan, H. (2014). *Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi (Kelime Grupları) İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kıran, Z. (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kurt, P. (2006). *Zarf-Fiillerin Anlam Farklılıklarının Kavratılması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lee, C. B. (2001). *The Information Status of English If - clauses in Natural Discourse*. 483-505.
- Lee, H. K. (2013). Antonymy and Gradability: A Corpus - Based Approach on English Gradable Antonyms. *Linguistic Research*, 30 (2), 335-354.
- Lehrer, A. (1985). Markedness and Antonymy. *Journal of Linguistics*, 21 (2), 397-429.
- Li, S. (2005). *Peyami Safa'nın Fatih Harbiye Romanının Sentaksı Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lyons, J. (1977). *Semantics: 1*. New York: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. United States: Cambridge University Press.
- Maciuszek, J. (2008). Processing Negation in the Context of Adjectival Antonymy. *Psychology of Language and Communication*, 12 (2), 17-43.
- Muehleisen, V. L. (1997). *Antonymy and Semantic Range in English*. Doktora Tezi. Northwestern: Northwestern University.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nakiboğlu Yaman, M. (2008). *Hüseyin Nihal Atsız'ın 'Bozkurtlar Diriliyor' Romanında Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nihal, B. (2010). *Hüseyin Nihal Atsız'ın Ruh Adam Romanında Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onan, B. (2014). *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ortopolat, Ş. (2008). *Peyami Safa'nın Mahşer Romanında Yan Cümleler*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, K. (2014). *Ahmed Mithat Efendi'nin 'Müşahadat' Adlı Eserinin Söz Dizimi Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, M. & Sevinçli, V. (2015). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayıncılık.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*. İstanbul: Karahan Kitabevi.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlam Projesi*. (Çev. R. Ertürk). Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Paradis, C. (2010). Good, Better and Superb Antonyms: A Conceptual Construal Approach. *In The Annual Texts by Foreign Guest Professors*, 3, 385-402.
- Paradis, C. (2011). A Dynamic Construal Approach to Antonymy. *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*, 19, 33-42.
- Paradis, C. & Willners, C. (2011). Antonymy: From Conventionalization to Meaning Making. *Review of Cognitive Linguistics*, 9 (2), 367-391.
- Politzer, G. (2003). *Felsefenin Temel İlkeleri*. (Çev. M. Doğan). Ankara: Yeryüzü Yayınları.
- Sabırlı, N. (2010). *Arif Nihat Asya'nın Sevgi Mektupları Adlı Eseri Üzerine Bir Söz Dizimi (Kelime Grupları) İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlık, G. S. (2007). *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı : Yukarı Sözcükleri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sağlık Şahin, G. S. (2018). Yayımlanışının Yüzüncü Yılında Atebetü'l-Hakayık'ta Karşıtlıklar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 467-478.
- Sazak, Ş. (2019). *Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sev, G. (2012). Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler Bağlama Grubu Oluşturabilir mi? *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (12), 107-122.
- Süzer, H. (2016). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 'Saatleri Ayarlama Enstitüsü' Romanının Söz Dizimi Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeker, A. (2015). *Peyami Safa'nın Bir Tereddüdün Romanı Adlı Eseri Üzerine Söz Dizimi Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen Ertürk, N. (2014). *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu'nda Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenyüz, F. (2007). *Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Söz Dizimi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeyda, A. (2011). *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Söz Dizimi*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğlacı, P. (1987). *Türkçede Anlamdaş ve Karşıt Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (21.07.2019) <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, Orhan (2013). *İskender Pala'nın 'Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk' ile 'Şah&Sultan' Romanlarının Söz Dizimi İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçar, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Umamoto, Y. (2012). *Türkçe ve Japoncada Sözdizimi*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üstünova, K. (2006). Ama'nın İşlevleri. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 79-92.
- Üstünova, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Willners, C. (2001). *Antonyms in Context: A Corpus-Based Semantic Analysis of Swedish Descriptive Adjectives*. Lund: Lunds Universitet Press.
- Yaghoobi, V. (2017). Kaşkay Türkçesinde Aşağı:Yukarı Yön Gösteren Karşıtlıklar Bağlamında Bir Aşağı Yön Göstericisi Kotı/Kota Sözcüğü Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 85-119.
- Yıldırım, F. Ç. (2010). *Türkçede Belirteç Tümcecikleri: Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi Çerçevesinde Bir Sınıflandırma Önerisi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zashevili, E. (2010). *Reşat Nuri Güntekin'in Acımak Romanı Üzerinde Söz Dizimi İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeydan, S. (2008). *The Analysis of Contrastive Discourse Connectives In Turkish*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Enformatik Enstitüsü.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 156-168
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut350>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sözlük Birimi Tanımlarındaki Eş Anlamlıların Denetimi¹

Control of Synonyms in Definitions of Dictionary Unit

Öz

Sözlükler genel olarak bütüncül yapı ve parçacıl yapı şeklinde iki düzlemde oluşmaktadır. Bütüncül yapı, sözlükteki tüm sözlük birimlerin düzenlenişini; parçacıl yapı ise bir sözlük birimin düzenlenişini ifade etmektedir. Parçacıl yapı içinde yer alan bilgi türlerinden biri tanım bilgisidir ve sözlüğün en öznel bölümünü oluşturmaktadır. Bu nedenle sözlük hazırlayıcıları tarafından çeşitli tanımlama yöntemleri belirlenmiştir. Tek dilli genel sözlüklerdeki tanımlama yöntemlerinden biri, eş anlamlı sözcük yoluyla tanımlama. Eş anlamlı sözcükler ile tanımlama kısa ve kolay olması nedeniyle tercih edilirken sözcükler arasındaki anlam ayırtlarını gizlemesi nedeniyle eleştirilmektedir. Tek dilli genel sözlükler, kullanıcılarına kodlama ve kod çözme işlevlerini sunmaktadır. Ancak eş anlamlı sözcüklerle tanımlama, bu işlevin gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta ve tanımlanan ile tanımlayan arasındaki eş anlamlılık özelliklerinin denetlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada birbirleriyle tanımlandığı belirlenen “ihtiyar” ve “yaşlı” sözcükleri, eş anlamlılık özelliklerinin belirlenmesi amacıyla dil düzleminde anlam birimcik çözümlemesi ve anlam alanı yöntemleriyle; söz düzleminde ise anlam ezgisi yöntemiyle incelenmiş, elde edilen bulgular doğrultusunda tek dilli genel sözlüklerde eş anlamlıların kullanımıyla ilgili sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sözlük, tanım, tanımlama yöntemleri, eş anlamlılık.

Abstract

Dictionaries generally consist of two planes as macrostructure and microstructure. The macrostructure refers to the arrangement of all dictionary units in the dictionary; the microstructure refers to the arrangement of a dictionary unit. One of the types of information contained in the microstructure is the definition information and constitutes the most subjective part of the dictionary. For this reason, various definition methods have been determined by dictionary makers. One of the methods of definition in monolingual general dictionaries is definition through synonyms. While synonyms are preferred because they are short and easy to identify, they are criticized for hiding meaning differences between words. Monolingual general dictionaries offer coding and decoding functions to their users. However, identifying with synonyms makes it difficult to perform this function and makes it necessary to

Göksel SERT*

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara-Türkiye.
Elmek: gokselsert@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8846-041X>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 04.06.2020
Kabul Tarihi: 05.08.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi'nce 17-19 Eylül 2018 tarihlerinde Bartın/İnküme'nda düzenlenen “4. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu”nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

control the synonym characteristics between the definiendum and the definiens. In this study, "ihtiyar" and "yaşlı" words -determined to be defined with each other-, have been analyzed in the langue plane through semic analysis and semantic field methods, in the parole plane through semantic prosody method to determine the synonym characteristics. In line with the findings obtained, results related to the use of synonyms in monolingual general dictionaries were reached.

Keywords: dictionary, definition, definition methods, synonymy.

Giriş

Dil bilgisine anlam ekleyen öğelerin toplandığı kaynak olan sözlük, yeni birimlerin katılması ve eskimiş birimlerin yerini kaybetmesiyle durmadan değişime uğrayan canlı bir dil dizgesidir. Genel olarak ele alındığında sözlük, *bütüncül yapı* (macrostructure) ve *parçacıl yapıların* (microstructure) birleşiminden meydana gelmektedir. Bu yapıların merkezindeyse sözlüklerde madde başı olarak yer alan sözlük birimi (dictionary unit) bulunmaktadır. Bütüncül yapı, sözlükte yer alan tüm sözlük birimlerin düzenlenişini ifade eden, kapsamı son derece geniş bir dizgedir. Parçacıl yapı ise her bir sözlük birimin kendi içindeki düzenlenişini ifade etmektedir. Bu bakımdan çok daha genişik bir düzen içermektedir. Parçacıl yapı içinde *dil bilgisel bilgi* (grammatical information), *sözcük türü bilgisi* (part of speech), *sesletim bilgisi* (pronunciation) gibi biçimle ilgili bilgi türlerinin yanı sıra *köken bilgisi* (etymology), *tanım* (definition), *kullanım etiketi* (usage label), *örnek* (example) ve *çapraz gönderim* (cross-reference) gibi anlam ilintili bilgi türleri bulunmaktadır (Aslan, 2014).

Bu çalışma, *tek dilli* (monolingual) genel sözlükler kapsamıyla sınırlandırılmıştır ve çalışmanın temelinde sözlük parçacıl yapısının en öznel bölümü sayılabilecek *tanım* yer almaktadır. Çalışmada ilk olarak tanım kavramının tanımı belirlenmeye çalışılacak ve ardından tek dilli genel sözlükler için sözlük birimi tanımlama yöntemlerinden biri olarak kabul edilen *eş anlamlı* (synonym) sözcükler yoluyla tanımlamanın geçerliliği, anlam bilimsel ve dil bilimsel yöntemler aracılığıyla denetlenecektir.

1. Tanım

Tanım, tanımlanabilme açısından zor bir kavramdır. Çünkü *sözlük bilimi* (lexicography) dışında anlam bilimi, felsefe, mantık gibi bilim dallarıyla doğrudan ilişkilidir ve diğer bilim dallarıyla da az veya çok dolaylı ilişkiye sahiptir. Bu da tanım kavramını karmaşık bir yapı haline getirmektedir.

Sözlük bilimi açısından yaklaşıldığında "bir sözcük, öbek ya da terimin açıklamasının verildiği bir kaynak çalışmanın parçacıl yapısındaki tamamlayıcı bölüm" (Hartmann vd., 2002: 35-36) tanımı kullanılabilir.

Terimin kavramsal zorluklarına ek olarak bir sözlük çalışması içerisinde tanımlanan sözcüğün türü, anlamsal özellikleri, nesne ya da kavram oluşu gibi nedenler *tanımlanan* (definiendum) ile *tanımlayan* (definiens) arasındaki anlamsal ilişkiyi daraltmaktadır. Bu daralmayı gidermek adına alan üzerinde çalışanlar, tanımlanan sözcüğe bağlı olarak çeşitli tanımlama yöntemleri kullanmışlardır.

1.1. Tanımlama Yöntemleri

Ana dilini konuşan herhangi bir kişi, konuşmada seçtiği birimleri kendi sözcükleriyle, kurallara bağlı kalmadan ve gerekirse bağlama dayanarak tanımlayabilmektedir. Buna *halk tanımları* (folk definitions) adı verilmektedir (Gökter

Gençer, 2018: 73). Ancak sözlük bilimi açısından halk tanımlarının bilimsel değeri yoktur.

Stock (1988: 81), halk tanımları ile sözlük bilimsel tanımları üç maddede ayırma yoluna gitmiştir:

1. Halk tanımları, bağlamsal bir ortamda tanım yaparken sözlük bilimsel tanım, bağlamsal boşluk içerisindedir.
2. Halk tanımları, karşıdaki dinleyicinin anlayışına dayalı bir uzunluğa sahipken sözlük bilimsel tanım, ancak diğer sözlüksel birimlerden (sesletim, köken bilgisi vd.) arta kalan bir alana sahiptir.
3. Sözlük bilimsel tanım, kural koyucu bir otorite olan dilin ağırlığını taşımaktadır. Halk tanımları, bu anlamda bir sorumluluk yüklenmez.

Araştırmacılar sözlük bilimsel tanımlama için alan yazınında farklı tanımlama yöntemleri belirlemiştir (Geniş bilgi için bk. Gökter Gençer, 2018: 89-130; Girişen, 2019: 96-111). Ancak bu çalışmada sözlük biliminde tanımlama yöntemleri konusuna odaklanılmaması nedeniyle tanımlama yöntemlerinin tamamına yer verilmeyecektir. Örnek oluşturması amacıyla tek dilli sözlüklere odaklanmış iki çalışmada yer alan tanımlama yöntemleri ele alınmıştır. İlkinde Ağbaba MacLaren (2007: 31-32), tanımlama yöntemlerini analiz yöntemi, sentez yöntemi, kurallar kullanımı yöntemi ve eş anlam verme yöntemi şeklinde dört başlıkta sunmuştur. Gökter Gençer (2018: 89-124) ise daha fazla ayrıntı vererek tanımlama yöntemlerini analitik/içlemsel tanımlama, sentez yoluyla/kaplımsal tanımlama, tipikleştirme yoluyla tanımlama, eş anlamlılarla tanımlama, kurala dayalı tanımlama, dolaylı/ima yoluyla tanımlama, düz anlamsal tanımlama ve işari/gösterimsel tanımlama şeklinde sekiz başlıkta ele almıştır.

Ayrı başlıklar altında verilmiş olsa da söz konusu tanımlama yöntemleri, *sözlük hazırlayıcısı* (dictionary maker) tarafından bir sözlük birimi tanımında birlikte kullanılabilir. Hartmann ve James (2002: 36) de çalışmanın kapsamına, doğasına ve kullanıcı amaçlarına bağlı olarak sözlük hazırlayıcılarının bağlı oldukları kuramsal anlam modelinden etkilenebilecek bir ya da daha fazla tanımlama yöntemini seçebileceklerini ya da bu tanımlama yöntemlerini birleştirebileceklerini belirtmiştir.

Sonuç olarak Ağbaba MacLaren (2007) ve Gökter Gençer'in (2018) tanımlama yöntemleri arasında benzerlik ve farklılıklar görülmektedir. Her iki çalışmada yer alan tanımlama yöntemlerinden biri ise eş anlamlı sözcükler ile tanımlamadır. Ayrıca bu tanımlama yöntemi, üstte belirtildiği gibi diğer tanımlama yöntemleriyle birleştirilerek oldukça sık bir şekilde kullanılmaktadır.

1.1.1. Eş Anlamlı Sözcüklerle Tanımlama

Ağbaba MacLaren (2007: 32), eş anlamlı sözcüklerle tanımlamayı "tanımlanmakta olan sözcüğün, okuyucunun zaten bildiği başka bir sözcükle aynı anlamı taşıdığını söylemek için kullanılır" şeklinde açıklamış; tanımın fazla yer tutmamasını yöntemin olumlu yönü, tanımlanan ile tanımlayan arasındaki küçük ama önemli anlam farklarının okuyucu tarafından anlaşılmasını ise yöntemin olumsuz yönü olarak belirtmiştir. Bu yöntemi "bir sözcüğün eş ya da yakın anlamlılarıyla tanımlanması yöntemi" olarak açıklayan Gökter Gençer (2018: 112-113) ise yöntemin kolay ve ekonomik olması nedeniyle tercih edildiğini ancak tanımlanan ile tanımlayan

sözcüklerin tamamen eş anlamlı olmayışının yöntem önündeki en büyük engel olduğunu ifade etmiştir.

Tek dilli genel sözlükler incelendiğinde genel olarak analiz/içlemsel ve sentez/kaplımsal tanımlama yöntemleri kullanıldığı görülmektedir. Analiz yöntemi, tanımlananı parçaların bütünü şeklinde; sentez yöntemi ise tanımlananı bütünün parçaları şeklinde açıklamaktadır (Robinson, 1972: 98). Bununla birlikte ele alınan sözlük birimin taşıdığı özellikler doğrultusunda diğer tanımlama yöntemleri de kullanılmaktadır. Eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yöntemi, en çok soyut özellik taşıyan ve ön ad türündeki sözcüklerin tanımlanmasında kullanılmaktadır.

“kederli: acılı, üzüntülü, mükedder” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

Ayrıca eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yöntemi, çoğu kez diğer tanımlama yöntemleriyle birlikte, anlam pekiştirme göreviyle kullanılmaktadır. Girişen (2019: 106), eş anlamlı sözcüklerle tanımlama yönteminin özellikle analiz/içlemsel tanımlama yöntemiyle kullanıldığını belirtmektedir.

“kasımpatı: birleşikgillerden, çiçekleri iri, katmerli ve türlü renkte, sonbahardan kışa değin açan bir süs bitkisi, krizantem (Chrysanthemum)” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

Tanımlama yöntemlerinin alındığı Ağbaba MacLaren (2007: 32) ve Gökter Genç'er'de (2018: 112-113) belirtildiği gibi, eş anlamlı sözcüklerle yapılan tanımlamanın olumsuz yanı, eş anlamlı olduğu varsayılan sözcüklerin anlamca eş olmayışıdır. Bu nedenle sözlük birimlerin amacına uygun şekilde tanımlanabilmesi amacıyla eş anlamlılık kavramı ele alınmalı ve tanımlarda kullanılan eş anlamlı sözcükler denetlenmelidir.

2. Eş Anlamlılık

Alan yazınındaki eş anlamlılık tanımları, kimi temel farklar içermektedir. Eş anlamlılığı sözcükler arasında gerçekleşen bir anlam ilişkisi olarak görenlerin (Korkmaz, 1992: 56; Vardar, 2002: 94) yanı sıra sözcük ve cümlelerin eş anlamlılık kavramına dahil olabileceğini belirten araştırmacılar (İmer vd., 2011: 118; Burkhanov, 1998: 233; Hartmann vd., 2002: 135) da bulunmaktadır. Bussmann'ın (2006: 1164) daha genel bir yaklaşımla eş anlamlılığı dilsel ifadeler kapsamına alması dikkat çekicidir.

Tanımlarda tespit edilen diğer farklılık, eş anlamlılık ilişkisi içindeki sözcüklerin aynılığı ya da benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Vardar (2002: 94) ile İmer vd. (2011: 118) eş anlamlılığı aynılık olarak belirtirken Korkmaz (1992: 56), Burkhanov (1998: 233) ve Bussmann (2006: 1164) eş anlamlılık tanımına aynılığın yanı sıra güçlü benzerlik ilişkisini de eklemiştir. Tanımlarda görülen bu farklar, araştırmacıların eş anlamlılık konusunda ortak bir noktada buluşamadığını ve kavramın izaha muhtaç noktaları bulunduğunu göstermektedir.

Eş anlamlılık ile ilgili temel tartışma, eş anlamlılığın gerçek anlamda var olup olmamasıdır. Aksan (1998: 78-79), önceleri farklı anlamdaki sözcüklerin zamanla aynı anlama gelebileceğini ve birbiri yerine kullanılabileceğini belirtmiştir. Ullmann da bilimsel ve teknik terimlerde tam eş anlamlılığın var olduğunu, günlük dilden kimi sözcüklerin de bu anlam ilişkisine sahip olabileceğini öne sürmüştür (Doğan, 2011: 80). Eş anlamlılığın tam olarak bulunamayacağını belirten araştırmacılar daha fazladır.

Carnoy, Bloomfield ve konuya felsefe açısından yaklaşan Goodman bu isimler arasındadır (Aksan, 1974: 1-2). Din temelli bakış ise, “dili va’z eden hikmet sahibidir, eşyaya verdiği her ismin bir hikmeti vardır. Bu nedenle, tek bir anlam için birçok kelime va’z etmesi mümkün değildir” diyerek eş anlamlılığı reddetmiştir (Abouelnasr, 2004: 28).

Alan yazınındaki görüşler doğrultusunda eş anlamlıların benzer ya da farklı özelliklerini belirlemek amacıyla eş anlamlılık sınıflandırmaları hazırlanmıştır (Geniş bilgi için bk. Sert, 2018: 53-60). Bunlardan Lyons (1983), Cruse (1986), Murphy (2003) anlam doğrultusunda sınıflama yaparken Stanojevic (2009) sözcük türlerini incelemiş, Aksan (1998) ve Özden (2014) köken incelemesi yapmıştır. Bu çalışmada sınıflamalara ayrıca yer verilmeyecektir. Yöntem ve bulgular bölümünde çalışmada yararlanılan sınıflamalara değinilecektir.

YÖNTEM

Çalışmada ele alınacak örneklem, eş anlamlı sözcük ile tanımlamanın genel olarak soyut özellik gösteren ve ön ad türündeki sözlük birimlerde bulunması nedeniyle, bu çalışma evreni içinde belirlenmiştir. Çalışmanın başvuru kaynağı olarak belirlenen Güncel Türkçe Sözlük’te (GTS) ve Kubbealtı Lugatı’nda (KL) eş anlamlılarıyla tanımlanmış, ön ad türündeki *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri çalışma örneklemini oluşturmuştur.

Alan yazınında yer alan eş anlamlılık görüşleri, eş anlamlı olduğu varsayılan sözcüklerin dil ve söz düzlemi üzerinde incelenmesi gerektiğini, tek yönlü bir bakış açısının sözcüklere ait anlam özelliklerini tam olarak yansıtamayacağını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri ilk olarak dil düzlemindeki anlam özelliklerine odaklanan *anlam birimcik çözümlemesi* (semic analysis) yöntemiyle incelenmiştir.

Anlam birimcik çözümlemesi, Hjelmslev tarafından içerik biçimi ve anlatım biçiminin aynı şekilde düzenlendiği görüşünden yola çıkarak belirlenen eş biçimlilik kavramı doğrultusunda, ses birimcik çözümlemesi örneksenerek ortaya konmuştur (Öztokat, 1990: 157-158). Anlam birimcik çözümlemesi, sınırlı sayıda ikili özellik kullanımına dayanmaktadır. Buna göre incelenen sözcüklerin anlam özellikleri, belirli anlam birimcik için geçerli olup olmamasına göre ayrı ayrı “+” ve “-” şeklinde değerlendirilmekte, bu noktada sözlük birimi tanımları temel görevi üstlenmektedir (Riemer, 2010: 155). Örneklemini oluşturan eş anlamlıların anlam birimcikleri belirlenirken GTS ve KL’ye başvurulmuştur. Ayrıca bu aşamada örneklemin kullanım özelliklerine ulaşmak amacıyla Türkçe Ulusal Derlemi’nden (TUD) de yararlanılmıştır (Aksan, 2012).

Anlam birimcik çözümlemesi sonucunda sözlük birimlerin sahip olduğu anlam birimcikler belirlenecek ve birimlerin anlam alanları bu anlam birimcikler doğrultusunda ortaya konacaktır. *Anlam alanı* (semantic field), sözcüklerin anlam özellikleri bakımından sahip olduğu ilişkiler ağını göstermektedir. Çalışmada örneklemin anlam alanları belirlenirken Trier’in görüşü doğrultusunda örneklemini oluşturan sözcüklerin alt anlamlılık, eş anlamlılık ve karşıt anlamlılık ilişkileri üzerinde durulmuştur (Gao & Xu, 2013: 2031). Bu anlam ilişkilerini belirlemek amacıyla Cin (1971)

ve Yurtbaşı'nın (2013) *kavram dizini* (thesaurus) türündeki çalışmaları ile Yalım ve Yalım'ın (1983) eş ve karşıt anlamlılar sözlüğüne başvurulmuştur.

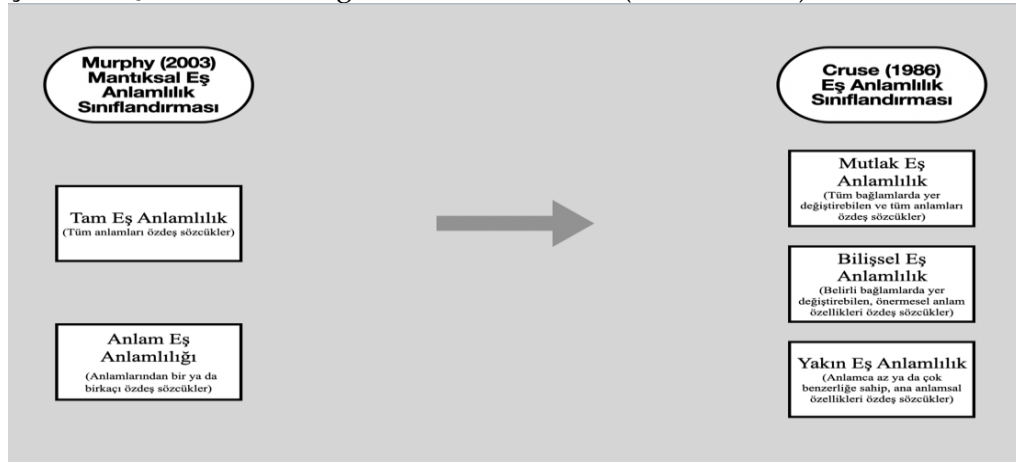
İncelemenin son aşamasında örneklemin söz düzlemindeki anlam özelliklerini ele alan anlam ezgisi (semantic prosody) yer almaktadır. Anlam ezgisi çalışmaları, 1987'de Sinclair tarafından başlatılmış, 1993'te Louw tarafından kavramlaştırılmıştır (Louw, 1993: 157-176). Alan yazınında farklı görüşler olsa da anlam ezgisinin temelinde sözcüklerin belirli bağlamlarda rastlantısal olarak bulunmadığı görüşü yer alır. Buna göre incelenecek *düğüm sözcükler* (node word), yer aldığı bağlamda olumlu-olumsuz değer ve *duygusal çağrışıma* (connotation) sahip sözcük ve öbeklerle birlikte kullanıldığında bu durum onlara anlam ezgisi olarak anılacak *değerlendirici ve tutumsal anlam* (evaluative and attitudinal meaning) yükler. Bu nedenle sözcüklerin dil bilgisel olmayan olumluluk ya da olumsuzlukları anlam ezgisi incelemelerinin temelinde yer alır (Sert, 2018: 16-44).

Anlam ezgisi, derlemler üzerinde *uyumluluk dizisi* (concordance line) ve *eşdizimlilik* (collocation) aracılığıyla incelenmektedir. Güven aralığının daha yüksek olduğu düşüncesiyle incelemeler temel olarak uyumluluk dizileriyle gerçekleştirilmektedir (Stewart, 2010: 83-87). Bu çalışmada da temel anlam ezgisi incelemesi, uyumluluk dizisi üzerinde yapılacaktır. İncelemeler, her bir sözlük birim için 100'er uyumluluk dizisiyle gerçekleştirilecektir. Uyumluluk dizileri belirlenirken tek ölçüt, *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin çalışmanın başvuru kaynaklarında belirtildiği şekliyle ön ad sözcük türünde kullanılmasıdır. Ayrıca inceleme birim olarak yapılacak, örneklemin *sözcük biçim* (word form) şekillerine uyumluluk dizilerinde yer verilmeyecektir. 5-5 *pencere aralığı* (window span) içinde görüntülenecek (gerektiği durumlarda sözcük geçiş bilgileri derlemin üst sınırı olan 25-25 pencere aralığı içerisinde de ele alınacaktır) uyumluluk dizilerinin seçimi, derlemin olanak sunduğu sınır olan 1989-2013 yayın yılı tarihlerini kapsayacak, yazılı ve sözlü sorgu yöntemi kullanılacak ve incelenecek 100'er uyumluluk dizisi; TUD, yazılı ve sözlü sorgu yöntemi sırasında tabakalama izni vermediği için rastlantısal olarak belirlenecektir.

Sonuç olarak farklı yöntemlerin birlikte kullanıldığı bu çalışmada, bulguları tek bir ölçütle değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle alan yazınındaki anlam temelli eş anlamlılık sınıflandırmaları incelenmiş ve çalışma niteliğine uyan, sözcüklerin dil ve söz düzlemlerindeki görünümünü ele alan Cruse (1986) ve Murphy'nin (2003) sınıflandırma yöntemleri temelinde, bağlantılı iki aşamadan oluşan bir değerlendirme yöntemi hazırlanmıştır.

Şekil 1. Eş Anlamlılık Değerlendirme Yöntemi (Sert, 2018: 81)

BULGULAR

İhtiyar ve *yaşlı* sözlük birimleri, temel olarak yaşlı ilerlemiş olanı belirtmektedir. Çalışmanın başvuru kaynakları, ilgili sözlük birimleri şöyle tanımlamaktadır:

“*ihtiyar*: 1. sıfat yaşlı, kocamış olan, pir (kimse), genç karşıtı. 2. Cansız, sönük. 3. Eski. 4. isim Baba veya anne.” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

“*ihtiyar*: 1. sıf. yaşlı, kocamış. 2. i. yaşlı kimse.” (Kubbealtı Lugatı, 05.05.2020)

“*yaşlı*: 1. sıfat Yaşı ilerlemiş, kocamış, ihtiyar (kimse). 2. Uzun yılları geride bırakmış.” (Güncel Türkçe Sözlük, 05.05.2020)

“*yaşlı*: sıf. ve i. Yaşı ilerlemiş (kimse).” (Kubbealtı Lugatı, 05.05.2020)

Sözlük tanımları ve TUD üzerinde yapılan incelemeyle *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin anlam birimcik çözümlemesi şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 1. “*ihtiyar*” ve “*yaşlı*” Sözcüklerinin Anlam Birimcik Çözümlemesi (Sert, 2018: 173)

sözcükler / anlam birimcikler	somut varlıklarla ilgili	yaşı ilerlemiş	eskimiş	cansız, sönük	baba veya anne
İhtiyar	+	+	+	+	+
Yaşlı	+	+	+	-	-

+ : İncelenen sözcüğün ilgili anlam birimciğe sahip olduğunu belirtmektedir.
 - : İncelenen sözcüğün ilgili anlam birimciğe sahip olmadığını belirtmektedir.

Tabloya göre *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin *sınıf birim* (classeme) kümesindeki çok genel özellikleri yansıtmaya ve ait olunan anlam sınıfını işaretleme görevine sahip /somut varlıklarla ilgili/ *üreysel anlam birimciği* (generic seme) ile *kavram birim* (semanteme) kümesindeki ilgili anlam birime özel nitelik taşıması nedeniyle benzer anlam birimler arasında ayırt edicilik görevi üstlenen /yaşı ilerlemiş/ ve

/eskimiş/ özgül anlam birimcikleri (specific seme) özdeştir. Ancak *gücül birim* (virtueme) kümesindeki değişken nitelikli, çağrışıma dayalı ve yan anlamsal özellikler sergileyen /cansız, sönük/ ve /baba veya anne/ *gücül anlam birimcikleri* (connotative seme), *ihhtiyar* sözlük birimi lehinde farklılık oluşturmuştur.

Çözümleme doğrultusunda *ihhtiyar* sözlük biriminin *anlam birimcik demeti* (sememe), /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ + /cansız, sönük/ + /baba veya anne/ şeklindeken *yaşlı* sözlük birimi, /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ anlam birimcik demetine sahiptir. Sözlük birimlerin özdeş anlam birimciklerinden oluşan *üst anlam birimcik demeti* (archisememe) ise /somut varlıklarla ilgili/ + /yaşı ilerlemiş/ + /eskimiş/ şeklindedir (Sert, 2018: 173-174).

İhtiyar ve *yaşlı* sözlük birimlerinin tözüne ait veriler sunan anlam birimcik çözümlemesi, sözcüklerin anlam benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Anlam alanı incelemesi ile bu anlam birimcikler çevresindeki sözcük varlığı belirlenmiştir.

Tablo 2. “*ihhtiyar*” ve “*yaşlı*” Sözcüklerinin Anlam Alanı (Sert, 2018: 176)

incelenen sözcükler	<i>ihhtiyar</i>	<i>yaşlı</i>
eş ve yakın anlamlı sözcükler	ana, anne, ata, baba, cılız, durgun, eski, geçkin, geçmiş, güçsüz, kadim, kart, koca, kocamış, peder, pir, ruhsuz, valide, yıllanmış	eski, geçkin, geçmiş, kadim, kart, koca, kocamış, pir, yıllanmış
karşit anlamlı sözcükler	canlı, çağdaş, çocuk, diri, genç, gösterişli, modern, parlak, yeni, yeniyetme	çağdaş, çocuk, genç, modern, yeni, yeniyetme

İhtiyar sözlük birimi, *yaşlı* sözlük biriminden farklı olarak /cansız, sönük/ ve /baba veya anne/ anlam birimciklerine sahip olması nedeniyle daha geniş *içlem* (intension) ilişkilerine sahiptir. Bu doğrultuda *ihhtiyar* sözlük biriminin “cılız, durgun, güçsüz, ruhsuz” gibi *olumsuz*, “canlı, diri, gösterişli, parlak” gibi *olumlu* ve “ata, baba, peder; ana, anne, valide” gibi akrabalık adı bildirmesi nedeniyle *yansız* kabul edilebilecek anlamsal değer ve duygusal çağrışım içeren sözcüklerle yüklü olduğu anlam alanı incelemesi sonucu belirlenmiştir (Sert, 2018: 174-176).

Genel TUD incelemesinde *ihhtiyar* sözlük birimi, 587 metin içinde 1608 kez, 31.73 frekans değerinde; *yaşlı* sözlük birimi ise 1675 metin içinde 7818 kez, 154.27 frekans değerinde görüntülenmiştir. Sıklık verilerinde *yaşlı* sözlük biriminin daha yüksek değerlere ulaşma nedeni olarak sözcüğün anlam dallanması, öbekleşme eğilimi ve derlemin yakın tarihe ait metinler içermesi görülmektedir.

Tablo 3. “ihtiyar” ve “yaşlı” Sözcüklerinin Anlam Ezgisi Görünümü

eş anlamlı sözcükler	olumlu anlam ezgisi	yansız anlam ezgisi	olumsuz anlam ezgisi
ihtiyar	%16	%68	%16
yaşlı	%7	%83	%10

Uyumluluk dizisi incelemesi sonucunda *ihtiyar* düğüm sözcüğünün yer aldığı 32 uyumluluk dizisinde ezgisel özelliğe rastlanmıştır. Anlam ezgisi incelemeleri, genel olarak olumsuz anlam ezgisi özelliği yansıtmaktadır (Partington, 2004: 144). Ancak bu sözlük birimde olumlu ve olumsuz anlam ezgisi oranlarında eşitlik bulunması dikkat çekicidir.

Tablo 4. “ihtiyar” Düğüm Sözcüğünün Uyumluluk Dizisi Kesiti

1.	Şimdi gidemez miyiz Usta Barbacığım?	ihtiyar	<i>usta</i> küçük kahkahalarla güldü. Hay	olumlu
2.	Şen şakrak otelden içeri dalıyorlar.	ihtiyar	<i>delikanlı</i> pek mutlu. Kendinden emin.	olumlu
3.	öyle mi?" <i>Başımıza taç yapacağımız</i>	ihtiyar	ananın şu cevabı ise komutan	olumlu
4.	<i>Çok iyi, çok bilgili bir</i>	ihtiyar	adamdır. Her bir şeyi öğretti	olumlu
5.	Yel olup taşınmak <i>Afacan eteklerinde</i>	ihtiyar	<i>düşlerin</i> baharına salınmak Baharın yüreğinde	olumlu
6.	ölüyor olmayı. Ama <i>kanlar içindeki</i>	ihtiyar	kafamın beni yavaş yavaş getirdiği	olumsuz
7.	ödenen astronomik ücretlerle dinleyicilere aktarıyor.	ihtiyar	<i>gençler</i> kulübü İşte, çoğunluğunu bu	olumsuz
8.	çıkıp İstanbul'un orta yerinde yapmadı...	ihtiyar	<i>bir katil</i> yaptı, ezeli bir	olumsuz
9.	çarpık kişilikli bir yargıç; <i>sapık,</i>	ihtiyar	<i>bir mirasçedi</i> ; bilinçsiz, yarı şaşkın	olumsuz
10.	<i>yalancı, hilekar, para gözlü, pis,</i>	ihtiyar	<i>içkici, kötü</i> psikiyatrist diye yazmış	olumsuz
11.	şu soruma cevap ver." dedi	ihtiyar	köşe yazarı. "İngiliz televizyoncular niye	yansız
12.	üzerine oturdular. Küçük oda soğudu.	ihtiyar	adam, dizlerinden destek alarak kalktı	yansız
13.	ödediği hatırı sayılır para geldi.	ihtiyar	hekim idareli kullanmayı bilseydi, bu	yansız
14.	çölün öbür yanındaki Amerikalının Kütüphanesine	ihtiyar	yazarla yapmakta olduğumuz yolculuktan haberdar	yansız
15.	çok üstünde bir bahşiş vermiş.	ihtiyar	berber, yoksul geçen son yıllarında	yansız

Uyumluluk dizilerinde *ihtiyar* düğüm sözcüğünün güçlü bir değerlendirici ve tutumsal anlam özelliğine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, TUD yazılı metin sorgusunda *ihtiyar* düğüm sözcüğünün “kurgu ve şiir” türevi metinlerde %39,34 yer alırken “bilimsel düzyazı” türevi metinlerde %13,57 oranında yer almasında da gözlenmiştir. Ayrıca uyumluluk dizileri içinde ironiye yer verilmesi nedeniyle olumsuz anlam ezgisi olarak değerlendirilen bir örneğe (7) de rastlanmaktadır.

Tablo 5. “yaşlı” Düğüm Sözcüğünün Uyumluluk Dizisi Kesiti

1.	ışık demetinin arasından <i>güler yüzlü</i>	yaşlı	<i>dostu belirdi. Bilgehan onun da</i>	olumlu
2.	çıktığı zaman gidip akıl danıştığımız...	yaşlı	<i>sözü dinlenir insanlar diyoruz. Bir</i>	olumlu
3.	çağrıda bulunmamış mıydı? Oysa, aynı	yaşlı	<i>siyaset kurdu, 1918'deki seçim kampanyasını</i>	olumlu
4.	şey tazeydi, gerçektir. Karşımda oturan	yaşlı	<i>kadın içtenlikle gülümsüyordu. İçtiğim süt,</i>	olumlu
5.	ısındığını duyumsadı Serdar. Gerçekten de	yaşlı	<i>bir çınar gibi güven veriyordu</i>	olumlu
6.	şiiri de işitemiyorlardı. Büyüklerimiz onu	yaşlı	<i>kızların, kartlaşmış bekâr erkeklerin yalnızlığına,</i>	olumsuz
7.	şey bombok! 17.10... Karşı dairedeki	yaşlı	<i>kadın intihar etmiş. Bir kesekâgıdının</i>	olumsuz
8.	şey anlamıyor, uymam gereken buyrukları	yaşlı	<i>öğretmenin huysuzluğuna yoruyordum... Öte yandan</i>	olumsuz
9.	ölçüt yine, Aydınlanmanın şu “yaşlı”	yaşlı	<i>“yaşlı” akılcılığıdır. SONUÇ Küresel kapitalizm</i>	olumsuz
10.	çize çize makyaj yapmakta direnen	yaşlı	<i>kadınların korkunçluğu var. Cadıdan çok,</i>	olumsuz
11.	Şeroks'un eli boştu belki, ama	yaşlı	<i>masalcının kulübesine bu kez yalnız</i>	yansız
12.	şaşırtan bir soru sordu Kuzey	yaşlı	<i>kadına. "Sana hiç sormamıştım," dedi,</i>	yansız
13.	üzerinde bir gölge gibi oturmuş	yaşlı	<i>adam. Kanarya kafesi tam karşısında,</i>	yansız
14.	öğrendin la yiyenim? diye sordu	yaşlı	<i>adam. Kendi kendime. Helal la</i>	yansız
15.	çıkartma usullerine göre, Nazik Bey'in	yaşlı	<i>kadının el veya ayak parmağından,</i>	yansız

Yaşlı düğüm sözcüğü ise 17 uyumluluk dizisinde ezgisel özellik göstermiştir. Bu kez olumsuz anlam ezgisi oranı daha yüksektir. *İhtiyar* ile kıyaslandığında *yaşlı*nın daha sınırlı bir değerlendirici ve tutumsal anlam özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Türev metinlere baktığımızda *yaşlı* düğüm sözcüğü, %31,16 oranında “kurgu ve şiir” metinlerinde; %19,19 oranında “bilimsel düzyazı” metinlerinde yer almıştır. *İhtiyar* örneğinde olduğu gibi *yaşlı* düğüm sözcüğünde de ironi nedenli olumsuz anlam ezgisi örnekleri (6, 9) görülmektedir.

Ayrıca elde edilen bu veriler, 2018 yılında aynı düğüm sözcüklerle *Türkçe Ulusal Derlemi - Tanıtım Sürümü* (TUD-TS) üzerinde yalnız yazılı metin sorgulamasıyla yapılan incelemeyi sağlamıştır. Söz konusu inceleme de 100 uyumluluk dizisiyle gerçekleşmiş ancak rastlantısal örnekleme yerine tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmalar arasında orantısal farklılıklar da (*ihtiyar* - %41 ezgisel özellik, *yaşlı* - %26 ezgisel özellik) görülmüştür (Sert, 2018: 172-212). Ancak farklı yöntem izlenen her iki çalışmada da *ihtiyar* sözcüğünün değerlendirici ve tutumsal anlam özelliği daha yüksek olarak belirlenmiştir.

İnceleme sonucunda *ihtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimlerinin dil ve söz düzlemi üzerindeki anlam özellikleri tespit edilmiştir. Yöntem bölümünde belirtildiği şekilde bu özellikler, ilk olarak Murphy'nin (2003) dil düzlemine odaklanan eş anlamlılık sınıflandırmasıyla yorumlanmıştır. Anlam birimcik çözümlemesi ve anlam alanı incelemeleri, bu sözlük birimlerin dil düzleminde özdeş olmadığını göstermiştir. Ancak

iki sözlük birimin özdeşlik gösterdiği anlam ve buna bağlı anlam alanları bulunmaktadır. Bu nedenle *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, Murphy (2003) sınıflandırmasında “anlam eş anlamlılığı” sınıfında yer almaktadır.

İkinci değerlendirme aşamasında Cruse'nin (1986) dil ve söz düzlemine ayrı ayrı odaklanan eş anlamlılık sınıflandırması temel alınmıştır. Dil düzlemindeki incelemeler, iki sözlük birimin temel düzeyde anlam benzerliğine sahip olduğunu göstermiştir. Ancak söz düzlemindeki anlam ezgisi incelemesi sonucunda sözlük birimlerin değerlendirici ve tutumsal anlam özelliklerinin farklar taşıdığı görülmüştür. Ayrıca bu farklar, duygusal çağrışım açısından da değerlendirilebilir görünmektedir. Sonuç olarak *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, Cruse'a (1986) göre eş anlamlı olduğu varsayılan pek çok sözcüğün içinde yer aldığı “yakın eş anlamlılık” sınıfında bulunmaktadır.

Ayrıca TUD üzerinde yapılan yazılı ve sözlü sorgu sonucunda bu düşünüm sözcüklerin ön ad görevinde birlikte kullanılarak aynı adları nitelediği örneklenmiştir. İlgili sözcüklerin farklı gerçeklik koşulları ve anlatım özellikleri doğrultusunda kullanılabilirliğini gösteren bu durum, ancak yakın eş anlamlılık sınıfında görülmektedir (Doğan, 2011: 85). Söz konusu uyumluluk dizileri şu şekildedir:

Tablo 6. “ihhtiyar” ve “yaşlı” Sözcüklerinin Birlikte Kullanıldığı Bağlamlar

1.	çok sokan ve hırçın olan <i>ihhtiyar</i> , <i>yaşlı</i> arılardır. Genç arılar sokmak
2.	kalmaz. Çeşitli gruplar, <i>yaşlı</i> ve <i>ihhtiyar</i> kimseler yaşamaya devam ederler. Yaşlılar

İncelemeler, sözlük birimlerin Murphy (2003) ve Cruse (1986) eş anlamlılık sınıflandırmalarındaki derecelerini göstermiştir. Buna göre *ihhtiyar* ve *yaşlı* sözlük birimleri, alt kademedede bir anlam benzerliği yansıtmaktadır.

Sonuç

Çalışma sonucunda sözlüklerin iki temel işlevi *kod çözme* (decoding) ve *kodlamayı* (encoding) temel alan iki sonuca ve buna bağlı önerilere ulaşılmıştır:

1. Eş anlamlı olduğu varsayılan sözlük birimler arasında her zaman anlam özdeşliği bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca yakın anlam özelliklerine sahip, aynı anlam alanını paylaşan kimi sözcüklerin eş anlamlılıkla ilgili var olan kavram kargaşası nedeniyle herhangi bir derecelendirme ya da sınıflandırma yapılmadan eş anlamlı olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Bu nedenle sözlüklerin kod çözme işlevini tam olarak yerine getirmesi amacıyla tek dilli genel sözlüklerde eş anlamlı sözcük yoluyla tanımlama sınırlandırılmalı, özellikle bir sözlük birimi birden fazla eş anlamlıyla tanımlama yoluna gidilmemelidir. Çünkü bu tanımlarda kullanılan eş anlamlıların benzerlik seviyesi, tanımda yer alan eş anlamlı sözcük sayısı arttıkça azalacak ve anlam bulanıklığına neden olacaktır.

2. Eş anlamlı olduğu varsayılan sözcükler, dil düzlemi üzerinde belirli bir seviyede benzerlik gösterse de söz düzlemine ait anlam özellikleri açısından farklılaşmakta, bu da sözcüklerin kullanım özelliklerini etkilemektedir. Bu bağlamda eş anlamlı sözcükler ile tanımlama yöntemi, sözlük birimi tanımlamak için tek tanımlama yöntemi olarak kullanıldığında tanımlananın kullanım özelliklerine dair ek bilgi sunmak amacıyla ilgili sözlük birime ait farklı kullanım türlerinde çok sayıda örnek tümceye ve eşdizimlilik verilerine yer verilmelidir.

Kaynaklar

- Abouelnasr, Z. (2004). *Eş Anlamlılık Olgusu ve Eş Anlamlı Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ağbaba MacLaren, G. (2007). *Türkçe Sözlüklerdeki Tanımlarda Eylemden Türemiş Sözcüklerin Üye ve Rol Yapısının Yeri*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aksan, D. (1974). "Eş Anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Saptanmasında Eş Anlamlılardan Yararlanma". *Türkoloji Dergisi*, 6/1, 1-14.
- Aksan, D. (1998). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Y. et al. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Aslan, E. (2014). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)", I. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu, Sakarya'da sunulan bildiri.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Londra ve New York: Routledge.
- Cin, R. (1971). *Kavramlar Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğan, N. (2011). "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/19, 78-88.
- Gao, C., & Xu, B. (2013). "The Application of Semantic Field Theory to English Vocabulary Learning". *Theory and Practice in Language Studies*, 3/11, 2030-2035.
- Girişen, N. (2019). *Terminolojide Tanım Tipolojisi*. Doktora tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Gökter Gençer, B. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*. Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Hartmann, R. & James, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. Londra ve New York: Routledge.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Louw, B. (1993). "Irony In The Text Or Insincerity In The Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies", *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Ed. M. Baker, G. Francis, E. Tognini-Bonelli. Philadelphia ve Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (çev. A. Kocaman) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özden, H. İ. (2014). "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6/1, 160-165.

- Öztoğat, E. (1990). "Anlam çözümlemesi: Temel Fransızca'da "Duygu" Sözlüksel Alanı". *Dilbilim Dergisi*, 9, 155-176.
- Partington, A. (2004). "Utterly Content in Each Other's Company: Semantic Prosody and Semantic Preference", *International Journal of Corpus Linguistics*, 9/1, 131-156.
- Riemer, N. (2010). *Introducing Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, R. (1972). *Definition*. Londra: Oxford University Press.
- Sert, G. (2018). *Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)*. Doktora tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Stanojevic, M. (2009). "Cognitive Synonymy: A General Overview". *Linguistics and Literature*, 7/2, 193-200.
- Stewart, D. (2010). *Semantic Prosody: A Critical Evaluation*. Londra: Routledge.
- Stock, P. (1988). "The structure and function of definitions". *Proceedings of the 2nd EURALEX International Congress*. Ed. M. Snell-Hornby. Zürich, Tübingen: A. Francke Verlag.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yalım, Ü., & Yalım, Ö. (1983). *Türkçe'de Eş ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus)*. İstanbul: Sartonet.
- Güncel Türkçe Sözlük. (05.05.2020). 05.05.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişildi.
- Kubbealtı Lügati. (05.05.2020). 05.05.2020 tarihinde <http://lugatim.com> adresinden erişildi.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt / Volume 9 Sayı / Issue 22 Ağustos / August 2020 s. 169-180
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut345>
Mainz-Almanya / Germany

Araştırma Makalesi / Research Article

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Abdullah Efendinin Rüyaları" Hikâyesinde Söz Dizimi¹

The Syntax In Ahmed Hamdi Tanpınar's Story "Dreams of Mr. Abdullah"

Öz

Bu makalede, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Abdullah Efendinin Rüyaları" (AER) adlı hikâyesinde, söz dizimsel yapılar, dil bilim ekseninde değerlendirildi. Abdullah Efendi'nin Rüyaları adlı hikâyesinden yaklaşık olarak eserin her sayfasından birden fazla cümle alınarak, bu cümleler söz dizimi açısından incelendi. Eserin her sayfasından seçilen cümleler, cümle yapısına göre basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümleler, yüklemine anlamına, türüne ve yerine göre incelendi. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kendisine özgü üslubuyla oluşturduğu cümlelerde kelime grupları tespit edilerek tablo halinde verildi. Bu makale ile söz dizimi çalışmalarına katkıda bulunmak ve hikâyede seçilen cümlelerle Türk Edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Türk dilini ustaca kullanma becerisi ile oluşturduğu farkındalık ve kendine özgü üslubu ile dili nasıl kullandığını tespit etmektir. Ayrıca yazarın üslubu ve cümle dizilişi ile ilgili bilgilere ulaşmak da amaçlandı. Seçilen cümlelerden hareketle yazarın bu eserde kendisine özgü bir üslupla karmaşık, uzun ve bileşik yapı cümleler, bileşik yapı fiiller, bileşik zamanlı fiiller tercih ettiği tespit edilmiştir. Yarı hikâye yarı roman havasında yazılan eserde Tanpınar'ın dile olan hâkimiyeti ve Türkçeyi ustalıkla kullanması gözlemlenmiştir. Tanpınar eserde Doğu'dan ve Batı'dan Türkçeye geçen kelimeleri Türk dili mantığına uygun bir biçimde işlevsel olarak kullanmıştır. Yazar, yaptığı tasvirlerde, halk deyişlerini ve halk edebiyatı unsurları yanında klasik edebiyat ifadelerini de eserde, ustalıkla işlemiştir. Eserde, dilin bütün imkânlarını ustalıkla kullanan yazarın, halk dili ve folklorik unsurlarla eseri daha da akıcı bir hale getirdiği tespit edilmiştir. Tanpınar'ın önemli hasleti olan uyanık dikkat, estetik vasfı ve iyi bir gözlemci özelliği bu eserde de gözlemlenebilmektedir. Tanpınar, Türk edebiyatında, kendine özgü bir dil ve üslup oluşturan ender yazarlardandır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları, Söz Dizim, Cümle Yapısı, Kelime Grubu.

Abstract

In this article, in the story of Ahmet Hamdi Tanpınar's work "Abdullah Efendi's Rüyaları" (AER), syntactic structures were evaluated in terms of language. From

Ahmet ADIGÜZEL*

İğdır Üniversitesi, İğdır

Sorumlu Yazar / Corresponding Author

* Dr. Öğretim Görevlisi
İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İğdır-Türkiye.
E-mail: aadiguzel@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8438-5598>

Makale Geçmişi / Article History

Geliş Tarihi: 11.05.2020
Kabul Tarihi: 19.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu yazı, Umteb 6. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi'nde (11-12 Nisan 2019 İğdır) sunulan ancak yayımlanmayan "Abdullah Efendinin Rüyaları Söz Dizim" başlıklı bildiriden üretilmiştir.

Abdullah Efendi's Rüyaları story, more than one sentence was taken from each page of the work and these sentences were analyzed according to syntax. The sentences were selected from each page of the work were analyzed according to the meaning, type and place of sentence, simple, unified, compound and ordered sentences according to sentence structure. In the Sentences were formed by Ahmet Hamdi Tanpınar's unique style word phrases fixed and were shown as a table. This article aims of this article is to contribute to syntax studies and to determine how Ahmet Hamdi Tanpınar, one of the most important writers of Turkish Literature, uses the Turkish language with his skill of using the Turkish language skillfully. It was also aimed to reach information about the author's style and sentence structure. Based on the sentences chosen, it determined that the author has chosen a complex, long and compound sentences in a unique style. It was observed that Tanpınar's mastery of the language and his use of Turkish skillfully were included in the half-story semi-novel. Tanpınar used the words from East and West to Turkish functionally according to the logic of Turkish language. In his descriptions the author used the language of folk literature and folk literature as well as the works of classical literature in his works. In the work, it is determined that the author, who skillfully uses all the possibilities of language, makes the work more fluently with folk language and folkloric factors. The awake attention and a good observer quality are also seen in this work. Tanpınar is one of the rare writers in Turkish literature who has a unique language and style.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdullah Efendi'nin Rüyaları, Syntax, Sentence Structure, Word phrases

Giriş

Dillerin gelişmesine, kelime türetmesine, zenginleşmesine ve o dilin sanat ve bilim dili olmasında emeği geçenlerin başında bilim insanları, şairler ve yazarlar gelir. Onların ördükleri farklı ve değişik cümle yapıları inşa etmeleri ve kelimeleri farklı yerlerde ve farklı anlamlara gelebilecek biçimde dizmeleri, daha önce örülmemiş söz dizimleri ve denenmemiş biçimleri ile dilin daha yumuşak, esnek olmasına ve dil unsurlarının zenginleşmesine katkıda sunarlar.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşayan Ahmet Hamdi Tanpınar, 1901-1962, yılları arasında altmış bir yıllık kısa fakat verimli bir hayat sürdürdü. Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyetin kuruluşuna tanıklık eden Tanpınar, ayrıca her iki cihan harbi deneyimini yaşayan bir sanatkâr, yazar, tarihçi, düşünür, eleştirmen, akademisyen ve şairdir. Aynı zamanda iyi bir estetik ve uyanık bir dikkatin sahibi ve başarılı bir gözlemcidir. Bütün bu hasletleri bünyesinde barındıran Tanpınar, hem şark hem de garp uygarlıklarına, edebiyatlarına ve sanatlarına vakıftır. Tanpınar, şark ve garp kavrayış ve fikir dünyasını özümsemiş ve sentezlemiştir. Bunları yüksek yetenekli kişilik hususiyetleri ile harmanlayarak eserlerinde yeniden biçimlendirmiştir. Çünkü Tanpınar'a göre ileri düzeye sahip bir uygarlık, her şeyden önce " Derin bir maziden gelen bir kültür yığılması ve bir kültür toplanması" dır. Türk toplumunun on dokuzuncu yüzyılda başlayan Batılılaşma süreciyle birlikte iki yüz yılı aşkın yaşanan sorunlar ve manevi değerler çatışması, maddi ve kültür buhranı birçok düşünür gibi Tanpınar'ın da hemen hemen bütün eserlerinin başat temasıdır. Türk kültürünün önemli bir mütefekkirlerinden biri olan Tanpınar'a göre Türk toplumunun çağdaş toplumlar seviyesine ulaşabilmesi için, popüler bir algıya dönüşen anlayışın geçmişten ve köklerinden kopuşun aksine, modern ve uygar Türk toplumunun yaşam biçimini belirleyecek olan anlayışın geçmişine ulaşan köprünün korunması ve o vasıtayla o geçmiş birikimiyle beslenmesinin sağlanmasıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır.

Bundan dolayı Tanpınar: “Devam ederek değişmek, değişerek devam etmek” ifadesiyle bu anlayışı bütün yapıtlarında açık veya örtük bir üslupla işlemektedir. Bu fikri ile Tanpınar, iki yüz yıllık bir sorun olan; “ Mazi ile nerede ve nasıl anlaşacağız?” sorusuna cevap bulmuştur. Romancılardan, küçük yaşlardan itibaren halk edebiyatına büyük bir ilgi duymuş, masallar ve destanlar dinlemiştir. Çocukluğunda yazmaya başlayan yazar, sözlü edebiyat, divan edebiyatı ve çağdaş edebiyatı harmanlayarak bir terkipten oluşan farklı yapı ve biçimdeki eserleri Türk Edebiyatına kazandırdı. Yazarlığı ve şairliği genç yaşlarında şekillenen Tanpınar, önce Ahmet Haşim’in şiirleriyle tanışmış daha sonra Yahya Kemal’in kendisiyle, eserleriyle ve onun vasıtasıyla da Baudelaire ve Paul Valéry’yi tanıma fırsatı bulmuştur. Sağlam ve zengin bir edebiyat geçmişi olan Tanpınar’ın kaleme aldığı hikâye, roman ve diğer edebi türlerde Türk Dilini ne kadar büyük bir ustalıkla kullandığı müşahede edilmektedir. Tanpınar, kendine özgü üslubu ve edebiyat dili olan ender yazarlardan biri olduğu gibi, sıra dışı cümle örgüsü, alışılmamış bağdaşıklara sık yer vermesi ve yeni ve eski kelimeleri bir arada kullanması Türkçe için ayrı ve önemli bir zenginliktir.

Yazar, gençlik yıllarından itibaren Doğu ve Batı edebiyatlarına büyük ilgi duymuş ve bu iki büyük uygarlığın edebiyatından beslenerek Türk edebiyatında modern ve çağdaş anlatımın ve edebi türlerin yerleşmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Türk edebiyatı kuramının olgunlaşmasına ve yetkinleşmesine önemli, anlamlı ve kalıcı katkılar sunmuştur.

Tanpınar, kendine has bir dil dünyası olan bir yazardır. Bu anlamda kullandığı dil, anlatımını zenginleştiren, etkili kılan ve bir o kadar da düşündürten niteliktedir. Deyimleri kullanımı bu düzlemde yeni yeni cümle örgülerine yönelişi; ikilemelere, pekiştirmelere, imgesel kelime öbeklerine doğu ve batı dillerinden kelimeler tercih etmesi, atasözlerine ve deyimlere yer vermesi dile olan hâkimiyetini ve dilinin zenginliğini, anlatımının güçlülüğünü gösterir. Tanpınar, üstadı Yahya Kemal gibi şiirde ödün vermediği iki önemli husus var: biri mükemmeliyet, diğer dilin güzelliğidir. Şiir kadar olmasa da bu anlayışı ve hassasiyeti hikâye ve romanlarında görmek de mümkündür.

Türk Edebiyatı klasiklerinden ünlü düşünür, sanatkâr, edebiyat tarihçisi, şair ve yazar olan Tanpınar’ın farklı yapıdaki cümle kurma, söz söyleme ve ifade kullanımı, yazarın hem doğu hem batı hem de Türk dil ve kültürüne vukûfu ve dil kullanma becerisini ve yetkinliğini göstermektedir. Şüphesiz kendisine has üslubu ile Türk diline çok büyük katkılarda bulunmuş başarılı ve üretken bir yazar olan Tanpınar, Türk edebiyatında ve romancılığında kendine has dil ve üslubu olan ender sanatkârlardandır. Özellikle olgunluk çağında yazdığı edebi eserleri ve romanları, Türk dili ve edebiyatımızın zirvesinde yer alan klasik eserlerdir. Abdullah Efendinin Rüyaları adlı eser, yazarın dili en ustaca kullandığı hikâyelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Dilin bütün ifade imkânlarından yararlanmaya çalışması, Farklı cümle yapılarını kullanması eseri zenginleştirdiği gibi, kendisine has kurduğu dil ve üslubun da üst düzeyde tezahürü eserin tamamında görülmektedir.

Eserdeki cümleler, kelime grupları, dil birimleri ve cümle özellikleri bakımından incelendi. Kelime grupları: İsim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, zarf fiil grubu, isim fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil ve kısaltma gruplarının alt dalları incelendi.

Cümle: cümle unsurları olan yüklem, özne, nesne, yer tamamlayıcısı, zarf ve cümle dışı unsurlar incelendi.

Cümle çeşitleri yapısına göre basit cümle, birleşik cümle, bağlı cümleler ve sıralı cümleler olarak dört başlık altında incelendi ayrıca yüklem türüne göre cümleler fiil cümlesi ve isim cümlesi olarak incelendi. Yüklem yerine göre cümleler kurallı cümle ve devrik cümle olmak üzere iki başlık adı altında incelendi. Anlamına göre cümleler ise olumlu cümle, olumsuz cümle ve soru cümlesi olarak incelendi

Fiilimsilerin tümüne oldukça sığ bir biçimde yer verilmiş, hatta ortalama hemen hemen her cümlede az bir fiilimsi kullanılmıştır. Abdullah Efendinin Rüyalari adlı hikâye yaklaşık olarak toplam 743 cümleden oluşmaktadır. Fiilimsiler ise eserde yaklaşık olarak 782 defa kullanılmıştır. Bu veriler de gösteriyor ki her cümlede ortalama en az bir hatta bazı cümlelerde iki fiilimsi kullanılmıştır. Eserde kullanılan fiilimsilerin yarısından fazlası (438) sıfat-fiillerden oluşmaktadır. Özellikle sıfat-fiil grubu hikâyede önemli bir yere sahiptir. Bu grubun bir bölümünde sıfat-fiilden sonra isim kullanılmamıştır. Bu durum onları sıfat-fiil öbeği olarak değiştirmemektedir. Sıfat-fiillerin isimden önce gelip onları nitelemesi veya isim almadan kullanılmaları onları sıfat-fiil öbeği olarak etkilememektedir. AER'de "-An", "-Miş" ve "-DİK/-DUK" sıfat-fiil ekleri ile kurulan sıfat-fiil grupları çoğunluktadır.

Bu cümlelerle ilgili dikkat çeken başka bir husus da yazarın farklı ifade imkânlarını kullanarak, üsluptaki monotonluğu ortadan kaldırmayı, anlatıcının rolünü zayıflatmayı denemesidir. Yazar, bazı cümlelerde yüklemden sonra üç nokta koyarak ifadelerin veya söylemek istediğinin bitmediğini ve hatta okuyucunun merakını uyandırmak, onun olay örgüsü hakkındaki merakını diri tutmak için böyle bir tekniğe başvurmuştur. Bu durum Tanpınar'ın dile olan hâkimiyetini, roman tekniğini roman tekniğinin kuvvetini ve kendisine mahsus ördüğü dili ve üslup hâkimiyetini çok iyi bir şekilde göstermektedir.

İnceleme

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın üslubu, söz dizim örgüsü ve dili hakkında birtakım yargılara ulaşmak amacıyla "Abdullah Efendinin Rüyalari" adlı hikâyesinin her sayfasından birkaç cümle alınarak, bu cümleler söz dizimi açısından incelendi. Çalışmada eserin 2007 yılında Dergâh Yayınları tarafından yayımlanan yedinci baskısı kullanıldı. Yazar, eserde diyaloglara pek fazla yer vermektedir. Diyaloglar eseri sıkıcılıktan kurtardığı gibi esere canlılık ve akıcılık da katmaktadır. Diyaloglar; kısa basit ve kesik cümlelerden, iç içe bileşik cümlelerden ve genellikle sıralı kısa cümlelerden oluşmaktadır.

Cümle Türleri

Yapısına Göre Cümleler

Tablo 1: Yapısına göre cümleler

Cümle Türü	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
Basit cümle	364	55,65

Birleşik	Şartlı Birleşik Cümle	27	2,90
	Ki'li Birleşik Cümle	15	1,52
	İç İçe Birleşik Cümle	53	5,50
Sıralı Cümle		81	9,93
Bağlı Cümle		158	19,11
Kesik Cümle		44	1,98
Toplam		743	100

1. Basit Cümleler

Hikâyede yer alan cümlelerin yarıya yakınının basit cümlelerden oluştuğu görülmektedir. Bunların önemli bir kısmı da kısa cümlelerden oluşmaktadır. Hikâyedeki cümlelerin büyük çoğunluğunun hem basit hem de kısa olması metnin akıcılığına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sayede konusu oldukça akıcı olan hikâyenin okunması daha da kolaylaştırılmıştır. Basit fiil cümlelerin yüklemeleri, basit veya birleşik zamanlı kiplerle çekimlenmiştir. Diğer cümle türlerine oranla basit cümlelerde isim cümlesi sayısı daha fazladır:

Hiçbir tılsım, onu yumuşatamazdı(45).

2. Bileşik Cümleler

Yazar eserde birleşik cümlelere de yer vermiştir. Basit ve sıralı cümlelerden sonra tercih edilen üçüncü cümle yapısıdır. İncelenen bu cümlelerden üç tanesi isim cümlesi, sekiz tanesi devrik, geriye kalan cümlelerin tamamı fiil cümleleri ve kurallı cümlelerdir. Üç kelimedenden oluşan kısa birleşik cümle olduğu gibi yirmi kelimeyi aşan çok uzun birleşik cümleler de mevcuttur. Bu uzun birleşik cümlelerdeki kelime örgüsü üslup açısından eseri sıkıcılıktan kurtardığı gibi daha da akıcı ve anlaşılır kılmaktadır:

Bu azap ve utanma içinde olan Abdullah Efendi bütün muhtemel ve mümkün kesirlerini toplayarak büyük bir zahmetle yerinden kaktı. (43).

a. Şartlı Birleşik Cümle

Şart kipi -se -sa şartlı birleşik cümleler, birleşik cümlelerde tercih edilen ikinci cümle tipidir. Şartlı birleşik cümleler genellikle olumlu kurallı fiil cümleleri olarak kullanılmışlardır. 42 şart bileşik cümlelerin yaklaşık yarısı karşılıklı konuşmalarda kullanılmış:

Bununla beraber, ne olursa olsun, bu merasimde bulunacaktı(s.34).

b. İç İçe Birleşik Cümle

Yazarın birleşik cümlede en çok tercih ettiği cümle yapısı, İç İç birleşik cümle yapılarıdır. Bu cümleler diyaloglarda kullanıldığı gibi hikâyenin genel işleyişinde de tercih edilmiştir:

" Belki de bir nutuk söylerim." dedi. "Eğer beni tanımayacaklarına emin olsam, neden küçük bir nutuk söylemeyeyim?" Herkesin cenazesinde söyleniyordu ya. Hem bu nutuk dünyada söylenen cenaze nutuklarının en doğrusu, en salâhiyetlisi olacaktı. (s.34)

c. ki'li Birleşik Cümle

Yazar birleşik cümle içerisinde yaklaşık olarak on ki'li birleşik cümleye yer vermiştir. Yazarın bu cümle türünü az tercih etmesinin nedeni ki'nin Farsça kökenli olabileceği düşünülmektedir:

Herkes biliyordu ki o içkiden hoşlanmaz, böyle yerlere pek nadir zamanlarda, sadece eşi dostu görmek için giderdi(s.34).

3. Sıralı Cümle

Yazar basit cümleden sonra en çok sıralı cümleyi tercih etmiştir. Bu cümleler anlamca birbirlerine bağlı oldukları gibi, ortak öğeler, ortak ek fiil ayrıca noktalama işaretleri ve bazı bağlaçlarla da oluşturulmuştur. Sıralı cümlelerin yarısından fazlası iki basit cümlelerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır:

Abdullah demin yanlarından kaçtığı biçareleri bu kalabalıkta iyice seçiyordu; işte ilk evin ihtiyarı zembilin içinde takma göğüslü kadınla beraberdi. (40).

4. Bağlı Cümle

Bu cümle türü eserde noktalama işaretleri ve bağlaçlarla oluşturulmuştur. Birçok bağlacı kullanan yazar daha çok "de/da" bağlacını kullanmayı tercih etmiştir. Bağlı cümlelerde tercih edilen olumlu kurallı fiil cümlesidir. Bağlı cümlelerde zaman zaman birden fazla bağlama unsuru da kullanılmıştır:

Vâkıa oldukça zor bir işti, fakat bir gece için buna katlanması lazımdı, fakat talih kendisine hiç yardım etmiyor, ikide bir sendeleyerek düşüyor ve sonra karanlıkta uzun uzadıya dağılan kesirlerini arıyor, çamur ve tozlarından siliyordu (43).

Yükleminin yerine göre cümleler

Tespit edilen istatistiklerde de görüldüğü üzere devrik cümle sayısı pek azdır. Bu cümlelerin çoğu konuşma cümleleridir. Konuşma cümleleri ve yansıtıcı merkez olarak bilinen kişilerin anlatıcı olduğu konumda kurulan cümlelerin dışında az sayıda devrik cümle tespit edilmiştir.

Tablo 2: Yüklemine Yerine Göre Cümleler

Cümle Türü	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
Kurallı Cümle	679	94,54

Devrik Cümle	55	3,63
Kesik Cümle	9	1,81
Toplam	743	100

Tanpınar, yazarı merkeze alan bir sanatkârdır. İç yaşantılarının tüm sırlarını gizemlerini uyanık, estet ve detaycı hasletlerine fantezi ve hayallerle örerek derin manalarla işlediği için fiil cümlelerine daha çok ihtiyaç duymaktadır:

Yüklemnin türüne göre cümleler

Tablo 3: Yüklemnin Türüne Göre Cümleler

Cümle Türü	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
İsim Cümlesi	185	25,34
Fiil Cümlesi	558	74,65
Toplam	743	100

Cümlelerdeki Kelime Sayısı

Ahmet Hamdi Tanpınar, başarılı bir dil kullanma becerisine sahiptir. Cümle kurmakta da usta olan yazarın başarısı, yukarıda da değinildiği gibi pek çok eleştirilen tarafından kabul edilmiştir. Tüm eserlerinde ve özellikle hikâye ve romanlarında mümkün olduğu kadar uzun, biçimce girift fakat anlamca yoğun ve anlaşılır cümleler kullanmayı tercih etmiş, uzun ve karmaşık cümlelerden kolayca anlaşılır bir üslupla yazmıştır. Klasik edebiyat etkisinin yoğun ve hâkim olduğu hikâyede, Yazarın uzun cümleleri tercih etmesi anlatımın akıcılığını ve anlaşılabilirliğini olumsuz yönde etkilememiştir. Basit cümlelerin önemli bir çoğunluğu, yaklaşık iki ile altı kelimedenden oluşmaktadır. Konuşma cümleleri ve diyaloglar halk diline uygundur, kısadır. Yazar, kullandığı cümle türlerinde genellikle uzun olan cümle yapılarını tercih etmiştir. En uzun cümle 38-39. sayfadaki cümledir. 56 kelimedenden oluşmaktadır: "Bu hayvanî homurtuya istihale ederken yarı yolda donup kalmış binlerce kesik insan sesinin, âhenksiz, şefkatsiz, fakat uzviyet kadar sıcak tufanı idi ve bu çok canlı, bir yara kadar ürperişlerle dolu sıcak, âdeta kan renginde homurtuya, şeytanî bir orkestrayı andıran garip ve madenî bir ses, eşyanın şikâyetinden başka bir şey olmayan bir diğer ses daha iştirâk etmekteydi:..."

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sanatsal, edebî özgünlüğü ve yaratıcılığı, günümüzde, değişik perspektiflere, bakış açlarına göre farklı metodolojiler kullanılarak

edebiyata ve sanata uygulanmaya çalışılıyor. Onun eserleri, sıradan olmayan derin iç zenginlikleriyle yoğun anlamlı metaforlar oluşturarak kendine özgü oluşturduğu üslubu okuyucuyu zamandan ve mekândan alıp eserin âdeta bir kahramanı veya canlı bir tanığı yapmaktadır:

"-Aman yarabbim, sağ göğsüm, sağ göğsüm yerinde yok, demin çıkarmıştım takmayı unutmuşum. Kızların eline geçerse mahvolduğum gündür..."

"Abdullah Efendi bundan sonra daha ileride ihtiyar bir papazın, bir ahretliğin parçalanmış vücudunu bir torbaya doldurarak sırtladığını, biraz ötede genç bir kadının âşığının kesik başını bir yıldız gibi boşluğa fırlatarak yatağının üzerinde katıla katıla ağladığını, beri tarafta ihtiyar bir cadının son derecede uzun, boğum boğum parmaklarıyla genç bir çocuğun kalbini yerinden kopardığını görüyordu (s. 39)."

Cümledeki kelime sayısı incelendiğinde tek kelimedenden oluşan cümlelerin yanında elli kelimeyi geçen pek çok uzun cümle bulunmaktadır:

Tablo 4: Cümledeki Kelime Sayısı

Cümledeki Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
Tek Kelimedenden Oluşan Cümleler	3	0,41
İki Kelimedenden Oluşan Cümleler	23	3,15
Üç Kelimedenden Oluşan Cümleler	30	4,11
Dört Kelimedenden Oluşan Cümleler	40	5,48
Beş Kelimedenden Oluşan Cümleler	39	5,21
Altı Kelimedenden Oluşan Cümleler	46	6,19
Yedi Kelimedenden Oluşan Cümleler	31	4,11
Sekiz Kelimedenden Oluşan Cümleler	34	4,52
Dokuz Kelimedenden Oluşan Cümleler	34	4,52
On Kelimedenden Oluşan Cümleler	32	4,25

Ondan Fazla Kelimededen Oluşan Cümleler	431	58,02
Toplam	743	100

Kelime Grupları

Eserde en fazla kullanılan kelime grubu sıfat tamlamasıdır. Bazı kelime gruplarının çok fazla kullanıldığı, bazılarının ise daha az tercih edildiği görülmektedir. Ünlem grubu en az kullanılan kelime grubudur. İki kullanımı tespit edilen ünlem grubuna aşağıdaki tabloda yer verilmedi.

Tablo-5: Kelime Grupları (Fiilimsi)

Kelime Grubu Türü	Kelime Gruplarının Sayısı	Toplam Kelime Gruplarına Oranı %
Tekrar grubu		
Bağlama grubu		
Sıfat tamlaması		
İsim tamlaması		
Birleşik fiil		
Unvan grubu		
Sayı grubu		
Edat grubu		
Kısaltma grupları		
Birleşik isim		
İsim-fiil grubu	197	27,38
Sıfat-fiil grubu	438	60,08
Zarf-fiil grubu	147	22,52
TOPLAM	787	100

Anlamına Göre Cümleler

Cümlelerin anlamca olumlu mu olumsuz mu veya soru cümlesi mi olduğu değerlendirildi. Olumlu cümleler hikâyenin tamamında tercih edilmiştir, olumsuz ve soru cümle sayıları oldukça azdır.

Tablo-6: Anlamına Göre Cümleler

Cümle Türü	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
OLUMLU CÜMLE	622	83,84
OLUMSUZ CÜMLE	67	8,93
SORU CM.	54	7,21
TOPLAM	743	100

Yüklemnin Zamanına Göre Cümleler

Tanpınar'ın tercih ettiği zaman dilimi birleşik zaman dilimidir. Birleşik zaman nispeten basit zamandan daha fazla kullanılmıştır. Metnin hikâye, olay merkezli olması yazarın uzun anlam yoğunluğu derin olan cümleleri birleşik zaman ile ifade etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 7: Yüklemnin Zamanına Göre Cümleler

Cümle Türü	Cümle Sayısı	Toplam Cümlelere Oranı %
Yüklemi Birleşik Zaman	375	51
Yüklemi Basit Zaman	364	49
Toplam	734	100

Fiiller

Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları adlı hikâyesinde kullandığı fiiller

Dedi, Söyledi, Denildi, Söylenildi	5
Kurallı Birleşik Fiiller	44
Anlamca Kaynaşmış B. Fiiller	12
Fiilden Türemiş Fiil	70
İsimden Türemiş Fiil	70
Yardımcı Birleşik Fiil	96
Kurallı Birleşik Fiiller	48
Yardımcı Eylemle Oluşan Fiiller	91
Basit Fiiller	507
Fiilden Türemiş Fiiller	30
İsimden Türemiş Fiiller	19

Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	22
Toplam Fiiller	1014

Sonuç

Eserde Türkçenin yapısına uygun olarak fiil cümlelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Fakat isim cümlelerinin oranı da azımsanacak gibi değildir. Tanpınar, genellikle uzun ve birleşik cümleleri tercih etmiş, konuşma cümleleri dışında genellikle devrik cümleye hikâyede pek yer vermemiştir. Çok iyi bir gözlemci, estetik ve uyanık dikkat sahibi olan Tanpınar, ayrıntıları dikkatlice gözlemleyerek ve onlara önem vererek varlık, kavram, olay ve hareketlerin adeta portrelerini çizmiştir. Romanı ve hikâyeyi çok iyi bilen, roman diline ve roman tekniğine hâkim olan Tanpınar, hikâyede dilin bütün ifade imkânlarından ve unsurlarından yararlanmaya çalışmış, uzun ve karmaşık cümlelere rağmen üslup olarak tekdüze bir anlatımın aksine akıcı ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Eserdeki cümleler, kelime grupları, dil birimleri ve cümle özellikleri bakımından incelendi. Kelime grupları: İsim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, zarf fiil grubu, isim fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil ve kısaltma gruplarının alt dalları incelendi.

Tanpınar'ın AER'de fiil zengini olan Türk dilinin fiil ve fiilimsi imkânlarını kullanarak uzun ve anlamca yoğun kelime grupları ördüğü, hemen hemen her cümlede fiilimsi kullandığı özellikle sıfat-fiillere yer verdiği, birleşik cümleyi daha çok kullandığı, kurallı, olumlu ve birleşik zamanlı yüklem tercih ettiği tespit edildi.

Kaynaklar

- Adıgüzel, A. Yaşar Kemal'in "Ağrı Dağı Efsanesi" Romanında Söz Dizimi, I. Uluslararası İğdır Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi, 06-07 Kasım 2018, İğdır Açıköz, Halil & Yelten, M. (2005), Kelime Grupları, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Andaç, F. (1989) Yaşar Kemal'in Öykücülüğü, Gerçeklik Yolunda, Cem Yay. İstanbul
- Püsküllüoğlu, A (1987) Yaşar Kemal Sözlüğü, Toros Yay. İstanbul
- Bilgegil, K. (2009), Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt Yayınevi, İstanbul.
- Carnie, A. (2006), Syntax-A Generative Introduction, Blackwell Yayınları, İkinci Baskı.
- Cemiloğlu, İ. (2000)14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi, TDK Yayını, Ankara
- (1984) Azeri Türkçesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- Çağatay, S. Türk Lehçeleri Örnekleri, I-II, Ankara, 1963.
- Dizdaroğlu, H. (1976), Tümce Bilgisi, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Drimba, V. Syntaxe Comane, Editura Academie, Bucureşti, 1973, Leiden E. J. Brill.
- Ergin, M. Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi, TDED, İstanbul, 1951, Cilt IV, Sayı 3, s. 287-327.
- Erguvanlı, T. & Eser, E. (1984), The Function of Word Order in Turkish Grammar, California Üniversitesi Yayınları.
- Fodor, J. (2001), *The Mind Doesn't Work That Way*, MIT Yayınları.

- Fromkin, V. (editör) (2001), *Linguistics-An Introduction to Linguistics Theory*, Blackwell Yayınları.
- Graffi, G. (2001), *200 years of syntax: a critical survey (Söz Diziminin 200 Yılı: Eleştirel Bir İnceleme)*, John Benjamins Yayıncılık.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge.
- Gerçekler, A. (1971) Ağrı Dağı Efsanesi Üzerine, *Halkın Dostları*, Mayıs, s. 39
- Haceminoğlu, N. Salebi'nin Kısasü'l-Enbiyâsı'nın Tercümesi Üzerine Bir Gramer Denemesi, *TDED*, İstanbul, 1961, Cilt XI, s. 47-66, (1a-50b Varakları Üzerinde)
- Hatiboğlu, V. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar, *DTCF Dergisi*, Cilt IX, Sayı 3, Ankara, 1951, s. 261-275
- Huber, E. (2008), *Dilbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Karaağaç, G. (2009), *Türkçenin Söz Dizimine Dilbilimsel Bir Bakış Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul
- Karahan, L. (2009), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu Ve Karşılaştığı Sorunlar, *Türkoloji Dergisi*, Cilt VII, Ankara, 1977. s. 12-22.
- Kornflit, J. (2003), "Unmasking the sentinental subject constraint in Turkish", *Studies in Turkish Linguistics*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.121-130.
- Morley, G. D. (2000), *Syntax in Functional Grammar-An Introduction to Lexicogrammar in Systemic Linguistics*, Continuum Yayınları, Londra ve New York.
- Öz, Erdal, YK'le Uzun Bir Söyleşi, *Ağacın Çürüğü*, s. 318
- Özkan, M. & SEVİNÇLİ, V. (2008), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 3FYayınevi, İst, 279s.
- Öztürk, B. (2003), "Adjunct clauses in Turkish", *Studies in Turkish Linguistics*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.143-150.
- Sezer, A. (2009), "Chomsky Sonrası Çağdaş Dilbilim: Yol Ayrımına Doğru", *International Journal of Central Asian Studies*, Talat Tekin'in Doğumunun 80. Yılı Armağanı Özel Sayısı, s. 467-478.
- Topcu, M. *Yaşar Kemal'in Romanlarında Halk Bilimi Unsurları*, DÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Diyarbakır, 2008.
- Tulum, M. (2000), *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul (Menâkıb'ul-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme)*, Deniz Kitabevi, İstanbul.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020, s. 181-194.
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut333>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Halide Edib Adivar'ın Romanlarında Bir Değer Olarak "Baba" Kavramı¹

The Concept of "Father" as a Value in the Novels of Halide Edib Adivar

Öz

Halide Edib, gerek fikirleri ve gerekse icraatlarıyla millî mücadele, eğitim, siyaset, sosyal haklar ve edebiyat alanlarında iz bırakmış çok yönlü bir insandır. Yazarın aktif hayatı ve üretkenliği onu birçok araştırmanın odak noktası durumuna getirmiştir. Bu çalışmada ise Halide Edib'in romanlarında baba kavramı üzerinde durulmuş; baba rolünün yazar ve yazarın içinde bulunduğu toplum tarafından nasıl tanımlandığı ve algılandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma betimsel analiz modelindedir. *Veriler Seviyye Talip, Yeni Turan, Handan, Son Eseri, Mev'ut Hüküm, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye* adlı romanlardan hareketle elde edilmiştir. İncelenen eserlerde babaların herhangi bir sebepten dolayı erken yaşta öldükleri ya da yaşıyor olsalar bile çocuklarıyla güçlü bağlar kuramadıkları anlatılır. Yani baba, hayal meyal hatırlanan ve muhayyelde yaşayan bir varlık ya da biyolojik bağın ötesine geçememiş bir kimliktir. Duygusal yönden çocuğu ile güçlü bir etkileşim kuramamış olsa da baba, evladını koruyup gözetken, doyurup giydiren varlıktır, yani insan yavrusunun güvencesidir. Babasızlık *Ateşten Gömlek* ve *Yeni Turan* romanlarında, erken yaşlarda hayatın yükünü sırtlamak olarak görülür. Araştırmaya ilişkin bir diğer tespit de baba özleminin açtığı duygusal boşluğun çocuğa kol kanaat veren şefkatli insanların varlığıyla giderilmeye çalışılmasıdır. Özetle, baba kimliğine sahip kişilerin çocuğun dünyasını aralayıp benliğinde güçlü izler bırakmadığı ve onların sevgilerini kazanmadıklarını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adivar, roman, çocuk, baba kavramı.

Abstract

Halide Edib is a versatile person who has left a mark in the fields of national struggle, education, politics, social rights and literature with both her ideas and actions. The active life and productivity of the author made him the focus of many researches. In this study, the concept of father was emphasized in Halide Edib's novels; It is tried to be determined how the role of father is defined and perceived by the writer and the society in which the writer is located. The research is in descriptive analysis model.

¹ Bu çalışma, 5-7 Kasım 2015 tarihinde Kırıkkale'de gerçekleşen II. Ulusal (Uluslararası Katılımlı) Değerler Eğitimi Kongresi'nde (II. National Congress On Values Education 5th-7th November) sunulan bildirinin tam metin halidir./ This study is the full text of the paper presented at the II. National (International Participation) On Values Education Congress held in-Kırıkkale on November 5th-7th, 2015

Yıldız YENEN AVCI *

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı, Aydın-Türkiye.
Elmek: y_yenen@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1411-4557>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 05.04.2020
Kabul Tarihi: 10.05.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

The data was obtained from the novels named *Seviyye Talip*, *Yeni Turan*, *Handan*, *Son Eseri*, *Mev'ut Hüküm*, *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye*. In the studied works, it is explained that fathers died at an early age due to any reason or that they could not establish strong ties with their children even if they were alive. In other words, a father is an imaginary and imaginary being or an identity that cannot go beyond the biological bond. Even though he could not have a strong interaction with his child emotionally, the father is the being that protects, feeds and dresses his child, that is, the assurance of the human offspring. Fatherlessness is seen as backing the burden of life at an early age in the novels *Ateşten Gömlek* and *Yeni Turan*. Another finding related to the research is that the emotional gap left by the longing of the father is tried to be eliminated by the presence of compassionate people who have the opinion of the child. In summary, it is possible to say that people with a father's identity do not open the world of the child and leave strong traces in their ego and do not gain their love.

Keywords: Halide Edib Adıvar, concept of novel, child, father.

Giriş

Aile insanlık tarihinde her zaman için önemli yere sahip olmuş, insanların toplum haline gelmesini sağlamıştır. Tarihe bakıldığında ilk toplumların aileden meydana geldiği görülmektedir. İnsanın temel özellikleri ailede oluşmaya başladığından aile aynı zamanda insanlığın temelidir (Teyfurov, 2014: 241). Aile değerler eğitiminin en yetkili yeridir. Aile bireyleri arasındaki yakın ve sıcak iletişim maddi ihtiyaçlar kadar manevi yönden büyük önem taşır; çünkü anne-baba çocuğun ilk rol modelleridir. Çocuğun vicdanı, karakteri, aile büyüklerinin kuralları ile şekillenmeye başlar (Hökelekli, 2013: 288-289). Aile bireylerini oluşturan üyeler -çocuklar ile ebeveynler- arasında güçlü ilişkiler vardır; çünkü her çocuğun güven ve emniyete ihtiyacı bulunmaktadır. Birçok ebeveyn de çocuklarıyla yakın ve içten bir ilişki kurmayı arzu eder. Çocuğun psikolojik sağlığı ebeveynlerin davranışlarını nasıl anladığına ve yorumladığına bağlıdır. Bağlanma olarak adlandırılan ve çocuk ile bakım verenler arasında gerçekleşen güçlü duygusal bağlar çocuğun psikolojik sağlığı açısından koruyucu bir etken oluşturur. Yetersiz ebeveynlik durumunun ya da diğer bir ifadeyle olumsuz ebeveyn tutumlarının çocuklarda görülen ruhsal rahatsızlıklara sebebiyet verdiğini gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Öngider, 2013: 420).

Türkçe Sözlük'te "Çocuğu olmuş erkek" (1998: 28) olarak geçen ve türevi babacan sözcüğüyle "cana yakın, olgun, güvenilir" (1998: 114) anlamını taşıyan "baba" kavramı aile denilen sosyal yapının temel unsurlarından biridir. Geleneksel aile yapısında anne genel olarak dışarda çalışmayan, evde gündelik işlerle uğraşan ve çocuğun bakımını üstlenen bir konumdayken baba ise dışarıda çalışan, ailenin geçimini sağlayan kişi durumundadır. Annelerin aksine çocuklarını uzaktan seven ve onların eğitimi için kural koyucu konumda olan babaların rol ve sorumlulukları, toplumda çalışan anne sayısının artmasıyla beraber değişime uğramıştır (Erdal, 2017:379). Eski zamanlarda görevi sadece maddi kaynak sağlayıp, çocuğa disiplin uygulamak olarak algılanan baba rolü günümüzde artık çocuğun yaşantısına ve bakımına katılım olarak algılanmaya başlanmıştır. Baba-çocuk arasındaki etkileşimin artması annenin gerginliğinin azaltmakla beraber annenin rolünü benimsemesine de yardımcı olmuştur. Babalık kavramı bir özdeşim modeli olarak çocuğun kişiliğinin gelişiminde ve çocuğun kişiliğinin oturması konusunda önemli bir yer tutar (Kara ve Çetinkaya, 2019: 200). Bu yönüyle ebeveynler hem birer rol model hem de çocuğu hayata hazırlayan birer eğitimidirler. Toplumun ve bireyin varlığını sürdürmesinde etkili olan aile kavramı

yalnızca eğitimcilerin, sosyologların değil, aynı zamanda edebiyatçıların da odağındaki konulardan biridir. Duygu ve düşüncelerin ahenkli bir şekilde aktarılmasını sağlayan edebiyat insanı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren konuları ele aldığından toplumun temel kurumu olan aileyi hayatını edebî düzlemde yansıtmaya görevini üstlenir. Yazarların hayatın gerçeklerinden ilham alarak oluşturduğu bu kurmaca dünyada dönemin aile yapısını, ebeveyn çocuk ilişkilerini görmek ve çekirdek yapının kültürel dokuya olan etkisini anlamak mümkündür. Toplumun farklı kesimlerini eserlerini taşıyarak dönemin insan profili hakkında fikir sahibi olmamamızı sağlayan edebiyatçılardan biri de Halide Edib Adıvar'dır.

Millî mücadele yıllarına kadar yazar ve eğitimci olarak tanınan ve yazarlığa atıldığı andan itibaren bütün eserleri ile dikkat çeken Halide Edib gözlemleri ile bir döneme tanıklık ederken, milletin temel değerlerini de edebiyata taşımayı başarmış mümtaz şahsiyetlerdendir (Enginün, 2004: 94-279). Millî edebiyat döneminin tanınmış ilk romancısı ve hikâyecisi olan Adıvar, 1884 yılında İstanbul'da dünyaya gelir (Akyüz, 1995: 180). Babası Ceyb-i Hümayün kâtiplerinden Mehmet Edib Bey, annesi ise Berifem Hanım'dır (Kolcu, 2010: 149-151). Annesini küçük yaşta veremden kaybeden yazarın çocukluğu tasavvuf öğretilerine bağlı anneannesi Nakiye Hanım'ın "Mor Salkımlı Ev'inde" geçer. Nakiye Hanım İstanbul'un varlıklı ailelerinden olan ve Mevleviliğe yakınlığıyla bilinen Nizamizade ailesinin kızıdır (Şengül, 2019: 145). İlköğrenime bir Rum okulunda başlayan ve 1893 yılında Amerikan Kolejine giren Halide Edib bu evde Kur'an, Arapça, Farsça ve musiki dersleri alır. Ayrıca İngiliz bir mürebbiyeden İngilizce, İtalyan bir sahne sanatçısından da musiki eğitimi alır; dönemin tanınmış hocalarından olan Rıza Tevfik ile Salih Zeki'nin öğrencisi olur. İstanbul Kız Lisesinde tarih hocalığı yapan yazar, Cemal Paşa'nın daveti üzerine Lübnan, Beyrut ve Şam'daki okullarda incelemelerde bulunur ve Darülfünunda Batı edebiyatı okutur (Kolcu, 2010: 149-151).

Halide Edib, II. Meşrutiyet sonrasında Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmalardan ve Türk Yurdu'nda yazdığı yazılarla Türkçülük fikrinin yayılmasında etkili olur. Bu faaliyetleri millî mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçtiği tarihe kadar sürer. Yunanlıların İzmir'i işgal etmesiyle meydanlarda heyecanlı konuşmalar yapan yazar, özellikle Sultanahmet mitinginde yaptığı konuşmayla sembolleşir (Argunşah, 2011: 227). İnönü zaferi üzerine Kızılay tarafından cepheye gönderilir, dönüşte ise Kızılay başkanlığına seçilir. Gönüllü olarak orduya katılarak onbaşılığa kadar yükselen Adıvar, Tetkiki Mezalim Komisyonu raporlarının hazırlanmasında görev alır. Dört yıl İngiltere'de, on bir yıl Fransa'da kaldıktan sonra Amerika'yı dolaşır, gezdiği ülkelerde konferanslar verir. Ayrıca Hindistan'a davet edilerek, Delhi Üniversitesinde Hindistan'ın sosyal durumunu inceler (Tuncer, 0994: 404-405). 1939 yılında Türkiye'ye döner ve İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurar. Burada Shakespeare üzerine yaptığı açılış dersi büyük yankı yapar. 1950 yılında TBMM'ye Demokrasi Partisi'nden İzmir milletvekili olarak girer. Bu görevinden 1954'te istifa ederek akademisyenliğe geri döner (Şengül, 2019: 150).

Milletvekilliği süresince faaliyetlerinin ilgi ve değer görmesine rağmen siyasete ısınamayan yazar, demokrasi mücadelesini kitapları aracılığıyla devam ettirir (Müezzinoğlu, 2017: 338). Adıvar, 9 Ocak 1964'te İstanbul'da böbrek yetmezliği nedeniyle vefat eder (Şengül, 2019: 150). Halide Edib yazdığı eserlerde Türk kadınına bir sosyal figür olabileceğini, kendi hayatının sahibi ve sorumlusu, bağımsız ve irade sahibi olduğunu göstermiştir (Kolcu, 2010: 149-151). Türk modernizmde ve feminizmde

önemli bir kişi haline gelmiş ve Türk kadınıni yurt içinde ve dışında temsil etmiştir (Uygun Aytemiz, 2011). Feminist hareketlerin basın yoluyla yaygınlık kazandığı dönemde Türk kadınları üzerinde yol gösterici bir rol üstlenen Halide Edib edebiyatın birçok türünde eser vermekle birlikte daha çok romanlarıyla tanınır. Yazarın eserleri öncelikle gazete ve dergilerde tefrika edilmiş, daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır. Bazı eserleri ise yabancı dillere çevrilmiştir (Şengül, 2019: 150).

Yazarın fikri ve eserleri gözden geçirildiğinde hayatının her döneminde Doğu-Batı meselesi, kadın, kültür, eğitim, demokrasi gibi farklı temalara eğildiği gözlerden kaçmaz (Çetinsaya, 2005:157). Halide Edib'in çok yönlülüğü haliyle yazar ile ilgili birçok araştırmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu araştırmaları genel olarak yazarın edebî yönü ve eserlerinde yer verdiği konular (Şahin, 2013; Yivli, 2014; Yalçın Çelik, 2016), millî mücadeledeki rolü (Arabacı, 2007; Uludağ, 2017), eğitimci kişiliği, (Şanal, 2010; Taşer, 2012; Altın, 2019), kadın haklarına verdiği destek (Özkök, 2012; Bilge, 2012; Yılmaz, 2013 Nazlıpınar Subaşı, 2018) ve siyasi yönü (Çetinsaya, 2005; Müezzinoğlu, 2017; Tarhan, 2020) olmak üzere belirli başlıklar altında sıralamak yerinde olur.

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde Türk insanın yaşadığı değişim ve dönüşümleri kendi benliğinde yaşayıp bunları eserlerine yansıtmuş olan Halide Edib hem modern bir Türk kadını hem de düşün ve eylem insanıdır (Şahin, 2013:120). Onun üretkenliği, çok cepheliliği ve eserlerindeki materyal zenginliği yeni araştırmalara esin kaynağı olmaya devam edecek niteliktedir. Halide Edib'in romanlarında baba kavramını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada ise baba rolünün nasıl tanımlandığı ve hem yazar hem de yazarın içinde bulunduğu toplum tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur. Roman incelemelerine geçmeden önce yazarın anılarından yola çıkılarak babasıyla olan ilişkisi yansıtılmaya çalışılacaktır. "Mor Salkımlı Ev" Halide Edib'in çocukluk ve gençlik yıllarını ön plana çıkardığı eserinin ismidir. Bu bakımdan söz konusu eserde yazarın çocukluğu, ailesi, eğitim hayatı ile millî mücadeleye katılım sürecinin izlerini görmek mümkündür (Harnuboğlu, 2014: 27).

Mor Salkımlı Ev'in Penceresinden Baba-Kız İlişisine Dair Yansımalar

Türk edebiyatı, millî mücadele, Türk eğitim sistemi ve kadınların sosyal hakları gibi çeşitli alanlarda aktif rol oynayan Halide Edib kaleme aldığı anılarında (Adıvar, 2011) annesini 3-4 yaşlarında kaybettiğini ve bu boşluğu başta babası olmak üzere diğer aile bireylerinin ilgi ve sevgisiyle doldurduğunu belirtir. Yazar toplumu ayakta tutan bir değer olarak aile kurumunun önemini kendi yaşamından örneklerle yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin kısa bir süre önce annesini kaybeden ve ona duyduğu özleminden dolayı hıçkırıklara boğulan küçük Halide'yi sakinleştiremeyen yakınları, çözümü onu gece vakti saraya götürerek babasıyla görüşürmekte bulurlar. Küçük kız yalnızca babasının kollarında teskin olur.

Mehmet Efendi her nöbetçinin önünde duruyor, anası yeni ölen çocuğun vaziyetini anlatıyor: 'Eğer babasının yanına götürmezsek bağıra bağıra boğulacak,' diyor. Bu dar yolun ortasındaki Ceyb-i Hümayun Dairesi'nin kapısında biraz beklediler. Siyahlı bir hademe çocuğu tetkik ettikten sonra, elini tuttu, Edib Bey'in yattığı odaya götürdü o odanın resmini, içindeki üç yatağın yerlerini bu çocuk hala çizebilir. Babası yataktan fırladı, çocuğu kucağına aldı. Karşısındaki yataktan kocaman bir baş kalktı, bir şeyler söyledi. Bu babasının yakın arkadaşı Hakkı Bey idi (sonradan sadrazam olan Hakkı Paşa). Üçüncü yataкта Sırrı Bey vardı (sonraki Gümrük Nazırı). Küçük

kız kafasını babasının omzuna yasladı, gözlerini kapadı. O korkunç gece sahnemin üzerine perde indi. (Adıvar, 2011: 30-31)

Babası iş yoğunluğundan ve yapmış olduğu evliliklerden dolayı küçük Halide'yle sık sık bir araya gelmese de onun kıyafetleri, odasının düzeni, beslenmesi ve eğitimiyle yakından ilgilenir. Babasıyla beraber oynadığı oyunlar yazarın çocukluğunun önemli bir kısmını geçirdiği Mor Salkımlı Ev'de birer mutluluk parıltısı olarak yerini alır. Hiçbir zaman babasının kendisine karşı kırıcı olmadığını, tam tersine aşırı bir şefkat duyduğunu dile getiren yazar tüm hayatı boyunca babasından yalnızca iki kere azar işittiğini belirtir. Halim selim bir insan olmasına rağmen çocuk terbiyesi konusundaki hassas tutumundan dolayı Halide'ye kızan Edib Bey'in çocuğunu gönlünü almaya yönelik tavırları da çocuk-ebeveyn ilişkisi açısından da model olacak niteliktedir.

İçimde haksızlığa uğrayanların isyanı uyandı, yemek tabağını ittim. Sessiz sessiz ağlamaya başladım. Babam gözyaşlarımın dinmesini bekliyordu, fakat dinmediler, içimdeki acılık bir türlü geçmiyordu. Babam müteessir oldu, beni okşamaya gönlümü almaya çalıştı. Muvaffak olamayınca önüne çil paralar yaydı, o da kar etmeyince banımla çocuk gibi oynamaya çalıştı. (Adıvar, 2011: 96)

Edib Bey'in insani yönü de çok kuvvetlidir. İlk eşinin (Halide Edib'in annesi) Ali Şamil Bey'den olan çocuğunu evladı gibi benimser, hatta Ali Şamil Bey'in zor günlerinde kendisine yardımcı olur. Babasının Halide Edib'e olan ilgi, sevgi ve desteği tüm yaşamı boyunca devam eder. Salih Zeki'den ayrılan ve zor günler geçiren Halide Edib, babasının kendisi için hazırladığı evde çocuklarıyla beraber yeni yaşantısına başlar. Halide Edib'in Zeki Bey ile aynı çatı altında yaşamak istememesinin ve iki oğlunu yanına alarak evden ayrılmasının ana nedeni çocuklarının da kendisi gibi aile içi çekişme ve kıskançlıklardan uzak tutmak istemesidir. Nitekim babasının yapmış olduğu evliliklerden dolayı Beşiktaş ile Üsküdar arasında sık sık ev değiştirdiğini ve iki üvey annesi arasında kaldığını beliren yazar bu durumun çocuk psikolojisini olumsuz yönde etkilediğini dile getirir. Annesinin ölümünden sonra babasının yaptığı evlilikler, küçük Halide'ye baba özlemini yaşattığı gibi ne yazık ki onu iki ateş arasında da bırakmıştır.

Medeni cemiyetin en küçük parçası ve âdeta temeli olan aile meselesine, başka başka zaviyelerden bakacak olanlar daima mevcuttur. Fakat bilmelidirler ki, kadın veya erkek, her ferdin kalbinde inkâr edilemeyecek ve birçok şekillere giren kıskançlık diye bir realite vardır. Hatta bu iptidaî hissi muayyen her terbiye sisteminin bir gün tadil edebileceğine inansak dahi, yine de iki kadınlı bir aile sistemini tabii görmek mümkün olmayacaktır. Bir kadın, her zaman kocasının dışarıdaki münasebetlerine tahammül edebilecek bir vaziyette olsa dahi kendi evini başkası ile paylaşması mümkün değildir. Çin yazılarında bunu ifade edebilen iki sembol vardır: açıkta iki kadın sulh sembolüdür, dam altında iki kadın harp sembolüdür. Bir evde iki kadın kavga etmeseler dahi gaflet ve sükûn kalmıyor. Bütün evin, bilhassa çocukların birbirine zıt menfaat çarpışmalarının doğurduğu gerginlik, bütün cemiyetin esasını sarsıyor. Her halde bu vaziyet, Teyze'yi, Abla'yı, babamın ve bütün ailemin iç huzurunu altüst etti. Nihayet babam, Abla'yı çocukları ile beraber Beşiktaş'daki Mor Salkımlı Ev'e götürdü. Haminne ile Teyze, Mahmure abla ve ben de İcadiye'de başka bir eve taşındık. (Adıvar, 2011: 120-121)

Sonuç olarak Halide Edib de her çocuk gibi bir aile ortamında yaşanan olumlu ve olumsuz hadiselerden etkilenmiş; çocukların yaşayabileceği duygusal boşluğu hem bir

yazar hem de bir kadın duyarlılığıyla anılarında dile getirmiştir. Mercan ve Tezel Şahin'e göre (2017:1) çocukların gelişiminde, sağlıklı toplumun oluşmasında rol oynayan babalar aile kurumunun vazgeçilmezidir. Babaların rolünün tanımlanması ve bu rolün kişiler tarafından nasıl algılandığı son derece önemli olsa da literatüre bakıldığında bu konuda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Son dönemlerde yapılan araştırmalar genel olarak babaların toplumdaki rolünde yaşanan değişimler üzerinedir. Araştırma bir dönemin tanıklığını yapan eserlerde baba kavramını tanımlaması, hem yazar hem de yazarın içinde bulunduğu toplum tarafından bu kavramın nasıl algılandığını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Yöntem

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analiz modelindedir. "Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler yorumlanır, neden-sonuç ilişkisi içinde irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır. (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 256)" Veriler milli mücadele yıllarında kaleme alınan ve yazarın geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan *Seviyye Talip*, *Yeni Turan*, *Handan*, *Son Eseri*, *Mev'ut Hüküm*, *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye* adlı romanlardan hareketle elde edilmiştir.

Bulgular

Meşrutiyet sonrası Türk toplumunda yaşanan değişimlerin anlatıldığı *Seviyye Talip*'te mutlu evliliklerin kaynağını ortak noktaların çokluğuna ve aşk temelli oluşuna bağlayan Halide Edib, eşlerin birbirlerine karşı her zaman için dürüst ve samimi davranmaları gerektiğini savunur (Yenen Avcı, 2013: 38). Yazar, eserde baba kavramına yönelik olarak çocuğuyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen, babalığı bir biyolojik bağ ile sınırlı kalan insan modeline yer verir. Fahir Avrupa'ya gittikten altı ay sonra ilk çocuğu olan Hikmet dünyaya gelir. Genç baba çocuğunun gelişimini eşinin yazdığı mektuplardan ve Hikmet'in mürekkebe batırılmış elinin şeklinden anlamaktadır. Çocuğunu ilk defa görecektir. Hatta kıyafetiyle kendisini utandıracığı düşüncesiyle dönüş gününü kimseye haber vermemiştir. Kendisine aşağılık duygusunu yaşatacak olanlar arasında çocuğu da (karısı ve kayınvalidesinin yanı sıra) bulunmaktadır.

O vakit, geleceğimi benimkilere haber vermediğime pişman oldum. Hem de ne küçük, aşağılık düşünceler üzerine onlara haber vermemiştim. Macide'nin dallı, biçimsiz bir çarşafı, elinde paçaları düşük bir çocukla geleceğinden, halamın sert yüzünde küçük gören bir gülümseme ile, arkadaşım Numan'ı - biraz da pek de fazla bulduğum şık kıyafeti için- aşağılayacağımdan korkmuştum. (Adıvar: 1973: 11)

Henüz üç yaşında olan Hikmet'in huysuzluğu (annesinin saçlarını çekmesi, tepinip sızlaması) babanın hoşuna girmez. Fahir sert bir dille yaptığı uyarıyı dinlemeyen çocuğu Frenk usulü cezalandırır. Himmet'in daha da hırçınlaşması üzerine onu yatak odasına götürerek kapıyı kilitler. Özür dileyip annesinin elini öpünceye kadar çocuk odada kalır. Bu ceza çocuğunun terbiyesine önem veren bir babanın hassasiyetinden ziyade, karısına ve çocuğuna otoritesini göstermeye çalışan bir insanın güç gösterisi olarak anlatılır:

Anladım ki, ya kesin bir hareketle çocuğuma ve karıma varlığımı duyuracağım yahut sonuna kadar güçsüz bir koca, etkisiz bir baba olacağım. (Adivar, 1973: 20)

Fahir, hiçbir zaman çocuğuyla yakından ilgilenmez. Bu biyolojik bağın ötesini geçmeyen baba-çocuk ilişkisi, Fahir'in Seviyye'ye tutulmasıyla hepten kaybolur. Bir baba olarak sevgi ve şefkatini çocuğuna göstermemiş olsa da Fahir, dürüstlüğü ve ölümü ile Macide'nin gözünde yüce bir konumdadır:

'- Doğru bildiğin şeyler için, hak için, vatan için, daima ölmeye hazır olacaksın, Hikmet oğlum!'

Sonra, hıçkırarak, ekliyor:

- Tıpkı, tıpkı baban gibi!.. (Adivar, 1973: 129)

Türkçülük akımının ilk kez roman diliyle anlatıldığı *Yeni Turan*'ın konusu II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kurulan iki partinin arasındaki çekişmelerdir (Duymaz, 2011: 74). Romanda, baba kavramına ilişkin olarak babasızlığın çocuk yüreğinde bıraktığı eziklik ve bundan kaynaklanan aşırı mağrurluk anlatılmıştır. Ayrıca babanın yokluğunun insanı görünüşte sert, katı içerde ise alıngan ve kırılğan yaptığı (Oğuz'un şahsında) görülmektedir. Eserde babasızlık teminin kurguyu yönlendiren kahramanların (Oğuz, Kaya, Asım) ortak kaderi olduğunu söylemek yerinde olur.

Yeni Turan'da "baba" karakterinde Hamdi Paşa ile Lütfü Bey görülmektedir. Vedia ile Seniha adlı iki kızı olan Hamdi Paşa'nın babalık vasfına pek de yer verilmez. Bununla beraber yaşlı adamın evlatları yaşındaki Kaya ile evlenmesinin baba ile kız arasındaki ilişkiyi hiçbir şekilde etkilememesi biraz düşündürücüdür.

Bursa Askeri İdadisi öğretmenlerinden olan Yüzbaşı Lütfü Bey, eşini kaybettikten sonra bir daha evlenmez ve kızı ile birlikte yaşar. Eserde silik bir karakter olarak yer almasına rağmen İttihat ve Terakki'ye duyduğu sempatiyi kızına aşlamayı başarır. Hamdi Paşa ile her ne kadar siyasal polemiklere girse de kızının onlara gitmesine karşı çıkmaz. Samiye'nin (Kaya'nın) anne sevgisini Hamdi Paşa'nın eşinin göğsünde dindirmeye çalışması Lütfü Bey'in mantıksal ve duygusal konuları birbirine karıştırmaması gerektiği bilinciyle hareket ettiğini gösterir.

Eserde yer alan kahramanlardan bir diğeri Oğuz'dur. Küçük yaşta babasını kaybeden Oğuz kendisine acıyanlardan nefret eder. "Zavallı babasız çocuk." (Adivar, 1973: 109) ifadesi onun, yakın arkadaşı Sungur'u dövmesine neden olur. Oğuz babasızlığın bedelini yalnızca yaşlılarının sahip olduğu ayrıcalıklardan yoksun kalmayla değil, küçük yaşlarda omuzlarına çöken geçim derdi ile de öder:

Rüştüye tahsilini aldım. Diplomam da var, değil mi Sungur? Fakat bütün öğrenimim o kadar. Ondan sonra annem romatizmalı, ekmeğ kazanmak bana düşüyor, Sungur'un babasının arabalarından birini koşuyordum. Bu iyi bir hayat, arabada yirmi yaşında Tosun'un yaptığı gibi, ben on bir yaşında ayakta şöyle dizginler elimde, Bursa'dan Çekirge'ye kum, taş, taşıdım, hem arabalar boş dönerlerken de ta önde, bu şerefli, en şerefli günler. Ağa günde iki kuruş, bazen üç kuruş verir, akşamları ekmeğim koltuğumda, Sungur'un ağası gibi, öteki ağalar gibi, ben de, annemin ekmeğini getiriyorum. Annemin bütün direnmelerine karşılık ona fanile, entari ve don yapmak için kendime bayramlık bile almadım. Yalnız yeni kırmızı bir kuşak ve kuşağın üstüne

sokulu bir kırbaç, ayaklarım yine çorapsız, yalnız bir çift yemeni! (Adıvar, 1973: 110)

Handan, otobiyografik özellikler sergilemekle birlikte dönemin şartları göz önüne alındığında cesurca kaleme alınmış olan ve iç içe geçmiş bir aşk romanıdır (Şengül, 2019: 151). Eserde baba kavramına yönelik olarak erkeğin gönlüne giren ikinci kadının baba-evlat arasındaki bağı zayıflattığına dikkat çekilir. Ayrıca Cemal Bey şahsında çocuklarını sevip sarmalayan, eğitimlerine özen gösteren, istediği insanla evlenmelerine rıza gösteren modern baba tipi verilmeye çalışılır.

Cemal Bey, Handan, Şehper ve Server'in babasıdır. Bütün evlatlarına eşit muamele etmekle birlikte en çok sevdiği çocuğu eski karısından olan Handan'dır. Belki annesini kaybetmişliğinden belki de yalnız kaldığından olsa gerek yaşlı adam için Handan biraz daha kıymetlidir. Cemal Bey kızının, dostlarıyla zaman geçirmesinden rahatsız olmaz, arzu ettiği eğitimi alabilmesi için bütün imkânlarını önüne serer. Ayrıca istediği insanla evlenmesi konusunda rıza gösterir. Müşfik, sevgi dolu, sıcakkanlı ve anlayışlı babayı en çok üzen hadise, Handan'ın yataklara düşmesidir. Kızının başucundan ayrılmayan Refik Cemal'i oğlu gibi gören kahraman, elindeki tüm parayı da masraflar için kendisine gönderir. Ayrıca gerekirse evini bile satacağını söyler. Evlat acısı Cemal Bey'i yıkar. Onun bir çocuk ruhiyatına dönüşmesine neden olur. Haşım onun içler acısı durumunu, "Kimse Cemal Bey'e bir şey söylemeye cesaret edemiyordu. Yüzü o kadar zayıflamış, harap olmuş, küçülmüş bir ihtiyar ki. Yalnız İmam Efendi Kur'an'dan ayetler okuyarak teselliye çalıştı." (Adıvar, 2009: 213) sözleriyle anlatır.

Cemal Bey, anne-babasının kaybetmiş olan Neriman'a sahip çıkar. Onu evlatlarından ayırt etmez. Neriman onun sıcak yuvasında kaybettiklerinin derin özlemini duymayarak, neşeli, sevgi dolu bir insan olarak yetişir. Evlilik hediyesi olarak manevi babası tarafından kendisine verilen beş odalı köşkten dolayı da çok mutlu olur.

Eserde adı geçen bir diğer baba ise Refik Cemal'dir. Karısı ile oldukça güzel bir ilişkisi olan Refik Cemal, Neriman'ın hamile olduğunu öğrenir öğrenmez çok mutlu olur.

Beni ona daha çok rapteden başka mukaddes bir sebep daha var, Server. Bu ne güzel bir gurur, bir şefkat bilsen! O karşımda yürürken benliğimin, benden bir parça taşıyan vücuduna, benim baba olacağım çocuğa ana olacak bu kadına öyle nihayetsiz bir taabbüt uyanıyor ki! Bu haldeki kadınların daha az sevildiğini söyleyen, muharrirler ne kadar aldanmışlar. Ben o kadar mesut ve merbutum ki. Onun en küçük işlerine yardım etmekten o kadar mahzuz oluyorum ki. (Adıvar, 2009: 24)

Küçük Nâzım, evin en güzel oyuncuğu, baba ve annesinin mutluluk kaynağı olur. Büyümeye yönelik gelişim aşamaları dikkat ve önemle bir o kadar da sevinçle takip edilir:

Sevgili, güzel Neriman'ın kucağında sarışın pembe bir küçük şeyle, benim temadi edecek, yaşayacak bir parçamla karşı karşıya gelmek, bu ne saadet! Şimdi bütün dünyada mavi gözlü, sarı saçlı küçük bir Nâzım, bir de sevgili Neriman var. Artık ben rolümü buldum, Server. Küçük Nâzım'a esirlik etmek; onu yıkamak ve onunla oynamak, benimle Neriman'ın ruhlarımız, şahsiyetlerimiz birleşerek vücuda getirdiğimiz bu küçük ve yumuşak şeyin kollarımın arasına gömüldüğünü duymak! Ne kadar mesudum, Server.

Handan Hanım'a kinimi bile unuttum... Benim kadar o da Neriman'ı ve Nâzım'ı seviyor. Hele Nâzım'a beraber bakıyoruz, Neriman seyahatinden azıcık yorgun. Nâzım, Handan Hanım'la benim elimde, artık başka bir meşgalemiz yok ve hiç olmayacak gibi.

Artık bütün mükalememiz, «Nâzım güldü, Nâzım elini uzattı, Nâzım ayağını kaldırdı»dan ibaret. İtiraf ederim ki bu biraz budala bir şey ve yabancıların hoşlanacağı bir şey değil. Fakat biz bahtıyarız. (Adıvar, 2009: 91-92)

Eserde; eşinin hamileliği süresince ona yardım eden, çocuğunu yıkayan, sevgiyle kucaklayan ve her gelişim adımını büyük bir sevinçle karşılayan modern bir baba modeli görülmektedir. Refik Cemal'in sevgi dolu, yüceltilmiş babalığı Handan'ın hastalığı ile durgunluk dönemine girer. Kahramanın, genç kadına âşık olması, yüreğinin merkezine onun sevgisini koyması oğluna olan ilgisini yok eder. Refik Cemal, kızının doğumuyla ilgili herhangi bir heyecan duymadığı gibi eşinin yanında da olmaz. Ayrıca: "Neriman kızımın adını Handan koydu. Bu küçük, biçimsiz et parçasını Handan'a pek benzetiyor. Ben artık bir şey bilmiyorum. Şimdi tamamen, muhitimden çekilmiş, alakamı kesmiş gibiyim." (Adıvar, 2009: 166) sözlerinden Refik Cemal'in babalık duygularında büyük değişimin yaşandığı görülmektedir.

Halide Edib'in, ressam arkadaşı Müfide Kadri'ye ithaf ettiği *Son Eseri* Meşrutiyet döneminin yaşandığı yıllarda evli bir yazarla, yaşı geçkin bekâr bir kızın arasındaki imkânsız aşkı konu edinir. Yazar bu romanında çocuklarıyla arkadaş olabilen modern baba tipini çizer. Fakat ne var ki baba-çocuklar arasındaki bu güzel bağın, babanın kalbine giren başka kadının aşkıdan dolayı zayıfladığı görülür.

Eserin ana kahramanlarından olan Feridun Hikmet, Şevket ve Nerime'nin babasıdır. Ailenin Çamlıcadaki köşke taşınmaları baba ve çocuklar arasındaki ilişkinin daha da güçlenmesini sağlar.

En çok vaktimi çocuklarla geçiriyorum. Nerime'nin omzumdan indiği yok, Şevket belimden ip geçiriyor. Beni at yapıp koşturuyor. Nerime bunu tabii buluyor, belki esasen onunla her zaman daha meşgul olduğum için, fakat Şevket uzun uzun yüzüme bakıyor. Oğlumla bu evde birbirimizi yeni tanıyor gibiyiz. (Adıvar, 2008: 26-27)

Çocuklarıyla şakalaşıp, oynayan baba, onların varlıklarından mutluluk duyar. Nerime'nin omzuna binmesi, Şevket'in belinden ip geçirmesi aile üyelerini birbirine yakınlaştırır da genç adam, çocukların bir babanın kalbini tam olarak dolduramayacağını düşünür.

Şevket bizi uyandırmamak için potinleri elinde, ayaklarının ucuna basarak odadan çıktı, gitti. Merdivenlerden indiğini duymuyorum, fakat eminim bahçeye gidiyor. Nerime uyuyor. Onun karyolası benim tarafımdadır. Yorganı nefes alırken yavaş yavaş kımlıyor. Ailemin içinde beni en çok alâkadar eden kızımdır, fakat ne de olsa çocuklar zannedildiği kadar bir babanın kalbini dolduramıyor. (Adıvar, 2008: 20)

Eserde ayrıca sevgilisi ile kızı arasında kalan Feridun Hikmet'in duygusal çelişkiler içine girdiği görülür:

- Beni sevdiğini bir defa dudaklarından işiteyim Kâmuran, diyordum.

Ellerimi yakaladı. Yüzünden çekti. İnce parmakları çatlayacakmış gibi atın sakaklarımda dolaştı. Başımı okşadı... Ve bu sezgi öteki azgın kuvvetli, ne kadar tatlı.

Bu sabah kalplerimiz öyle bir düğümlerle birbirine kenetlendi ki, bin bir İskender kılıcı bu bağı çözemez. Bana yabancı gelen kendi sesim:

Nerime olmasaydı... Nerime olmasaydı, diye inlediğini duydum." (Adıvar, 2008: 160)

Eserde çocuklarına sevgi, ilgi ve şefkatini gösteren modern bir baba profili ile karşılaşmaktadır. Ayrıca baba-kız arasındaki özel bağa da dikkat çekilir. Yazar bir kadının bıraktığı boşluğun ancak bir başka kadın tarafından doldurulacağını ifade ederek baba ve çocukları arasında ne denli güçlü bir bağ olursa olsun bunun bir sevgilinin varlığıyla zayıflayacağını anlatır.

Balkan Savaşı yıllarında geçen olayların konu edindiği *Mev'ut Hüküm'*de, yurt dışında tahsilini tamamlamış, başarılı bir doktorun kıskançlığına yenik düşüp, eşini öldürmesi anlatılır (Yenen Avcı, 2013: 46). Yazar bu eserinde de babalığı bir biyolojik bağdan ibaret gören ve kendi hevesleri için yaşayan umursamaz, hovarda, zayıf iradeli baba profiline yer verir.

Kasım ile Atife arasındaki güzel ilişki, genç doktorun Sara ile evlenip onun babası olmasıyla daha da güçlenir. Kasım en zor günlerinde Atife'nin yanında yer alır. Sara'nın hasta günlerinde küçük kızı yalnız bırakmaz. Çocuğun anne ve babasından bulamadığı sıcak duyguların kaynağı olur. Kısacası, Kasım Atife'nin öz babası olmadığı hâlde ona Süruri'den daha çok babalık yapar ve küçük kızın hem koruyucusu, hem velisi, hem de dostu olur.

Süruri ile Atife arasındaki ilişki ise yalnızca kan bağından ibarettir. Zaaflarının tutsağı olan genç adam kadın, içki ve eğlenceye olan düşkünlüğünden dolayı eşinin yanı sıra çocuğunu da suçlar. Güya çocuğun şımarıklığı kendini bunaltıyormuş da o da sıkıntısını dağıtmak için eğlence âlemlerine atıyormuş kendini. Mutluluğu aile ortamı yerine bayağı mekânlarda arayan Süruri'nin, çocuğuna kayıtsız oluşu, Atife'nin baba sevgisini bir başka insanın kollarında aramasına neden olur.

Kasım, yurt dışında eğitimini tamamladıktan sonra Şehzadebaşı'ndaki konağına döner. Bu süre içinde annesi ölmüş, babası yalnız kalmamak için kardeşine ve yengesine evinin kapılarını açmıştır. Kendi hâlinde, ciddi, içten ve tutucu bir karaktere sahip olan yaşlı adam, Kasım'ın hep yanında yer alır ve onun kararlarına saygı gösterir. Ayrıca eşini kısa bir süre önce kaybetmiş marazi Sara'nın "genç, yakışıklı, bilgin ve yetenekli" (Adıvar, 1973: 15) oğluyla evlenmesine rıza gösterir. Bununla beraber oğlu cepheye yaralı askerlerin tedavisiyle meşgulken, gelini ve üvey torununa sahip çıkar. Eserde baba rolünde olan bir diğer karakter ise Rıfat Bey'dir. Küçük Hayri'nin babası olan Rıfat Bey, Kasım ve ağabeyinin aksine oğluyla pek ilgilenmez. Hayri'nin ateşler içinde kıvrılırken başucunda beklemesi bile ona angarya gelir. Ayrıca çocuğunun ölümüyle de pek sarsılmaz.

Halide Edib'in Sakarya Savaşı kahramanlarına ithaf ettiği *Ateşten Gömlek*, gerçek hayatta düşman askerlerine karşı verilen zorlu mücadeleyi, aşk ögesinin neden olduğu duygusal savaşlarla etkileyici boyuta taşıyan eserin adıdır. Romanda anlatılanlar Peyami'nin yaşadığı bedensel acıların kurgu bulmasından oluşmaktadır (Yenen Avcı,

2013: 48-49). Baba kavramına ilişkin olarak yazar *Ateşten Gömlek*'te, babasızlığın bir kız çocuğu için büyük bir eksiklik olduğu anlatırken, baba kimliğinin koruyup gözeten, doyurup giydiren yönüne dikkat çeker. Sekiz yıl askerlik yapan ve Çanakkale'de savaşan askerlerden biri, İzmir'in kurtuluşu sırasında yaralandıktan sonra Ayşe'nin hemşire olarak çalıştığı sıhhiyeye getirilir. Genç kadın yaralıya bir şeyler yedirirken asker Sivaslı olduğunu ve sahip olduğu üç çocukta en çok Kevser adındaki kızını sevdiğini söyler. Yaralı askerın düşü, son derece içli olan bu güzel kızını okutmak ve iyi yerlere geldiğini görmektir. Bu olay Ayşe Hemşire'ye duygu dolu anlar yaşatır.

Eserde yer alan kahramanlardan bir diğeri Kezban'dır. Kezban babasının öldürülmesinden, sonra ağabeyi ve yengesiyile yaşamak zorunda kalır. Ağabeyinin silâh altında olması yengesinin genç kıza hakaret etmesine, ev işi karşılığında karnını doyurmasına ve ona şiddet uygulamasına neden olur. Kendini kimsesiz aç, çıplak bırakan düşmanlara karşı öfke ve nefret içinde olan Kezban, yengesinin ezici ve kırıcı tavırlarına dayanamayarak İhsan'ın birliklerine katılmaya karar verir. Amacı, babasını öldürüp kendisini acı ve sıkıntılara maruz bırakan düşman askerleriyle hesaplaşmaktır.

Zavallı çocuk bana sonra Doğançay'da nasıl başı boş dolaştığını (Doğançay'la Sarılar dört saat) ve yengesinden nasıl dayak yediğini anlattı. İhsan'ın kuvvetleri arasında onun da bir ağası vardı. İhsan'ın kuvvetlerinin arasında pekâlâ olabilirdi. Mutlak İhsan'ın kuvvetleriyle gitmek istiyordu. Başka kadınlar gitmişti. O niçin gitmesindi? Ağası gideli yengesi onu daha fazla işletiyor ve dövüyormuş, hatta el işi yapmasa karnı bile doymuyormuş. Kimsesi yokmuş.

Babasını öldüren ve kendini aç, çıplak bırakan düşmanlarla artık o da dövüşmek istiyordu. (Adıvar, 1974: 87)

Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* romanı Kurtuluş Savaşı'nın bölgesel direniş birliklerince sürdürülmeye çalışıldığı yıllarda amaç ve değerleri birbirinden farklı insanlar arasındaki sürtüşme ve çatışmalar ile kimsesiz ve çaresiz Aliye'nin hazin hikâyesini dile getirir (Yenen Avcı, 2013: 50-51). Aliye annesinin amansız bir hastalıktan kaybettikten sonra Yemen'den Kafkas'a, Kafkasya'dan Suriye'ye geçen ve kendisinden bir daha haber alınamayan babasını da kaybeder. Baba sevgisini ve özlemini Ömer Efendi'nin yüreğinde dindirir. Yaşlı adam da Aliye'yi görür görmez ona kanı kaynamış ve sonrasında kızı Emine'nin yerine koymuştur.

Bizim kızımızın söyledikleri inşallah canınızı sıkmadı. O, kasabayı çok sever.

-Bu hanım sizin kızınız mı, Ömer Efendi?

Bu, öyle bir tehâlûkle (istekle) söylendi, genç adam öyle elleri açık Ömer Efendi'ye doğru geldi ki, ihtiyar biraz şaşırıldı: 'Evet onu rahmetli Emine'nin yerine evlat edinmişlerdi.' (Adıvar, 2009: 61)

Kendisinden "Kızım" diye bahseden Ömer Efendi'ye karşı Aliye de aynı muhabbet ve bağlılıkla yaşlı adama "Babam!" diye seslenir.

Aliye ona koştu, önünde diz çöktü, kelepçeli ellerini kendi narin ellerine aldı, ikisini büyük bir muhabbetle öptü. Sonra, birdenbire kendine siper ve hamî (koruyucu) olan bu mazlum ve sevgili adam için ölebilecek bir fedakârlıkla atan kalbi, ona daha kuvvetli ve emin bir cesaret verdi. Ömer Efendi'nin önünde gözlerinden alev saçarak durdu. Kumandan'a baktı. Biraz yanlış, fakat çok alışık bir İstanbul Rumcasıyla:

Babamın ne kabahati var Kumandan, onu niçin buraya getirdiniz? Ellerine niçin kelepçe vurdunuz, dedi. (Adıvar, 2009: 98)

Aliye'ye Ömer Efendi hakkında bilgi getiren ve onu nişanlısı Tosun Bey ile gizlice görüşmelerini sağlayan Durmuş da babasını kaybetmiştir. Amcası onu çırak olarak yanına alır, ileride kâtip olması için küçük çocuğa hesap işlerini öğretmeye başlar.

Sonuç

Halide Edib *Seviyye Talip*'te, çocuğuyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyen, babalığı biyolojik bir bağ ile sınırlı kalan insan modeline, *Mev'ut Hüküm*'de ise kendi hevesleri için yaşayan umursamaz, hovarda, zayıf iradeli baba profiline yer verir. *Yeni Turan* romanında, baba özleminin çocuk yüreğinde bıraktığı eziklik ve bundan kaynaklanan aşırı mağrurluk anlatılmıştır. Ayrıca babanın yokluğunun insanı görünüşte sert, katı içerde ise alıngan ve kırılğan yaptığı (Oğuz'un şahsında) görülmektedir.

Handan'da ise, erkeğin gönlüne giren ikinci kadının baba-evlat arasındaki bağı zayıflattığına dikkat çekilir. Ayrıca Cemal Bey şahsında çocuklarını sevip sarmalayan, eğitimlerine özen gösteren, istediği insanla evlenmelerine rıza gösteren modern baba tipi verilmeye çalışılır. *Son Eseri*'nde çocuklarıyla arkadaş olabilen modern baba tipini ile karşılaşılsa da bu bağın zaman içinde erkeğin kalbine giren bir kadının varlığıyla zedelenmeye başladığı ve evladı ile sevdiği arasında kalan erkeğin duygusal parçalanmışlık yaşadığı görülür. Halide Edib, *Ateşten Gömlek*'te, babasızlığın büyük bir eksiklik olduğunu anlatırken, baba kimliğinin koruyup gözetten, doyurup giydiren yönüne dikkat çeker. *Vurun Kahpeye* adlı eserde ise, baba özleminin şefkatli yüreklerde dindirilmesi anlatılır. Aliye annesinin amansız bir hastalıktan kaybettikten sonra Yemen'den Kafkas'a, Kafkasya'dan Suriye'ye geçen ve kendisinden bir daha haber alınamayan babasını da kaybeder. Baba sevgisini ve özlemini Ömer Efendi'nin yüreğinde dindirir. Yaşlı adam Aliye'yi görür görmez ona kanı kaynamış ve sonrasında kızı Emine'nin yerine koymuştur.

Sonuç olarak, incelenen eserlerde babaların herhangi bir sebepten dolayı erken yaşta öldükleri ya da yaşıyor olsalar bile çocuklarıyla güçlü bağlar kuramadıkları anlatılır. Yani baba, hayal meyal hatırlanan ve muhayyelde yaşayan bir varlık ya da biyolojik bağın ötesine geçememiş bir kimliktir. Duygusal yönden çocuğu ile güçlü bir etkileşim kuramamış olsa da baba, evladını koruyup gözetten, doyurup giydiren varlıktır, yani insan yavrusunun güvencesidir. Babasızlık *Ateşten Gömlek* ve *Yeni Turan* romanlarında, erken yaşlarda hayatın yükünü sırtlamak olarak görülür. Elde edilen tespitlerden bir diğeri de baba özleminin açtığı duygusal boşluğun çocuğa kol kanaat veren şefkatli insanların varlığıyla giderilmeye çalışılmasıdır. Özetle, baba kimliğine sahip kişilerin çocuğun dünyasını aralayıp benliğinde güçler izler bırakmadığı ve onların sevgilerini kazanmadıklarını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Adıvar, H. E. (1973). *Yeni Turan* (5. Basım). İstanbul: Atlas Kitabevi.
 Adıvar, H. E. (1973). *Mev'ut Hüküm* (3. Basım). İstanbul: Atlas Kitabevi.
 Adıvar, H. E. (1973). *Seviyye Talip*. İstanbul: Özyayın Matbaası.
 Adıvar, H. E. (1974). *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Atlas Kitabevi.

- Adivar, H. E. (2008). *Son Eseri* (1. Basım). İstanbul, Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2009). *Handan* (4. Basım). İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2009). *Vurun Kahpeye* (3. Basım). İstanbul: Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2011). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Can Yayınları.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Altın, H. (2019). Halide Edip'te Eğitim Fikri ve Onun Talim ve Terbiye İsimli Eseri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), s. 1861-1895.
- Arabacı, H. M. (2007). Millî Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edib Adivar'ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 19, s. 271-294.
- Argunşah, H. (2011). *Millî Edebiyat. Yeni Türk Edebiyatı (183-233)*. Ed. Ramazan Korkmaz, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bilge, Y. (2012). Halide Edip'in Yedigün Dergisindeki Yazılarında Kadına Bakışı. *International Journal Of Social Science*, 5(4), s. 43-61.
- Çetinsaya, G. (2005). Muhafazakâr Bir Siyasi Düşünür Olarak Halide Edip Adivar. *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 2, Sayı 5. s.157-163.
- Dil Derneği (1998). *Türkçe Sözlük* (1. Cilt). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Duymaz, R. (2011). *Millî Edebiyat Dönemi (1911-1923)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Enginün, İ. (2004). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal, K. (2017). *Çocuk Kitaplarında Baba Modelleri*. Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 61. s. 379-386.
- Harnuboğlu, M. (2014). Mekân ve Mekânın Algılanış Biçimleri: Halide Edib Adivar'ın Otobiyografisi. *Mor Salkımlı Ev Üzerine Bir İnceleme. Fe Dergi*, 6 (2), s. 25-43.
- Hökelekli, H. (2013). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kara, M. ve Çetinkaya, Ş. (2019). Türk Toplumunda Babalık Kavramı ve Baba-Bebek Bağlanmasında Hemşirelik. *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci*. 2019, 11(2), s. 200-210.
- Kolcu, A. İ. (2010) *Millî Edebiyat*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Mercan, Z. ve Tezel Şahin, F. (2017). Babalık Rolü ve Farklı Kültürlerde Babalık Rolü Algısı. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s.1-10.
- Müezzinoğlu, E. (2017). Milletvekili Halide Edip Adivar'ın TBMM'deki Faaliyetleri (1950-1954). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), s. 331-339.
- Nazlıpınar Subaşı, M. D. (2018). Halide Edip Adivar'ın "Yeni Kadın Kimliği" Anlayışı. *Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 277-284.
- Öngider, N. (2013). Anne-Baba ile Okul Öncesi Çocuk Arasındaki İlişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5 (4), s. 420-440.
- Özök, S. (2012). Halide Edib'in İlk Romanlarında Meşrutiyet Kadını. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. 20-22 Ekim 2012. Adana, s. 373-389.
- Şahin, V. (2013). Halide Edip Adivar'ın "Yeni Turan" Romanını Yeniden Anlam(landırma). *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. Sayı 64, s.130-122.
- Şanal, M. (2010). Halide Edib Adivar'ın (1884-1964) Öğretmenlik Mesleğinin Niteliğine ilişkin Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), ISSN:2528-9527, E-ISSN: 2528-9535, s. 517-527.
- Şengül, M. B. (2019) Halide Edip Adivar. *Millî Edebiyat (145-202)*. Ed. Mehmet Yılmaz. Ankara: Asos Yayınları.

- Tarhan, B. (2020). Üç Devirde Bir Muhalif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidar(lar) ve Demokrasi Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, DOI: 10.33630/Ausbf.677416. s. 1-18.
- Taşer, S. (2012). Halide Edip Adıvar'ın Öğretmenlikten İstifası. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, s. 149-159.
- Teyfurov, M. (2014). Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3/4, s. 241-258.
- Tuncer, H. (1994). *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Uludağ, N. (2017). *Millî Mücadele Döneminde Rıza Mühendisliği Halide Edip Adıvar*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Uygun Aytemiz, B. (2001). *Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Yalçın Çelik, S. D. (2016). Halide Edip Adıvar'ın Son Eseri'nde Müfide Kadri'nin Adını Yaşatmak. *STAD (Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi)*, Temmuz 2016, s.17-45.
- Yenen Avcı, Y. (2013). *Millî Edebiyat Dönemi Romanlarının (1911 - 1923) İnsani Değerler ve Türkçe Eğitimine Katkıları Bakımından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2013). Halide Edip'te Kadın Hakları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20 (1), s. 119-134.
- Yivli, O. (2014). Halide Edip Öyküsünde Betimlemenin Retoriği. *I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*. 12-13 Kasım 2014, Nevşehir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları No:11, ISBN: 978-605-4163-20-5, s. 328-334.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 22 Ağustos/August 2020 s. 195-209
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut355
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Fatiha Tefsiri'ndeki Fiillerin Semantik Açından Değerlendirilmesi

Semantic Evaluation Of The Actions In Fatiha Tefsiri

Öz

Fatiha Tefsiri Hacı Bektâş-ı Velî'nin tefsir tarzında yazmış olduğu eserlerinden biridir. Eserde Fatihâ süresindeki sözcüklerin sayıları ve tasavvufî yorumlar bulunmaktadır. Bununla birlikte eser, Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşımaktadır. Çalışmada Fatihâ Tefsiri adlı eserde geçen fiiller, anlam açısından değerlendirilerek bu alandaki çalışmalara katkıda bulunabilmek amaçlanmıştır. Eserde geçen fiiller, tarama ve sınıflandırma yöntemleri kullanılarak anlamlarına göre gruplandırılmıştır. Çalışmada tarama yöntemi kullanılarak toplam 265 fiil tespit edilmiştir. Sınıflandırma yöntemi kullanılarak fiillerin tamamı anlamlarına göre tasnif edilmiştir. Başlıklarına göre tasnif edilen fiiller metinde geçtiği cümlelerle örneklendirilmiştir. Böylece Fatihâ Tefsiri'nde bulunan fiil varlığı anlamlarına göre değerlendirilmiş, fiillerin anlamlandırıldığı başlığa göre kullanım sıklıkları verilmiş ve ulaşılan verilere göre çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fatihâ Tefsiri, Fiiller, Semantik Sınıflandırma.

Abstract

Fatiha Tefsiri is one of the works written by Hacı Bektâş-ı Velî in tafsir style. In the work there the numbers and sufi interpretations of the words in the Fatiha. In addition the work has the language features of Old Anatolian Turkish. In the study it is aimed to contribute to the studies in this field by evaluating the verbs in Fatiha Tefsiri in terms of meaning. Verbs in the work are grouped according to their meanings using screening and classification methods. In the study a total of 265 verbs were determined using the screening method. Using the classification method all verbs are classified according to their meanings. Verbs classified according to their titles are exemplified by sentences in the text. Thus the verb existence in the Fatiha Tefsiri was evaluated according to its meanings usage frequencies were given according to the title in which the verbs were made sense and inferences were made according to the data obtained.

Keywords : Fatiha Tefsiri, Verbs, Semantic Classification.

Fatma KOÇ*

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğretmen
MEB, Adıyaman-Türkiye.
Elmek: ssazak@baskent.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 28.06.2020
Kabul Tarihi: 16.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

Giriş

Fatiha Tefsiri Hacı Bektâş-ı Velî'nin dinî ve tasavvufî konuları içeren eserlerinden biridir. Eser Fatihâ süresinin yorumunu ihtiva etmekle birlikte birçok dinî motifi de içerisinde barındırmaktadır.

Fatıha Tefsiri'nde Fatıha okumanın öneminden, Hz. Muhammed'den, namazın öneminden, tamuda yani cehennemde bulunan kuyulardan, dört kutsal kitaptan, Kâbe'den, uçmaktan, sekiz uçmak kapısından, peygamberlerden bahsedilmiştir. Eser Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Eserde Fatıha sûresindeki kelimelerin sayıları ve bu sûrede kullanılmayan harflerle ilgili tasavvufi yorumlar yapılması eserin dikkat çekici bir özelliğidir (Özcan, 2012: 67).

“Evvel se'dür tamunun bir adı sübûrdur. Elhamdü sûresin okıyan sübûrdan âzâd ola.”

Fatıha Tefsiri'nde Hacı Bektâş-ı Velî'nin Fatıha sûresine bakışını ve onun akıcı üslubunu anlayabiliriz. Onun manevî felsefesi metnin tamamına yerleşmiştir. Dolayısıyla metinde kullanılan fiillerin incelenmesi onun sözcük dünyasına dair bir fikir edinilmesini sağlayacaktır. Cehennemde bulunan kuyulardan, azaplardan, çeşitli âyetlerden, Rasûlullah'tan, namaz kılmaktan, tamunun adlarından, dört kutsal kitaptan, Kâbe'den, uçmaktan, sekiz uçmak kapısından ve peygamberlerden bahsetmiştir (Koç, 2019: 5). Fatıha “feth” kökünden türemiş bir sözcüktür. “Açmak, açıklığa kavuşturmak” anlamlarına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in ilk sûresi olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Fatıha sûresi Mekke'de indirilmiştir. Ayrıca bu sûre için farklı adlandırmalar da kullanılmıştır. Fatıha Tefsiri'nde Fatıha sûresindeki kelimeler tek tek yorumlanmıştır. Cehennem kuyuları ayrı ayrı adlandırmalara tabi tutulmuştur. Eserde Fatıha Suresi'ndeki kelimelerin sayıları ve bu sûrede kullanılmayan harflerle ilgili tasavvufi yorumlar yapılması eserin dikkat çekici bir özelliğidir (Özcan, 2008: 44). Eserde Eski Anadolu Türkçesinin ses ve şekil özellikleri görülmektedir. *uçmak, dükelî, tamu, kulaguz, eyt-* gibi sözcükler eserde geçmekte olup söz varlığı açısından da bu dönemin özelliklerini taşımaktadır. Metinde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait sıkça kullanılan fiillere de rastlanmıştır. Metinde mevcut olan fiiller, Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait terminolojinin içerisinde yer almakta olup anlam temelinde incelenmiştir.

Fiil; iş, oluş ve kılış bildiren sözcüklerdir. Anlamlarına göre ve yapılarına göre gruplandırılırlar. Çekime uğramış her bir fiilin biçimsel ve anlamsal değerleri mevcuttur (Şahin, 2000-2001: 96). Fiiller bazı durumlarda tek başlarına bazı durumlarda ise bir isim unsuruyla birleşerek dil içerisinde var olurlar. Fiiller, insan dilinde ciddî bir rol oynarlar; cümlede bahsedilen varlıkları zorlar ve birbiriyle ilişkilendirirler (Yaylagül, 2005: 19). Türkçe fiiller açısından oldukça zengin bir dildir. Söz varlığı içerisinde fiiller ve fiillerin oluşturduğu yapılar oldukça önem taşır. Bu noktada özellikle birleşik fiillerin rolü büyüktür. Türkçede yeni kelime yapma yollarından biri de birleştirme yoludur (Özkan, 2013: 13). Birleşik fiiller, anlatımı daha kuvvetli kılmakla birlikte farklı yapıdaki sözcüklerle bir arada kullanılan fiiller dile ayrı bir zenginlik katmaktadır.

Birleşik fiiller, bir isim ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin yahut da isim soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir (Kokmaz, 2003: 791). Çalışmamızda fiiller anlamlarına göre gruplandırılmış olup 11 başlık içerisinde değerlendirilmiştir. İncelenen fiiller içerisinde *et-, eyle-, ol-, kıl-* yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiiller de bulunmaktadır. Bu birleşik fiiller bazen Türkçe kökenli bir isimle kurulabileceği gibi yabancı kökenli bir isimle de kurulmuştur. Fiillerin bu şekilde farklı yapılar oluşturması dile söz varlığı açısından bir zenginlik kazandırmıştır. Dile yabancı kelime giriş yollarından biri olan bu yapılar söz konusu yönüyle söz varlığının, kelime kadrosunun çeşitlenip zenginleşmesine de katkı sağlamaktadır (Datlı, 2015: 800).

Çalışmada öncelikle fiiller tespit edilmiş, daha sonra anlamlarına göre kategorize edilerek gruplandırılmıştır. Fiillerin anlamı metne göre anlamlandırılmış olup kullanım sıklıkları verilmiştir. Fiiller hakkında verilen açıklamalar, incelenen fiillerin geçtiği cümlelerle desteklenmiştir. Anlamlarına göre değerlendirilen fiillerin sayısal verileri sonuç kısmında verilmiş olup bu verilere dayanarak çıkarımlara ulaşılmıştır.

1. İzah Bildiren Fiiller

beyân eyle-: *beyân eyle-* fiili metinde “açıklamak, izah etmek” anlamlarında kullanılmıştır. 1. Açıklama, bildirme, 2. Anlatım yolu ile tarzını konu edinen edebî bilgiler dalı (Parlatır, 2014: 188). *beyân* köken olarak Arapça bir sözcüktür. Türkçe kökenli *eyle-* yardımcı fiiliyle birlikte fiil türünde kullanılmıştır. *eyle-*: ‘eylemek’ (Gülensoy, 2007: 351). Metinde ise Hz. Muhammed’in sözü belirtilirken açıklama belirten bir fiil olan *beyân eyle-* fiili kullanılmıştır. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“...müzekkâ müctebâ murtazâ Muhammed Mustafâ salla’llâhu Öaleyhi ve Öala âlihî ve ashabihî ve ezvâcîhî ve evlâdihî ve zürriyâtihi ve hulefâ’yihî’r-râşidîne’l-mürşidîne’l-mehdiyyîn ba’dehû lafz-ı gevher-i bârından **beyân eyler.**”

rivâyet id-: *rivâyet id-* fiili metinde bir kişiden yapılan alıntılar verilirken yani açıklama gerektiren noktalarda kullanılmıştır. *rivâyet*: 1. Bir haber veya olayı nakletme, hikâye, 2. Nakledilen hikâye ve haber, 3. Bir konu hakkında birtakım kimseler tarafından naklolunan hadise (Parlatır, 2014: 1415). *rivâyet* köken olarak Arapça bir sözcüktür. Türkçe kökenli *id-* yardımcı fiiliyle birlikte kullanılarak fiil türünde kullanılmıştır. Metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Ve dahı şöyle **rivâyet iderler.**”

“Enes bin Mâlik şöyle **rivâyet ider.**”

dimek ol-: *ol-* fiili metinde çoğunlukla yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. *dimek ol-* şeklindeki kullanımı ise “bir durum hakkında bilgi vermek ve bir hususu anlatmaya çalışmak” anlamında kullanılmıştır. *ol-*: Varlık kazanmak, meydana gelmek, vuku bulmak (Gülensoy, 2007: 620). “*ol-*” fiili köken olarak Türkçe bir fiildir. *dimek ol-* izah bildiren fiiller içerisinde toplam 1 kez geçmiştir. *ol-* yardımcı fiili isim ve isimleşmiş sözcüklerle birleşerek birleşik fiil oluşturur. *bol*: Oluş bildiren birleşik fiiller yapar (Şirin, 2016: 542).

“Ya’ nî bunlar **dimek olur.**”

2. Algı Bildiren Fiiller

işit-: *işit-* fiili metinde “duymak, bir sesi algılamak” anlamında kullanılmıştır. *işit-*: işitmek, duymak (Gülensoy, 2007: 441). Köken olarak Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Dördüncü göge erdügümde bir katı âvâz **işitdüm.**”

bil-: *bil-* fiili metinde “kabul etmek, anlamak” anlamında kullanılmıştır. *bil-*: Bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak (Gülensoy, 2007: 144). Köken olarak Türkçe bir fiil olmakla birlikte metinde toplam 5 kez geçmiştir.

“Dahı **bilgil** kim “elhamdülillâhi” sûresi yidi âyetdür.”

“Size her kim ki sıdkıla ihlâsıla î mân getirse dahı peygamberi Hak **bilse** namâz kılsa Hak te’âlâ tamuyıla anun arasında yitmiş bin rahmet perdesin kıla.”

3. Psikolojik Durum Bildiren Fiiller

yüzü düş-: Metinde *yüzü düş-* “herhangi bir duruma üzülmünün yüze yansıması” anlamında kullanılmıştır. Meleklerin yüksek bir sesin heybetinin sonucunda yüzlerinin düştüğü belirtilmiştir. *yüzü düş-:* somurtmak (Akalin, 2011: 2631). *düş-* fiili köken olarak Türkçe bir fiildir. *yüzü düş-* ifadesi iki sözcüğün kalıplaşması sonucunda deyimleşmiştir. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Dükeli feriştelere **yüzün düştüler.**”

kork-: *kork-* fiili metinde “herhangi bir varlıktan ürkmek, çekinmek” anlamında kullanılmıştır. *kork-:* korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak (Gülensoy, 2007: 542). Köken itibarıyla Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Yâ kulum kimden **korkarsın.**”

sevin-: *sevin-* fiili metinde “bir durum karşısında mutlu olmak” anlamında kullanılmıştır. *sevin-:* sevinç duymak (Gülensoy, 2007: 759). *sevin-* fiili köken itibarıyla Türkçe bir fiildir. Metinde toplam 2 kez geçmekte olup *sevün-* biçimiyle de fonetik bir farklılıkla kullanıldığı da görülmüştür.

“Kaçan bir dünyâ begiyle kelimât itsenüz **sevinürsüz.**”

“Pes ol padişâhlar padişâhiyla kelimât itmege niçün **sevünmezsiz.**”

ağla-: Metinde *ağla-* fiili herhangi bir duygulanma sonucunda gözyaşı dökmek” anlamında kullanılmıştır. *ağla-:* ağlamak (Gülensoy, 2007: 56). *ağla-* fiili köken olarak Türkçe bir fiil olmakla beraber metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Niçün **ağlarsın?**”

“Rikkat idüp ziyâde **ağladı.**”

4. İletişim Bildiren Fiiller

eyd-: *eyd-* fiili metinde “söylemek, demek” anlamlarında kullanılmıştır. *eyitmek:* söylemek, demek, anlatmak (İlhan, 2010: 466). *iyd-, ey-, eyt-, eyit-* gibi bazı fonetik farklılıklarla birlikte hemen hemen birçok eserde sıkça kullanılan bir fiildir. *eyd-* fiiline Fatıha Tefsiri'nde de oldukça tesadüf edilmiştir. Köken olarak Türkçedir. Ancak günümüzde standart Türkçede kullanım dışında kalmış olup metinde toplam 33 kez geçmiştir.

“Sen Tanrı'ya Hak Te'âlâ **eydür.**”

“Hak **iydür.**”

kıgır-: *kıgır-* fiili metinde “çağırarak, davet etmek” anlamında kullanılmıştır. *kıgır-:* çağırarak, davet etmek, seslenmek (İlhan, 2010: 466). Hz. Muhammed, Hak Te'âlâ'nın kendisini miraca çağırıldığını belirtmiştir. Metinde toplam 1 kez geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıkça kullanılırken günümüzde kullanım dışında kalmıştır. *kıgır-* fiili Yunus Emre tarafından da sıkça kullanılmıştır. Günümüzde standart Türkçede kullanılmamaktadır. “Ol gice kim Hak subhânehû ve te'âlâ beni Mi'râc'a **kıgırdı.**”

sor-: *sor-* fiili metinde “aramak, merak duygusunun dile gelmesi” anlamında kullanılmıştır. *sor-*: soru etmek (Gülensoy, 2007: 799). Köken olarak Türkçe bir fiil olmakla birlikte günümüzde varlığını korumaktadır. Metinde toplam 8 kez geçmiştir.

“Mecmû‘ tevâbi yanına cem‘ olup **sordular**.”

“Enes bin Mâlik şöyle rivâyet ider kim Hazret-i Resûlu’llâh sa’llâllâhu ‘aleyhi vesellem’e **sordum** ki Fatiha’nun sevâbı ne kadardur.”

di-: *di-* fiili “söylemek, aktarmak” anlamına geldiği gibi metinde de bu anlamıyla kullanılmıştır. *de-*: Söylemek (Gülensoy, 2007: 270). Fonetik farklılık nedeniyle metinde *di-* şeklindedir. Köken olarak Türkçe bir fiildir. *de-* ve *söyle-* fiilleri bütün Oğuz grubu Türk lehçelerinde söyleme sürecini genel anlamda anlatırlar (Erdem, 2007: 95). Günümüzdeki kullanımı devam etmektedir. Metinde toplam 5 kez kullanılmıştır.

“Bu âvâz anun âvâzıdır **didi**.”

“Levh-i mahfûzda sûretü’n-Nâs **dirlir**.”

“Her kişi kim namâza girse Allâhuekber **dise** ya’ni ilâhî ekber ben ma’siyet denizine düştümse sen ihrâc eyle.”

söyle-: *söyle-* fiili “konuşmak” anlamında kullanılmıştır. Köken itibarıyla Türkçe bir fiildir. *söyle-*: Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak (Gülensoy, 2007: 809). Günümüzde de kullanılan bir fiildir. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Yâ Cebârîl ol kuyunun vasfını ne katı **söyledün**.”

it-: Metinde *it-* fiili “ifade etme, dile getirme” anlamında kullanılmıştır. *et-*: Yapmak, uygulamak, eylemek (Gülensoy, 2007: 345). Fatiha sûresinin içerisinde yer alan *euzübillâhi* ifadesini “dile getirse” anlamında kullanılmıştır. Metinde *it-* fiili bu tür ifadelerle kullanılmıştır. *it-* fiili *kelimât it-*, *zikir it-* şeklinde hem yardımcı fiil olarak hem de iletişim bildiren fiiller olarak metinde yer almıştır. Köken olarak Türkçe bir fiildir. Metinde toplam 4 kez geçmiştir.

“Kaçan bir dünyâ begiyle kelimât **itsenüz** sevinürsüz.”

“Hak Te’âlâ Tevrît ve İncil’de ve Zebûr’da her ne kim zikir **itdise** mecmû’i Kur’ân’dur kim Fatiha’yı sıdkıla okıya.”

cevâb vir-: *cevâb* Arapça kökenli isim ve *vir-* Türkçe kökenli fiilin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir fiildir. “bir duruma karşılık vermek” anlamında kullanılmıştır. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“**Cevâb virdi** kim bundan artuk ne ola.”

mektûb gönder-: Arapça kökenli *mektûb* sözcüğü ve Türkçe kökenli *gönder-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir fiildir. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Hikâyetde şöyle rivâyet eydürler ki kayser-i Rûm Mu’âviye’ye **mektûb gönderdi**.”

5. Oluşum Bildiren Fiiller

yarat-: Metinde *yarat-* fiili “meydana getirmek, oluşturmak” anlamında kullanılmıştır. *yarad-*, *yaradıl-* şeklinde fonetik farklılıklarla metinde yer almıştır. Köken

olarak Türkçe bir fiildir. Metinde *yarat-* fiili Allah'ın yarattığı unsurlar üzerinde kullanılan bir fiil olarak tespit edilmiştir. Metinde toplam 16 kez geçmiştir.

“Hak subhânehû ve te'âlâ altmış deniz **yaratdı.**”

“Hak Te'âlâ on sekiz bin 'âlemi **yaratdı.**”

in-: *in-* fiili metinde Fatıha sûresinin inmesi yani “bir sûrenin meydana gelmesi” anlamında kullanılmıştır. *in-* fiili metinde “bir unsurun oluşması” anlamında kullanılmıştır. Köken itibarıyla Türkçe bir fiil olup metinde toplam 3 kez geçmiştir.

“Bugün Muhammed'e Fatıha sûresi **indi.**”

“Yine **indi.**”

nâzil ol-: *nâzil* Arapça kökenli isim ile *ol-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle oluşturulan birleşik fiildir. Metinde ise “bir sûrenin indirilmesi” anlamında kullanılmıştır. “Fatıha sûresinin oluşturulması, meydana getirilmesi” anlamlarında kullanılmıştır. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Hazret-i Resûl sallallâhu 'âleyhi veselleme evvel Fatıha **nâzil oldu.**”

gönder-: Metinde *gönder-* fiili “yaratmak, oluşturmak” anlamlarında kullanılmıştır. Kur'ân'ın indirilmesini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Köken itibarıyla Türkçe bir fiil olmakla birlikte metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Ne kadar ki Kur'ân **gönderdi.**”

6. Emir Bildiren Fiiller

buyur-: *buyur-* fiili metinde Allah'ın ve Kur'ân'ın emirlerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Yardımcı fiil göreviyle kullanılan bir fiil değildir. Köken itibarıyla Türkçe bir fiil olup metinde toplam 7 kez geçmiştir.

“Nitekim Hak Celle **buyurur.**”

“vele'in kefertüm inne azâbil e şedîdün” deyü **buyurulmuş.**”

7. Dönüşüm Bildiren Fiiller

kızdur-: *kızdur-* fiili “ısıtmak” anlamında kullanılmıştır. kızdır-: 1. Kızmasına sebep olmak, kızmasını sağlamak, 2. Isıtmak (Gülensoy, 2007: 523). Metinde *gayya* adı verilen cehennem çukurlarının ısıtıldığından bahsedilmiştir. *kızdur-* fiili ısı açısından düşük bir nesneyi sıcak bir duruma dönüştürmek fonksiyonuyla kullanılmıştır. Fiil, ısı açısından bir dönüşümü ifade etmiştir. Metinde toplam 3 kez kullanılmıştır.

“Ol kuyuyu bin yıl **kızdurdılar.**”

“Bin yıl dahı **kızdurdılar.**”

ol-: *ol-* fiili metinde dönüşüm bildiren anlamda toplam 4 kez kullanılmıştır. *kapkara ol-*, *appağ ol-*, *ağu ol-* fiilleri metinde bir değişimi ve geçişi ifade etmektedir. *ol-* fiili yardımcı fiil olarak bahsedilen dört fiil içerisinde kullanılmıştır. Köken itibarıyla Türkçe bir fiildir.

“Kapkara **oldı.**”

“Ya'Önî her kim namâzı kasdıla terk itse kâfir **olur.**”

ir-: *ir-* fiili metinde “bir mesafeye ulaşmak” anlamında kullanılmıştır. Mesafede açısından bir dönüşüm ifade edilmiştir. *er-*: Ulaşmak, varmak, erişmek, yetişmek; olmak, olgunlaşmak, anlamak (Gülensoy, 2007: 336). Metinde *ir-* fiili, dönüşüm bildiren anlamıyla 1 kez kullanılmıştır.

“Dibine dahı şimdi **irdi.**”

8. Hareket Bildiren Fiiller

düş-: *düş-* fiili metinde “bir yerden başka bir yere ulaşmak” anlamında kullanılmıştır. *düş-*: Düşmek; yüksekte yere inmek (Gülensoy, 2007: 314). Toplam 2 kez kullanılmıştır.

“Eger anun ağzından bir katre ağu dünyâ denizlerine **düşdi.**”

“Her kişi kim namâza girse Allâhuekber dise yaÖnî ilâhî ekber ben ma’siyet denizine **düşümse** sen ihrâc eyle.”

vir-: *vir-* fiili metinde “herhangi bir şeyi karşı tarafa iletmek” anlamında kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup metinde toplam 10 kez kullanılmıştır.

“TeÖâlâ Mûsâ peygambere (a.s) münâcâtı Tûr Tagı’nda **virdi.**”

“İbrâhîm peygambere (a.s) münâcâtı mescitler içinde **virdi.**”

yi-: *yi-* fiili metinde “her türlü nimetten faydalanmak” anlamında kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiildir. Toplam 1 kez geçmiştir.

“Yâ Resûlullah bu kuyu şol kişinin yiridür kim Hak teÖâlânun niÖmetin **yiye.**”

yaz-: *yaz-* fiili metinde “herhangi bir nesne ile bir yazı oluşturmak” anlamında kullanılmıştır. *yaz-*: 2.Yazı ile anlatmak, yazıya dökmek (Gülensoy, 2007: 1100). Metinde toplam 17 kez kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiildir.

“Nidâ geldi kim **yaz** yâ kalem eyitdüm ki ne **yazayım.**”

“Nidâ geldi kim **yaz** errahmâni’rrahim.”

9. Durum Bildiren Fiiller

ol-: *ol-* fiili metinde isimlerle birlikte yardımcı fiil görevinde kullanılarak durum bildiren fiiller oluşturmuştur. Köken olarak Türkçe bir fiildir. Metinde toplam 20 kez geçmiştir.

“Üçü bişe kat sekiz harf **olur.**”

“On harfi sekize katsan on sekiz **olur.**”

terk it-: *terk it-* fiili metinde “düzenli yapılan ibadeti bırakmak” anlamında kullanılmıştır. “her zaman yapılan bir eylemden uzaklaşmak” anlamını ifade etmektedir. Arapça kökenli *terk* sözcüğü ile *et-* yardımcı fiillerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Ya’ nî her kim namâzı kasdıla **terk itse** kâfir olur.”

kop-: *kop-* fiili “bir yerden ayrılmak” anlamında kullanılmış olup durum bildiren bir fiildir. *kop-*: Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak; yerinden ayrılmak, gövdeden

ayrılmak (Gülensoy, 2007: 540). Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Ol kuyuyu kızdururlarken bir taş **kopdı** idi.”

al-: *al-* fiili metinde “sahip olunanlardan mahrûm etmek” anlamında kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Ve her kim niÖmete şükremese ol niÖmet andan **alınur**.”

eyle-: *eyle-* fiili metinde yardımcı fiil olarak kullanılmış olup durum bildirmektedir. Fiil bir isim unsuruyla bir araya gelerek durum bildiren birleşik fiil oluşturmaktadır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olmakla beraber metinde toplam 4 kez geçmiştir.

“Her kişi kim namâza girse Allâhuekber dise yaÖni ilâhî ekber ben ma’siyet denizine düştümse sen **ihrac eyle**.”

“Her kim bu yidi âyeti okısa Hak teÖâlâ anı yidi tamudan **âzâd eyleye**.”

sıgın-: *sıgın-* fiili metinde “korunmak amacıyla Allah’a dayanmak” anlamında kullanılmıştır. Fiil “Allah’a en yakın olmak” anlamı taşımaktadır. sıgın-: İltica etmek (Gülensoy, 2007: 765). Köken olarak Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Dahı namâza başlayup itse “e’uzubillâhi” yaÖnî **sıgındum**.”

başla-: *başla-* fiili metinde “bir duâyı okumaya girişmek” anlamında kullanılmıştır. Köken olarak Türkçe bir fiil olup metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Ya’ nî Allâh adıyla **başladum**.”

dile-: *dile-* fiili metinde isimle yan yana gelerek yardımcı fiil görevinde olup “çare istemek” anlamında kullanılmıştır. dile-: İsteği ve dileği söylemek, dilemek (Gülensoy, 2007: 284). Köken olarak Türkçe bir fiildir ve metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Dahı senden yardım **dilerüz**.”

“Ne yardım **dilersin**.”

kulaguzla-: *kulaguzla-* fiili metinde “doğru yolu göstermek, yönlendirmek” anlamında kullanılmıştır. Köken olarak Türkçe bir fiildir. Fonetik bir farklılıkla *kılavuzla-* şeklinde de kullanılmıştır. Metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Ya’ nî bizi toğrı yola **kulaguzla**.”

“sırâta’lleşine şol kişilerün yolına **kulavuzla**.”

kıl-: *kıl-* fiili metinde “sayma, addetme” anlamında kullanılmış olup durum bildirmektedir. kıl-: Yapmak, etmek, eylemek, kılmak (Gülensoy, 2007: 507). Köken olarak Türkçe bir fiildir. Metinde durum belirten fiil olarak toplam 1 kez geçmiştir.

“Dahı azgunlardan **kılmağıl**.”

yas tud-: *yas tud-* fiili metinde “üzölmek” anlamında kullanılmıştır. şeytan, Fatıha sûresinin indirilmesine çok üzölmüş ve bu sebeple ağlamıştır. Onun üzöntüsü ise *yas tud-* fiili ile belirtilmiştir. Köken olarak Türkçe bir fiildir. Metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Ve dahı şöyle rivâyet iderler kim Hazret-i Rasûlullâh’a Hak Te’âlâ kıbalından Fatıha sûresi indigü vakt İblîs Öaleyhi’l-la’ne **yas tuddı.**”

azdur-: *azdur-* fiili metinde “yoldan çıkarmak, şaşkırtmak” anlamında kullanılmıştır. Şeytanın Fatıha sûresinin indikten sonra insanları yoldan çıkaramayacağını belirtmek için bu fiil kullanılmıştır. Köken olarak Türkçe bir fiildir ve metinde toplam 1 kez geçmiştir.

“Ben anları **azdurımasam** gerek imdi iy mü’minler beşâret olsun size.”

âciz kal-: *âciz kal-* fiili metinde “elden bir şey gelmeme” anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli *âciz* sözcüğü ile Türkçe kökenli *kal-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir fiildir. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Mu’âviye **âciz kaldı.**”

tur-: *tur-* fiili metinde “hareketsizce kalmak” anlamında kullanılmış olup durum bildirmektedir. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Mu’âviye **âciz kaldı turdı.**”

“Bin yıl hevâda mu’allak **turdı.**”

minnet it-: *minnet it-* fiili metinde “boyun eğmek” anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli *minnet* sözcüğü ile *et-* Türkçe kökenli fiilinin bir araya gelerek oluşturduğu birleşik bir fiildir. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Hiç **minnet itmedi.**”

sakla-: *sakla-* fiili metinde “kötü durumlardan koruma” anlamında kullanılmıştır. *sakla-:* Elinde bulundurmamak, tutmak (Gülensoy, 2007: 720). Köken itibariyle Türkçe bir fiildir ve metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Her kim bu elli harfi okısa Hak Te’âlâ anı kıyâmet işlerinden **saklaya.**”

10.Dinî İçerik Bildiren Fiiller

namâz kıl-: *namâz kıl-* fiili Farsça *namâz* sözcüğü ile Türkçe kökenli *kıl-* yardımcı fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir fiildir. Metinde toplam 4 kez kullanılmıştır.

“Her kim Hak Te’âlâ’nun ni’metin yise **namâz kılrsa** anın ni’meti artar.”

“Dahı peygamberi Hak bilse **namâz kılrsa** Hak Te’âlâ tamuyıla anın arasında yitmiş bin rahmet perdesin kıla.”

şükrlle-: *şükrlle-* fiili metinde “şükür etmek, teşekkür etmek” anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli *şükrl* sözcüğüne *-la* isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuş türemiş bir fiildir. Köken itibariyle Arapça bir fiildir. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Her kim ni’mete **şükrlmese** ol ni’met andan alınur.”

namâza gir-: *namâza gir-* fiili metinde “namâza başlamak” anlamında kullanılmıştır. Farsça kökenli *namâz* sözcüğü ile Türkçe kökenli *gir-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş fiildir. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır. *namâza gir-* fiili günümüzde standart Türkçede kullanım dışında kalmıştır.

“Her kişi kim **namâza girse** Allâhuekber dise yaÖnî ilâhî ekber ben ma’siyet denizine düştümse sen ihrâc eyle.”

rahmet kıl- *rahmet kıl-* fiili Arapça kökenli *rahmet* sözcüğü ile Türkçe kökenli *kıl-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş fiildir. Fiil, metinde “Allah’ın yapılan ibadetler karşısında kullara verdiği mükâfat” anlamında kullanılmıştır. Metinde 4 kez geçmiştir.

“Kandan **rahmet kılam.**”

“Dahı peygamberi Hak bilse namâz kılsa Hak TeÖâlâ tamuyıla anun arasında yitmiş bin **rahmet** perdesin **kıla.**”

bağışla- *bağışla-* fiili Farsça kökenli *bağış* sözcüğünden *-LA* isimden fiil yapım eki ile türemiş bir fiildir. Metinde “günahları affetmek” anlamında kullanılmıştır. Toplam 2 kez geçmiştir.

“Neyi **bağışlayayın.**”

“Anda rahmet kıl ve andan uçmağı **bağışlagıl.**”

tap- *tap-* fiili metinde “Allah’a inanmak” anlamında kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup toplam 1 kez geçmiştir.

“İyyâ ke na’büdü yaÖni sana **taparuz.**”

imân getir- *imân getir-* fiili metinde Arapça kökenli *imân* sözcüğü ile Türkçe kökenli *getür-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik fiildir. Metinde “İslam dininin gereklerini yapmak” anlamında kullanılmıştır. Metinde toplam 1 kez kullanılmıştır.

“Her kim ki sıdkıla ihlâsıla **imân getirse** dahı peygamberi Hak bilse namâz kılsa Hak Te’âlâ tamuyıla anun arasında yitmiş bin rahmet perdesin kıla.”

gir- *gir-* fiili metinde sıralanan “cehennem adlarından birine dahil olmak” anlamında kullanılmıştır. Sözü edilen cehennem adlandırmaları ise şöyledir: *cahûm*, *hâviye*, *zakkum*, *şirk*, *lezâ*, *firâk*. *gir-* fiili ise sözü edilen cehennemlerden birinin içinde olmak, anlamını taşımaktadır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olup metinde toplam 6 kez geçmiştir.

“elhamdü sûresin okıyan cahîme **girmeye.**”

“elhamdü sûresin okıyan hâviyeye **girmeye.**”

“elhamdü sûresin okıyan zakkuma **girmeye.**”

“elhamdü sûresin okıyan şirke **girmeye.**”

“elhamdü sûresin okıyan lezâya **girmeye.**”

“elhamdü sûresin okıyan firâka **girmeye.**”

okı- *okı-* fiili metinde “zikretmek, bir duayı veya bir kelimeyi seslendirmek” anlamında kullanılmıştır. Köken itibariyle Türkçe bir fiil olmakla beraber metinde toplam 14 kez geçmiştir.

“Hak TeÖâlâ Tevrît ve İncıl’de ve Zebûr’da her ne kim zikr itdise mecmûÖı KurÖân’dur kim Fatıha’yı sıdkıla **okıya.**”

“Namâz biş vaktdür kim ki bu biş harfi **okısa** namâzda taksırlığı olsa bu biş harf hürmetine Hak Te’âlâ anı **Öafv** eyleye.”

sevâb bul-: Metinde *sevâb bul-* fiili “yapılan bir ibadet karşılığında mükâfat görmek” anlamında kullanılmıştır. Arapça kökenli *sevab* sözcüğü ile Türkçe kökenli *bul-* fiilinin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik bir fiildir. Metinde toplam 7 kez geçmiştir.

“Kim ki bu kırk iki harfi okısa kırk iki yıl mikdârı Hak Te’âlâ’ya **Öibâdet** itmişçe **sevâb bula**.”

“Her kim bu toksan tokuz harfleri okısa Hak Te’âlâ’nun toksan tokuz isimlerin zikr itmişçe **sevâb bulsa** ya’nî şeksiz şübhesüz ehl-i cennetdür.”

11. Miktar Bildiren Fiiller

art-: *art-* fiili metinde “nicelik olarak fazlalaşma” anlamında olup miktar bildiren bir fiil olarak kullanılmıştır. *art-*: Çoğalmak (Gülensoy, 2007: 80). Köken olarak Türkçe bir fiildir ve metinde toplam 2 kez geçmiştir.

“Her kim Hak te’âlânun ni’ metin yise namâz kılsa anun ni’ meti **artar**.”

“en’amte ‘aleyhim ni’ metlerini anlarun üzerine **arturdun**.”

kat-: *kat-* fiili metinde “nicelik olarak üzerine eklemek” anlamında kullanılmıştır. *kat-*: Ekleme, ilave etmek, karıştırmak (Gülensoy, 2007: 474). Köken olarak Türkçe bir fiildir. Metinde toplam 9 kez geçmiştir.

“On harfi sekize **katsan** on sekiz olur.”

“Otuzı on iki **katsan** kırk iki harf olur.”

Sonuç

Eserde ulaşılan fiiller toplam 11 başlık altında değerlendirildi. Fatıha Tefsiri’nde toplam incelenen toplam fiillerin 3 tanesi izah bildiren fiiller, 2 tanesi algı bildiren fiiller, 4 tanesi psikolojik durum bildiren fiiller, 8 tanesi iletişim bildiren fiiller, 4 tanesi oluşum bildiren fiiller, 1 tanesi emir bildiren fiiller, 3 tanesi dönüşüm bildiren fiiller, 4 tanesi hareket bildiren fiiller, 16 tanesi durum bildiren fiiller, 10 tanesi dinî içerik bildiren fiiller, 2 tanesi ise miktar bildiren fiiller olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen fiillerin semantik dağılımı Tablo-1’de gösterilmiştir.

Tablo-1

Fiillerin Semantik Dağılımı	Fiillerin Sayısı
İzah Bildiren Fiiller	3
Algı Bildiren Fiiller	2
Psikolojik Durum Bildiren Fiiller	4
İletişim Bildiren Fiiller	8
Oluşum Bildiren Fiiller	4
Emir Bildiren Fiiller	1
Dönüşüm Bildiren Fiiller	3
Hareket Bildiren Fiiller	4

Durum Bildiren Fiiller	16
Dinî İçerik Bildiren Fiiller	10
Miktar Bildiren Fiiller	2

Dinî içerik bildiren fiiller içerisinde yer alan “namâza gir-“ fiili, “namâz kılmak” anlamında kullanılmıştır. “namâza gir-“ fiilinin metinde farklı bir kullanım olduğu görülmüş olup günümüzde standart Türkçede kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Dinî içerik bildiren fiiller içerisinde yer alan “şükrele-“ fiili “şükür etmek” anlamında kullanılmıştır. “şükrele-“ fiilinin metinde farklı bir kullanım olduğu görülmüş olup günümüzde standart Türkçede kullanılmadığı tespit edilmiştir.

İletişim bildiren fiiller içerisinde “kığır-“ fiili Eski Anadolu Türkçesi döneminde “çağırma” anlamında varlığını sürdürürken günümüzde standart Türkçede bu fiil kullanılmamaktadır.

Durum bildiren fiiller içerisinde “doğru yolu göstermek” anlamında kullanılan “kulaguzla-“ fiilinin günümüzde standart Türkçede kullanılmadığı görülmüştür.

Dinî içerik bildiren fiiller içerisinde yer alan “yapılan bir ibadet karşılığında mükâfat görmek” anlamında kullanılan “sevâb bul-“ fiilinin günümüzde standart Türkçede kullanılmadığı görülmüştür.

Tespit edilen fiiller; izah bildiren fiiller *beyân eyle-, rivâyet id-, demek ol-*; algı bildiren fiiller *işit-, bil-*; psikolojik durum bildiren fiiller *yüzi düş-, kork-, sevin-, ağla-*; iletişim bildiren fiiller *eyd-, kığır-, sor-, di-, söyle-, it-, cevab vir-, mektûb gönder-*; oluşum bildiren fiiller *yarat-, in-, nâzil ol-, gönder-*; emir bildiren fiiller *buyur-*; dönüşüm bildiren fiiller *kızdur-, ol-, ir-*; hareket bildiren fiiller *düş-, vir-, yi-, yaz-*; durum bildiren fiiller *ol-, terk it-, kop-, al-, eyle-, sığın-, başla-, dile-, kulaguzla-, kıl-, yas tud-, azdur-, âciz kal-, tur-, minnet it-, sakla-*; dinî içerik bildiren fiiller *namâz kıl-, şükrele-, namaâza gir-, rahmet kıl-, başışla-, tap-, iman getir-, gir-, okı-, sevab bul-*; miktar bildiren fiiller *art-, kat-* şeklindedir. Analiz edilen fiiller Tablo-2’de belirtilmiştir.

Tablo-2

Fiillerin Semantik Dağılımı	Fiiller
İzah Bildiren Fiiller	<i>beyân eyle-, rivâyet id-, demek ol-</i>
Algı Bildiren Fiiller	<i>işit-, bil-</i>
Psikolojik Durum Bildiren Fiiller	<i>yüzi düş-, kork-, sevin-, ağla-</i>
İletişim Bildiren Fiiller	<i>eyd-, kığır-, sor-, di-, söyle-, it-, cevab vir-, mektûb gönder-</i>
Oluşum Bildiren Fiiller	<i>yarat-, in-, nâzil ol-, gönder-</i>
Emir Bildiren Fiiller	<i>buyur-</i>
Dönüşüm Bildiren Fiiller	<i>kızdur-, ol-, ir-</i>
Hareket Bildiren Fiiller	<i>düş-, vir-, yi-, yaz-</i>
Durum Bildiren Fiiller	<i>ol-, terk it-, kop-, al-, eyle-, sığın-, başla-, dile-, kulaguzla-, kıl-, yas tud-, azdur-, âciz kal-, tur-, minnet it-, sakla-</i>

Dinî İçerik Bildiren Fiiller	<i>namâz kıl-, şükürle-, namâza gir-, rahmet kıl-, bağışla-, tap-, iman getir-, gir-, okı-, sevab bul-</i>
Miktar Bildiren Fiiller	<i>art-, kat-</i>

Fiiller içerisinde en çok durum fiilleri yer almaktadır. Durum fiilleri içerisinde en çok kullanım sıklığına sahip olan fiil ise “ol-” fiilidir. “ol-” fiili isimlerle birlikte yardımcı fiil görevinde kullanılmış olup durum bildirmektedir. Metin dinî içerikli olmasına rağmen anlamına göre en çok kullanılan fiil türü durum bildiren fiillerdir. “ol-” fiili yardımcı fiil olarak kullanıldığı için farklı başlıklar içerisinde yer almıştır.

Durum bildiren fiillerden sonra en çok kullanılan fiil türü dinî içerik bildiren fiillerdir. Dinî içerik bildiren fiiller içerisinde en fazla kullanım sıklığına sahip olan fiil “okı-” fiilidir. Eserin tefsir niteliğinde olması sebebiyle metin içerisinde dua ve bahsedilen harflerin okunmasından söz edilmiştir. Fiiller içerisinde en az kullanılan fiil türü emir bildiren fiillerdir. “buyur-” fiili metin içerisinde kullanım sıklığı ise 7’dir. Metin içerisinde 114 adet basit fiil, 87 adet türemiş fiil ve 64 adet birleşik fiil sayısına ulaşılmıştır.

Fiillerin kökenleri Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine aittir. Arapça+Türkçe ve Farsça+Türkçe olmak üzere iki ayrı kökenli sözcüğün birleşmesinden oluşan fiillerin olduğu da görülmüştür. Tespit edilen fiillerin etimolojik dağılımı Tablo-3’te gösterilmiştir.

Tablo-3

Fiillerin Semantik Dağılımı	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça+Türkçe	Farsça+Türkçe
İzah Bildiren Fiiller	<i>dimek ol-</i>			<i>beyân eyle-, rivâyet id-</i>	
Algı Bildiren Fiiller	<i>işit-, bil-</i>				
Psikolojik Durum Bildiren Fiiller	<i>yüzü düş-, kork-, sevin-, ağla-</i>				
İletişim Bildiren Fiiller	<i>eyd-, kıştır-, sor-, di-, söyle-, it-</i>			<i>cevab vir-, mektûb gönder-</i>	

Oluşum Bildiren Fiiller	<i>yarat-, in-, gönder-</i>			<i>nâzil ol-</i>	
Emir Bildiren Fiiller	<i>buyur-</i>				
Dönüşüm Bildiren Fiiller	<i>kızdur-, ol-, ir-</i>				
Hareket Bildiren Fiiller	<i>düş-, vir-, yi-, yaz-</i>				
Durum Bildiren Fiiller	<i>ol-, kop-, al-, eyle-, sığın-, başla-, dile-, kulaguzla-, kıl-, yas tud-, azdur-, tur-sakla-</i>			<i>terk it-, âciz kal-, minnet it-</i>	
Dinî İçerik Bildiren Fiiller	<i>tap-, gir-, okı-,</i>	<i>şükrl-</i>	<i>başısla-</i>	<i>rahmet kıl-, iman getir-, sevab bul-</i>	<i>namâz kıl-, namâza gir-,</i>
Miktar Bildiren Fiiller	<i>art-, kat-</i>				

Kaynaklar

- Akalın, Ş. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Datlı, D. (2015). Risâletü'n-Nushiyye'nin Birleşik Fiil Örgüsü. *Turkish Studies*, 10/8, 795-818.
- Erdem, M. (2007). Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde İletişim Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 94-103.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, F. (2019). *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Eserlerinde Söz Varlığı*, Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi:
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan, H. (2008). Hacı Bektâş-ı Velî'nin Fatıha Tefsiri. *Milli Folklor Dergisi*, 20/80
- Özcan, H. (2012). *Hünkar'ın Fatıha Tefsiri*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Özkan, A. (2013). Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ İsimli Eserde Birleşik Fiiller. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 11-45.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şahin, H. (2001). Kutadgu Bilig'de Tasvirî Fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 95-105.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 17-51.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 22 Ağustos/August 2020 s. 210-232
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut357>
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Nusayrîliğin Alevî-Bektaşî Edebiyatına Tesiri ve Nusayr-i Tûsî Anlatısı

The Influence of Nusayrism on Alaouite-Bektashi Literature and The Narration of Nusayri Tusi

Öz

Bu çalışma, Nusayrîliğin Alevî-Bektaşî edebiyatındaki yerini belirlemek ve XVI. yüzyıl şairlerinden Derviş Muhammed Yemîni'nin Faziletname'sinde yer alan Nusayr-i Tûsî anlatısını incelemek üzere yapılmıştır. Aslında Alevî-Bektaşî toplumuyla Nusayrîlerin inanç faktörleri ve yaşam tarzları arasında büyük farklar vardır, hatta tespit edildiği kadarıyla bu tür edebiyatında Nusayrîliğin temas ettiği şairler de yok denecek kadar azdır. Çalışmada öncelikle bu tespit üzerine değerlendirmeler yapılmış, devamında Nusayr-i Tûsî anlatısı ele alınmıştır. İncelenen bu anlatının sonucunda ise Nusayrîliğin Hz. Ali tarafından bile hoş görülmediği, söz konusu görüşü savunan kişileri bizzat cezalandırdığı görülmektedir. Buradan hareketle, Nusayrîlik gibi uç noktada bulunan bir anlayışın, Alevî-Bektaşî gibi ılımlı bir çevrede kabul edilmeme gerçeği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevî-Bektaşî edebiyatı, Nusayrîlik, Derviş Muhammed Yemîni, Faziletname, Nusayr-i Tûsî.

Abstract

This study was written for detecting the place of Nusayrism in Alaouite-Bektashi literature and researching the narration of Nusayri Tusi in Dervish Mohammed Yemini's Faziletname who was the one of them among the XVI. century poets. In fact there are lots of differences between the Nusayri people's belief elements and the lifestyles and Alaouite-Bektashi community. Even, there are almost no poets who are connected with Nusayrism in this type of literature according to the researches. First of all, evaluations were made on this finding, then worked on the narration of Nusayri-Tusi in this study. As a result of this narration that was studied, Nusayrism wasn't tolerated even Hazrat Ali and even he punished the people in person supporting Nusayrism. Starting from this conclusion, the thought of Nusayrism's fact of not being accepted in hospitable neighborhood like Alaouite-Bektashi was come out.

Keywords: Literature of Alaouite-Bektashi, Nusayrism, Dervish Mohammed Yemini, Faziletname, Nusayri Tusi.

Gökhan ŞENYURT*

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Bilim Uzmanı/Öğretmen
Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-Türkiye.
Elmek: gokhansenyurt@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9136-1028>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 05.07.2020
Kabul Tarihi: 10.08.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

Giriş

Alevî-Bektaşî toplulukları, yaşadıkları coğrafyalara bağlı olarak, temasta buldukları çeşitli dinlerden veya mezheplerden etkilenmişler, bunun sonucunda da inanç faktörlerinde birtakım farklılıklar meydana getirmişlerdir (Temizkan, 2010: 244). Söz konusu farklılıklar, her ne kadar bu topluluğu çeşitli fırkalara ayırmış olsa da tümü için geçerliliğini koruyan Hz. Ali'ye verilen değer ve gösterilen hassasiyet, değişmez bir kural olarak kalmıştır. Fakat kimi zümreler, Hz. Ali inancını daha ılımlı yaşarken, kimileri de Hz. Ali'yi Tanrı makamına oturtacak kadar aşırılığa kaçmışlardır. İşte bu aşırılığın öncülerinden olan fırkalardan biri de Nusayrîliktir.

Nusayrîlik, IX. yüzyılda Basra dolaylarında doğmuştur (Üzüm, 2007: 271). On birinci imam olan İmam Hasan el-Askerî'nin çok yakın dostu ve sadık öğrencisi Muhammed b. Nusayr tarafından kurulduğu kabul edilmektedir (Türk, 2013: 43). Muhammed b. Nusayr ve sonrasında gelen dini önderler, Nusayrîlik inancının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. İnanç faktörlerinin gelişmesi ve öğretilerini mezhep üyelerine aktarmak için oldukça çaba sarf etmişlerdir.

Nusayrîler, aslında kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'e hürmet etmekle birlikte İslâmiyet'in bazı öğretilerini kendilerine göre değiştirerek yeni bir anlayış getirmişlerdir. Ehl-i Beyt sevgisi, tenâsüh ve âhîret inancı ile özellikle Hz. Ali'ye olan bağlılıkları, inanç sistemlerini şekillendiren öncü kıstaslardır (Üzüm, 2007: 272). Yalnız buradaki Hz. Ali bağlılığı, Alevîler kadar ılımlı değildir. Nusayrîler için Hz. Ali, Tanrı derecesindedir. O, ilahtır ve O'ndan başka ilah da yoktur.¹ Nitekim Alevî-Bektaşî anlayışında da Hz. Ali önemlidir fakat ona tapılacak derecede aşırılığa kaçılmamıştır.

Nusayrîler, Türkiye'nin güneyinde, özellikle Mersin, Hatay, Adana dolaylarında, Suriye'de ve Lübnan'da yaşamaktadır. Kültürlerini ve inançlarını muhafaza etmek için gizliliği ve müstakil cemaat hayatını ilke edinen (Türk, 2018: 54), Şia'nın yedi fırkasından biri olan (Ebû Zehra, 2018: 48-70) Nusayrîlik, daha çok Arap Alevîliği ve Alavîlik şeklinde bilinen isimleriyle (Türk, 2018: 54) varlığını sürdürmektedir.

Çalışmanın amacı dışına çıkmamak için sadece genel anlamda değinilen yukarıdaki bilgilerden hareketle, zemininde Hz. Ali bulunan Nusayrîlik ile Alevî-Bektaşî kültürü arasında herhangi bir münasebet olup olmadığını ortaya çıkarmak adına, Alevî-Bektaşî edebiyatına ilişkin kimi önemli eserler incelenerek aşağıdaki başlıkta değerlendirilmiştir.

1. Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik Tesiri

Alevî-Bektaşî edebiyatında Nusayrîliğin temas ettiği dönemleri ve Nusayrîlik anlayışına meyillenmiş şairleri tespit etmek amacıyla, bu dönem için bazı temel eserler incelenmiş ve yapılan değerlendirmeler aşağıda belirtilmiştir:

¹ Bu fırkanın temel kitabı olan *Kitâbü'l Mecmû'* da yer alan "Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebu Talib'den başka ilah, Muhammed Mahmud'dan başka hicab, Selman-ı Farisi'den başka bab yoktur" ifadesi ve yine eserin çoğu yerinde vurgulanan Hz. Ali'nin ilahlığını bildiren ifadeler, Nusayrîlik inancının temel noktasını gösterir vaziyettir (Üzüm, 2007: 272).

* İsmail Özmen tarafından yazılan, XIV-XX. yüzyıllar arası şiirlerin derlendiği “*Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*” adlı beş ciltlik eserin 2. cildinde, sadece bir dörtlükte Nusayrî kelimesi geçmektedir:

Tarik-i Nusayri acaip hüner
Destine ne alsa olur misk amber
Mangallar dolusu ateş olsa yer
Toprak tutar barut yapar demişler (Özmen, 1995: 219)

XVI. yüzyıl şairlerinden Şâhî tarafından yazılan ve tamamı yirmi altı dörtlükten oluşan şiirin on üçüncü dörtlüğü olan yukarıdaki bölüm, şairin Nusayrîlik inancına bağlı olduğunu ispat edecek kadar somut bilgiler içermemektedir. Şiirin tamamı incelendiğinde, içinde Nakşibendîlik, Mevlevîlik, Yesevîlik, Abdülkadir Geylanî, Hacı Bektaş Velî gibi birtakım tarikatlara ve tarikat öncülerine de tesadüf olunmaktadır.² Dolayısıyla Şâhî'nin yalnızca bu şiirine bakıp kesin bir yargıya varmak doğru olmayacaktır.

Yazarın aynı kitabında yer alan “Viranî” başlığında ise, yine XVI. yüzyıl şairlerinden olan Viranî'nin Nusayrî olduğuyla ilgili ufak bir detay yer almaktadır (Özmen, 1995: 453). Bu bilgiyi Sadettin Nüzhet Ergun'un “*Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*” adlı kitabından aldığını belirten Özmen, bu bilgi dışında şahsi bir görüşe yer vermemiştir.

* Abdülbakî Gölpınarlı'nın “*Alevî-Bektâşî Nefesleri*” adlı eserinde yer alan şiirlerin hiçbirinde Nusayrîlikle ilgili bir sözcük dahi bulunmamaktadır.³

* Turgut Koca'nın “*Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*” adlı antoloji kitabında, Nusayrîliği konu edinen hiçbir şiir bulunmamaktadır.⁴

* Cahit Öztelli tarafından yazılan “*Bektaşî Gülleri*” adlı esere konu edilen şairlerin seçme şiirlerinde, bu inanışın tesir ettiği herhangi bir bölüm yer almamaktadır.⁵

* Dursun Gümüşoğlu'nun kaleme aldığı “*Harâbî Dîvânı*” adlı eserde, XIX. yüzyıl şairlerinden Ahmed Edîb Harâbî'nin bir şiirinde Nusayrîlik anlayışını eleştiren mısralar yer almaktadır:

Haydârı Kerrâr'a cânım fedadır
Çünkü kendileri şâh-ı velîdir
Ba'zı müfsidlerin sözü hebadır
Söylüyorlar hâşâ Allah Alî'dir

Sırr-ı Hakk'a bunlar âgâh değildir
Hakk'a gidenlere hem-râh değildir
Alî Hakk'dır fakat Allah değildir
Böyle zannedenler mutlak delidir (Gümüşoğlu, 2013: 282)

* Sadettin Nüzhet Ergun tarafından kaleme alınan “*Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*” adlı eserde, “Şâhî” başlığı altında birtakım bilgiler verilmiş fakat Şâhî'nin yukarıdaki

² Şiirin tamamı için bk. (Özmen, 1995: 219-220).

³ Eserin muhtevası için bk. (Gölpınarlı, 2017).

⁴ Eserin muhtevası için bk. (Koca, 1990).

⁵ Eserin muhtevası için bk. (Öztelli, 1985).

şiiirine yer verilmemiştir (Ergun, 2017: 89-91). Ayrıca yazar, “Virâni” başlığı altında, Viranî'nin Nusayrî olduğuyla ilgili kısa bir bilgi vererek, şairin birkaç şiirini eklemek suretiyle bu görüşü somut hale getirmiştir (Ergun, 2017: 258-271). Bunun dışında eserde Nusayrîliğin izlerine rastlanmamıştır.

* Alevî-Bektaşî edebiyatında yer alan “Yedi Ulu Ozan”lara⁶ ait şiirler incelendiğinde; Pir Sultan Abdal'ın⁷, Seyyid Nesîmî'nin⁸, Şah İsmail Hatâ'î'nin⁹ şiirlerinde Nusayrîlik ile ilgili yaklaşıma veya temasa rastlanmamıştır. Aynı grupta yer alan Viranî'nin ve Yemînî'nin şiirlerinde ise Nusayrîlik inancıyla ilgili birtakım temaslara tesadüf olunmuştur.¹⁰

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Viranî'nin *Divan'ı*¹¹ incelendiğinde, eserin birçok yerinde Nusayrîliğin izlerini yakalamak mümkündür. Şair, şiirlerinin genelini Hz. Ali merkezli yazmıştır. Bu şiirlerin büyük bir kısmına da Hz. Ali'ye Tanrı vasfını yerleştirmiştir. Divanında göze çarpan en önemli şiir ise, on beş bentten oluşan “müseddes-i mütekerrir”dir. Bentlerin tekrar kısımlarında Nusayrî lafzının üç defa kullanıldığı şiirin, örnek teşkil etmesi amacıyla iki bendi aşağıda yer almaktadır:

Gel istersen saâdet sonu hayrî
Nazar kıl can gözüyle gör bu sırrı
Gözün aç bak ne var âlemde ayrî
Hemen-dem şâhu gör hiç görme gayrî
Nusayrîyim nusayrîyim nusayrî
Ne ölmüşüm ve ne sağım ne sayrî

Alî'dir âlemü'l-gaybın sıfâtı
Ki gösterdi sıfât içinde zâtı
Dilersen içesin Ab-ı hayâtı
Bu sırra kim erer görmez memâtı
Nusayrîyim nusayrîyim nusayrî
Ne ölmüşüm ve ne sağım ne sayrî (Vaktidolu, 1998: 45)

Buraya kadar ele alınan eserler ve yapılan tespitler sonucunda, Nusayrîliğin Alevî-Bektaşî sahasında önem arz edecek boyutta olmadığı görülmektedir. Sadece birkaç şairin bu anlayışa meyiletmesi veya bu anlayışı şiirine konu etmesi dışında, Alevî-Bektaşî edebiyatıyla bağdaşmayacak, hatta belki de Alevî-Bektaşî çevrelerince yadırganacak şekilde uç noktada bulunan bir fırkanın, kendisine kıyasla daha ılımlı bir topluma etki etmesi çok geçerli olmayacaktır. Bunun yanında Bektaşîliğin senkretik olmasına karşı Nusayrîliğin sahaya ve topluma açık olmaması, bu teması önleyici ayrıca bir unsurdur. Bir diğer tespitten hareketle, yukarıda ele alınan Harâbî dışındaki diğer şairlerin XVI. yüzyıl çevresinde yaşamış olması ve diğer dönem şairlerinde Nusayrîlik

⁶ XIV.-XVI. yüzyıllar arasında yaşayan, Alevî-Bektaşî sahasınca “Yedi Ulu Ozan” olarak benimsenmiş şairlerin isimleri yaşadıkları dönem sırasına göre şu şekildedir: Seyyid Nesîmî, Derviş Muhammed Yemînî, Fuzulî, Şah İsmail Hatâ'î, Viranî, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet (Ersan, 2018: X).

⁷ Eserin muhtevası için bk. (Avcı, 2016). Ayrıca Pir Sultan Abdal'ın şiirleriyle ilgili sözlük çalışması için bkz. (Akgül, 2014).

⁸ Eserin muhtevası için bk. (Ayan, 2014).

⁹ Eserin muhtevası için bk. (Cavanşir vd., 2006).

¹⁰ Yemînî ile ilgili kısım, bir başlık sonra verileceği için burada bahsedilmeyecektir.

¹¹ Divanını incelemek için bk. (Vaktidolu, 1998).

anlayışına rastlanmaması, bu inancın yalnızca bir döneme tesirini de düşündürebilmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında Nusayrîliğin, On İki İmam döneminin son zamanlarında vücut bulduğu ve zamanla yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Fakat XVI. yüzyıl şairlerinden Derviş Muhammed Yemîni'nin *Fazîletnâme* adlı eserindeki bir anlatıda, Hz. Ali ile Nusayr-i Tûsî isimli bir zatın arasında geçen bir hadise kaleme alınmıştır. İlyas Üzüm'ün, Hz. Ali'nin Nusayr adlı bir hizmetçisi olmadığını belirtmesine karşı (Üzüm, 2007: 270), *Viranî Divanı*'nda geçen aşağıdaki beyitin *Fazîletnâme*'de anlatılan olayla bağlantısı, *Fazîletnâme*'de geçen anlatıyı inceleme ihtiyacı doğurmuştur:

Nasîr Tûsî'ye bir ber içinde
Zülâl edip suyu gar eyleyen Şâh (Vaktidolu, 1998: 92)

2. Derviş Muhammed Yemîni ve Nusayrîlik

Konuyu detaylandırmadan önce Derviş Muhammed Yemîni ve *Fazîletnâmesi* hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

XVI. yüzyıl Alevî-Bektaşî sahası şairlerinden olan Derviş Muhammed'in hayatı ile ilgili bilgilere, hiçbir tezkirede rastlanmamıştır. Gözden geçirilen muhtelif kaynaklarda ise, şair hakkında birtakım biyografik detaylar bulunmaktadır. Bu kaynaklarda, Derviş Muhammed'in asıl adının Ali olduğuna (Özmen, 1995: 43), bağlı bulunduğu Otman Baba'dan ve Otman Baba'nın vefatıyla posta geçen Akyazılı Sultan'dan sonra Hurufîlik anlayışını yaymaya çalıştığına (Gölpınarlı, 1973: 29), XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde Manastır dolaylarında şehit edildiğine (Tevfik, 1327: 59-60; Noyan, 1999: 278-279) dair açıklamalar mevcuttur. Bunun yanında *Demir Baba Velâyetnâmesi*'nde de Derviş Muhammed'e ve yaşadığı döneme temasıyla ilgili birtakım bilgiler yer almaktadır (Kılıç vd., 2011: 18-150).

Bu muhtelif eserler dışında yakın zamana kadar birkaç titiz akademik çalışma dışında güncel bir biyografi denemesi neredeyse kaleme alınmamıştır.¹² Öncül kaynak olarak alınan *Fazîletnâme*'ye göre, şairin asıl adı Derviş Muhammed'dir. Mahlası Yemîni'dir. Semerkantlı hafız bir babanın¹³ oğludur. Eserini H 925 yılında (M 1519) tamamlamıştır. Eserin orijinal metni Şeyh Rükneddin tarafından yazılan Farsça mensur bir eserdir. Yemîni, bu eseri Türkçe nazma çevirmiştir. Eser, hacim itibarıyla 7409 beyitten oluşmaktadır.¹⁴ İçeriğin asıl teması Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin doğumundan ölümüne kadar olan kısım, yer yer didaktik bir şekilde ve çoğunlukla Hz. Ali'nin kerametleriyle donatılmış tahkiyelerden oluşmaktadır. Bunun yanında eserde, Dört Halife, Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed, On İki İmam¹⁵ gibi İslâm tarihinde önem arz eden

¹² Derviş Muhammed Yemîni ve *Fazîletnâmesi* üzerine yapılan bilimsel çalışmalar için bk. (Tepeli, 1994; Kırman, 2004; Kırman, 2013; Şenyurt, 2019; Şenyurt, 2020).

¹³ Babasının Tosun Baba lakaplı Eğribozlu bir zat olduğuna dair açıklama için bk. (Şahin, 2013: 11-12).

¹⁴ Bu sayı, Yusuf Tepeli'nin doktora tezi çalışmasında ortaya çıkmıştır (Tepeli, 2002: 95). Yusuf Tepeli ayrıca *Fazîletnâme* ile ilgili nüsha tespiti de yapmış ve bunun sonucunda otuz beş adet nüshanın tasnifini de çalışmasına dahil etmiştir (Tepeli, 2002: 16-28). Günümüzde tespiti yapılan nüsha sayısının yetmiş dörde çıkması da dikkat çekmektedir (Şenyurt, 2020: 48-55).

¹⁵ Eserde Hz. Ali dışında On İki İmam'ın da önemli bir yeri vardır. Yemîni, eserinin medhiye, münacat gibi kısımlarına On İki İmam'ı serpiştirerek manevi bir ahenk oluşturmuştur (Şenyurt, 2020: 94-106).

şahsiyetler ile din uğruna yapılan savaşlarla ilgili anlatılar da yer almaktadır (Tepeli, 2002: 3-28).

Fazîletnâme, anlatılara göre isimlendirilen on dokuz faziletten oluşmaktadır. Bu faziletlerde, Hz. Ali'nin örnek davranışları, yardımseverliği, cömertliği, savaşlardaki başarısı gibi kısımlar bulunmaktadır. Bunların dışında eserin geneline yerleştirilmiş olan asıl konulardan birisi de Hz. Ali'nin kerametleridir. Hz. Ali'nin anne karnındayken konuşması, bir ejderhayı mağlup etmesi, Câbir isimli bir sahabe'nin kızgın fırına girip Hz. Ali'nin duası sayesinde yanmaması, Hz. Ali'nin kendi tabutunu kendisinin götürmesi (Güfta, 2015: 202-203) gibi daha birçok keramet bahsine rastlanabilmektedir.

Fazîletnâme'de yer alan kerametlerden birisi de eserin sekizinci faziletini meydana getiren, *Fazîlet-nâme-i Heştüm Der Güzeşte-i Nusayr-i Tûsî* başlıklı anlatıdır.¹⁶ Anlatı, Nusayr-i Tûsî isimli bir sahabe'nin Hz. Ali'nin birtakım kerametlerini görmesi sonucunda Hz. Ali'yi Tanrı olarak vasıflandırmasını ve nihayetinde Nusayrîlik inancının bu vesileyle ortaya çıkmasını konu edinmiştir. Bu başlığın içeriği, ana hatlarıyla aşağıda yer almaktadır. İçerik, beyitlerin kısım kısım açıklanmasıyla ele alınacaktır:

Bu bölüm, bir önceki fazilette geçen İbn-i Sem'ân anlatısını¹⁷ hatırlatarak başlamaktadır. İbn-i Sem'ân'ın yoldan çıktığını, Nusayr-i Tûsî'nin de aynı şekilde Hz. Ali'ye "Allah" yakıştırması yaptığı için Hz. Ali tarafından boynunun vurulduğunu ve tekrar Hz. Ali'nin duasıyla dirildiğini belirten giriş beyitlerinden sonra anlatının ana metnine geçiş yapılmıştır:

Yine biz sözüümüzi idelüm yād
O resme kim tevāriḥ kılmış üstād

Sekizinci fazîletden ḥaber al
Nice tebdîl olur gör şālih a' māl

İdelüm yine bir dürlü söz āğāz
Kerāmāt-ı 'Aliden yine bir rāz

Açalum kim işiden ala 'ibret
Yolında ehl-i dînüñ ola ğayret

Yolından azdı çünkim ibn-i Sem'ân
İkinci maqtûli şerḥ idem āsân

Nuşayr-i Tûsî dirlerdi aña ad
Ḥudā diyüp 'Alîye oldı ol yad

¹⁶ Bu başlığın içeriğini oluşturan beyitlerin tamamı "Yusuf Tepeli (2002). *Derviş Muhammed Yemînî, Fazîlet-nâme (Giriş-İnceleme-Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları" adlı eserden alınmıştır (Tepeli, 2002: 326-339).

¹⁷*Fazîlet-nâme-i Heftüm Der Geşten-i Benân İbn-i Sem'ân* başlıklı yedinci fazilet, İbn-i Sem'ân isimli bir zatın, Hz. Ali'yi ilah olarak görmesi sonucunda Hz. Ali tarafından iki kez öldürülüp tekrar diriltilmesi ve sonrasında makamdan kovulmasını ele almaktadır. Olay, içerik olarak Nusayr-i Tûsî anlatısıyla benzerlik göstermektedir (Tepeli, 2002: 303-325).

Anuñ boynını urmuşıdı Haydar
Du'â kılmışıdı yine o server

Yine haq virmişidi aña cânı
Saña şerh ideyim niceydi anı

Bir gün Hz. Ali, yanında Kanber, 'Ammâr, Selmân, 'Amr ibn-i Ümeyye, Câbir, Müheyyeb ve Nusayr-i Tûsî ile birlikte sefere çıkar. Hz. Ali önderliğinde uzunca bir yolculuk yapılır. Yolları bir çöle düşer. Çöl çok sıcaktır. Sıcaklık ve susuzluk onları bitkin bırakmıştır. Çölde kumdan başka hiçbir şey yoktur. Nusayr, gönlünden endişe dolu düşünceler geçirdikten sonra Hz. Ali bu durumu anlar ve o mekânda konaklamak için dururlar. Nusayr, Hz. Ali'ye endişesini arz ettikten sonra Hz. Ali Nusayr'a, Allah'a dua etmesini, O'nun her yerde hazır olduğunu, kulların muradını elbet vereceğini söyler. Sonrasında herkes atından iner, Hz. Ali'nin yanında oturur. Hz. Ali, Nusayr'ı yanına çağırır ve aralarında geçen konuşmayla birlikte kerametler halkası, zincir oluşturmaya başlayacaktır:

Sefer kılmışdı bir gün şâh-ı merdân
Bileydi Kanber ü 'Ammâr u Selmân

Ki 'Amr ibn-i Ümeyye biri Câbir
Müheyyeb hem Nuşayr-i Tûsî âhır

Sekizinci 'Ali-yidi muhaqqak
Bular cümle sefer kılmışdı muṭlak

Oluban önlerince şâh revâne
Konuban göçdiler nice mekâna

Giderek yolları berre irişdi
Yürüyüp cümle cehdile dürüşdi

İle irişmedin gün kızdı gâyet
Şusuzluk komadı bunlarda tākāt

Ḳamusı 'acze vardı âhır-ı kâr
Ki kumdan gayrı hiç yoğdı deyyâr

Nuşayruñ geçdi gönünden bu esrâr
Şusuz kalduḡ bu ıssızlıkda nâçâr

'Ali yoldaşiken bize bu teşviş
İrişdi bilmezüz nice olur iş

Bu fikrile Nuşayr ol dem giderdi
Bu endişeyi gönlinde iderdi

Zamîrine Nuşayruñ irüben şâh

Hemân ol arada kondı ol āgâh

Şusuzluğın bularuñ çünki gördi
Hemân ol dem inüp anda oturdı

Nuşayr aydur eyâ şâh-ı vilâyet
Bu yir issüz şusuzluğdur be-ğâyet

Dağı ilerü gitmek yigirekdür
Varup bir şenlige irmek gerekdür

Nuşayra didi Haydar olğıl āgâh
Nerede isteseñ hâzırdur Allâh

Virür kılına her yirde murâdı
Hemân sen zıkr kıl rabbü'l-‘ibâdı

Dime sen kim bu berdür hod ya yâbân
Üzerimüzde hâzırdur o rahmân

Çamusı indi atından serâser
Oturdılar şâha karşı berâber

Nuşayra şâh işâret kıldı ol dem
Ayağ üstine gel i ibn-i âdem

Hız. Ali, Nusayr'a ileride bir yerde su olduğunu, gönlünü ferah tutmasını söyleyip, oradan su getirmesini ister. Nusayr, hemen yola koyulur. İleride bir mağara görür ve içerisine girer. İçeride kimsenin eli değmediği büyük bir kuyu olduğunu fark eder. Kuyudaki su çok berrak ve temizdir. Nusayr, suyun üstünde cevherden yapılmış tahtta oturmuş bir zat görür. Zatin elindeki tas, ağzına kadar su doludur. Nusayr, bu zatin kim olduğunu merak eder:

Yüri var şunda şu vardur getürgil
İçüben rāhat ol andan oturgıl

Hemân tırdı Nuşayr ilerü vardı
Belürdi bir mağâra bağıdı gördi

Segirdüp irdi gâruñ çapusına
Nağar şaldı içinüñ yapusına

Görür gâruñ içinde bir ulu çâh
Dağı kimse irürmemiş aña rāh

El irişmez şuyı beñzer zülâle
Nuşayr ol dem irişdi çün bu hâle

Görür şu üzre var bir taht-ı cevher
Oturmuş üstine bir mîr-i enver

Elinde maşraba var toptolu şu
Nuşayr aydur ilâhî kimimiş bu

Nusayr merak içindeyken o kişi elindeki tası Nusayr'a uzatır. Nusayr, o kişinin Hz. Ali olduğunu görür ve aklı karışır. "Ben gelirken Şâh dışarıdaydı. Buraya nasıl geldi?" diye düşünmeye başlar. Suyu içtikten sonra tası Hz. Ali'ye uzatır. Hz. Ali, tası tekrar doldurarak Nusayr'a verir. Nusayr, elindeki tasla diğerlerinin bulunduğu yere gelir. Hz. Ali'yi orada otururken görür ve hayretler içinde kalarak tası Selmân'a uzatır:

Nuşayra maşrabayı şundi ol er
Nazar kıldı Nuşayr gördi ki Hâidar

'Alîdür şu viren gendüye bildi
Biraz fikr eyledi 'aklı tağıldı

Didi ben taşra koyup şâhı geldüm
Ne hâldür bu ki yine bunda buldum

Nuşayr ol şuyı alup içdi gendi
Yine ol maşrabayı şâha virdi

Yine şâh taldurup Nuşayra virdi
Nuşayr aldı o şuyı taşra irdi

Gelüp yârenlerün kâtına irdi
'Alîye bakıcağ yerinde gördi

Koyup gitdügi yirde buldı şâhı
Ta 'accüb eyleyüp didi ilâhi

Hele varup şuyı Selmâna virdi
Şükür eyledi Selmân şuyı gördi

Daha sonra tekrar su getirmek için mağaraya gider. "Bu suyu bana demin kim verdi, acaba benden önce Şâh buraya mı gelip oturuyor?" diye düşünürken mağarada yine Hz. Ali'yi görür. Nusayr'ın aklı iyice karışmıştır. Hz. Ali, tası doldurup Nusayr'a tekrar uzattıktan sonra Nusayr, konakladıkları yere geri gelir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin orada olduğunu görür. Suyu bu sefer Kanber'e verir. Kendi kendine "Mağaraya Şâh'tan önce gideyim" diyerek mağaraya varır fakat Hz. Ali mağarada makamında oturmaktadır:

İçicek maşrabayı yine aldı
Nuşayr ol dem girü ol çâha geldi

O dem kim kapuya bakdı egildi
Şuyı kim vire diyü fikre daldı

Demin de Һazret-i şâh virmişidi
Meger benden öñürdi girmişidi

Bu dem muılağ ki taşra oturur şâh
Nice alam şuyı i ƙâdir Allâh

İderken işbu fikri bağdı çâha
Gözi ol dem tuş oldı yine şâha

Nuşayr irdi çü şâhuñ ileyine
Yine maşrabayı şundı eline

Yine tıldurdu şâh eline virdi
Nuşayr ol şuyı alup geldi irdi

Yine gördi tırur şâhı yerinde
Nuşayruñ ƙalması ‘ağlı serinde

Hemâdem Ƙanbere şuyı içürdi
Velı ƙalbinde çok nesne geçürdi

Yine maşrabayı aldı yügürdi
Didi kim varayım şâhdan öñürdi

Gelicek yine gördi şâhı Һazır
Oturmuşdur şunuñ üstine nâzır

Yine maşrabayı tıldurdu Һaydar
O şudan kim şanasın âb-ı kevşer

Nusayr’ın su taşıma ve sunma olayı yedi kez tekrarlanır. Her defada aklına bin türlü ihtimal gelen Nusayr “Bu nasıl olur? Şâh, demin benim gönlümden geçenleri de bilmışti. Bir de bu ıssız çölde suyun kaynağını buldu... Bu kişi Tanrı olmalı...” diyerek sekizinci tekrarda suyu Hz. Ali’ye sunar. Orada bulunanların hepsinin susuzluğu ve yorgunluğu böylece giderilmiş olur ve tekrar yola koyulup Fırat’ın kıyısına gelirler:

Nuşayr o şuyı aldı yine geldi
Oturmuş Һaydarı yerinde buldı

Şuyı ‘Amruñ eline geldi virdi
Velıkin Һayretile fikre vardı

Didi ğâyet ‘acebdür işbu aĥvâl
Ne Һikmetdür ne ƙudretdür bu ne ĥâl

Ki gönlümden geçen aĥvâli bildi

Bu aşıl içinde şuyı buldı

Yine her kanda baksañ anda hâzır
Meger kim bu gişi tañrıdur âhır

Yedi kerre Nuşayr ol şuya vardı
'Aliyi bunda vü hem anda gördi

Sekizincide şuyı şâha şundı
Aluban şuyı Hâydar içdi gendi

Şusuz-ıdı çü yârenler şulandı
Kamunuñ kaygusu gitdi dölendi

Oradan gitdiler binüben ata
İkindi vaqti irdiler Furâta

Suyu taşarcasına akan ve üzerinde geçit olup olmadığı bilinmeyen Fırat'ın yanına geldiklerinde Hz. Ali ve yanındakiler atlarından inerler. Hz. Ali, Nusayr'dan etrafı dolaşmasını, rastlayacağı kişilere geçidin nerede olduğunu sormasını ister. Nusayr, biraz dolaştıktan sonra geri gelir. Hz. Ali, kimseyi bulamadığını söyleyen Nusayr'a, Cimcime'den geçidi öğrenmesini ister. Nusayr, bu kişinin kim olduğunu, nerede yaşadığını sorar. Hz. Ali, Fırat'ın üstüne doğru seslenmesini, nihayetinde cevap alacağını söyler. Nusayr, Fırat kenarına giderek Cimcime'ye seslenir:

Furâtuñ şuyı taşgunıdı i yâr
Dağı kimse görünmez-ıdı deyyâr

Yoğıdı ol yörede bilgil ol dem
Furâtuñ geçidin şormağa âdem

Orada Düldülinden şâh indi
Yârenler dağı inüp cümle kondı

Nuşayra didi şâh seyr eyle bir dem
Geçid şormağa bulayduñ bir âdem

Nuşayr ol dem turuban kıldı seyrân
Geçen ahevâlden sermest ü hayrân

Biraz etrafı kim seyrân kıldı
Kimesne bulmadı vü yine geldi

Didi kim bulmadum bir kimse yâ şâh
Ki bu şunuñ geçidinden şoram râh

'Ali ol dem Nuşayra böyle didi

Ki varup Cimcimedden şor geçidi

Nuşayr aydur 'aceb Cimcime kimdür
Obası kandadur kanda muķimdür

Didi şāh var Furāt üstine çağır
Cevābuñ viriserdür saña āhır

Nuşayr yar başına varup çağırdı
Adıla Cimcime diyüp kığırdı

Diyüp lebbeyk irişdi biñ biñ āvāz
Bilimedi ki kimdür iden āğāz

O anda bin bir yerden gelen bir ses duyar. Akli başından gitmiş şekilde geri dönüp durumu Hz. Ali'ye arz eder. Hz. Ali bu sefer Cimcime bin Kerkere diye seslenmesini ister. Nusayr, giderek bu isimle seslenir. Fırat üzerinden bu sefer kırk yerden, hangimizi çağırıyorsun, diye cevap gelir. Nusayr şaşkınlıkla geri dönüp durumu anlattıktan sonra Hz. Ali bu kez de Cimcime bin Kerkere bin Mermere diye seslenmesini ister:

Nuşayruñ 'aklı ol dem zāyil oldı
Dönüben yine ol dem şāha geldi

Didi biñ yirden artuķ geldi āvāz
Yañıldum bilmedüm çok mı yāhūd az

Ben anuñ kankısından şorayım rāh
Mu'ayyen eylegil bu sırrı yā şāh

Nuşayra didi şāh direm saña ben
Çığır Cimcime bin Kerkere di sen

Cevābuñ virür eger çağırasın
Bu şunuñ geçidin andan şorasın

Nuşayr işitdi şāhdan bu şadāyı
Furāt üzre gelüp kıldı nidayı

Ki yā Cimcime bin Kerkere diñle
Saña haber şorarvan işit añla

Bu vechile Nuşayr idicek āğāz
Hemān kırk yirden artuķ geldi āvāz

Didiler kañımuza çağırursın
Ki yar başına geldüñ bağırursın

Nuşayruñ oldu 'aklı yine zâyil
Didi kimden şoram kim ola kıabil

Yine gelüp didi şâha ki n'idem
Cevâb kırk yirden artuğ geldi bu dem

Bilimedüm yolu kıankıya şoram
Tağıldı cümle 'aqlum toğru direm

Didi Hıydar Nuşayra gine varğıl
Bu vechile ki direm sen çağırğıl

Ki yâ Cimcime bin Kerkere digil
Dağı Kerkere bin Mermere digil

Cevâb vire şorasın aña sen râh
Geçevüz şuyı yol virürse Allâh

Nuşayr irdükde kıldı bu nidâyı
Cihâna tıldurup şavt u şadâyı

Kaçan Cimcime bin Kerkere didi
Dağı Kerkere bin Mermere didi

Nusayr gidip bu ismi seslendikten sonra nehirden bir ses duyar: "Ey velilerin sultanı, alemlerin canı, ne buyurursun?" sorusuna karşılık Nusayr, Hz. Ali'nin kendileriyle geldiğini, bu ismi Hz. Ali'nin öğrettiğini ve oraya geçidi sormaya geldiğini söyler. Cimcime'den şöyle bir cevap gelir: "Ey miskin! Senin aklın fikrin yok mu? O kişi (Hz. Ali), benim atamı da dedemi de bilir. Onun hiçbir şeye ihtiyacı var mı sanıyorsun? Hak beni Adem'den otuz bin yıl önce yarattı. Hiçbir peygamber dünyaya gelmemişti. Bizim şahid olduğumuz bir kavim vardı. O kavme Cân bin Cân¹⁸ derlerdi. Allah o kavmi ateşten yaratmıştı. Âdem yaratıldıktan sonra Allah, o kavmi ve dolayısıyla beni toprak eyledi. Bir üstat toprağımdan su küpü yaptı ve uzun yıllar kullandı. Daha sonra küp parçalandı ve bazı parçaları bu suya düştü. Şâh, beni burada gördü ve o anda kulağıma ansızın bir ses geldi. O günden sonra cismen düzelemedim ama burada tekrar hayat buldum. İşte, sana halimi anlattım. Şimdi imam kimmiş anladın mı? Onu adı Ali'dir. Yürü, git, Şâh'a başka bir gözle bak. Sakın şüphe duyup da hataya düşme...!":

Bir âvâz irdi ol şudan tamâmet
Didi lebbeyk eyâ şâh-ı vilâyet

Ne buyurduñ eyâ sultân-ı 'âlem
Ki sensin dü cihânda cân-ı 'âlem

¹⁸ Burada adı geçen Cân bin Cân kavminin cin taifesi olduğu açıktır. Anlatıda ateşten yaratıldıkları bahsi de bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca İslâm tarihindeki kimi kaynaklarda Cân, cinlerin atası olarak geçmektedir (Kılavuz, 1993: 139).

Didi Nuşayr aña kim olgıl āgāh
Bile geldi bizümle hāzret-i şāh

Şu taşğundur geçidin bilmemişüz
Ne yerdendür yolını bulmamışuz

‘Alī öğretti uş aduñı bildüm
Saña şu geçidin şormağa geldüm

Haber virgil bize şorduk saña rāh
Nuşayra Cime aydur i gümrāh

Qanı ‘aqluñ qanı fikrūñ i miskīn
İşitgil saña didüğim haber çın

O gişi kim bilür benüm atamı
Atam atasını ya‘ni dedemi

Ola mı hergiz anuñ ihtiyācı
Geçid şormağa bizden i du‘acı

İşitgil sen benüm hālūmi evvel
Diyeyim muhtaşar degül muṭavvel

Otuz biñ yıl öñürdi beni ol haq
Bu ādemden beni haq itdi muṭlaq

Beni zāhir kırup virmişidi cān
Ki bir kavme beni kılmışdı sultān

Ki gelmemişidi dünyāya Ādem
Ne hod Mūsā vü ne ‘İsā bil ol dem

Ki biz şahidük ol kavme mü‘ebbed
Tamām kırk ataya dek cedd ber-cedd

Pes ol kavme dinürdi Cān bin Cān
Ki oddan haq idüpdi anı sübhān

Olup devrānımız devrilen āhır
Gidicek biz bu Ādem oldı zāhir

Hālife oldı çün eşyaya muṭlaq
Ki haq eyledi toprakdan anı haq

Benüm cismüm bu toprağa qarışdı
Kaçan kim Ādemüñ devri irişdi

Ne oldu toprağumuñ diñle hâli
Bir üstâd eyledi bir hum-ı ‘âlî

Şu koyup nice yıl kullandı âdem
Yine bir dürlü revnağ tutdı ‘âlem

Şikest irdi tağıldı yine cismüm
Küp olmuşıdı ‘âlem içre ismüm

Baňa çün devrilen bu hâl irişdi
Ki bir kaç pârem işbu şuya düşdi

Nazar kıldı çün işbu dem baňa şâh
Kulağuma bir âvâz irdi nâgâh

Görürken buncadan berü memâtı
Tenüm düzülmeden buldum hayâtı

Bu dem hâlüm saña didüm tamâmu
Eger bildüñise kimdür imâmu

Kim anuñ adı ismile ‘Alidür
Haquñ sevdüğü kuldur hem velidür

Yüri var şâha ayruğ gözilen bağ
Şağın eksik bağup olmayasın ‘âk

Ki tâ hağdan irişmeye ‘azâbuñ
Şorulmadın sin içinde hisâbuñ

Nusayr, bu sözleri işittikten sonra figan ederek ağlamaya başlar. O anda gönlünde İbn-i Sem‘ân’ın durumu belirir. Akli fikri dağılır, kendinden geçerek Hz. Ali’nin yanına gider. Hz. Ali’ye karşı şu sözleri zikreder: “Ey Güneş’i ve Ay’ı yaratan! Sen gökyüzündeki yıldızları, gezegenleri yürütensin, geceyi gündüzü çevirensin. İki cihanı var edensin. Bütün eşya senin emrindedir. Sen her şeyi yoktan var edensin...”:

Nuşayr işidicegez işbu sözi
Fiğân eyledi kan yaş tıldı gözi

Didi kim varıdı zannumda evvel
Bu kerre uşta oldı müşkilüm hâl

İrişüp gönline ahvâl-i Sem‘ân
Tağıdup ‘aqlını fikrini yeksân

Dimâğını fesâda virdi yekser
Yitürüp ‘aqlını vecd oldı ol er

Ḥuzūrına Nuşayr irince şāhuñ
Didi i ḥālīķı şemsile māhuñ

Ki sensin düni gündüzi düriden
Semavāt üzre seyyāre yüriden

Ki sensin ḥālīķı iki cihānuñ
Tamāmet aşikārānuñ nihānuñ

Emīn-i hemdem-i ḥātem çü sensin
Ḥudā-yı ‘ālem ü ādem çü sensin

Senüñ ḥüķmüñdedür sercümle bu şey’
Tamāmet sensin eşyāyı iden hay

Nusayr, sözlerini tamamlamadan Hz. Ali “Kafir!” diye hiddetlenir ve kılıcıyla Nusayr’ın başını gövdesinden ayırır. Bu durumu gören Kanber, ‘Ammâr ve Selmân üzümlere onun mutlaka pişman olacağını, tövbe edeceğini söylerler ve Hz. Ali’den dua etmesini isterler. Hz. Ali bunun üzerine Allah’a yalvarır, Nusayr’a can vermesini ister. O anda Nusayr dirilir ve ayağa kalkar:

Nuşayruñ sözi olmadın tamāmet
Ġazab kıldı aña şāh-ı vilāyet

Keferte deyüben ḥaykırdı çaldı
Kılıcılan Nuşayrı iki bölüdi

Yuvalanurdu başı söyleridi
Bilüñ kim ‘Alidür tañrı diridi

Nuşayrı katl idicek şāh-ı merdān
Göricek Kanber ü ‘Ammār u Selmān

Didiler yā imām bunca zamāndur
Ezelden ḥod Nuşayr ehl-i imāndur

Ġarīblıķda bizüm yoldaşımızdur
Nażar kıl eskiden ķardaşımızdur

Du ‘ā kıl kim yine cānın vire ḥaķ
Naşīḥat virseñüz tutardı muṭlaķ

Ola kim ide istiġfār işine
Peşimān ola evvel cünbüşine

Göricek rikķatin aşḥāblaruñ şāh
Du ‘ā kılup didi i ķādir Allāh

Ki sensin yaradan cümle cihânı
Nuşayra yine ihsân eyle cânı

Du'âsın haq kabûl itdi 'Alinûñ
Vaşiy-i Aḥmedûñ gerçek velinûñ

Bi-emr-i zü'l-celâl ü 'izz-i yezdân
Nuşayruñ cismine irdi yine cân

“Yâ Ali! Senin ilah olduğunu kabul ediyorum ve tasdikliyorum. Sen hem öldüren hem diriltensin. Bu ölmüş bedene sen can verdin...” Nusayr'ın bu sözlerinden sonra Hz. Ali, Nusayr'a nasihat eder, dediklerinin yanlış olduğunu, böyle devam ettiği sürece cehennem ateşinden kurtulamayacağını söyler. Fakat Nusayr, sözünden dönmez. Aynı şekilde görüşlerini söylemeye devam eder. Hz. Ali, Nusayr'ın bu konuşmasına yine çok sinirlenir ve Nusayr'ın başını tekrar vurur. Orada bulunan ashâblar hayretler içinde kalır. Nusayr'ın, zamanında Hz. Ali'ye çok hizmet ettiği, küçük büyük demeden herkese hürmet ettiği hatırlanır ve Hz. Ali, Allah'a bir kez daha dua ederek Nusayr'ın dirilmesini sağlar:

Dirildi vü ayağ üstüne tırdı
Cemâl-i Murtaẓâyı çünkü gördi

Didi ikrâr kıldum yâ 'Alî ben
Yaradan cümle bu eşyâyı ki sen

Daḥı hem öldüren sen dirgüren sen
Bu ölmüş cismüme cân irgüren sen

Vücüd senden bulupdur cümle eşya
Seni haq bilmeyen haqdandır a'mâ

Nuşayra didi ol dem ḥazret-i şâh
Ki ben 'abd-i faķirem rabbüm Allâh

Bu küfri terk idüp gelgil imâna
Yaḥûd virürsin İslâmuñ ziyana

Rücü' eyle bu sözüñden hâzer kıl
Ki ḳalduñ dînsiz imânsız yaķin bil

Eger bu küfri sen terk itmeyesin
İmânıla cihândan gitmeyesin

Cehennemde yanar cânıla cismüñ
Daḥı kâfir ḳalır dünyâda ismüñ

Nuşayr aydur eyâ şâh-ı vilâyet

Ki senden görmişem bunca ‘alāmet
 Bu kudretler ki senden oldu zāhir
 Gümānum kalmamışdur benüm āhır

Bu gözilen hudāyı görmişiken
 Dağı ölmüşiken dirilmişiken

Nice kim hışm idüben öldürürsin
 Yine luţfuñ iricek dirgürürsin

Dil ü cāndan saña itmişem ikrār
 Kaçan olur ki dönüp kılam inkār

Bu kez taḥkik mandum kim hudāsın
 Ki sen ḥalk eyledüñ şāhın gedasın

Kaçan olur ki inkār eyleyem ben
 Ne yirde baķarısam andasın sen

Nuşayr irgüricek sözin tamāma
 Ğazab irdi hemān sâ‘at imāma

Nuşayruñ yine urdı boynını şāh
 Ne kudretdür ne kuvvetdür ol āgāh

Nuşayruñ yire düşdi başı cismi
 Memāt irdi vü bozuldı tılısmı

Olan aşḥāblar ḥayretde kaldı
 Nuşayra yine Ḥaydar raḥm kıldı

İnen çok ḥizmet itmişdi ‘Aliye
 Du‘ası müstecāb gerçek veliye

Nuşayruñ aındı şāh ḥizmetlerini
 Uluya giçkiye ‘izzetlerini

Du‘ā kıldı Nuşayr-içün yine şāh
 Nuşayra girü cānın virdi Allāh

Hiz. Ali, Nusayr’a ne kadar nasihat etse de Nusayr, sözünden asla dönmez. Elinden bir şey gelmeyen Hiz. Ali, Allah’a yalvararak çıkar bir yol ister. O sırada bir ses işitir, kalbine ilham vasıl olur: “Sen onu öldürme. Zamanı gelince, biz ona cezasını veririz.” Bunun üzerine Hiz. Ali, Nusayr’a destur vererek huzurundan kovar:

Nuşayr ol dem yerinden tūru geldi

‘Alînüñ ayağına secde kıldı

Didi bilüñ yârenler eyleñ ikrâr
Hudâ diñüz ‘Aliye itmen inkâr

Nuşayra çok naşîhat eyledi şâh
İşitmedi sözün şâhuñ o gümrah

Didi şâh bu sözi terk eyle senden
Ki yoğsa dūr iderven seni benden

Baňa tañrı dime kim bendeyem ben
Bu lafzıla imânsuz kalduñ uş sen

Nuşayr aydur bugün ben hağğa irdüm
Ne yire bağdumısa seni gördüm

Kaçan ola ki ben dönem yolumdan
Ne pervâdur baňa yâhūd ölümnden

Eger ölem dirilem sen bilürsin
Ger öldürüp eger diri kılırsın

Nuşayr işbu sözi diyince şâha
Münâcât eyledi Haydar ilâha

Didi bu câhile yâ rab n'idem ben
İlâhî emr kııl anı idem ben

İki kez boynın urdum itmez inşâf
Mezellelden kılup âyinesi şâf

Ben öldürdükçe sen eyledüñ ihsân
‘Inâyet eyleyüp virdüñ yine cân

Beter kıldı bu er küfrini te'kid
Saňa inkâr idüben oldı taqlid

İlâhî gizlü sırlar saňa ‘ayân
Bu gişi olmadı mü' min müsülmân

Niyâzını tamâm idince Haydar
Nidâ işitdi gâybden o server
İrüp qalbine ilhâm-ı ilâhî
Didi hâline ço ol pür-günâhı

Sen öldürme anı irince va' de

Biz aña virürüz zecrini ba‘de

İrincek va‘desi bula cezāsın
Mu‘ayyendür bulur her şey’ sezāsın

‘Alīye haqquñ ilhāmı ki irdi
Nuşayrı redd idüp destür virdi

Nuşayrı şāh o dem kovdı katından
Ba‘id olduqda şāhuñ şoĥbetinden

Nusayr, gidip dâhil olduĝu kavme kendi görüşlerini benimseterek bir mezhep meydana getirir. Kavimdekiler için artık Hz. Ali Tanrı’dır. Daha sonra bu kavim başka bir diyara gider, mescit inşa eder. Nihayetinde de bu topluluk, artık Nusayriler olarak anılmaya başlanmıştır.

Bu kısımdan sonra anlatı, birkaç nasihat beytiyle sona erer:

Varuban kavminüñ içine girdi
Aña uyanları sercümle dirdi

Olan kavmini koydı mezhebine
Velī taşdıĝ iderlerdi bu dīne

Ne deñlü varısa a‘māl-i şāliĥ
Daĥı erkān-ı dīn içre meşāliĥ

Daĥı ĥacc u zekāt u şavm u tã‘at
İderlerdi her āyini tamāmet

Velikin şāha tañrı dirleridi
Anı vird idüben söylerleridi

Göçüben gitdiler ayruĝ diyāra
Yapup mescid ü düzdiler menāre

Ķarār eylediler ayruĝ mekānda
Nuşayra kavmi uyup ol zamānda

Bunu böyle beyān itmişdür üstād
Ki anlara Nuşayriler dinür ad

İ söz ehli çün itdük bu beyānı
Ki üstād naĥlidür bunuñ ‘ayānı

Gelür ĝayrılara lāzım ki añla
Su‘āl itse bu söz üstine cümle

‘Alî h od ‘ lim-i rabban -yidi
Vil yet hem ker met k n -yidi

Bil rdi olmuŐ  v  olacağı
A na hep ma‘l m-ıdı n'olacağı

Dağı yirde v  gökde her ne kim var
‘Ay nıdı a na her dürlü esr r

Nuşayra bunca gösterdi ker met
Get rmedi Nuşayr ol sırta  akat

Ki küfre m rtekb eyledi anı
H d  didi ‘Aliye bozdı d ni

Anu n miğd r  de li   n ker met
Yiterdi a na göstermek vil yet

Ki ol azuban olmayaydı k fir
Sebeb hem olmazıdı a na ağır

Su‘ l n bu-durur a nla cev bı
İki ‘ lemde bulasın Őev bı

Sonuc

Nusayr lik ile Alev lik-BektaŐ lik inanışları arasında bazı ortak noktaların olmasının yanında söz konusu inanıŐların birçok konuda görüş ayrılığına düŐmesi de kaçınılmaz bir gerçektir. Bunların başında da ‘‘Hz. Ali‘ye Tanrı yakıştırması’’ gelmektedir. Bu görüş, Alev -BektaŐ  sahasında kabul edilemeyecek derecede tehlikeli bir yaklaŐımdır. Sahaya ait edebi eserler incelendiğinde de zaten böyle bir yaklaŐımın Viran  dışında hiçbir Şair tarafından kullanılmadığı da açıkça görülmektedir. Bunun yanında Ő h ‘nin Şiirinde geçen Nusayr  lafzı da Şiirin tamamı incelendiğinde Şairin bu görüşü destekleyen biri olmadığını somut olarak göstermektedir. Son başlıkta ele alınan Nusayr-ı T s  anlatısı ile yine bu başlıkta açıklama ihtiyacı duyulan İbn-i Sem‘ n anlatısında, Hz. Ali‘ye ilah yakıştırması, bu iki zatın bizzat Hz. Ali tarafından Şiddetle cezalandırılması ve nihayetinde ikisinin de huzurdan kovulmasıyla sonuçlanmıŐtır. Buradan hareketle Şu çıkarımda bulunmak mümkündür: Bu anlatının, çeşitli kaynaklara göre doğru olup olmadığı tartıŐılabılır. Anlatı, yalnızca Hz. Ali‘nin kerametlerini gösterecek nitelikte tasarlanmıŐ bir anlatıdan ibaret de olabilir. Ancak sonunda verilen mesaj, Nusayr lik anlayışının Hz. Ali tarafından, Alev -BektaŐ  toplumunca ve hatta dini anlamda kabul edilemez olduğudur. Dolayısıyla, Nusayr lerle Alev -BektaŐ  topluluğu arasındaki sınırı çizerken titiz davranılması Őarttır. Buradan hareketle bu çalışmanın, bazı toplumların Alev -BektaŐ  sahasına yönelttikleri Nusayr lik yakıştırması sorununu ortadan kaldıracak nitelikte tespitler ve değerlendirmeler barındırmasına binaen yol gösterici olması umulmaktadır.

Kaynaklar

Dede Korkut

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 9 Sayı 22 Ağustos 2020 s. 210-232

- Akgül, L. (2014). *Pir Sultan Abdal Sözlüğü*. Ankara: La Kitap Yayınları.
- Avcı, A. H. (2016). *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri*. Ankara: La Kitap Yayınları.
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cavanşir B., & Necef, E. N. (2006). *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ebû Zehra, M. (2018). *Mezhepler Tarihi*. (Çev. Sıbğatullah Kaya). İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Ergun, S. N. (2017). *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*. Haz. A. Âsûde Soysal Doğan. Ankara: Çolpan Kitap.
- Ersan, M. Ö. (2018). *7 Ulu Ozanlar*. İstanbul: Salon Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1973). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Alevî-Bektâşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güfta, H. (2015). *Derviş Muhammed Yemînî'nin Fazîletnâme Adlı Eserinde Hz. Ali Sevgisi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8/38, 198-207.
- Gümüşoğlu, D. (2013). *Harâbî Dîvânı: Yaşamı ve Tüm Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kılavuz, A. S. (1993). CÂN. TDV İslâm Ansiklopedisi. (c. 7, ss. 139-140). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, F., & Bülbül, T. (2011). *Demir Baba Velâyetnâmesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kırman, A. (2004). *Yemînî'nin Fazîletnâmesi Şekil ve Muhteva Tahlili*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Kırman, A. (2013). YEMİNÎ. TDV İslâm Ansiklopedisi. (c. 43, ss. 420-421). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koca, T. (1990). *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.
- Noyan, B. (1999). *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Özmen, İ. (1995). *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi, c.2*. Ankara: Saypa Yayınları.
- Öztelli, C. (1985). *Bektaşî Gülleri*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Şahin, Ş. H. (2013). *Yemînî Fazîlet-nâme (İmam Ali'nin Erdemleri)*. Ankara: Sarıyıldız Matbaacılık.
- Şenyurt, G. (2019). *Yemînî'nin Fazîletnâmesi'nin On Dokuzuncu Fazîleti Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şenyurt, G. (2020). *Fazîletnâme Işığında Yemînî*. Ankara: La Kitap Yayınları.
- Şenyurt, G. (2020). *Derviş Muhammed Yemînî'nin Fazîletnâmesi'nde On İki İmam'ın Yeri*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13/71, 94-106.
- Temizkan, M. (2010). *Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik*. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 0/54, 243-252.
- Tepeli, Y. (2002). *Derviş Muhammed Yemînî Fazîlet-Nâme: Giriş-İnceleme-Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tevfik, M. (1327). *Manastır Vilâyeti Tarihçesi*. Manastır: Beynelmîlel Ticaret Matbaası.
- Türk, H. (2013). *Anadolu'nun Gizli İnanç Nusayrîlik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Türk, H. (2018). *Nusayrîliğin Tarihi Kökeni ve Gelişmesi*. Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi, 0/17, 51-73.

- Üzüm, İ. (2007). NUSAYRÎLİK. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (c. 53, ss. 270-274). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Vaktidolu, A. A. (1998). *Vîrânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*. İstanbul: Can Yayınları.

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/ Volume 9 Sayı/ Issue 22 Ağustos/ August 2020 s. 233-279
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut338>
Mainz-Almanya/ Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çok Dilli Bir Sözlük İncelemesi: Tercümanü'l-Lügat¹

A Multilingual Dictionary Analysing: Tercümanü'l-Lügat

Öz

Anlamın karşılığını tanımlamak için ortaya çıkan *karşıtlık* kavramı, 19. yüzyıldan itibaren dil bilimi alanında incelenmeye başlamıştır. Araştırmacılar tarafından çoğunlukla anlam bilimsel bir bakış açısıyla ele alınan kavram, yapılan çalışmaların yön değiştirmesiyle eş dizimlilik, söz dizimi gibi alanlarda da dikkat çekmeye başlamıştır. Bu araştırmacılar arasında karşılığı en kapsamlı olarak inceleyen kişi olan Steven Jones (2002), karşılık konusunda en fazla müracaat edilen nitelikli bir eser meydana getirmiştir. Bu çalışmada Steven Jones'un karşılık sınıflandırmasından yola çıkılarak yeni bir sınıflama önerilmiştir. Karşıtlık türlerinden bahsedilerek karşılık işlevli söz dizimsel yapılar, anlam bilimsel ve edimsel bir yaklaşımla incelenmiş ve bu yapılar; *ilgeç*, *bağlaç*, *ulaç* ve *tekrar grupları* olarak sınıflandırılmıştır. Karşıtlık işlevli söz dizimsel yapı çözümlenmesi yapılarak 2018 yılındaki haberleri içeren bir gazete derleminden seçilen karşılık tümceleri, barındırdıkları karşıt sözcük çiftlerine göre belirlenen söz dizimsel yapılar ile ilgili başlıklar altına dâhil edilmiştir. Ayrıca karşıt sözcük çiftlerinin hangi karşılık türüne girdiği açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda karşılık ilişkilerinin sözcüksel ve söz dizimsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: karşılık, karşılık türleri, söz dizimsel karşılık.

Abstract

It is very important to bring our dictionaries written in the past to the present and to examine these dictionaries from the point of view of lexicography theories. In particular, historical dictionaries have not been subjected to a comprehensive evaluation due to theoretical gaps in the lexicography literature. Although the graduate studies carried out under the title of "lexicographical analysing, these studies are mostly in the form of grammatical studies related to the dictionary along with the translation writings of dictionaries. Therefore, such studies do not provide comprehensive information on many important features such as dictionary-user relationship, structure and functions of the dictionary. Comprehensive dictionary analysing are needed for the preparation of user-friendly dictionaries. In this study, "The Modern Theory of Lexicographic Functions" developed by researchers at the

Eyüp ACAR*

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Öğr. Görevlisi Dr.
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Tavşanlı Meslek Yüksekokulu, Ankara-Türkiye.
Elmek: eyyup.acar@dpu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4732-0231>

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 28.06.2020
Kabul Tarihi: 24.07.2020
E-yayın Tarihi: 15.08.2020

¹ Bu makale ESOĞÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Erdoğan BOZ'un danışmanlığında yapılan Tercümanü'l-Lügat (Sözlükbilimsel İnceleme, Metin) adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Yapılan doktora tezi ve yazılan bu makale sözlüğün I. cildi ile sınırlıdır.

Center for Lexicology of Aarhus University was adopted as a method and applied on Tercümânü'l-Lügat (TL).

Keywords: antonym, types of antonym, syntactic antonym.

Giriş

Sözlük, en temel iletişim aracı olan dilin anlaşılabilmesi, nesillerin ve toplumların birbirlerini anlaması ve birbirleri ile iletişim kurması yönünden önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple sözlükler aslında en temel kaynak kitaplardır. Bugün genel sözlüklerden uzmanlık alanı sözlüklerine, kökenbilgisi sözlüklerinden deyim, atasözü ve argo sözlüklerine, öğrenci sözlüklerinden hemen hemen herkesin kullanmakta olduğu elektronik sözlüklere kadar büyük bir sözlük çeşitliliği vardır.

Geeraerts "Sözlükbilim boşlukta yer alan bedensiz bir faaliyet değildir; gerçek dünya bağlamında bir iletişim eylemidir " der. Çok önemli bir işleve sahip olan sözlüklerin nasıl hazırlanması gerektiği, neleri içereceği, nasıl düzenleneceği, hangi kullanıcılara hitap edeceği vb. üzerine bilinmeyenlerin ortaya çıkartılması, hazırlayıcı-sözlük-kullanıcı ilişkisi bakımından yeni hazırlanacak sözlüklere olumlu anlamda yansıtacaktır. Sözlükçülük veya uygulamalı sözlükbilimi diye isimlendirilen alan 19. yüzyılın başından itibaren kuramsal sözlükbilim araştırmaları ile desteklenmeye başlamış ve böylece daha işlevsel sözlükler hazırlanmıştır. Sözlüklerin amaçladığı sözlük fonksiyonları ile ilgili son birkaç yılda önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Tek dilli sözlüklerle karşılaştırıldığında iki dilli ve çok dilli sözlükler üzerine yapılan çalışmalar çok geride kalmıştır. Bu çalışmada, çok dilli bir sözlüğü (Tercümânü'l-Lügat) sözlükbilimi kuramlarının bakış açısıyla incelemek ve sözlükbilimi alan yazınına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1. Yazar ve Eser

1.1. Nâzım bin Muhammed

Yazarla ilgili olarak çok açık ve seçik bilgilere ulaşılamamaktadır. Gökçe (1998) "Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri" isimli eserinde Nâzım bin Muhammed, Bursalı Mehmet Tâhir "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinde "Fazilet sahiplerinden Nâzım Efendi..." ve Mehmet Nuri Alpak "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları" isimli yüksek lisans tezinde Nâzım bin Mehmed ismini kullanmışlardır. Eserin ikinci cildinin son verisinde:

"bi-teofikillahi'l-melikü'l-vehhâb muââóóó àani's-sehv ve'l-àalauât èalâ òimmeti Nâôm bin Muóammed aóúâru'ù-ùullâb, sene tisèa ve âemânî ve miéete elf ve'l-óamdülillahi rabbilalemîn, âümme Hüseyin Remzi"

"Talebelerin en hakiri Nâzım bin Muhammed'in zimmetinde, bağışlayanların Meliki Allah (cc.)'ın yardımı ile hata ve yanlışlardan arınmıştır, sene 1289, Allah (cc.)'a hamd olsun" ibareleri bulunmaktadır. Yazarın ismi ile ilgili olarak Muhammed (محمد) ism-i şerîfi yazılırken mim (م) harfi üzerinde şedde (◌̣) kullanılmıştır. Dolayısıyla Nâzım bin Muhammed biçiminde okumak daha doğru olacaktır.

1.2. Tercümânü'l-Lügat (TL)

Eser, kendinden önce yazılmış çok dilli sözlüklerle usul ve yazım özellikleri bakımından benzerlik göstermesi yanında belirgin farklılıklara da sahiptir. İki cilt ve toplamda 995 sayfadan oluşmaktadır. Asli dil Türkçe olmakla birlikte sözlük

TL'de ilk olarak Arapça maddebaşları için dar bir sütun, hemen yanında bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarının ve Farsça karşılıklarının yazıldığı ilkinde göre daha geniş bir sütun; ikinci olarak Farsça maddebaşlarının yazıldığı dar bir sütun, hemen yanında bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarının ve Arapça karşılıklarının yazıldığı daha geniş bir sütun ve son olarak Türkçe maddebaşlarının yazıldığı dar bir sütun, hemen yanında varsa Türkçe tanımı, Arapça ve Farsça karşılıklarının yazıldığı geniş bir sütun olmak üzere bir sayfa toplamda 6 sütundan oluşmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe sütunlar arasındaki çizgiler belirgin bir biçimde verildiği için her sayfa üç ayrı cetvelden oluşmaktadır.

Sözlük taş baskı olduğu için maddebaşları, tanımlar, Arapça ve Farsça karşılıkların tamamı el mahareti yazılmıştır. Bu sözlükteki yazım özelliklerini diğer sözlüklerde de bulmak mümkündür, ancak sözlük kendi nevine münhasır yazım özellikleri ve işaretler de içermektedir. Cetveller arasında yazım ve işaret farklılıkları vardır; özellikle de Türkçe cetveli yazım ve kullanılan işaretler bakımından Arapça ve Farsça cetvellerden daha zengindir. Bu sebeple yazım ile ilgili tespitlerin müstakil alt başlıklar halinde verilmesi daha doğru olacaktır.

Arapça Cetveli: Eserin I. cildi ile sınırlı olmak üzere bu cetvelde 8731 Arapça maddebaşı, bu maddebaşlarının Türkçe tanımları, Farsça karşılıkları yer almaktadır. Cetvelin yazım özellikleri ile ilgili tespitler şunlardır:

- i. Arapça maddebaşlarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- ii. Arapça maddebaşlarına ait Türkçe tanımlarda hareke kullanılmamıştır.
- iii. Arapça maddebaşlarının Farsça karşılıklarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- iv. Harekeli yazım sözcüğün türüne göre farklı şekiller almaktadır:
  - Tekrar eden sessizler şedde+sükun ile gösterilmiştir, أَبْرُ [eberr]
  - Sakin olan son ses hareke ile gösterilmemiştir, قَوْل [úavl]
  - İsm-i mensûb, “ye” (ى) + “şedde” (◌) ve “ye” (ى) + “şedde” (◌) + “sükun” (◌) ile gösterilmiştir, جَاهِلِي [câhili], هَجْرِي [hicrî].
- v. Hemen hemen bütün sözcüklerde med harfi olan “ye (ي)”, elif-i maksûra (ى) ile gösterilmiştir.
- vi. Türkçe maddebaşlarının Arapça karşılıkları verilirken Türkçe'ye girmiş ve etkin olarak kullanılan birçok Arapça sözcükte tâ-i merbûta [bitişik, yuvarlak “te” (ة)], “he” (ه) ile gösterilmiştir: [ölmek-738: **vefâ**(h)], [bahşış-839: **nième**(h)], [bahçe-929: **cenne**(h)], [bilmezlik-1089: **cehâle**(h)], [bok-1191: **necâse**(h)], [pişmanlık-1078: **nedâme**(h)], [buyruk-1252: **itaèa**(h)], [temizlik-1320: **tahâre**(h)], [der-1755: **ücre**(h)], [dinlenmek-1839: **râha**(h)], [zaman-1989: **müdde**(h)], vb. Bazı sözcüklerde de tâ-i merbûta (bitişik, yuvarlak “te” (ة) ile gösterilmiştir: [düşmanlık-1896: **adâve**(t)], [sevmek-209: **muhabbe**(t)], [suç etmek-2419: **cinâye**(t)], [tanıklık-2539: **şehâde**(t)], vb. Tâ-i merbûta [bitişik, yuvarlak te (ة)] ile ilgili belirgin bir kullanım yoktur.
- vii. Bazı Arapça maddebaşlarına ait birden fazla tanım ve karşılık verilmiş, bu tanım ve karşılıkları birbirinden ayırabilmek için aralarına nokta (.) konmuştur. Maddebaşına ait ikinci bir anlam verilmek istendiğinde “ve” (و) bağlacı ilave edilmiştir.

viii. Eğer Arapça cetveli içerisindeki bir sözcük parantez içerisinde verilmiş ise bu, sözcüğün Farsça'da Arapça'daki şekliyle kullanıldığına,² yine Arapça cetvel içerisindeki sözcük sadece soluna tek parantez “ (“ işareti alarak yazılmışsa sözcüğün Türkçe'de aynı şekilde kullanıldığına işaret eder.

Farsça Cetveli: Bu cetvelde 7877 Farsça maddebaşı, bu maddebaşların Türkçe tanımı ile Arapça karşılıkları bulunmaktadır. Bu cetvele ait yazım özellikleri şunlardır:

- i. Farsça maddebaşlarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.
- ii. Farsça maddebaşlarına ait Türkçe tanımlarda hareke kullanılmamıştır.
- iii. Farsça maddebaşlarının Arapça karşılıklarında harekeli tam yazım kullanılmıştır.

iv. Bazı Farsça harflerin yazımında (۰) üç nokta kullanılmıştır (یا. چا. ژ). kâf (کاف) için nokta konulmayıp keşide (ک) çekilmiştir. Ancak birçok sözcükte müellifin keşide kullanmaması sözcüğün okunuşunu zorlaştırmaktadır. **k(g)erşe nümûden, k(g)iristen, bük(g)üşten, direnk(g)îden** vb.

v. Farsça sözcüklerin muhtelif anlamlarını ayırabilmek amacıyla aralarına bir nokta (.), sözcüğün ikinci bir anlamına geçildiğinde ise “ve” bağlacı (و) konulmuştur.

vi. Farsça cetvelindeki bir maddebaşı parantez içerisinde verilmiş ise bu durum o sözcüğün Arapça'da da aynı şekilde kullanıldığına işaret etmektedir; tek parantez işaretinin (‘) maddebaşının yazımından sonra kullanılması ise, bu sözcüğün Türkçe'de aynı şekilde kullanıldığına işaret eder.

Türkçe Cetveli: Bu cetvelde 2657 Türkçe maddebaşı, bu maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıkları yer almaktadır. Bu cetvel ile ilgili yazım özellikleri şunlardır:

i. Türkçe cetveli hazırlanırken bütün maddebaşları meftûha, maksûre ve madmûme (üstünlü, esreli ve ötreli) şeklinde üç hareke üzerine dizilmiştir.

ii. Türkçe maddebaşlarında Arapça ve Farsça maddebaşlarında olduğu gibi harekeli tam yazım görülmez. Öyle ki I. cildin ortalarına kadar hemen hiç hareke yoktur. Bu durum bazı sözcüklerde okuma sorunu oluşturmaktadır. **آزغاشمق . آغزتوفکی ، آکیر ، آک** gibi. **آک ، آصی ، آیری ،**

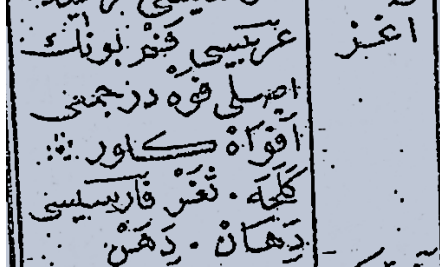
iii. Ünlüleri göstermek için med (ا و ي) harflerinden yararlanılmıştır. (أبوجهل قاریوزی) . (ebucehil karpuzu), (آبہ کومہ جیی) (ebegümece).

iv. Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarına ait farklı kullanımlar aynı sözcük üzerinde gösterilmiştir. Sözlükte bu duruma çokça örnek verilebilir:

² Örnek: (أبلة) / بون و احمق اولان (Ebleh): Bön ve ahmak olan. Ebleh sözcüğü Farsça cetvelde parantez içerisinde verilmiştir. Bu durum sözcüğün Arapça'da da aynı şekilde olduğunu ifade etmek için sözlükte kullanılan bir yöntemdir. Ebleh kelimesi, Farsça cetvelde gösterildiği için Arapça cetvelde gösterilmemiştir.

Kesit 2: Farsça karşılıklara ait sözlük birimlerin aynı sözcük üzerinde gösterimi

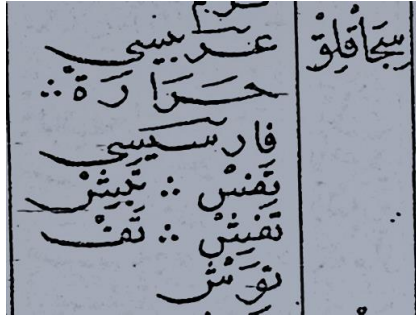
Yukarıdaki **Kesit 2.** 'de "ağız" maddebaşının Farsça karşılıkları aynı sözcük üzerinde gösterilmiştir: [dehân/dihân], [dehen/dihen].

v. Türkçe maddebaşlarının seçimi, tanımı, tasnifi; Arapça ve Farsça maddebaşlarının seçimi, tanımı ve tasnifine göre daha aleladedir. Öyle ki birçok maddebaşının tanımı bile yoktur, Arabîsi ve Farîsîsi ibareleriyle Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Bu karşılıkların büyük bir bölümü bağlam içerisinde kullanılmamıştır, bu haliyle sözlükten faydalanmak zordur.

vi. Türkçe fiiller mastar şekilleriyle alınmıştır. Ör. اَلْتَمَقُ (atlamak), اَجْمَقُ (acıkmak).

vii. Türkçe cetvelinde maddebaşlarının tanımları, Arapça ve Farsça karşılıkları verilirken farklı işaretler kullanılmıştır. Bu işaretlerin ne sebeple kullanıldığı oldukça karışıktır. Şöyle ki yazar Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarını verirken Türkçe cetvelin 304. sayfasına kadar sözcükleri nokta ile birbirinden ayırmıştır; bu sayfadan sonra ise nokta yerine üç nokta (•) kullanmaya başlamıştır, bu durum Türkçe cetvelin sonu olan 518. sayfaya kadar devam etmektedir. Alpak (2006: 58)'de bu üç nokta için: "...yazılan kelime diğer dilde de aynı şekilde kullanılıyorsa bu, yanına üç nokta konularak belirtmiştir." şeklinde bir açıklama yapar ancak böyle bir durum ile karşılaşmamıştır. **Kesit 3.**'te üç nokta (•) şeklindeki işaretin "sıcaklık" maddebaşının Arapça karşılığının sonunda daha çok nokta görevinde; Farsça karşılıklar arasında ise virgül görevinde kullanıldığını görülebilir.

Kesit 3: Sözcükler arasındaki "üç nokta işareti" nin gösterimi

Bu işaretin Türkçe cetvelin 304. sayfasına kadar kullanılmamış olması, bu sayfadan sonra farklı görevlerde kullanılması sözcüğün diller arası ortak kullanıma sahip olduğu bilgisi için yeterli değildir.

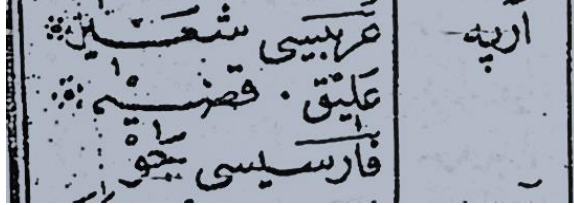
viii. Sözlük yazarının kullanmış olduğu işaretlerden biri de çiçek şekilli işarettir. Alpak (2006: 58)'de bu işaret ile ilgili olarak: "...Türkçe kelimelerin karşılığını verirken kelimenin birinci anlamından sonra ikinci anlama geçerken de noktalarla yapılmış küçük bir çiçek şekli konulmuştur. Bu da kelime anlamlarını okurken farklı anlama geçildiğinin daha

rahat anlaşılmasını sağlamıştır.” der, ancak işaret ile ilgili böyle bir açık kullanım ile karşılaşmamıştır. **Kesit 4.**'te çiçek şeklindeki işaretin “arpa” maddebaşının Arapça karşılıkları ve Arapça-Farsça karşılıkları arasında kullanıldığı görülebilir:

Kesit 4: “Çiçek işareti”nin gösterimi

Söz konusu işaret cümle sonu nokta görevine sahip kullanımı yanında Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarını ayırmada ve aynı dile ait sözcükler arasında da kullanılmaktadır, dolayısıyla işaretin ne sebeple kullanıldığı ile ilgili bir tespit yapmak zordur.

2. Sözlükbilimsel İnceleme

Hartmann (1996:241) sözlük eleştirisini “sözlükbilimsel ürünlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili geleneksel faaliyet” olarak tanımlar. Svensén, sözlüklerin sahip olduğu özelliklerinden hareket ederek sözlüklerin yapısı ve içeriği ile ilgili bir inceleme yöntemi sunar (2009: 480):

1. Sözlük ve içeriği (the dictionary and its content)
2. Sözlük kullanıcıları ve sözlük türleri (dictionary users and dictionary types)
3. Veri toplama ve veri seçimi (data collection and data selection)
4. Metin olarak sözlük (the dictionary as text)
5. Maddebaşı (the lemma)
6. Bilgi türleri (information types)
  - 6.1. Biçimsel bilgi (formal information)
  - 6.2. Dizimsel bilgi (syntagmatic information)
  - 6.3. Anlamsal bilgi (semantic information)
  - 6.4. Örnekler (examples)
  - 6.5. Ansiklopedik bilgi ve kullanım bilgisi (encyclopedic and pragmatic information)
  - 6.6. Art zamanlı bakış açısı (diachronic perspective)
7. Sözlük yapıları (dictionary structure)
  - 7.1. Parçalı yapı (microstructure)
  - 7.2. Bütüncül yapı (macrostructure)
  - 7.3. Sözcük listesi (lemma list)
  - 7.4. Bütün yapı (megastructure)
  - 7.5. Çapraz gönderimler (cross-references)
8. Sözlük yapımı ve sözlük yayımı (dictionary work and dictionary publishing)
9. Sözlük kullanımı ve sözlük değerlendirmesi (dictionary use and dictionary criticism)

Sözlükbilimi araştırmaları, kullanıcı-sözlük ilişkisi, hazırlayıcı-sözlük-kullanıcı ilişkisi bağlamında sözlük inceleme yöntemleri {Ör. Crystal (1987), Bergenholtz (2003), Jackson (2002), Beyer (2006)} önermektedir. Önerilen yöntemlerle bir sözlüğü incelemek ve elde edilen bulguları yeni hazırlanacak sözlüklere uyarlamak kullanıcı dostu bir sözlüğün hazırlanması sürecinde sözlük hazırlayıcısına fayda sağlayacaktır.

Bu çalışmada Aarhus Üniversitesi Sözlükbilim Merkezi araştırmacıları (Bergenholtz 1996, 1998, Tarp 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002, Bergenholtz / Kaufmann 1997, Bergenholtz / Nielsen 2002, Bergenholtz / Tarp 2002) tarafından geliştirilen “Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı (The Modern Theory of Lexicographic Functions) yöntem olarak benimsenmiştir. Bu kuramın savunucuları sözlükbilimin bağımsız bilimsel bir disiplin olduğunu ve sözlüklerin insanların ihtiyacını karşılayacak faydalı ürünler haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu kuram sözlüklere olan geleneksel bakışı değiştirmiş, sözlüğü bir veya birden çok dilden oluşan, sözcük listesi içeren ve anlam açıklayan bir başvuru kaynağı olmaktan çıkarmış sözlükbilimin işlevlerine ve aslına odaklanılan bir obje haline getirmiştir (Fathi, 2014: 94).

Günümüzde bilimsel bir disiplin haline gelen sözlükbilim, kullanıcıların ihtiyaçlarına cevap verecek sözlüklerin nasıl yapılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu amaçla hali hazırdaki sözlüklerin sözlük-kullanıcı ilişkisi bakımından ayrıntılı bir incelenmeye tabi tutulması gerekmektedir. Öyle ki, sözlükler her ne kadar benzer temel yapıya sahip olsalarda türü ve kullanıcıları bakımından farklılaşabilirler. Bu anlamda son birkaç yıldır ülkemizde yüksek lisans ve doktora çalışması olarak yapılan sözlük incelemeleri sözlüğün çeviriyazısı ve yazıldığı dönemin diline ilişkin dilbilgisel incelemeler şeklindeki çalışmalardan sözlüklerin yapısı ve işlevi üzerine yapılan çalışmalara doğru bir değişim göstermektedir.³

TL'nin sözlükbilimsel inceleme sürecinde sözü edilen çalışmalardan yararlanılmış ve uluslararası alanyazında kullanılan terimlere yer verilmiştir. Sözlükbilim alanyazınına ait bu terimler Hartmann-James (2002)'in *Dictionary of Lexicography* ve Burkhanov (1998)'un *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology* adlı sözlükbilimi terimleri sözlüklerinden alınmıştır.

TL'nin sözlükbilimsel incelemesi yapılırken Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller için ilk sayfasından son sayfasına aynı yöntemin (parçalı yapı, sözlük metni, maddebaşı, bilgi türleri, örnekler, çapraz gönderimler vb.) hâkim olduğunu ve Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller için benzer sonuçlara ulaşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Söz konusu dillerin birbirinden farklı özelliklere sahip olması çok tabidir. Bu sebeple sözlükbilimsel inceleme yapılırken TL'yi oluşturan Arapça, Farsça ve Türkçe cetveller müstakil olarak ele alınmıştır.

2.1. TL'nin Sözlükbilimsel İncelemesi

2.1.1. Sözlüğün Türü

Sözlükçülük tarihine bakıldığında herkesin ihtiyacına cevap veren “genel sözlük” geçmişinden gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte özeline ihtiyaçlarına cevap veren bir sözlük çeşitliliği zamanına gelmiş bulunuyoruz. Sözlük kullanıcıları olarak sosyal yaşamdaki ve günlük hayattaki farklı ilgi ve ihtiyaçlarımıza cevap veren başvuru kaynaklarına ve özel alan sözlüklerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuyoruz. Bu anlamda sözlük kullanıcıları olarak sözlüğün planlama sürecinde artık daha etkili

³Ezgi ASLAN tarafından Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmış olan “Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin Eskişehir 2017” isimli doktora tezi çağdaş sözlükbilim kuramlarının bakış açısıyla sözlüklerin yapısı ve işlevi üzerine yapılmış olan önemli bir çalışmadır.

olabiliyor ve sözlük yapımında *sözlük yapıcının* (dictionary maker) kararlarını da etkileyebiliyoruz.

Sözlüğün türü, sözlüğün kullanılabilirliğini etkileyen önemli bir durumdur. Özellikle de özel alan sözlüklerinin kullanılabilirliği türleri ile ilişkilidir. Atkins ve Rundell'a göre sözlük kullanıcıları, sözlüğün planlanması sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (2008: 17). Sözlük tipolojilerinin temel amacı, potansiyel sözlük kullanıcılarına bir dizi ayırt edici özelliğe dayanarak sınıflandırılmış sözlükler sunmaktır (Swanepoel, 2003:45). Sözlük tipolojileri ile ilgili yapılan sınıflandırmalar öznelidir. Bütün sözlükler için geçerli olabilecek bir sınıflandırma yapmak güçtür. TL'nin türüne ilişkin değerlendirme Baskın (2012:394-400)'ın sözlük sınıflandırmasından hareket edilerek oluşturulmuştur.

Buna göre TL:

i. Sözlükte kullanılan dil sayısı bakımından: [c.] Üç dilli bir sözlüktür, bu diller Arapça, Farsça ve Türkçe'dir.

ii. Maddebaşlarının sıralanışı bakımından:

[a.] Alfabetik bir sözlüktür.

[a. 1.] Madde başının ilk harfinden itibaren ilk iki harfe göre sıralanır.

iii. Kapsamı bakımından: [a.] Genel bir sözlüktür.

iv. Boyutuna göre: [a.] Standart ölçülerdeki bir sözlüktür.

v. Yayınlanma biçimine göre: [b.] Matbu bir sözlüktür.

vi. Kullanıcıların durumuna göre: [d.] Yabancı dil öğrenenler için hazırlanmış bir sözlüktür.

vii. Kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre: [c.] Çok yönlü bir sözlüktür: Arapça-Türkçe-Farsça/ Farsça-Türkçe-Arapça / Türkçe-Arapça-Farsça

viii. Maddebaşlarının açıklanış biçimine göre:

[a.] Maddebaşını tanımlayan bir sözlüktür.

[b.] Maddebaşını tanımlayıp tanıklar sunan bir sözlüktür.

2.1.2. Çok Dilli Genel Bir Sözlük Olarak Tercümânü'l-Lügat

Sözlük, belirli bir konuşma topluluğunun konuşma alışkanlıklarından derlenen ve yazar tarafından kullanıcının anlayacağı şekilde yorumlanan sosyalleşmiş dilbilimsel biçimlerin sistematik olarak düzenlenmiş bir listesidir (Zgusta 1971: 17). Genel sözlük ise bir dilin yazı dilinde genel kullanıma sahip olan sözcüklerin özel bir alana yönelmeksizin tanımlanması ve açıklanması ile oluşturulmuş sözlüklerdir. TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür ve kaynak dillerin temel sözcüklerinden başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her alandan sözcüğe yer vermektedir.

Bununla birlikte sözlükler, sözlük türleri için bir sınıflandırma ölçütü olarak kullanılan *yazıldığı dillerin sayısına* göre farklılık gösterebilir. Kaynak dil ile tanımlayıcı dil aynıysa tek dilli; kaynak dil ile tanımlayıcı dil farklıysa iki dillidir. (Yong ve Peng, 2007: 24). Dolayısıyla birden çok dile ait söz varlığını ihtiva eden sözlükler çok dilli

sözlük adıyla anılır, en çok karşılaşılan türü ise bir dili temel alıp onu başka dildeki karşılıkları ile açıklayanlardır, bu tür sözlükler bir yabancı dilin öğrenilmesinde ve çeviri faaliyetlerinde kullanılır (Aksan, 2007:76). Bu hali ile TL, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya; Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya tercüme şeklinde hazırlanmış çok dilli bir sözlüktür.

Tek dilli, iki dilli ve çok dilli sözlükler yazıldıkları ve de ihtiva ettikleri dil sayıları yanında hedeflenen amaçlar noktasında birbirlerinden farklılıklar arz ederler. Tek dilli bir sözlük diğer sözlük türlerine göre kaynak dildeki maddebaşının daha iyi anlaşılabilmesine fırsat verdiği için öncelikle anadili kullanıcıları için tasarlanmıştır, iki dilli bir sözlük ise kaynak dili daha aktif kullanmaya ve hedef dil eşdeğerlerini sağlayarak kaynak dil metinlerini daha iyi anlamaya yardımcı olur (Yong ve Peng, 2007: 24). Zgusta'ya göre (1971: 294) çok dilli veya çeviri sözlüklerinin temel amacı, "bir dilin sözlük birimleri, başka bir dilin kendi sözcüklerinin anlamlarına eşdeğer olan birimleri" koordine etmektir. En küçük yapısal seviyede bu işlev kaynak dilde bir maddebaşı için bir veya daha fazla çeviri eşdeğeri sağlayarak gerçekleştirilir (Swanepoel, 2003:67). Mikroyapısal düzeyde çeviri sözlüklerinin (ideal olarak) sağlaması gereken bilgi türleri şunlardır:

- i. Kaynak dilde her sözcük için bir eşdeğer çeviri;
- ii. Kaynak dilin sözlüğünün tam kapsamı;
- iii. Gramer, sözdizimsel ve semantik bilgi;
- iv. Dil değişkesi hakkında bilgi;
- v. Özel isimler;
- vi. Sözcüklere özel bilgiler;
- vii. Yazım konusunda rehberlik;
- viii. Telaffuz konusunda rehberlik. (Hass 1967 ve Landau 1984:9-10'dan akt. Swanepoel, 2003:67).

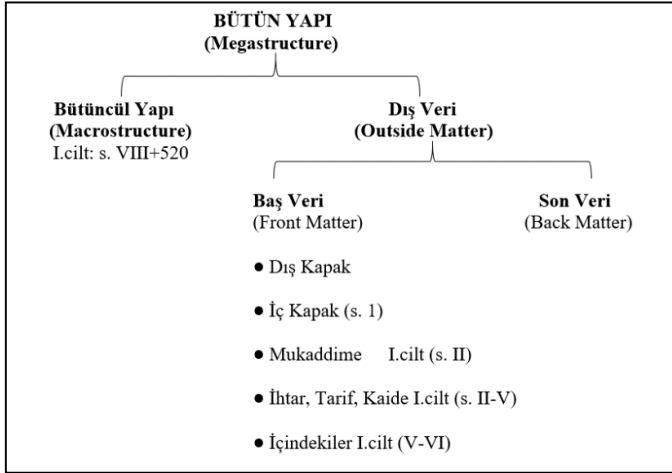
Boz (2013:87), çok dilli sözlüklerin yazılma sebebi ile ilgili olarak bu durumun pratik bir ihtiyaçtan kaynaklandığını söyleyerek bunda hem Arapça hem de Farsça öğrenmek isteyenlere iki ayrı sözlük yerine tek sözlük sunma amacı çok açıktır, der. Sözcük listesinde ikiden fazla dil bulunan sözlüklere çok dilli sözlük denir, ancak bazı sözlükbilimciler çok dilli sözlükleri "iki dilli" sözlük kategorisinde değerlendirir.

2.2. Bütün Yapı (Megastructure)

Sözlüğün ana bileşenleri arasındaki ilişki ve düzen sözlüğün *bütün yapısını* oluşturur (Svensen, 2009:379). Bütün yapı sözlükteki tüm bileşenlerin {*baş veri* (front matter) , *iç veri* (middle matter), *son veri* (back matter) ve *sözlük metni* (dictionary text)} düzenlenmiş ve organize edilmiş şeklidir (Yong ve Peng, 2007: 16). TL'nin *bütün yapısı* Şema 1.'de görülmektedir:

Şema 1: TL'nin Bütün Yapısı

2. 3. Bütüncül Yapı (Macrostructure)

Sözlük hazırlayıcısına ve sözlük kullanıcılarına istenilen bilgiye ulaşabilmek için verilen sözcük listesine *bütüncül yapı* denir (Hartmann ve James, 1998:91). Bütüncül yapı esasen bilginin sözlükte nasıl düzenlendiğini ifade eder, birçok uzmanlık sözlüğü sistematik bir sıralama tercih ederken genel sözlükler alfabetik düzen kullanır (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 198). Sözlüğün bütüncül yapısının belirlenmesi sözlük hazırlayıcısı için önemli bir karar verme sürecidir, çünkü *bütüncül yapı* seçimi her iki sunum türünün avantaj ve dezavantajlarını göstermesi bakımından önemlidir, bu anlamda sözlüğün tipolojisi ve iyi tanımlanmış bir hedef kullanıcı grubunun ihtiyaç ve başvuru becerileri *bütüncül yapının* doğasını ve bütüncül yapısal çeşitliliği ve bu çeşitliliğin boyutunu belirleyecektir (Bowker 2007:157). Bütüncül yapı bir sözlüğün ana bileşenidir, öyle ki sözlüğün zorunlu bir bileşeni olduğu da iddia edilebilir, sözcük listesi olmadan sözlük yok demektir (Svensen, 2009:379).

İlk yaklaşım olan *sistematik ilke* (systematic principle) sözlükteki maddebaşlarının tematik olarak sıralanmasıdır. İçerik temelli bu sıralama sözdiziminde ve bazen de dillerle ilgili özel amaçlı sözlükler için geçerlidir. Sözlüksel öğeleri alfabetik sıraya göre sunan *alfabetik ilkenin* (alphabetical principle) avantajları açıktır. Alfabetik sıralama kullanıcıya doğrudan hitap eder, bu nedenle verimlidir ve kullanımı kolaydır. Maddebaşlarını alfabetik olarak karakterize eden bu sözlüklere *alfabetik sözlük* (alphabetical dictionary) de denir.

TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür. Sözcük listesinde kullanıcılara sunduğu Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerle birlikte çok dilli genel bir sözlüktür. TL'nin bütüncül yapısına bakıldığında sözcük listesi alfabetik ilke doğrultusunda sözcüklerin ilk iki harfine göre sıralanmıştır. Sözlük hazırlayıcısı her bir dil için aynı alfabeyi kullanmıştır. Sözcük listesinin düzeni ile ilgili olarak da Arap sözlükçülüğünün alfabetik ekol olarak isimlendirilen ve en çok kullanılan yöntemini tercih etmiştir (Alpak, 2006: 50).

TL'nin bütüncül yapısı ile ilgili bir başka konu da maddebaşlarının sayfadaki yeri ve düzenidir. Türk sözlükçülük geleneğimize bakıldığında Divân-ı Lügati't-Türk ile başlayan nesir tarzı sözlük yazımında maddebaşının farklı şekillerde (maddebaşının

farklı renkte yazımı, maddebaşının üstüne veya altına çizgi çekilmesi, maddebaşının harekelenmesi veya parantez içinde yazılması vb.) gösterildiği (Örn. Lehce't'l-Lügat, Eser-i Şevket gibi.) sözlüklerimiz mevcuttur. TL, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında basılan birçok sözlükte (Lügat-ı Remzi, Müntehabât-ı Lügat-ı Osmânî, Lügat-ı Nâci, Burhân-ı Katı, Kamûs-ı Türkî vb.) olduğu gibi maddebaşlarının (Arap alfabesine göre sayfanın sağında) yukarıdan aşağıya doğru alfabetik olarak dizildiği bir sözlüktür, bu haliyle kullanıcı için daha rahat bir kullanıma sahiptir. TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşlarının dizilimi **Kesit 5.**'de görülmektedir:

Kesit 5: Bütüncül Yapı (Macrostructure) / Maddebaşı Dizilimi

النساء من العربية	المخاء المعجمة من الفارسية	الدال المنهومة من التركية
تنظيم	كوش و باقره اشدكرك	واشتر نيكندش
صوم	لم تخام و سده راجح	صوم سببی احالة
فاز و غمته و رقاصو	موجوسیه قریب بر	ندا اوله . ندا اوله
معیشتله خوندك	شهرادیدر خلق جمله	اطراف
اولوب پرویشلیك	بهرودیدر لر	فارسیسی
یوقاری قالدردن اولغون	اوقاق كوچك ایشیه	کرده بیج و درت
وا یا غی سوجو بقارد	صغیر کا هر حریتیه	عسر سببی صعوبت
کسته بر انغشک آه	هاه عله مت کنورب	فارسیسی
دیودعا ایلک	(خرده) دیرلیر بر	تختین

2.3.1. Maddebaşı Seçimi (Lemma Selection)

Aslan (2017:48) sözlüklerin kendilerinden önce yazılan sözlüklerden etkilendiği gibi kendinden sonra yazılacak sözlükleri de etkilediğini ve aynı ya da benzer amaçlarla yazılmış sözlüklerle benzer dil malzemesini ve yapılarını kullandıklarını ifade eder. Atkins ve Rundell (2008: 97) sözlüklerin her gün doğmadığını, sıfırdan üretilmelerinin oldukça zor olduğunu ve çoğu “yeni” sözlüğün varlığını bir öncekine borçlu olduğunu söyler. Bugün gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte yeni bir sözlük hazırlamak çok zor değildir. Elektronik ortamdaki *veri* (corpus) sözlüğün tipolojisine, amaçlanan işleve ve hacime göre rahatlıkla uyarlanabilmektedir. Tarihsel sözlüklerde ise maddebaşlarının seçilmesinde nasıl bir yol takip edildiğine dair net bilgilere sahip değiliz ancak başvurululan ilk kaynakların genellikle söz varlığına ilişkin olarak hazırlanmış eski sözlükler olduğunu söyleyebiliriz.

Sözlükte maddebaşı seçimi sözlüğün hedef kitlesine, amaçlanan işleve ve hacime göre değişiklik gösterir. TL'nin hazırlanmasında ve maddebaşlarının seçilmesinde kendisinden önce yazılmış olan sözlükler etkili olmuştur. Nitekim yazar eserin mukaddime bölümünde sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek hazırladığını ve yeni başlayan dil öğrencileri için çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğunu ifade etmektedir.

2.3.1.1. Metinlerarasılık ve Sözlüklerde Metinlerarasılık

Bulut (2018:5)'a göre metinlerarasılık yeni ortaya çıkmış bir kavram değildir; referans noktası yazarlar ve eserler arasındaki ilişkidir, bu ilişki kimi zaman iki üç yazar ve eser, kimi zaman da tarihin çok eski zamanlarına kadar gidebilir. Bulut (2018:5), metinlerarasılık yoluyla derlenen malzemenin nitelikli bir metin haline dönüşebilmesi için metin üzerinde gerçekleştirilen işlemlerin estetik duyarlılığa sahip olması gerektiğini söyleyerek metinlerarasılık ile ilgili Neden? Nasıl? Zorunluluk mu?

Sorularına cevaplar arar. "Neden?" sorusuna yazarın doygunluğa, eserin olgunluğa ulaşabilmesi; "Nasıl?" sorusuna açık veya örtük göndermeler veya doğrudan metnin veya yazarın isminin verilmesi; "Zorunluluk mu?" sorusuna "Gök kubbede söylenmemiş söz yoktur" klişesinin ontolojik kökeni var mıdır yok mudur, diyerek cevap verir.

Aktulum ise Genette'in "*iki ya da daha fazla metin arasındaki ortak birliktelik ilişkisi, yani, biçimsel olarak ve çoğu zaman, bir metnin başka bir metindeki somut varlığı*" şeklindeki tanımından yola çıkarak iki tip metinlerarasılık ilişkisinden söz eder. Bunlar iki ya da daha çok metin arasında kurulan "ortakbirliktelik ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkiler ile; "türev ilişkisi"ne dayanan metinlerarası ilişkilerdir. Bu iki tip metinlerarasılık durumu açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bir metne yapılan gönderge, yapıtın adı ya da yazarı açıkça verilerek ve alıntılanan kesitler (örneğin ayraçlar ya da italik yazı kullanılarak) belirtilerek açık ilişkiler; bir yapıtta ayrışık unsurlara yer verildiği konusunda hiçbir belirti, ipucu verilmeden kapalı ilişkiler kurulabilir. "Alıntı, gönderge" açık; "gizli alıntı ve anıştırma" kapalı metinlerarası ilişkilerdir, Aktulum (2000-93-94).

TL'nin neredeyse tamamı için bir alıntılama söz edilebilir, ancak bu alıntılama gösteren herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Yazar, eserin önsözünde sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek yazdığını ifade etmiş, ancak bu eserlere ait bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla TL ile TL'nin oluşturulmasında yararlanılan kaynaklar arasında bir "açık ilişki" yoktur. Bununla birlikte, TL'nin hazırlanmasında sözlükbilim alanyazınının çağdaş yöntem ve yaklaşımları değil kullanıcıların ihtiyacını karşılayabilecek çok dilli bir sözlük üretme düşüncesinin ve kadim sözlükçülük geleneğinin daha etkili olduğu unutulmamalıdır.

Daha çok edebiyat ile ilişkilendirilen metinlerarasılık kavramı sözlükbilimde de kendisini göstermiştir. Atkins ve Rundell, (2008: 97)'e göre çoğu "yeni" sözlük varlığını bir öncekine borçludur. Metinlerarasılık farklı metinler arasındaki benzerlikler ve çapraz referanslardır. Sözlükbilim alanında paylaşılan metinlere ait özellikler sözlüklerin sınıflandırılmasına ve aralarındaki bağlantıların zaman içinde izlenmesine yardımcı olur. Hiçbir sözlükbilimci işe boş bir sayfa ile başlamaz, altı asırdan daha öncesine uzanan sözlük yapımı geleneğinden hareket eder (Green 1996: 39'dan akt. Jackson, 2002: 27). Bazı sözlükbilimciler bir sözlüğün yeni bir sürümünü yayınlamak için varolan bir sözlüğü gözden geçirip güncellerken, bazıları da daha yenilikçi davranır ve sözlükbilim için yeni yollar açarlar. Sözcük listelerini belirlerken ve hangi tür bilgileri sunacaklarına karar verirken önceki nesil sözlükbilimcilerin çalışmalarından istifade ederler (Jackson, 2002: 27).

2.3.1.1.1. Tercümanü'l-Lügat'ta Metinlerarasılık

Her sözlük daha önce yazılmış olan sözlüklerden önemli oranda izler taşır. Sözlüklerde metinlerarasılık dikkatle incelenmesi gereken bir konudur (Dinçer 2011: 31-39). Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Dolayısıyla dönemin hemen hemen bütün sözlüklerinde daha önce yazılmış sözlüklerden etkilenme ve belirgin izler taşıma durumu TL'de de görülmektedir. Muhammed Nur Doğan, TL'nin Mehmed Esad Efendi tarafından yazılan Lehcetü'l-Lügat (LL) adlı sözlüğün bir muhtasarı olduğunu söyler (TDV Diyanet Ansiklopedisi cilt 11, sayfa 339). Yavuzarslan (2009: 150)'a göre TL, Lehcetü'l-Lügat ve Eser-i Şevket'ten sonra Türkçe sözcüklere yer veren Osmanlı sahası

sözlüklerindedir ve sözlükte yer alan Arapça, Farsça maddebaşları ve tanımları J. W. Redhouse'ın düzenlediği Müntehabât-ı Türkiyye (M 1842) ile bu sözlüğün genişletilmiş biçimleri olan (ilaveli) Müntehabât-ı Lügât-ı Osmânî, Lügât-ı Osmânî gibi sözlüklerde yer alan Arapça ve Farsça maddebaşlarının tanımları ve açıklamaları ile benzerlik gösterir, Türkçe söz varlığını ise yazarın kendisi derlemiştir, Yavuzarslan (2009: 150).

Sözlük hazırlayıcıları, sözlüklerini hazırlarken mutlaka kendilerine devredilen bir sözlük mirasından faydalanmışlardır. Nazım bin Muhammed TL'nin "ihtirâm mine'l-kirâm" başlıklı mukaddimesinde TL'nin tertibi ile ilgili olarak, lügat ilminde muteber ve güvenilir olan eserlerden yararlandığını; meşhur, bilinen ve kullanılan Arapça ve Farsça sözcükleri bir araya getirerek eserini üç dil üzere tertip ettiğini ifade etmektedir. Eser ile alakalı yaptığımız araştırmalar neticesinde yazarın "muteber ve güvenilir" ifadeleri ile bahsetmiş olduğu eserlerden ilki Mehmed Esad Efendi'nin 1216/1801 yılında basılan Lehcetü'l-Lügat (LL) isimli sözlüğüdür. **Kesit 6.**'da bütüncül yapısından bir kesit verilen LL, bitki, hayvan, maden ve birçok türde Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükleri maddebaşı olarak almış, bu Türkçe maddebaşlarının tanımlarını, Arapça ve Farsça karşılıklarını sesletimleri ile vermiştir. TL ile LL arasındaki metinlerarası ilişki sadece Türkçe maddebaşlarından ibarettir. Arapça ve Farsça maddebaşları ile ilgili bir metinlerarasılık durumu yoktur.

Öz, "Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler" adlı Doktora tezinde TL'yi Müntehab, Muhtasar ve Müretteb Sözlükler (Öz, 1996: 99) başlığı altında ele almış ve Lehcetü'l-Lügat'ten:

1. Behcetü'l-Lügat (Mehmet Esad Efendi)
2. Zübdetü'l-Lügati'l-Lehce (Moralı Hasan Efendi)
3. Tercümânü'l-Lügat (Nazım b. Muhammed)
4. Mir'eatü'l-Lügat (Mehmet Rifat)
5. Muhtasar-ı Lehcetü'l-Lügat (Ali Kaşif b. İzzet)

ismiyle beş muhtasar sözlük türetildiğini ifade etmektedir; ancak TL'nin LL ile ilişkisi sadece Türkçe maddebaşları, tanımları ve Arapça, Farsça eşdeğer karşılıklarının verildiği Türkçe cetvel ile sınırlıdır. TL ile LL'nin bütüncül yapısı karşılaştırıldığında (bk. **Kesit 6.** ve **Kesit 7.**) sözlükler arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir.

Kesit 6: LL "bükülmek" maddebaşı Arap harfli yazımı

و برینه در زبانه سیله * در نافتن * بو کلمدر * بو کلمک * عربیسی همزه نک کسری لامک سکونی ناء
فوقایه نک کسری و اوک فتح ومدی آخرده همزه ابه * التواء * در وهانک ضمی ناء فوقایه نک ضم
ومدی آخرده همزه ابه * هتوء * بل بو کلمکدر و ناء فوقایه نک فالت فتحدری بنه ناء فوقایه نک ضم
وتشیدی آخرده لام ابه * تفتل * بو کلمکدر * فارسبسی * ناء فارسبسی نک جیم فارسبسی نک کسرومدری
دال مهمله نک فتحی هانک سکونی شین معجمه نک ضمی ذال مهمله نک فتحی آخرده هون ابه * پیچیده شدن * در

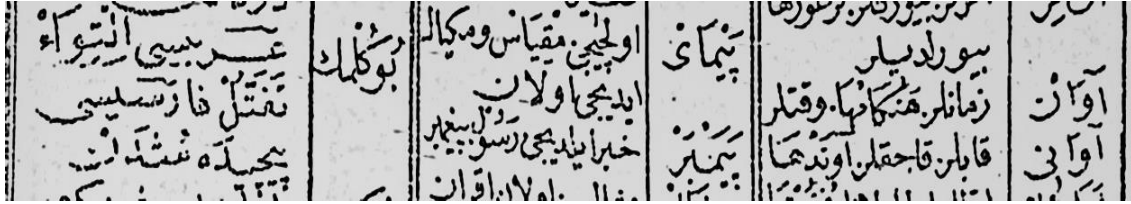
"Arabîsi hemzenin kesri lâmin sükûnu tâ-i fevkâniyyenin kesri vâvin feth ve meddi ahirde hemze ile iltiva' (التواء) dır ve hânın zammı tâ-i fevkâniyyenin zam ve meddi ahirde hemze ile hütû' (هتوء) bel bükülmektir ve tâ-i fevkâniyyenin fânın fethalârı yine tâ-i fevkâniyyenin zam ve teşdîdi ahirde lâmin ile tefettül (تفتل) bükülmektir. Fârisîsi

bâ-i Fârisîyyenin cîm-i Fârisîyyenin kesr ve medleri dâl-i mühmelenin fethi hânın sükûnu şîn-i mu'ecemenin zammı dâl-i mühmelenin fethi ahirde nûn ile pîçîde şuden (پیچیده شدن) 'dir."

Kesit 7: TL "bükülmek" maddebaşı Arap harfli yazımı

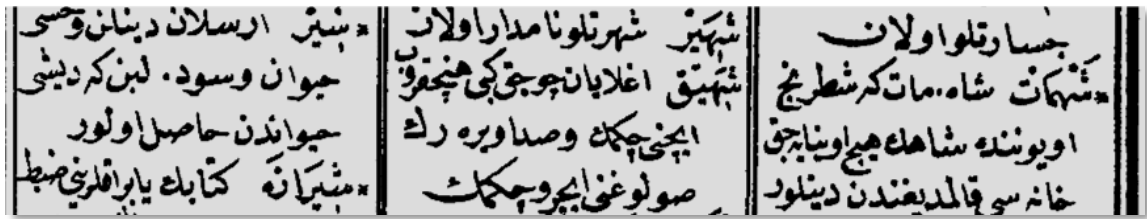

"bükülmek" Arabîsi iltivâ', tefettül. Fârisîsi pîçîde şuden."

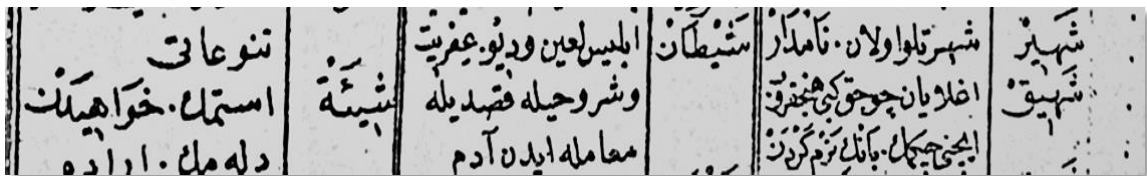
Kesit 6.'da LL'de "bükülmek" maddebaşının Arapça ve Farsça eşdeğer karşılıklarında sesletim bilgisi mevcuttur. Ancak TL'de sesletim bilgisi yoktur (bk. **Kesit 7.**). LL'deki "bükülmek" maddesindeki Arapça "hütü" eşdeğeri de TL'ye alınmamıştır. Dolayısıyla TL derlenirken Lehcetü'l-Lügat'ten yararlanılmıştır, ancak tamamıyla alıntılanmamıştır.

TL'nin metinlerarasılık ilişkisi içerisinde olduğu ikinci sözlük Müntehabât-ı Lügat-ı Osmâni (MLO)' dir. MLO ile TL'nin bütüncül yapısı arasında farklılıklar vardır. MLO üç sütundan oluşmaktadır. Arapça ve Farsça maddebaşları müstakil cetveller içerisinde gösterilmemiştir. Alfabetik sıralama gözetilerek Arapça ve Farsça maddebaşları alt alta gelecek şekilde yazılmıştır. TL'de ise Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları üç ayrı cetvelde, onların tanımı ve eşdeğer karşılıkları da yine üç ayrı cetvelde verilmiştir. **Kesit 8.** ve **9.**'da MLO ve TL'nin bütüncül yapılarından birer kesit görülmektedir:

Kesit 8: MLO'nun bütüncül yapısından bir kesit.

Kesit 9: TL'nin bütüncül yapısından bir kesit.

Sözlükte asıl olan derlemidir ve MLO ile TL'nin Arapça ve Farsça sözcük listeleri ve maddebaşları arasındaki metinlerarasılık **Tablo 1.** ve **Tablo 2.**'da görülmektedir

Tablo 1: MLO-TL Arapça metinlerarasılık

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	شهرت	شهرت	Şehrler, aylar, mâhlar.	MLO

519	şuhûr	شُهُور	Şehrler, aylar, mâhhâ .	TL
223	şehîk	شَهِيْق	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek ve seda vererek soluğunu içeri çekmek.	MLO
519	şehîk	شَهِيْق	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek, bâng-ı nerm kerden .	TL
223	şeyb	شَيْب	Saç ve sakal ağarmak.	MLO
519	şeyb	شَيْب	Saç ve sakal ağarmak, ihtiyarlık, sepid şuden mûy .	TL

Tablo 2: MLO-TL Farsça Metinlerarasılık

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Metinlerarasılık	Sözlük
223	şehzade	شَهْرَادَه	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr.	MLO
516	şehzade	شَهْرَادَه	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr, veledü's- sultân .	TL
223	şehla	شَهْلَا	Koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür.	MLO
516	şehla	شَهْلَا	Eğri bakışlı olan göz, aşvel ve koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür, şehlâ'î .	TL
223	şeydâ	شَيْدَا	Deli, divane, mecnun olan.	MLO
517	şeydâ	شَيْدَا	Deli, divane olan, mecnun .	TL

TL ile LL arasındaki metinlerarasılık ilişkisinin fethalı bâ bâbında (*Bâbu'l- bâ`u'l- meftûha*) ilk iki harfi (b) ve (k) olan sözcük listesine nasıl yansıdığı **Tablo 3.**'te görülmektedir:

Tablo 3: LL-TL Türkçe sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
LL	Türkçe	bakır, bakçal, bakkam, bakla, baklava, bakmak, bakmak, bakraç, baktırmak.
TL	Türkçe	bakçal, bakla, bakkam, baklava, bakraç, bakır, bakmak, bakıcı, bakar, baqtı, bak demek, bakma.

TL'de LL'den farklı olarak "**bakıcı, bakar, baqtı, bak demek, bakma**" maddebaşlarına yer verilmiş ve böylece sözcük listesi artırılmıştır.

Şüphesiz ki metinlerarasılık yazara, metne ve metnin muhatabı olan sözlük kullanıcılarına doğrudan kazanç sağlayacaktır. Kendisinden önce yazılan sözlüklerden hareket ederek eserini hazırlayan sözlük yazarı sözlüğünün kalitesini ve farklılığını gösterebilmek için metinlerarasılığı bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanabilmekte ve malzeme derleme ve delil gösterme noktasında daha hızlı hareket edebilmektedir. **Kesit 6.** ve **Kesit 7.**'de Türkçe "**bükülmek**" maddebaşının LL ve TL'deki yazımına bakıldığında TL'nin LL'ye göre metin hacimi olarak daha az yer işgal ettiğini, her bir dil için farklı sütunlar oluşturarak daha kolay bir kullanıma sahip olduğunu, maddebaşı ve onun tanımına ulaşmak noktasında daha kullanışlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca TL'de Türkçe "**bükülmek**" maddebaşının Arapça karşılıkları verilerek iki dilli, Farisîsi ibaresiyle Farsça karşılığının verilmesi TL'yi üç dilli bir sözlük haline de getirmiştir. Metinlerarasılığın metne katkısı anlamında bakıldığında TL'nin sözcük listesini sunuş biçimi aranılan bilgiye daha kolay ulaşmayı sağlamış, üç dilli yapısı ise kullanıcılara daha fazla dil seçeneği sunmuş, böylece sözcüğün Arapça ve Farsçasına ulaşmak isteyen okurun ihtiyacı karşılanmıştır.

Jackson (2002: 27)' de " Sözlük Savaşları" başlığı altında Joseph Worcester'in 1830'da Noah Webster'in *American Dictionary* adlı sözlüğünü kısaltıp yeni maddebaşları ile birlikte yazım ve sesletim gibi yeni özellikler ekleyerek *Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary* adıyla kendi sözlüğünü yayımladığını ifade etmiş, Worcester'in sözlüğünün zamanla Webster'in sözlüğüne ciddi rakip olması üzerine Webster'in Worcester'i intihalle suçlayarak konu ile ilgili bir makale yazdığı bilgisini paylaşmıştır. Tanzimat dönemi Osmanlı sözlükçülüğünde sözlük yazarları arasında İngiliz sözlük yazarları arasındaki intihal suçlamalarına benzer iddiaların yaşanıp yaşanmadığına dair elimizde herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Buradan hareketle sözlüklerde metinlerarasılığın sınırı nedir? Sözlüklerde "metinlerarasılık" argümanları (maddebaşı, yazım, sesletim, tanım, örnek vb.) nelerdir? Bir sözlük bir başka sözlükten ne kadar etkilenebilir? Buna benzer soruların cevabını verebilecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Maddebaşları sözcüğün ilk iki harflerine göre sıralanan MLO ve TL'de metinlerlerarasılık ilişkisinin Arapça ve Farsça sözcük listelerinde ilk iki harfi dâl (د) ve mîm (م) olan maddebaşlarına nasıl yansıdığı **Tablo 4.** ve **5.**'te görülmektedir.

Tablo 4: MLO-TL Arapça sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
MLO	Arapça	dem, demâ, dimâ', dimâse(t), damar, dimâğ, deme'ân, dem'a(t), dimn, dimne(t), dümû', demevî.
TL	Arapça	dem, demâ, dimâ', dimâse(t), damar, dimâğ, deme'ân, dem'a(t), dimn, dimne(t), dümû', demevî.

Arapça sözcük listesindeki maddebaşlarının birebir aynı olduğu görülür.

Tablo 5: MLO-TL Farsça sözcük listesi karşılaştırması

Sözlük	Dil	Maddebaşları
MLO	Farsça	düm, demâdem, demâğ, demâme, demân, dembâz, dembâzî, dembedem, dembestegî, dembeste, dümdâr, demdeme, demsâz, demsâzî, demsân, demkeş, demîde.
TL	Farsça	dem, düm, demâ, demâbur, demâdem, demâr, demâr âvarden, damak, (dimâğ), demâme, demân, dembâz, dembâzî, dümbâl, dembedem, dembestegî, dembeste, demçâr, dümçe, dümdâr, demdeme, demzeden, demsâz, demsâzî, demsân, dümsîce, demgâh, dümkâv, dümkürk, demgirifte, demkeş, demgeh, demlâbe, demendân, demende, dimne, demvâpesîn, demûr, deme, demîden, demîde.

TL'de MLO'daki maddebaşlarına ilave olarak (dem, demâ, demâbur, demâr, demâr âvarden, (dimâğ), dümbâl, demçâr, dümçe, demzeden, dümsîce, demgâh, dümkâv, dümkürk, demgirifte, demgeh, demlâbe, demendân, demende, dimne, demvâpesîn, demûr, deme, demîden) 24 maddebaşının daha eklendiğini böylece daha büyük bir sözcük listesi oluşturulduğu görülür. Buradan TL'nin Farsça sözcük listesine MLO dışında başka sözlük veya sözlüklerden maddebaşı almış olabileceğini söylemek mümkündür.

MLO'dan alınan Arapça maddebaşı ve bu maddebaşının Türkçe tanımına Farsça karşılığının eklenmesi (Arapça maddebaşı+Türkçe tanım+Farsça eşdeğer karşılık) ile TL

sahip olduğu dil sayısı ve kelime serveti bakımından zenginleştirilmiş, iki dilli olan sözlük üç dilli hale getirilmiştir (bk. Tablo 6.).

Tablo 6: MLO-TL Arapça metinlerarasılık ve TL'nin çok dilli oluşu

Sayfa	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	şehîk	شَهِيْقْ	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek ve seda vererek soluğunu içeri çekmek.	MLO
519	şehîk	شَهِيْقْ	Ağlayan çocuk gibi hıçkırıp içini çekmek, bâng-ı nerm kerden.	TL
223	şeyâfîn	شَيْاطِيْنْ	Şeytanlar, dîvler.	MLO
519	şeyâfîn	شَيْاطِيْنْ	Şeytanlar, dîvân.	TL
223	şeyb	شَيْبْ	Saç ve sakal ağarmak.	MLO
519	şeyb	شَيْبْ	Saç ve sakal ağarmak, ihtiyarlık, sepid şoden mûy.	TL

TL'nin metinlerarasılık ilişkisi ile çok dilli bir sözlük şeklini alması Farsça cetvel için (Farsça maddebaşı+Türkçe tanım+Arapça eşdeğer karşılık) de geçerli bir durumdur (bk. Tablo 7.).

Tablo 7: MLO-TL Farsça metinlerarasılık ve TL'nin çok dilli oluşu

S.	Maddebaşı	"	MLO ve TL'de Karşılıklar	Sözlük
223	şehzade	شَهْزَادَهْ	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr.	MLO
516	şehzade	شَهْزَادَهْ	Padişah oğlu olan zat, âl-i tebâr, veledü's- sulfân.	TL
223	şehla	شَهْلَا	Koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür.	MLO
516	şehla	شَهْلَا	Eğri bakışlı olan göz, ahvel ve koyun gözlerine benzer olan göz ki pek makbuldür, şehlâ'î.	TL
348	deryâb	دَرْيَابْ	Akıl, dirayet, zekâvet, zihin	MLO
348	deryâb	دَرْيَابْ	Akıl, dirayet , zekâvet, zihin ve “anla, fehim eyle” manasına ve “meded ve muavenet eyle” ve deniz derya ve “tedarik eyle” ve yâften lafzından sîga-i emirdir “bul” manasına gerek mahsûsen olsun gerek manen olsun.	TL

TL-MLO metinlerarasılık ilişkisine bakıldığında ise TL'nin Arapça ve Farsça sözcükleri farklı sütunlarda işlemesi TL'ye pratiklik kazandırmış, Türkçe maddebaşının Farsçasının verilmesi ise TL'nin kıymetini bir kat daha artırmıştır. Maddebaşına ulaşma ve sözlüğü kullanmadaki kolaylık ve Farsça karşılıkların verilmesi metinlerarasılığın metne ve sözlük kullanıcılarına katkısı olarak değerlendirilebilir.

2.3.1.2. Maddebaşı ve Maddebaşı Türleri

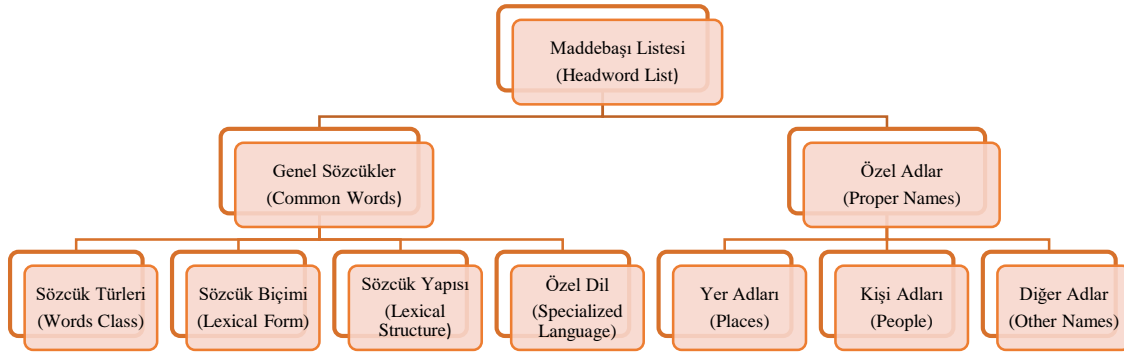
Sözlük hazırlayıcı bir sözlüğün derlenmesinden önce sözlüğe dâhil edilecek ve işlenecek sözlüksel öğelerin (maddebaşları) seçimi için ölçütlerini belirlemeli ve bir sözlük planı tasarlamalıdır, belirlenen bu öğeler bütün yapıya sözlükbirim işaretleri olarak girilir ve sözlüğün ana unsurları haline gelir (Gouws, 2003:38).

Atkins ve Rundell (2008:178)'de sözlük kullanıcılarının beklentilerinin yüksek olduğunu, sözlüğü eline alan hemen herkesin aradığı sözcüğe ulaşacağını düşündüğünü, ulaşamadığını söylemenin ne kadar sinir bozucu bir durum olduğunu ifade ettikten sonra hiçbir sözlüğün herkesin isteğine cevap veremeyeceğini, dolayısıyla

bir sözlüğe neyin dâhil edileceğine ve neyin hariç tutulacağına ilişkin kararların kritik önem taşıdığını söyleyerek maddebaşı seçiminde dikkat edilmesi gereken özellikleri **Şema 2.**'te verildiği şekliyle sınıflandırır:

Şema 2: Atkins ve Rundel (2008:178) 'e Göre Maddebaşı Tercihleri

TL'nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Arapça 8731, Farsça 7877, Türkçe 2657 olmak üzere toplam 19259 maddebaşının seçimi ve sözcüklerin türleri ile ilgili bilgiler **3.3.1.2.1.** ve **3.3.1.2.2.**'de ayrıntılı olarak verilecektir.

2.3.1.2.1. Sözcükbiçimlerin Maddebaşı Yapılması

Bir dilin sözcüklerinin farklı *sözcükbiçimlerini* (lexical form) sözlüklerde maddebaşı yapmak olası bir durum değildir; çünkü sözcükler dilde kullanıldıkları yere, duruma ve zamana göre farklı biçimler alırlar. Dolayısıyla sözlüklerde maddebaşı yapabilmek için bir sözcüğün farklı biçimlerini çekirdeğe/köke indirgemeye ihtiyaç vardır. Bu durum temelde aynı anlama sahip olan fakat farklı biçimbirimler edinmiş sözcükleri (adları tekil, eylemleri mastar biçimi ile) sözlüklere uyarlamaktır, bu durum *sözlükselleşme* (lemmatization) olarak ifade edilir. TL, Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesine sahip çok dilli bir sözlüktür. İhtiva ettiği bu üç dile ait *sözcükbirimlerin* (canonical form) maddebaşı olarak kullanımı noktasında belirli farklılık vardır.

Arapça Maddebaşları: Arapça sözcük listesindeki isimlerin çokluk biçimleri TL'de ekseriyetle maddebaşı olarak kullanılmıştır. Bu duruma gerekçe olarak Arapça'nın bükümlü bir dil olması, yeni sözcük türetirken ve var olan sözcüğü cümlede farklı görevlerde kullanırken çekimlenerek yeni bir biçime sahip olması söylenebilir. Tablo 8.'de Arapça çokluk isimlerin sözcük listesinde maddebaşı olarak kullanıldığını örnekler görülmektedir:

Tablo 8: Arapça çokluk isimleri maddebaşı örnekleri

Arapça Çokluk Şekli	Arapça Çokluk Örnekleri
Tesniye (eyn)	bahreyn, şağaleyn, cânibeyn, cenâheyn, hârameyn, dâreyn, zevceyn...
Cem-i müzekker (în)	eḥâsîn, âḥirîn, erâkîn, esâfîn, efânîn, mü' minîn, evvelîn, selâfîn, sinîn...
Cem-i müzekker (ûn)	benûn, tâbi' ûn, ḥuşûn, ḥavâriyyûn, duyûn, ruhûn, sücûn, sünûn...

Cem-i müennes sâlim (ât)	ebyât, edevât, arazât, irhâsât, eşvât, âfât, aqvât, âlât, emvât, ümmehât, evkât, âyât, berekât, beravât, beriyyât, buğât, bükât, beliyyât, benât...
Cem-i mükesser	ef'âl: ebdân, eşkâl... / fu'ûl: benûn, duyûn... / fu'ul, fu'al, fi'al: süfun, süver... / fi'âl: cibâl, rical... / fu'âl: tüccâr... / fe'ale: ulemâ, cühelâ, şühedâ. / fe'â'il: resâ'il... / fevâ'il: erâzil... / fevâ'il: efâ'il: ehadîs, ekâbir... / ef ilâ: enbiya, evliya... / ef ile: esliha, elsine... / tefâ'il: teşâvîr, tekâlif... / ef ul: encüm...

Farsça Maddebaşları: Farsça sözcük listesindeki isim olan Farsça maddebaşları ekseriyetle teklik biçimleriyle verilmiş, sözcük listesindeki maddebaşı isimlerin “ân” (آن) ve “hâ” (ها) eklerini almış çokluk biçimleri TL’de maddebaşı yapılmamıştır. Bununla birlikte biçimbirim almış birkaç isim ve şahıs zamirleri maddebaşı yapılmıştır. Farsça sözcük listesinde hal eki /(+i yüklemeli hali “râ” را), (+e yönelme hali “be” به, ب), (+de bulunma hali “der” در), (+den ayrılma hali “ez” از)/ ve vasita hali eki (+ile “bâ” با) almış sınırlı sayıda Farsça maddebaşı da vardır (bk. **Tablo 9**).

Tablo 9: “ez”, “be”, “der”, “bâ”, hal eki almış maddebaşı

S.	Maddebaşı	"	Tanım
12	ez-ân	أَزَّان	ez (از) ile an (آن)dan mürekkep kelimedir ki "ondan" manasına, Arabîde minhu (منه) ile tabir olunur.
72	(be- hîlâf)	(بِخِلَاف)	Hilaf üzere, aksi olarak.
339	derhal	دَرْحَال	Anide, o saat, der-akab, fi'l-hâl.
44	bâ-ânki	بِأَنَّكَ	bâ (با) ve ân (ان) ve ki (ك) harflerinden mürekkep, onunla birlikte demek, Arabîde key ma' a hâzâ ile tabir olunur.

Farsça sözcük listesindeki fiillerin (basit fiil, önekli fiil, birleşik fiil, dönüşlü fiil ve deyim fiil) mastar halleri ile mâzi ve muzâri zaman çekimli maddebaşları **Tablo 10**. ve **Tablo 11**.’te görülmektedir:

Tablo 10: Maddebaşı fiil örnekleri

Fiil	S.	Maddebaşı Fiil	"	Tanım
Fiil	99	bükešten	بُكَشْتَن	Öldürmek, imâte , katil ve idam etmek.
önekli fiil	81	ber hâsten	بَرْخَاسْتَن	Kalkmak, ayağa kalkmak, kıyâm .
birleşik fiil	486	siyâh kerden	سِيَاهَ كَرْدَن	Karartmak, siyah etmek, tesvîd .
dönüşlü fiil	410	rîş ber-âvârden	رِيشَبَرِ أَوَرْدَن	Sakallanmak, sakalı gelmek, iltihâk .
deyim fiil	375	dûr-nihâden pâ-ezhem	دُورِنِهَادَن پَاَزَهَم	Apışmak, terahruş , yolda kayıp ayağın biri bir tarafa ve biri bir tarafa gitmek.

Tablo 11: Farsça mastar, mâzi ve muzâri çekimli maddebaşı fiil örnekleri

Fiil	S.	Maddebaşı	"	Tanım
mastar fiil	275	hîrâmîden	حِرَامِيدَن	Mastardır, salınmak manasına.
mastar fiil	511	şinîden	شِينِيدَن	İşitmek, istimâ' , şenîd lafzının mastarıdır.
fiil-i mâzi	381	dîd	دِيد	“Gördü, ra'â ” manasına fi'l-i mâzîdir.
fiil-i mâzi	312	hûrd	خُورْد	Hürden (خُردان) lafzından fi'l-i mâzîdir, yedi, ekele manasına ve rast gelmek, müşâdafa .
fiil-i muzâri	67	pâyed	پَايِد	Bâyesten lafzından muzâridir, gerek, lazım, muktezi, yelzemü manasına.

fiil-i muzâri	331	dâned	دَانَدَ	Dânisten lafzından fi' l-i muzârîdir, "bilir" demektir, ya'lemü manasına.
---------------	-----	-------	---------	--

Türkçe Maddebaşları: Türkçe sözcük listesi ile ilgili olarak isim olan Türkçe maddebaşları ekseriyetle teklik biçimleriyle verilmiş, bununla birlikte biçimbirim almış şahıs zamirleri maddebaşı yapmıştır (bk. **Tablo 12.**).

Tablo 12: TL'de farklı biçimbirimler almış zamir maddebaşı örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
322	Sen	سَنْ	Arabîsi ente . Fârisîsi tû .
322	Senden	سَنْدَنْ	Arabîsi minke , 'anke. Fârisîsi ez-tû .
322	senden isterim	سَنْدَنْ اِسْتَرْمُ	Arabîsi eşlubu minke . Fârisîsi hâhem ez-tû .
322	Seninle	سَنْكَلَه	Arabîsi ma'ake . Fârisîsi berâberi tû .
322	senin için	سَنْكَ اِيْجُونُ	Arabîsi li ecliffe . Fârisîsi berâyı tû .
322	Sende	سَنْدَه	Arabîsi fike . Fârisîsi der-tû .
323	Saña	سَا	Arabîsi leke . Fârisîsi be-tû .

Aynı durum farklı zaman ekleri ve olumsuzluk eki almış biçimleri ile fiillerde görülür (bk. **Tablo 13.**).

Tablo 13: TL'de farklı biçimbirimler almış fiil maddebaşı örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
103	Bakmağ	بَاقِمَقْ	Arabîsi nazar, nazr, nazzâre; taħdîk (ziyade bakmaktır), lemha, lemħ, iltimâh (bunlar az bakmaktır). Fârisîsi nigâh kerden, nigâhîden, nigeristen, nigerîden, girânden, nazar kerden
103	Bakar	بَقَار	Arabîsi yenşuru . Fârisîsi nigerd .
103	Bağtı	بَاقِدَى	Arabîsi nažara . Fârisîsi nigâh kerd .
103	bak demek	بَاقِ دِيمِكْ	Arabîsi unşur . Fârisîsi nigâh kün .
103	Bakma	بَاقِمَه	Arabîsi lâ tenşur . Fârisîsi nazar mekun

2.3.1.2.2. Özel Adların Maddebaşı Yapılması

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde özel adlar maddebaşı yapılmıştır, ancak bu durum farklılıklar arz etmektedir. TL'nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Arapça cetvelinde maddebaşı olan bir kişi ismi varken, Türkçe cetvellerde maddebaşı yapılmış kişi ismi yoktur. Yine bu iki cetvelde yer adı olan maddebaşı sayısı yok denecek kadar azdır. Farsça cetvel ise özel adların maddebaşı olarak kullanımı noktasında daha zengindir. Arapça ve Farsça sözcük listesindeki maddebaşı olan kişi isimleri için (bk. **Tablo 14.** ve **Tablo 15.**).

Tablo 14: Arapça, Farsça sözcük listelerinde maddebaşı şahıs isimleri

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
422	Arapça	Zülkarneyn	ذُو الْكَرْنَيْنِ	Eski zaman padişahlarından bir meşhur padişahın lakabıdır.
11	Farsça	Armyâ	اَرْمِيَا	Benî İsrail peygamberlerinden bir peygamber ismi-i şerifidir.

Tablo 15: Arapça, Farsça, Türkçe sözcük listelerinde maddebaşı yerleşim isimleri

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
----	--------	-----------	---	-------

146	Arapça	Bahreyn	بَحْرَيْن	İki deniz yani Karadeniz ile Akdeniz yahut iç deniz ile dış deniz ve bir memleket ismidir, düderyâ.
41	Farsça	İran	اِيْرَان	Nâm-ı Hûşenk Şah Bin Siyâm ve vilâyet- i Irak ve Fâris ve Azerbaycan ve Horasan memleketleridir ki Feridun Şah büyük oğluna İrec'e vermiş idi, İran ismi ondandır.
101	Türkçe	Bağdat	بَغْدَاد	Irak'ta meşhur bir şehir ismidir. bağdâd, bağzâz, zevrâ. Fârisîsi bağdâd.

2.3.1.2.3. TL'de Maddebaşı Yapılan Diğer Adlar

TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde birçok türde (hayvan isimleri, bitkiler; ağaç, meyve, sebze, tahıl, çiçek isimleri, maden isimleri, insana özgü sıfatlar, meslek isimleri, aletler, yemek isimleri vb.) maddebaşı vardır. TL'de maddebaşı yapılan diğer adlara Türkçe sözcük listesinden bir örnek verilebilir. Öyle ki Türkçe sözcük listesi bir tıbbî bitkiler rehberi gibidir (bk. **Tablo 16.**).

Tablo 16: TL Türkçe cetvelde maddebaşı tıbbî bitkiler

S.	Maddebaş	"	Tanım
33	amberbaris	آمبرباريس	Bir nevi kırmızı çalı yemişidir, kurusundan şerbet ederler. Arabîsi anberbârîs , esrâr , berbârîs . Fârisîsi zireşk .
10	bağkam	بَقَم	Boya nevinden meşhur ağaçtır. Hindistan'da ve Zengistan'da biter. Yaprığı ceviz yaprağı gibi olur. Kaynatıp suyuyla kızıl boya boyarlar. Arabîsi bağkam , 'andem. Fârisîsi teberhûn , çûbsürh , dârbehâl .

Türkçe sözcük listesinde yer alan bitki maddebaşları şunlardır: “altın otu, afyon, amberbaris, anason, andız, ardıç ağacı, armut, aşbur, at kuyruğu, aşma, ayrık otu, ayva, ayvadana, ayı kulağı, ayı dududu, ayı kulağı, bağkam, bakla, baldıran otu, baldırı kara, bezirkatûnâ, boy tohumu, boğa diken, bürülce, çam, çam sağızı, şimşir ağacı, çoban değneği, çoban süzeği, çıyan otu, dalağ otu, darı, defne, deve diken, deve tabanı, durağ otu, dut, ebeğümeci, ebûcehil karpuzu, eğir, elma, erik, eğrelti, şahtere, gebere, gelincik çiçeği, haşhaş, hardal, hareze, haşır otu, havelân, hurma, hıyarşembe, ılgun ağacı, ısrğan otu, iştîr, iki kardeş kanı, incir, it üzümü, iğde yemişi, oğul otu, öksürük otu, pancar, patlıcan, pazı, pelin, pırasa, tere, terementi, topalak, turp, turunç, ülüfer çiçeği, hünnap, üzerlik tohumu, üzüm, zambak, zencefil, zerdeçal, zeytin, zurumba. ravent, rezene, ribâs, safran, sağız, şarımşak, sinirli yaprak, söğüt ağacı, sumak, sütleğen, şığır kuyruğu, tarhun, teke şakal.”

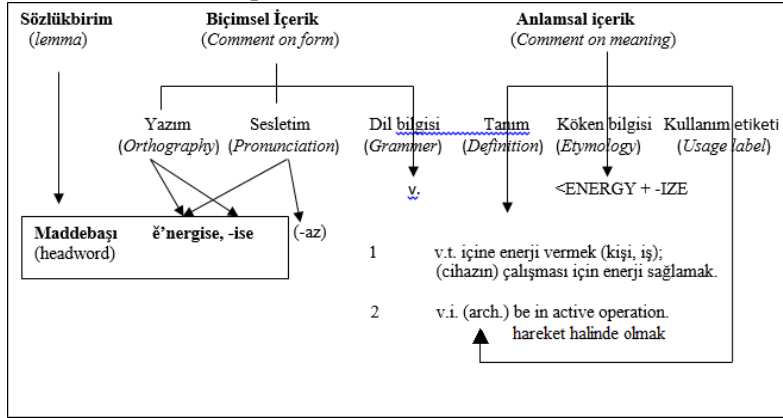
2.4. Parçacıl Yapı (Microstructure, Entry Structure)

Parçacıl yapı, bir maddebaşının yazım, telaffuz, dilbilgisi, tanım, kullanım ve köken bilgisi gibi içeriğinin tümüne verilen isimdir ve bütüncül yapıdan farklı olarak maddebaşının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgiler verir (Hartmann ve James, 1998:94). Hartmann ve James (1998:94)'ten alınan parçacıl yapı şeması Türkçeleştirilerek **Şema 3.**'te verilmiştir.

Şema 3: Parçacıl Yapı Şeması

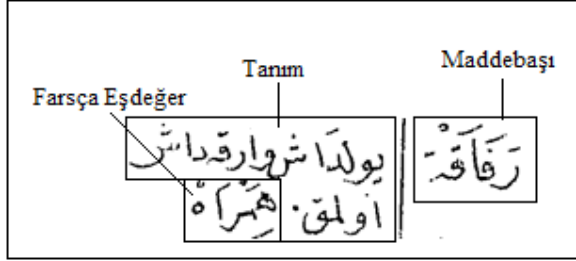
Sözlüklerin parçacıl yapısı tek dilli ve çok dilli olup olmamalarına göre değişir. Tek dilli sözlükler öncelikle anlamla ilgilenme eğilimindedir ve bu nedenle en azından bir tanım ve / veya bazı ansiklopedik bilgi sağlarlar. Çok dilli sözlükler ise tanımdan ziyade eşdeğer karşılıklar verme eğilimindedirler. Bu sebeptendir ki çok dilli ihtisaslaşmış sözlükler genellikle oldukça basittir, bir veya daha fazla yabancı dile ait sadece terim listelerini ve eşdeğerleri içerirler (Bowker, 2003:158). Çok dilli sözlükler nadiren tanım verseler de bazı çok dilli sözlüklerde belirli kullanım bilgileri sunulur (örneğin, örnekler). İşlenen dil sayısı arttıkça her eşdeğer için daha az bilgi bulunur. Bu nedenle, çok dilli bir sözlük genellikle iki dilli bir sözlükten daha az bilgilendiricidir (Bowker, 2003:159). TL'nin parçacıl yapısına bakıldığında maddebaşlarının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgilerin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir (bk. Tablo 17., Kesit 10.)

Tablo 17: TL'de Arapça "tezvîr" ve "refâkat" maddebaşlarının parçacıl yapısı

Maddebaşı	"	Dilbilgise l bilgi	Sesletim	Tanım	Farsça karşılık
Tezvir	تَرْوِير	—	— /hareke	Yalan söylemek, kızb ve hile etmek,	dürûğ kerden
refakat	رَفَاةٌ	—	— /hareke	Yoldaş ve arkadaş olmak,	Hemrâh

TL'nin Arapça sözcük listesinden aldığımız "tezvîr" ve "refâkat" maddebaşlarının parçacıl yapısına bakıldığında tek dilli sözlüklerden farklı olarak parçacıl yapıda köken, dilbilgisel bilgi ve sesletim gibi içeriklerin bulunmadığını görülmektedir. Arapça sözcük listesindeki hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin "bâbü't-tâ' mine'l-Arabiyye, bâbü'r-râ' i'l-mühmeleti mine'l-Arabiyyeti vb." ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır.

Kesit 10: Arapça “refâuat” maddebaşının parçacıl yapısı

TL’de parçacıl yapıya ait farklı bilgi türleri daha çok Farsça cetvelde görülür. **Tablo 18.**’de “âmeden, huftîden ve pered (perîden fiilinden) fiil/maddebaşları ile “bülent, huşkî ve silf” isim/maddebaşlarının parçacıl yapılarının birbirinden farklı bilgi türleri içerdiği görülmektedir. Yine **Tablo 18.**’de bulunan hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin “e’l-cîm mine’l-Fârisiyye, e’s-sînü’l-mühmeleti mine’l-Fârisiyyeti vb.” ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır. Dilbilgisel bilgi, maddebaşına göre değişmektedir; bazı fiil/maddebaşlarında mastar, fiil-i mâzi, fiil-i muzârî, müstakbel gibi eylemin zamanı ile ilgili bilgilere yer verilmiş, sözcük listesindeki maddebaşlarının parçacıl yapısında *kalb olmak, hazf olmak, haft olmak, ilhak etmek, tebâdil olmak, tevâhi olmak, tebdîl olmak, takdîm olmak, ziyade etmek, isbat, tekît, nisbet, işbâ-ı damme, sâkıt, imâle, lâhak, edât-ı cem, şaz, istigâse, harf-i nidâ, mürekkep, ibdal, muèceme, mülhmele, mürâdif, müterâdif, alâmet-i masdâriyye, sakin, tasgîr, terkîb, vasfîyye, işbâ, ilhak, ihfâ, istifhâmiyye, fâil, mefeul, yâ-yı hitâb, yâ-yı istifhâmiyye, yâ-yı nisbet vb.* dilbilgisel bilgiler mevcuttur. Farsça cetvelde parçacıl yapıya ait farklı bilgi türleri için (bk. **Tablo 18.**, **Kesit 11.**):

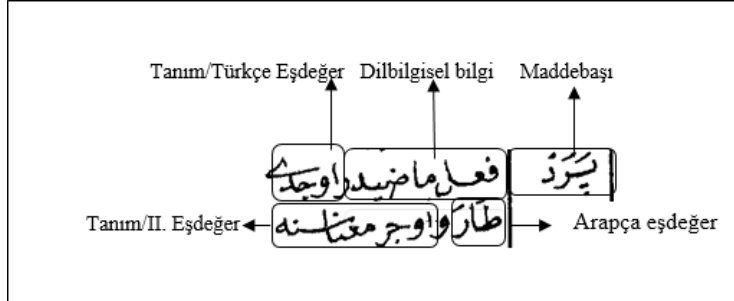
Tablo 18: “âmeden, huftîden, pered” ve “bülent, huşkî, silf” maddebaşlarında parçacıl yapı

Maddebaşı	Dilbilgisel bilgi	Sesletim	Tanım	Türkçe karşılık	Arapça karşılık
âmeden آَمَدَنْ	mastar	— /hareke	(...gelmek)	... gelmek	mecî’iyyet
huftîden حُفْتِيدَنْ	—	— /hareke	(...yuvarlanmak ve aza uyuşmak)	... yuvarlanmak ve aza uyuşmak	telebbuţ
pered پَرَدْ	fiil-i mâzîdir	— /hareke	...uçtu ve uçar manasına		ţâra
bülent بُلَنْدْ	—	— /hareke	...rif’atlı olan,	yüce, yüksek	refî’, âli.
huşkî حُشْكِي	—	— /hareke	...at ve katır tersi	fışkı, gübre.	zebl

silf (سلف)	—	— /hareke	Bacanak ki bir adamın zevcesinin kız kardeşinin kocasıdır.	—	—
------------	---	--------------	--	---	---

Kesit 11: Farsça “pered” maddebaşının parçalı yapısı

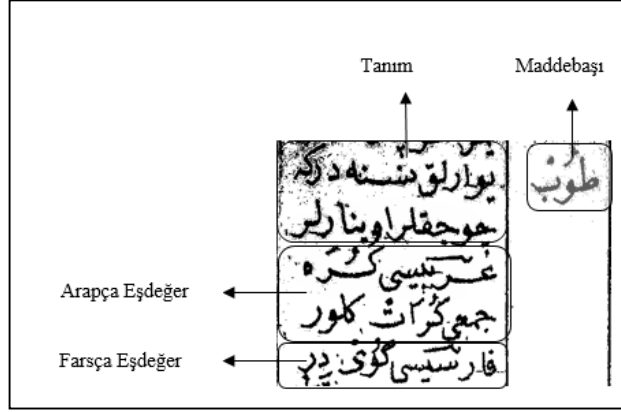

TL'nin Türkçe sözcük listesindeki maddebaşlarının parçalı yapısına baktığımızda köken ve dilbilgisel bilgi türleri bakımından Arapça ve Farsça maddebaşlarının parçalı yapıları ile benzer özellikler gösterdiğini, tanım ile ilgili olarak ise farklılaştığını söylemek mümkündür, öyleki sözcük listesindeki 2658 Türkçe maddebaşının büyük bir bölümünün tanımı verilmeden Arabîsi ve Fârisîsi ibareleri ile Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir (bk. **Tablo 19.**, **Kesit 12.**):

Tablo 19: “şıyrmak, böğürmek” ve “top, soy” maddebaşlarının parçalı yapısı

Maddebaş 1	Dilbilgisel el bilgi	Sesletim	Tanım	Arapça karşılık	Farsça karşılık
صَيَّرَمَقْ (şıyrmak)	—	— /hareke	—	imtişân	rendîden
بُوكِرْمَكْ (böğürmek)	—	— /hareke	İnsanda ve hayvanda olur hâlettir.	‘acv, rağv, nüzb, nüzâb.	şene kerden
طُوبْ (top)	—	— /hareke	Yuvarlak nesnedir ki çocuklar oynarlar.	küre (cemi kūrât gelir)	gûy
صُؤْ (soy)	—	— /hareke	—	nesep (cemi ensâb gelir), haseb, erûme, cerşûme, ‘ırq, nihâz, hicz, şerh; selh ve zürriyet (soy sop manasınadır).	nihâd, nijâd, bâl; fürûmâye (alçak soydu).

Kesit 12: Türkçe “top” maddebaşının parçacıl yapısı

2.4.1. Parçacıl Yapıda Biçimle İlgili Bilgiler (Comment On Form)

Bir sözlüğün parçacıl yapısı içerisinde iki çekirdek yapı vardır (Şema 3.). Bunlardan ilki *biçimsel içerik* (comment on form)'tir. Sözlüğün amacına ve hedef kitlesine göre değişmekle birlikte bu yapı içerisinde ekseriyetle *yazım bilgisi* (orthography), *sesletim bilgisi* (pronunciation) ve *dilbilgisel bilgi* (grammatical information) yer alır. Bu başlıkların TL'nin çekirdek yapısı içerisindeki durumu alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.4.1.1. Yazım Bilgisi (Orthography)

Yazım bilgisi, bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki sözleri kurallarına uygun olarak yazma işlemidir. TL'deki *yazım bilgisi* sözlük yazarının yararlandığı kaynaklarla ilişkilidir. Arapça ve Farsça maddebaşlarının yazımında ekseriyetle MLO, Türkçe maddebaşlarının yazımında ise LL'den yararlanılmıştır. Bununla birlikte TL'de kendi nevine münhasır bir yazım şekli de görülür. Cetvellere ait yazım özellikleri çalışmamızın “TL'de Uygulanan Yazım Yöntemi” başlığı altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

TL'nin mukaddime bölümünde “Tarif”, “Kaide”, “İhtar” başlıkları altında sözlük kullanıcıları için sözlüğün kullanımına ilişkin birçok bilgiye yer verilmiştir. Bu bilgi türleri içerisinde yazım bilgisi önemli bir yekün oluşturmaktadır. Sözlük kullanıcıları için yazım bilgisinin önemli bir işlevi de sözcüğün nasıl yazıldığını göstermesidir. Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesinde sözcüklerin yazımı ve sesletimi karmaşıktır ve sözcükler çoklu okumaya müsaittir (Aslan, 2017: 64). TL'de eş yazımlı diyebileceğimiz sözcüklere Arapça ve Farsça cetvelde sıkça yer verilir (bk. **Tablo 20.** ve **21.**).

Tablo 20: Arapça eş anlamlı maddebaşları.

S.	Maddebaşı	"	Tanım
416	Dîs	دیس	Sık ormanlar, çengelîstân .

416	dîse	دَيْسَه	Bi-ma' nâhu eydan.
458	zenâdîk	زَنَادِيقُ	Zındıklar, Allah ve ahireti inkar eden dinsiz kimseler, zendîkân .
459	zenâdîka(t)	زَنَادِيقَةُ	Bi-ma' nâhu eydan.
472	sitr	سِتر	Örtü, perde .
472	sitre(t)	سِترَه	Bi-ma' nâhu eydan.

Tablo 21: Farsça eş anlamlı maddebaşları.

S.	Maddebaşı	"	Tanım
50	pâdşâ	پَادِشَا	Hük-m-i mutlak, sulţan, sâhib-i cihân olan.
50	pâdşâh	پَادِشَاهُ	Bi-ma' nâhu eydan
50	pâdşeh	پَادِشَهْ	Padişah, sulţan.
34 0	deraşş	دَرَحْش	Şimşek, berķ.
34 0	dıraşş	دِرَحْش	Bi-ma' nâhu eydan
34 0	duraşş	دُرَحْش	Bi-ma' nâhu eydan

2.4.1.2. Sesletim Bilgisi (Pronunciation)

Sesletim, sözlüksel bir ögenin belirlenmiş bir standart doğrultusunda telaffuz edilme şeklidir (Sterkenburg, 2003: 410). Sözlüklerde telaffuz bilgisine duyulan ihtiyaç dillere göre değişmektedir. Örneğin Türkçe için yazım ile telaffuz arasında doğrudan bir ilişki vardır, öyle ki sözcükler yazıldığı biçime yakın telaffuz edilir. Svensen sözlüklerde sesletim bilgisi ile ilgili olarak aşağıdaki soruları sorar (2009:115):

- Ne tür sesletim bilgisi verilmelidir?
- Bu bilgi ile hangi tür sözcükler verilmelidir?
- Hangi sesletim kuralı kullanılmalıdır?
- Sesletim çeşitliliğinin seviyesi ne olmalıdır?
- Sesletim bilgisi nasıl ve nerede sunulmalıdır?

Arapça ve Farsça'nın yazımında genel olarak harekeye başvurulmaz ve bu durum anadili Arapça ve Farsça olanlar veya bu dilleri iyi bilenler için bir sıkıntı oluşturmaz. Anadili Arapça ve Farsça olmayan bir öğrenci için sözcüklerin sesletim bilgisine ihtiyaç vardır. Sözlüklerde bu durum doğrudan sözcüklerinin sesletiminin verilmesi ve sözcüğün harekelendirilmesi ile mümkündür. Bu haliyle TL'nin her üç cetvelinde (Arapça, Farsça ve Türkçe) hareke kullanımı vardır. Türkçe cetvel başında ise diğer cetvellerden farklı olarak genel sesletim bilgisi (Ör. "bâbü'l-cîmü'l-meftûhatü mine't-türkiyyeti, faslü'l-cîmü'l-meksûratü mine't-türkiyyeti, faslu'l-cîmü'l-madmûmetü mine't-türkiyyeti") verilir, TL'de ekseriyetle maddebaşı sözcükler harekeli, Türkçe tanımlar harekesiz, Arapça ve Farsça karşılıklar ise yine harekeli olarak verilmiştir. Dolayısıyla yukarıda verilen soruların cevapları TL'de her üç cetvel için benzerlikler yanında farklılıklarda arz etmektedir. TL'nin bütüncül yapısındaki hareke kullanımı **Kesit 12.**'de görülebilir.

Kesit 12: Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde hareke kullanımı

Bâb ve Sesletim Bilgisi	Harekeli Türkçe Maddebaşı	Harekeli Farsça Maddebaşı	Harekeli Arapça Karşılık
Harekeli Arapça Karşılık 1.	چوبک	چوبک	چوبک
Harekeli Arapça Karşılık 2. ve 3. Karşılık	چوبک	چوبک	چوبک
Harekeli Farsça Karşılık	چوبک	چوبک	چوبک

2.4.1.3. Dilbilgisel Bilgi (Grammatical Information)

Hartmann ve James (1998:64)' e göre dilbilgisel bilgi, sözlük hazırlayıcısı tarafından kullanıcının ihtiyaçları dikkate alınarak sunulan bilgi türlerinden biridir. Bu bilgiler parçalı yapıda kısaltılarak gösterilir ve maddebaşı ile tanım arasında yer alır. Kullanıcı kılavuzları, dilbilgisi sözlükleri ve öğrenici sözlüklerinde dilbilgisel bilgi ile ilgili daha fazla ayrıntıya yer verilir.

TL, çok dilli genel bir sözlüktür, dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait çokça maddebaşını, bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarını ve Arapça, Farsça karşılıklarını içermektedir. TL'nin sözcük listesine bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, hitap vb. isim türlerini; mastar fiil, çekimli fiil, birleşik fiil vb. fiil türlerini ve kimi sözcüklere ilişkin olarak verilen dilbilgisel bilgileri görmek mümkündür. Maddebaşlarının tamamı için dilbilgisel bilgi verilmemiştir, dilbilgisel bilgi verilen maddebaşı her üç dil için sınırlıdır. Maddebaşlarının ekseriyeti sözcükbirimlerdir, bir sözcüğe ait sözcükbiçimler (isimler için çokluk biçimleri, eylemlerin kip, zaman ve kişi çekimli biçimleri vb.) maddebaşı yapılmıştır ancak bunların sayısı sınırlıdır. **Tablo 22.**'de Arapça maddebaşlarındaki dilbilgisel bilgiler görülmektedir:

Tablo 22: Arapça maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
155	ba'de	بَعْدَ	Ondan sonra, pes ez-ân ve bundan sonra manasına edattır, ammâ ba'd "ondan sonra" manasında kitap evvelerinde duanın akabinde müstamel lafz-ı Arabîdir.
165	Beyn	بَيْنَ	"Arasında, meyanında" manasında edattır.
177	tecrübe	تَجْرِبَةٌ	Denemek, âzmûden , sınamak, anlamak zımında fail olmak ve anlamak için icra olunan fiil.
265	temme	تَمَّ	Bitti, tekmil ve tetmîm oldu manasında fiil-i mâzidir, temâm şud .

Maddebaşlarına ait dilbilgisel bilgi sunumunun en çok gerçekleştirildiği cetvel Farsça cetvelidir. Maddebaşı türlerin büyük bir bölümü için dilbilgisel bilgi verilmiştir.

(Tablo 23. ve Tablo 24.'te maddebaşı fiil ve maddebaşı isimlerdeki dilbilgisel bilgiler görülmektedir:

Tablo 23: Farsça (fiil-isim) maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

Sayfa	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
436	Sâhten	سَاخْتَنُ	Düzmek, yapmak, ibtina ’, muzârîsinde hâ (خ) zâ (ز)’ya ibdâl olup sâzed (سازد) ve sâzende (سازنده) derler.
308	Hâsten	خَوَاسْتَنُ	İstemek, talep , bu lafz mastardır, muzârî’inde sîn (س) hâ (ها)’ya ve tâ (ت) dâl (د)’e ibdâl olup hâhed (خواهنده) ve hâhede (خواهنده) denir.
331	Dânisten	دَانِسْتَنُ	Bilmek, ‘ ilm manasına muzârîsinde sîn (س) nûn (ن)’a ibdâl olup dâned (دانند) ve dânenide (داننده) denilir, marifet manasına.

Tablo 24: Farsça (isim) maddebaşlarında dilbilgisel bilgi

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
256	hâşak	خَاشَاكُ	Süpürüntü, çerçöp, künâse , aslı hâre (خَار) idi, hârden temyiz için ahirine (ك) kâf lâhak olup (ها) hâ-i alâmet, (!) elif-i sâkine ve (ر) râ-i mühmele (ش) şîn’e kalb olundu, kâhî hâş ile muradif edip (hâş u hâşâk) derler ve kâhî hâr ile müteradif edip istimal ederler.
302	Hân	خَانَ	Hane manasına, hân (خان) lafzının elif (!)’ini hafz edip hân (خان) derler, mâh (ماه) lafzının elifini (!) hafz edip meh (مه) dedikleri gibi.
421	Zerîn	زَرِيْنُ	Altından ibaret veya masnu yahut altına benzer olan, zehîb , zer (زر) ile (بن)’den mürekkeptir, harf-i yâ (ي) ile nûn (ن) ki bir isim ahirine lâhak olur edat-ı nisbettir.

TL’de Türkçe maddebaşlarına ait bir dilbilgisel bilgi ile karşılaşmaz, bu cetveldeki dilbilgisel bilgiler daha çok Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça karşılıklarına aittir. Bu dilbilgisel bilgi türlerinden birisi Arapça karşılıklarının hangi harf-i cerle kullanılması gerektiği ile ilgilidir (**bk. Tablo 25.**):

Tablo 25: Türkçe maddebaşlarının Arapça karşılıklarında harf-i cer kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Dilbilgisel Bilgi
412	savaşmak	صَوَّاشَمَقُ	Arabîsi ... vağ ’ (harf-i bâ (ب) ile istimal olunur), ...
241	tiksilmek	دَتْسِيْمَكُ	Arabîsi şeba ’, harf-i min (م) ile istimal olunur.
279	dönmek	دَوْنَمَكُ	Arabîsi ... kenf (harf-i ‘an (ع) ile istimal olunur), kebn (harf-i ‘an (ع) ile istimal olunur)...
324	sevinmek	سَوْنَمَكُ	Arabîsi ... beheş (harf-i ilâ (إلى) ile istimal olunur. Fârisîsi şâdîden, şâd kâme kerdin.

Türkçe cetvelde Arapça karşılıkların büyük bölümünün çokluk şekli “..... cemi .... gelir” ifadesi ile birlikte verilmiştir (**bk. Tablo 26.**).

Tablo 26: Türkçe Maddebaşlarının Arapça Karşılıklarında Çokluk

S.	Maddebaşı	"	Tanım, Arapça ve Farsça karşılıklara Ait Dilbilgisel Bilgi
3	Et	أَتْ	Arabîsi lahm (cemi lihâm ve luhmân ve luhûm gelir), vezre. Fârisîsi gûşt, tebehre, tebe, tebâ hece, hâvâ.
7	Adağ	أَدَاقُ	Arabîsi nezir (cemi nuzûr gelir). Fârisîde böyle müstemeldir.

65	Ortaç	أورثاق	Arabîsi şerik (cemi şürekâ' ve eşrâk gelir), şekîk. Fârisîsi enbâz, hambâz, enbâ'.
----	-------	--------	--

2.4.2. Parçacıl Yapıda Anlamla İlgili Bilgiler (Comment on Meaning)

Parçacıl yapıyı oluşturan ikinci çekirdek yapı *anlamsal içerik* (comment on meaning)'tir. Bunlar *tanım, köken bilgisi, kullanım bilgisi, örnek ve çapraz gönderim*'den oluşmaktadır. Hem tek dilli hem de iki dilli sözlükler insan yaşamının belirli bir alanı ve hukuk, tıp veya bilgisayar gibi bilgi alanlarıyla ilgilenmeyi seçebilir. Bununla birlikte, özel alan sözlüklerinde belirleyici olan sadece okuyucu kitlesi değildir, konu ve içerik de belirleyici olabilir. TL'nin konu kapsamı belirli bir alanla sınırlı değildir. TL bir genel sözlüktür. Kaynak dillerin temel sözvarlığından başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her alandan sözcüğe yer vermektedir.

2.4.2.1. Tanım (Definition)

Hartmann ve James (1998:35)'e göre tanım, bir sözlüğün parçacıl yapısında sözcüğün, sözcük öbeğinin veya terimin anlamını veren bileşenlerdir. Tanım, sözlükte kullanıcıların anlamla ilgili bilgilere ulaştığı yerdir ve sözlüklerde en temel işlevi üstlenir (1998:35). Tanım bilgisi sözlük türüne göre farklılıklar göstermektedir. Tek dilli bir sözlük diğer sözlük türlerine göre kaynak dildeki maddebaşının daha iyi anlaşılabilmesine fırsat verdiği için daha çok anadili kullanıcıları için tasarlanmıştır, sözcüklerin ne anlama geldiğini açıklamak tek dilli bir sözlüğün temel işlevidir; iki dilli bir sözlük ise kaynak dili daha etkin kullanmaya ve hedef dildeki eşdeğerlerini sağlayarak kaynak dil metinlerini daha iyi anlamaya yardımcı olur (Yong ve Peng, 2007: 24). Bu anlamda TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde verilen tanımların bir standardı yoktur. Öyle ki Türkçe cetvelde Türkçe maddebaşlarının neredeyse tamamına yakınının tanımı dahi yoktur, doğrudan Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Ayrıca tanımların büyük bir bölümü sözlük yazarının yararlandığı kaynaklardan alınmıştır. Bununla birlikte yazara ait tanımlar da sözlükte yer bulmaktadır. İncelememizin bu bölümünde tanımın nasıl olması gerektiğinden daha çok TL'de verilen tanım türlerine bakılacaktır.

2.4.2.1.1. İçlemsel Tanım (Intensional Definition)

İçlemsel tanım, bir anlamsal koşulun ne zaman kullanılması gerektiği ile ilgili gerekli ve yeterli koşulları belirler. İsimler söz konusu olduğunda bu bir nesneyi tarif eden kavramın sahip olması gereken özellikleri belirtmeye eşdeğerdir. Svensen'e göre bir kavramın içerdiği ayırt edici özelliklerin birleşimidir. Örneğin, "motorlu taşıt" ın *içlemi* (intension) esas olarak "yollarda veya pistlerde kullanılan+motorla-çalışan+yönlendirilebilir+araç"tır. *Kaplam* (extention) ise otomobil, motosiklet, otobüs, kamyonet, kamyon vb.dir (2019:218). TL'de "..... manasına" ibaresi ile biten çok sayıda içlemsel tanım vardır (**bk. Tablo 27.**). Bu tanımların büyük bir bölümü sözlük hazırlayıcının yararlandığı sözlüklerden alınmıştır.

Tablo 27: TL'de içlemsel tanım

S.	Maddebaşı	"	Tanım
8	Er	آز	Karının kocası manasına, Arabîsi zevc, ba'1 . Fârisîsi şevher, şûy .

40	Ayrı	آیری	Başka demek manasına. Arabîsi ğayr , sivâ , âhar . Fârisîsi cüz .
47	İrilmek	إرلمق	Ayrılmak manasına. Arabîsi infişâl , zahîl . Fârisîsi cüdâ şuden .
62	Uç	أوج	Şeyin nihayeti manasına. Arabîsi taraf , şebâ . Fârisîsi berre , ser .

2.4.2.1.2. Kaplamsal Tanım (Extentional Definition)

Swensen'e göre içsel tanımın aksine bu tanım türü genel sözlüklerde daha az görülür. Etkin görüldüğü sözlükler terminoloji ve teknik sözlüklerdir. Yine Svensen'in "motorlu taşıt: otomobil, motosiklet, otobüs, kamyonet, kamyon vb." örneğinden hareketle kaplamsal anlam bir kavramın sahip olduğu bütün alt anlamlardan oluşur.

TL, genel bir sözlüktür, teknik ve terminolojik bir sözlük değildir, dolayısıyla bu tür tanımlara rastlanmamıştır.

2.4.2.1.3. Diğer Tanım Türleri

2.4.2.1.3.1. Eş Anlamlı Tanım (Synonym Definition)

Bir eşanlamlı, aynı dilde başka bir sözcük veya cümle ile tamamen veya hemen hemen aynı anlama gelen sözcük veya sözcük öbeğidir. Bazı sözlükbilimciler, eş anlamlıların (tüm bağlamlarda veya sosyal dil seviyelerinde) aynı anlama gelmediğini iddia eder, çünkü sözcüklerin kökleri, yazımları, sesbilgisel nitelikleri, çağrışımları, belirsiz anlamları, kullanımları vb. onları benzersiz kılar.

Aksan (2000:190)'da "Dilin bir nesneyi, durumu ve olayı ifade etmede en basit ve en rahat söylemi seçtiğini, dolayısıyla hiçbir dilin ikinci bir sözcüğe ihtiyaç duymadığını ifade ederek bir dilde anlam olarak biribiri ile tam örtüşen birden fazla sözcüğün bulunmadığını söyler. Erdem (2004:160) ise sözcüklerin kullanıldıkları değişik bağlamlar sebebiyle birbirine yaklaştığını sözcüklerde zaman içerisinde ortaya çıkan çok anlamlılığın eş anlamlılığa sebebiyet verdiğini ifade eder.

TL'de Arapça cetvelde Arapça maddebaşlarının tanımları ekseriyetle kısa tutulmuştur. Farsça maddebaşlarının tanımları ise Arapça maddebaşlarına göre daha açıklayıcıdır. Türkçe maddebaşlarının büyük bir bölümünün tanımları dahi yoktur, doğrudan Arapça ve Farsça karşılıkları verilmektedir. Bu dillere ait sözcükler arasındaki anlam ilişkisi eşanlamlılık (müradif)'tan ziyade eşdeğerlilik durumu olarak ifade edilmelidir (bk. Tablo 28.):

Tablo 28: Farsça maddebaşı eş anlamlı tanım örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
241	ḥabbezâ	حَبَبًا	Medih manasına, merḥaba lafzıyla müradiftir ve "ne güzel" demek manasına ve mahal-i ta'accübde taaccüp manasına ve ma'nâ-yı tahsîn dahi ifade eder, Arabîde dahi bu manalara istimal olunur.
256	ḥaşâk	حَاشَاكَ	Süpürüntü, çerçöp, künâse, aslı ḥâre (حَار) idi, ḥârden temyiz için ahirine (ك) kâf lâhak olup (ه) hâ-i alâmet, (ل) elif-i sâkine ve (ر) râ-i mühmele (ش) şîn'e kalb olundu, kâhî ḥas ile müradif edip (ḥasu ve ḥaşâk) derler ve kâhî hâr ile müteradif edip istimal ederler.

TL’de bazı Türkçe maddebaşları, eş anşamlısı olan başka bir Türkçe maddebaşına işaret etmektedir (bk. Tablo 29.):

Tablo 29: Türkçe maddebaşı eş anlamlı tanım örnekleri

S.	Maddebaşı	"	Tanım
44 5	şormak	صُورِمَق	Meşhurdur, emmek manasına. Arabîsi maşş . Fârisîsi mekîden, sair Arabî ve Fârisî müradifleri “ emmek ” maddesinde mezkurdur.
51 6	tomruk	طُومُرُوقُ	Meşhurdur. Hamam odunu ve fırın odunu misilli ağaçlara ıtlak olunur. Arabîsi cizl (cemi eczâl gelir). Fârisîsi hıvân, sair Arabî ve Fârisî müradifleri “ kütük ” maddesinde mezkurdur.

2.4.2.1.3.2. Dilbilgisel İşlevle Tanımlama (Description of the Function of the Lemma)

TL’de Her üç dile ait maddebaşlarının bazılarında sözcüğün işlevi ile ilgili tanımlamalar da yapılır (bk. Tablo 30.):

Tablo 30: TL’de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşı işlevle tanımlama

S.	Dil	Maddebaş	"	Tanım
11 7	Farsça	Biyâz	بِيَاذُ	“Getir, al gel” manasına sîga-i emirdir, i’tî.
13 2	Farsça	Bînend	بِيِنْدُ	Fi’l-i muzârînin cemidir, “görürler” manasına, yeravne ve “ümitvar” manasına gelir.
15 5	Arapça	Ba’ den	بَعْدًا	“Sonra”, pes manasına edattır.
26 5	Arapça	Temme	تَمَّمَ	Bitti tekmil ve tetmîm oldu manasında fiil-i mâzidir, temâm şod .
16 7	Türkçe	Cevahir	جَوَاهِرُ	Arabîdir; cevher’in cemidir, kıymetli taştır. Sidk (ipliğe dizili olan cevahirdir). Fârisîsi gevher .

2.4.2.1.3.3. Günlük Dilde Kullanılan Sözcüklerin Tanımlanması (Evetyday and Familiar Words)

TL, genel bir sözlüktür ve günlük hayata ilişkin birçok sözcük maddebaşı yapılmış ve tanımları verilmiştir. Günlük dilde kullanılan ve hemen herkes tarafından bilinen bu sözcükler Türkçe cetvelde “meşhur”, “meşhurdur” ibaresi ile birlikte kullanılır (bk. Tablo 31.):

Tablo 31: Günlük dilde kullanılan Türkçe sözcüklerin tanımlanması

S.	Maddebaşı	"	Tanım
89	papağan	پَپَاغَان	Meşhur kuştur, âdem gibi söyler. Arabîsi babgâ , babbağâ . Fârisîsi tûtek , sârû , mürğ , zeyrek , sâr ,
159	çağane	چَاغَانَه	Meşhur sazdır, onunla çengiler oyun oynarlar. Arabîsi şagâne . Fârisîsi çegâne .

192	haram	حَرَامٌ	Meşhurdur, helalin zıttıdır. Arabî-i sahîhtir. Suht ve besl dahi haramdır. Fârisîsi şugûd, şehâd, şefû .
254	dehliz	دِهْلِيزُ	Meşhurdur. Evlerde olur. Arabîdir, cemi dehâlîz gelir. Fârisîsi dihlîz .

2.4.2.1.3.4. Karşıt Anlamlı Tanım (Antonymy)

Konuşmada ve yazıda sözcükler arasındaki zıtlık ilişkisine karşıt anlamlılık denir. Svensen'e göre sözlüklerde zıtlık bilgisi çoğunlukla sıfatlar veya türevleri için verilir ve bunların kullanımı eş anlamlılar kadar sık değildir. Sıfatların tanımlanmasında zıtlık büyük öneme sahiptir (2009:251). TL'nin Farsça ve Türkçe maddebaşlarının tanımlarında karşıt anlamlılıktan yararlanılmışken Arapça maddebaşlarının tanımında bu durum söz konusu değildir.

Tablo 32: TL'de Arapça, Farsça, Türkçe maddebaşlarında karşıt anlamlı tanımlama

S.	Dil	Maddebaş 1	"	Tanım
247	Arapça	Hak	حَقٌّ	Nâm-ı Cenâb-ı Hazret-i Bâr-i Teala Azze ismidir ve batılın zıttıdır ve muktezâ-yı adl ve hikmete mutabık olan nesne ve adl ve hikmet muktezası üzere lazım ve vacip olan nesne ve inkârı bir türlü reva ve sahîh olmayıp sabit ve mevcut olan nesne.
273	Farsça	Harabe	حَرَابَه	Viran, ıssız olan mahal ki mamurun zıttıdır, aslı harâb'dır, ahirinde hâ-i alâmet (o) mef'ûldür.
194	Türkçe	Helal	حَلَالٌ	Arabîdir, "haram"ın zıttıdır, tilk dahi derler. Fârisîsi şefâ .

2.4.2.2. Köken Bilgisi (Etymological Information)

Hartman ve James (1998: 52)'e göre köken bilgisi, derleyici tarafından kullanıcının sözcüğün kökeni ile ilgili bilgi edinebilmesi için sunmuş olduğu bilgi türlerinden biridir. Sözlükler sundukları bilgi türüne ve bunu nasıl sunduklarına göre farklılıklar gösterirler ki her iki karar da kullanıcının ihtiyaçları hakkındaki varsayımlardan etkilenir. Genel sözlüklerin çoğu ve hemen hemen bütün tarihi sözlükler sözcüklerin mümkün olduğunca eski şekil ve anlamlarını takip edebilmek için çaba gösterirler. Bu anlamda *art zamanlı* (diachronic) ve tarihi sözlükler, *eş zamanlı* (synchronic) sözlüklere göre maddebaşlarının kökeni ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler verirler.

Sijs (2003: 312)'e göre etimolojik bilgiler sunan genel sözlüklerde köken bilgisi birkaç sözcükten en fazla birkaç satıra kadardır ve bir sözcüğün zaman içerisinde geçirdiği biçim ve anlam gelişimi bu alana sıkıştırılmıştır. "Sözlükte sunulması gereken köken bilgisi nelerdir ve sözlüğe ne kadar dâhil edilmelidir," sorusunun cevabı sözlüğün amacına ve kullanıcının hangi bilgileri bulmak istemesine bağlıdır. Sijs (2003: 313)'e göre sözlüklerde şu üç amaçtan hareket edilerek etimolojik bilgiler verilir:

Bilim adamlarına ve öğrencilere malzeme sağlamak;

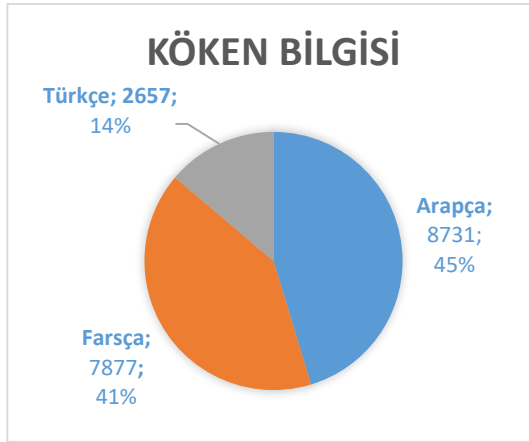
Dile dair anlayışı ve ilgiyi teşvik etmek;

Dil aracılığıyla, bir kültürün tarihi ve diğer kültürlerle ilişkileri hakkında fikir vermek.

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşlarından hemen sonra açık açık veya *kısaltma* (abbreviation) şeklinde yazılmış bir köken bilgisi mevcut değildir. Bu durum TL'nin tasarımı ile de ilgili bir durumdur. Çünkü TL'de maddebaşları ve maddebaşlarına ait bilgi türleri her bir dil için ayrılmış sütunlar içerisinde alt alta yazılmıştır. Maddebaşlarına ait köken bilgisi ise cetvelbaşında verilmiştir. Buna göre TL'de 8731 sözcük Arapça, 7877 Farsça ve 2657 sözcük Türkçedir, TL'nin köken bilgisi ile ilgili dağılım Şema 4.'te görülmektedir:

Şema 4: TL'de maddebaşı köken dağılımı

2.4.2.3. Kullanım Bilgisi (Usage Information)

Sözlük hazırlayıcının sözlüğün kullanımı ile ilgili olarak sözlük kullanıcısının istifadesine sunmuş olduğu bilgi türüdür (Hartmann ve James, 1998:150). Kullanım bilgisinde maddebaşının bağlamına bağlı olarak farklı bilgi türleri ve kullanımlar sunulur. Dilbilgisel etiketlerin aksine kullanım etiketlerinin iletişimsel etkileşimin zamanına, yerine ve / veya koşullarına göre sözcüklerin kullanımına ilişkin sınırlamaları belirlemesi amaçlanmıştır. Landau (1984: 175) 'a göre, terminoloji ile uyumlu kullanım etiketleriyle belirtilen en yaygın bilgi kullanım şekilleri şunlardır:

Güncellik veya zamansallık: eski, modası geçmiş;

Kullanım sıklığı: nadir;

Coğrafi değişkenlik: Amerikan İngilizcesi (AmE), İngiliz İngilizcesi (BrE), vb. ;

Uzmanlık terminolojisi (alan etiketleri): kimya, astronomi; vb.;

Sınırlı veya tabu kullanımı: kaba, müstehcen;

Etki: saldırgan;

Argo: argo;

Biçim, işlevsel çeşitlilik veya kayıt: gayri resmi, konuşma, edebi, şiirsel, esprili;

Durum etiketi: standart olmayan, standart altı, okuma yazma bilmeyen.

TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde düzenli bir kullanım bilgisi verilmemiştir. Kullanım bilgisi anlamında daha çok, sözcüğün kullanımına ilişkin bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler maddebaşı sözcüğün anlamına, dilde üstlendiği göreve,

diller arası eşdeğerliğine, alması gereken işaretlere vb. dair kullanım bilgisidir (bk. **Tablo 33.**):

Tablo 33: TL’de Kullanım Bilgisi

Dil	Maddebaş	"	Tanım
Arapça	El	أَلْ	Harf-i ta’rîf olup isim ve sıfata ilhakla tayin için müstameldir, elḥamdü gibi.
Farsça	çûn-ân	چُونَانْ	İnceleyen manasına şöyle böyle, şu tarz demek, aslı çûn-ân (چُونَانْ)’dır telaffuzunda tahfifen vavı hazf olunup işbâ’-ı damme ile istimal olunur, murâd-ı ma’na teşbihi ifade eder, hakeza .
Türkçe	şikayet	شِكَايَتْ	Arabî-i sahihtir, Türkîde dahi müstameldir. İştikâ’ , teşekkî , bunlar dahi şikayet gibidir. Fârisîsi gile , kûziş ’tir.

2.4.2.4. Örnek (Example)

Örnek, bir başvuru kaynağında sözcük ya da sözcük öbeğinin belirli bir biçiminin veya anlamının (cümle gibi) daha geniş bir bağlamda gösterilmesidir. Örnekler belirli bir kaynak ya da derlemeden alıntı olabileceği gibi derleyici tarafından da oluşturulabilir (Hartmann ve James, 1998:53).

Atkins ve Rundel (2008:458)’e göre örnek cümleler sözlük veri tabanın önemli bileşenlerinden biridir. Bazen bir maddebaşı, örnekleri olmadan neredeyse anlaşılabilir olur. Örneklerin özellikleri sözlüğün türüne ve kullanıcılarının ihtiyaç ve beklentilerine göre değişecektir. Tarihi sözlüklerde de geçerli olmak üzere iyi bir örneği oluşturan temel özellikler şunlardır:

Doğal (*daha sezgisel ve daha az nesnel*) ve tipik (*olağanüstü/nadir durumlar hariç herkes için geçerli olan*),

Bilgi verici,
Anlaşılabilir.

Örnek kullanımı sözlük türlerine göre farklılık oluşturmaktadır. Bazı sözlükler çok az sayıda örnek içerirken bazılarında örneklerden çokça istifade edilebilir. Etkin iki dilli sözlüklerde örnekler doğrudan çevirilerde verilen bilgileri tamamlar, kaynak dil kullanıcılarına hedef dildeki eş değeri seçmelerinde ve doğru şekilde kullanmalarında yardımcı olur (2008:506).

TL’de verilen örnekler cetvellere göre farklılıklar göstermektedir. 8725 maddebaşının yer aldığı Arapça cetvelde örnek yoktur. Bu cetvelde maddebaşlarının Türkçe tanımları yapılmış, akabinde Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Farsça cetvelde ise ekseriyetle maddebaşlarının tanımı yapılmış, arkasından Arapça eşdeğeri verilmiştir. Bazı maddebaşlarında örnekler tanım ve Arapça eşdeğer sözcüğün ardından “*mesela*” ibaresi ile birlikte verilmiştir. Örneklerin sunumu ise farklılıklar göstermektedir (bk. **Tablo 34.**):

Tablo 34: Farsça cetveli tanım ve eşdeğer temelli örnek sunumu.

S.	Maddebaşı	"	Örnek
145	tırâşîden	تَرَاشِيدَنْ	Yonmak ve yolmak, naḥt, mesela; kalem yonmak, tüy yonmak gibi.

152	tefrîden	تَفْرِيدُنْ	Kavurmak, mesela eti kazanda kavurmak, kıy.
374	dü-renk	دُورَنَكْ	İkiyüzlü, münafık, içi dışına benzemeyen ve iki vecihli olan mesela gül-i ra' nâ gibi ve gece-gündüz.

Bazı örnek sunumlarında ise Farsça maddebaşı doğrudan kullanılmıştır (bk. Tablo 35.).

Tablo 35: Farsça maddebaşının örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Örnek
381	(deycûr)	(دِيْجُوْر)	Pek ziyadesiyle karanlık olan, muẓlim , mesela şebdeycûr karanlık gece demektir, leyl-i muẓlime manasına.
511	şenbih	شَنْبِيْه	Yevm , gün, mesela yekşenbe pazar günü.
141	tây	تَائِي	Kat manasına, zi' f , mesela: bir kata yektây denir ve bir donluk kumaş veya bez ve dört adedi.

Bazı örneklerde ise bağlam tam cümle şeklinde verilmiştir (bk. Tablo 36):

Tablo 36: Bağlamın tam cümle olarak sunumu

S.	Maddebaşı	"	Tam Cümle Bağlam
269	hacek	حَجَكْ	Nokta-i illet, mesela: (حجك سفيد در چشم فلان افتاد) derler, manası: <i>Falanın gözüne beyaz nokta düştü</i> , demektir.
354	dest-kâr	دَسْتَكَارْ	Ehl-i san'at olan, mesela bir masnu ve hoş-üslûb nesneye in destkâr falânest (این دستکار فلانست) derler yani: <i>Bu falanın el işidir</i> , demek olur.
305	hâb	خَوَابْ	Vâv-ı ma' dül ile hem uyku manasına ki Arabîde nev̄m derler ve hem düş görmek manasına, Arabîde rüya derler, mesela: “(خوابيدم) <i>uyudum</i> ” demektir ve “(خواب دیدن) <i>düş gördüm</i> ” demektir, bu lafız iki vecih üzeredir, vech-i evvel vâv (و) telaffuz olunmayıp ancak hâ (خ)’nın dammesine delalet için yazılır; vech- sâni vâv (و)’ın isbatıyla telaffuz olunur “rüya” manasıdır.

Türkçe cetvelde örnek kullanımı anlamında zenginlik ve çeşitlilik söz konusudur. Çalışmamızın muhtelif bölümlerinde de ifade ettiğimiz üzere TL’de Türkçe maddebaşlarının büyük bir bölümünde tanım yoktur. Doğrudan Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça karşılıkları verilmektedir. Türkçe maddebaşlarında örnek kullanımı ile ilgili bir standart da yoktur. Örnekler maddebaşından ziyade Arapça ve Farsça karşılıklar üzerinde yoğunlaşmıştır (bk. Tablo 37.):

Tablo 37: Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarında örnek kullanımı.

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Örnek Kullanımı
61	Ötmek	أَوْتَمَكْ	Arabîsi şadḥ (mesela: Horoz öttü, demek صَدَحَ الدِّيَكْ demektir). Fârisîsi sirâyiden , şuḥûliden .
376	Şişmek	شِشْمَكْ	Arabîsi intifâḥ (mesela: Atın karnı şişti, demek اِنْتَفَحَ بَطْنُ الْفَرَسِ demektir), teverrüm , ḥudûr , ver̄m ; rebv (korkudan şişmektir); iḥbintâ (karnın şişmektir); icfîzâz (leş şişmektir). Fârisîsi âmâsiden , âmâyiden , âmâhiden ’dir.
381	Sabah	صَبَاحْ	Meşhur, Arabîdir; Türkîde dahi müstameldir. Bükre , felaḥ , sabah demektir. Fârisîsi bâm ; bâmdâd (çün sabah demektir. Mesela: بَامْدَادُ چُونِ سَابَاهِ گَردِمِ demektir). Arabîde çün sabah geldim , demektir. Arabîde çün sabah geldim , demektir. Arabîde çün sabah geldim , demektir.

336	sıvışmak	سببوشمك	Arabîsi melaş (mesela: <i>Sabun elimden sıvıştı</i> , demek مَلَّصَ الصَّابُونَ مِنْ سَببِوشمك demektir); Fârisîde اَزْ دَسْتِ مَنْ لَعْرَانِ شُدْ demektir. Telezzuc , inmilâş sıvışmak manasına. Fârisîsi lağzân şuden .
-----	----------	---------	--

Tablo 37.'de verilen “**şışmek**” maddebaşı ile ilgili olarak; önce “**intifâd**” Arapça eşdeğeri verilmiş, bu eşdeğer “*Atın karnı şışti*” tam cümle bağlamı ile örneklendirilmiş, akabinde “demek” mastarıyla Türkçe örnek cümlelerin Arapça eşdeğeri (**intifâh**) kullanılarak (اِنْتَفَحَ بَطْنُ الْفَرَسِ) yazılmıştır, devamında ise diğer Arapça eşdeğer sözcükler verilerek Farsça eşdeğerlere geçilmiştir.

Yine **Tablo 37.**'den aldığımız “**sabah**” maddebaşı ile ilgili olarak; önce “**sabah**” maddebaşının meşhur, Arapça bir sözcük olduğu ve Türkçe’de de kullanıldığı bilgisi, akabinde “Arabîsi” ibaresi kullanılmadan “**bukre**” ve “**felak**” karşılıkları verilmiştir. Ardından “Fârisîsi” ibaresi ile birlikte “**bâm** ve **bâmdâd**” Farsça eşdeğerleri yazılmıştır. “**bâmdâd**” sözcüğünün “çün sabah” anlamına geldiği ifade edildikten sonra “mesela” ibaresi ile tam cümle şeklinde Farsça bağlam (بَامَدَادُ اَمَمٌ), hemen ardından Farsça tam cümle bağlamının Türkçesi “*Çün sabah geldim*”; son olarak da aynı cümlelerin Arapçası (جِئْتُ عَلَى السَّحَرِ) verilmiştir.

Türkçe maddebaşlarına ait örnek bilgisi kullanımı ise sadece **-dek**, **-de** ve **-den** maddebaşları ile sınırlıdır (**bk. Tablo 38.**).

Tablo 38: Türkçe +dek, +de ve +den maddebaşlarında örnek kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım ve Örnek Kullanımı
224	-dek	دَكَ	İşbu lafız Fârisî ise de Türkî lisanımızda cari olup intihâ manasını ifade eder. Mesela: Çarşıya dek, gibi. Arabîde ilâ (إِلَى) ile tabir olunur.]
239	-de	دِه	Bu lafız Türkî lisanımızda zarfiyyet manasını ifade eder. Arabîde “fi” (فِي), Fârisîde “ der ” (دَر) ile tabir olunur; mesela: Türkîce “evde” demek, Arabîce “fi’ d-dâr” (فِي الدَّارِ), Fârisîce “derhâne” (دَرْخَانَه) demektir.
231	-den	دَنْ	Bu lafız Türkî lisanında evveliyet manasını ifade eder. Mesela: Nereden, gibi. Arabîde (عَنْ) ve (مِنْ) Fârisîde (أَنْ) ve (بَرَأَى) ile tabir olunur. Türkîde “evden”, Arabîde mine’l-beyt (مِنَ الْبَيْتِ), Fârisîde ez hâne (از خانه) ile ifade olunur.

TL’de bir başka örnek bilgisi çeşitliliği de Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça karşılıklarına ilişkin olarak verilen darb-ı mesellerdir. Darb-ı mesel; darb (vurmak, dövmek, yerine koymak) ve mesel (örnek, benzer, nümune) sözcüklerinin terkibinden meydana gelmiş, üzerinde konuşulan konuya, duruma veya olaya uygun düşecek söz, meşhur söz, hikmetli söz anlamlarına gelir ve Türkçedeki atasözü sözcüğü ile karşılanır. TL’nin I. cildi ile sınırlı olmak üzere Türkçe cetvelde 92 adet darb-ı mesel vardır.

Darb-ı meseller parçacıl yapıda Türkçe maddebaşının Arapça veya Farsça karşılığı ve bu karşılığa ilişkin olarak verilen Türkçe bağlamdan sonra: “...diyecek mahalde mesel darp edip, ...mahalde mesel darp edip, ...hakkında mesel darp edip” gibi ibarelerden sonra yer alır. Sunulan bu örnekler Türkçe bağlamda ifade edilen durumun Arapça ve Farsça darb-ı meselidir. Bu darb-ı mesellerden örnekler **Tablo 39.** ve **Tablo 40.**’da görülmektedir:

Tablo 39: Arapça darb-ı mesellerin örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Tanım/Darb-ı Mesel
160	çekic	چَكِّجْ	Arabîsi fiṭis {" <i>Bir emirde istinat eylediğin nesne kavi gerek zayıfa dayanılmaz,</i> " diyecek mahalde Araplar mesel darp edip <i>صَرَبْتُكَ بِالْفَيْطِيسِ</i> <i>خَيْرٌ مِنَ الْمَطْرِقَةِ</i> derler}.....
201	hamur	خَمُورْ	Arabîsi 'acîṅ {" <i>Kendi akraba taallukatına kerem ve ihsan eyleyen kimse,</i> " hakkında Araplar mesel darp edip <i>الرَّيْتُ فِي الْعَجِينِ</i> <i>لَا يُضْبِغُ</i> derler}...
210	dargınlık	دَارْغَيْلُقْ	Arabîsi .... ḥafıza {" <i>Bir nesneyi işlemeye iktidarı var iken mûsamaha edip o kârdan ferâgat</i> " mahalinde," Araplar mesel darp edip <i>إِنَّ الْمَقْدَرُ تَذْهَبُ الْحَفِيطَةُ</i> derler}.....

Tablo 40: Farsça darb-ı mesellerin örnek olarak kullanımı

S.	Maddebaşı	"	Darb-ı Mesel Örneği
175	çiğer	چَكْرْ	....Fârisîsi çiğer, pût {" <i>Kuvveti ve kudreti yoktur,</i> " diyecek yerde acemler mesel darp edip <i>أَبْ دَرْ چَكْرْ</i> derler}.
179	çivit	چَوِيْثْ	....Fârisîsi nîl {'dir. " <i>Falan kimesnede fakirlik nişânesi vardır,</i> " diyecek mahalde Acemler mesel darp edip <i>أَنْكُشْت نَيْلْ كَشِيْدَه</i> derler}.
193	haşır	حَصْرْ	....Fârisîsi bûriyâ {" <i>Bir kimesne yeni evini tebrik ve tehniye edelim diyecek mahalde</i> " Acemler mesel darp edip <i>بُورِيَا بُوبِي كُنِيْمْ</i> derler}.....

Türkçe cetvelinden aldığımız örneklere bakıldığında örnek bilgisi ile ilgili bir standardın olmadığı görülebilmektedir. Sözlük yazarı Türkçe maddebaşının Arapça ve Farsça veya karşılıklarını birbiri ardına sıralamış, bu sıralamada bazı karşılıkların tanımlarını yapmış, bazılarının tanımlarını yapmadan geçmiştir. Bu Arapça ve Farsça karşılıklar içerisinde hakkında bilgi sahibi oldukları ile ilgili darb-ı meselleri sözlüğüne almıştır.

Türkçe cetvelinde Arapça ve Farsça karşılıklar ilgili olarak sunulan örnekler sözlük hazırlayıcının kendi oluşturduğu (editorial example) örnekler değildir. Bu örneklerin Türkçe maddebaşlarının derlendiği LL'den aynı yöntemle alındığı görülmektedir. Örnek bilgisi içerisinde değerlendirdiğimiz Arapça ve Farsça cümle ve darb-ı mesellerin Türkçe karşılıklarının ve çevirilerinin verilmesi, örneklerin *anlaşılabilirlik*, *doğallık-tipiklik* ve *bilgilendiricilik* özellikleri ile uyduğu söylenebilir.

2.4.2.5. Çapraz Gönderim (Cross-Reference, Mediostructure)

Yong ve Peng (2007:100)'e göre çeşitli araştırmalar, sözlüklere temel olarak heceleme, telaffuz ve anlam için danışıldığını göstermektedir, bu sebeple sözlüklerde ilk ve öncelikli olarak yapılması gereken özelliklerden birisi sözlüğün *başvuru* (reference) işlevidir. Sözlük tasarımının ve derlemenin ilk aşamasından başlayarak sözlükbilimciler okuyucular için başvurunun nasıl daha kolay ve daha basit hale getirileceği sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sebeple erişimi ve başvuruyu kolaylaştırmak için alfabetik, çapraz referans, dizinleme ve sayfalama olmak üzere farklı sistemler tasarlamışlardır. Çapraz gönderim, bir başvuru kaynağında bilgiye erişimi kolaylaştırmak için kullanılan sözcük veya sembollerdir (Hartmann ve James, 1998: 32). İki dilli sözlüklerdeki çapraz referanslar açık, tutarlı ve kesin bir şekilde yapılandırılmalıdır. Çapraz gönderimler

genellikle sözlüklerde basit göstergeler veya sembollerle tanıtılırlar ve maddebaşının tanımından sonra veya maddebaşının tanımına eklenirler. Çapraz gönderimlerin aldığı biçimler sözlük yapımı sırasında alınan sözlükbilimsel kararlara göre değişebilir, ancak hangi biçimde olursa olsun tutarlı bir şekilde kullanılması gerekir (Yong ve Peng 2007:100).

Bergenholtz ve Tarp (1995:215)'a göre iki tür çapraz gönderim vardır, bunlar: *sözlük içi çapraz gönderim* (dictionary-internal cross-references) ve *sözlük dışı çapraz gönderim* (dictionary-external cross-references)'dir. Svensen sözlükiçi çapraz gönderimi; çapraz gönderim bir sözlük maddesinin içerisine işaret ediyorsa *madde içi çapraz gönderim* (entry-internal cross-reference), bir başka maddebaşına işaret ediyorsa *maddedışı çapraz gönderim* (entry-external cross-reference) olmak üzere ikiye ayırır (2009:388).

Yong ve Peng iki dilli sözlüklerdeki çapraz gönderimi iki alt başlıkta değerlendirir, bunlar: *açık çapraz gönderim* (explicit cross-reference) ve *kapalı çapraz gönderim* (implicit cross-reference)'dir. *Açık çapraz gönderim*, sözlüklerde genellikle *bakınız* (see), *ayrıca bakınız* (see also), *karşılaştır* (compare), ile karşılaştır (*cf.*) gibi göstergelerle verilir. Bazı sözlüklerde, çapraz gönderim yıldız işareti (*), oklar (↑, →, ⇑, ⇒) ve denklik (=) işaretleri ile de gösterilir. Sözlük yapımı sürecinde semboller tercih edilir, çünkü yer tasarrufu sağlarlar ve sözlük metninde hemen tanınırlar. Bununla birlikte sembol kullanımı, sözlükleri doğru olmayan bir şekilde kullanma eğilimine karşı asgari seviyede tutulmalıdır. *Kapalı çapraz gönderim* ise *geçmiş zaman biçimi* (past form of...), *...çoğul biçimi* (plural form of...), *...kısaltması* (abbreviation of ...), *...örtmececi* (euphemism for...) gibi ibarelerle maddebaşı veya maddebaşı ilgili bir sözlüksel birimin açıklaması veya maddebaşına ilişkin daha fazla bilginin sunulması veya okuyucunun ilgisinin bir noktaya yönlendirilmesi içindir (Yong ve Peng 2007:100).

Çapraz gönderimler, alandan tasarruf etme, sözlüğün farklı yerlerinde bilgilerin gereksiz yere tekrarlanmasından kaçınma ve kullanıcıyı daha fazla ilgili bilginin bulunduğu yere yönlendirme işlevine sahiptir. Sözlük kullanıcılarına sözlüğü kullanmadan önce başvuru ile ilgili bilgileri okuması şiddetle tavsiye edilir, aksi halde sözlükteki bilgilerin çoğu asla kullanılmayacak ve birçok sözlük asla tam olarak tanınamayacaktır (2007:100).

TL'de çapraz gönderim örnekleri görülmektedir, ancak kurallı bir kullanım yoktur. Sözlükte madde içi, maddedışı, sözlükiçi ve sözlük dışı gönderim örnekleri görülmektedir. Çapraz gönderim için kullanılan sözcük ve tümceler TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde benzerlik göstermektedir. Madde içi gönderimde "mezkur", maddedışı gönderimde "mezkurdur, yazılmıştır", sözlükiçi gönderimde (), (işaretleri, sözlük dışı gönderimde ise "mezkurdur, yazılmıştır" ibareleri kullanılmıştır (bk. **Tablo 41.**, **Tablo 42.**):

Tablo 41: "mezkur" ibareli madde içi çapraz gönderimler

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
316	Arapça	cedî	جدى	Keçi oğlağı, büzgâle, keçi yavrusu ve felek-i burûcda Kavs burcuyla Delv burcu beyninde vaki olup şems <i>mezkur</i> burca kânûn-ı evvel sekizinde yahut dokuzunda duhul eder.

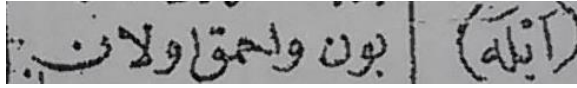
88	Farsça	berehmen	بِرَهْمَن	Hindistan'da putperest olarak asıl eski ahalisinin zürriyeti taifesinden bir fert ve mezheb-i <i>mezkurun</i> papası.
456	Türkçe	şungur	صُونُفُور	Meşhur kuştur. Arabîsi sunğur 'dur. Asılda esmâ-i ricâlden bir isimdir. Sonradan <i>mezkur</i> kuşa dahi itlak olunmuştur. Lügat-ı fasiha değildir. Fârisîsi şenğur , şenğâr .

Tablo 42: “mezkurdur”, “yazılmıştır” ibareli maddedışı çapraz gönderim

S.	Maddebaşı	"	Tanım
191	hacet	حَاجَتٌ	Arabîdir, Türkîde dahi müstameldir. Fârisîsi hâhiş , bâyeste . Sair esamisi “gerek” maddesinde <i>mezkurdur</i> .
274	döl	دُولٌ	Hayvan türemesi yani dişi hayvan. Arabîsi ‘ırk, hiskele (cemi şesâkile gelir). Fârisîsi mâye, sair esamisi “ soy ” maddesinde <i>yazılmıştır</i> .

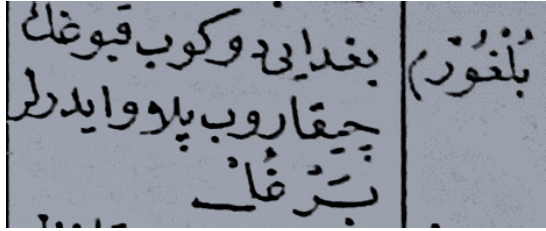
TL’de sözlükiçi çapraz gönderim belirli işaretlerle de sağlanmaktadır. Bu işaretler parantez “()” ve tek parantez “(” işaretleridir. Arapça ve Farsça cetvelinde bulunan maddebaşları ile ilgili bir durumdur. Türkçe cetvelde böyle bir çapraz gönderim şekli kullanılmamıştır. Arapça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Farsça’da aynı anlamda kullanıldığına; Farsça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Arapça’da da aynı anlamda kullanıldığına işarettir (bk. Kesit 13.):

Kesit 13: “()” İşaretli Çapraz Gönderim

“ebleh” maddebaşı Farsça cetvelde parantez içerisinde verilmiştir. Bu durum sözcüğün Arapça’da da aynı şekilde ve anlamda olduğunu ifade etmek için sözlükte kullanılan bir yöntemdir. Ebleh sözcüğü, Farsça cetvelde gösterildiği için Arapça cetvelde gösterilmemiştir.

Kesit 14: “)” İşaretli Çapraz Gönderim

“bulgur” maddebaşı, Farsça cetvel içerisinde yer almaktadır ve sonunda tek parantez (yay) işareti bulunmaktadır. Bu durum sözcüğün Türkçede de bu şekli ve anlamı ile kullanıldığını göstermek içindir. Buğday sözcüğü ayrıca Türkçe sözcükler cetvelinde gösterilmemiştir.

TL’de sözlükdışı çapraz gönderim örneklerine de rastlanılmaktadır. Bu gönderimlerde maddebaşı ile ilgili bilgi edinilecek başka başvuru kaynaklarına ve sözlüklere gönderim yapılır. Ancak bu gönderimlerin hiçbirisi TL’nin metinlerarasılık ilişkisine sahip olduğu sözlüklerle ilgili değildir (bk. Tablo 43.).

Tablo 43: Sözlükdışı çapraz gönderim

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
244	Farsça	Hassân-ı 'acem	حَسَّانِ عَجَمٍ	Hâkânî'nin lakabı olduğu <i>Şerefnâme</i> 'de mezkurdur.
392	Farsça	Rüstem	رُسْتَمٌ	İran'da meşhur âlim bir pehlivan ismidir, <i>Şehnâme</i> 'de mezkurdur.
81	Türkçe	Ülker	أُولُكِر	Kumaşın yüzünde olur. Arabîsi zi'bir . Fârisîsi rûy-ı kummâş , ism-i mahsûsu bulunmamış ise de <i>Kenzü'l-Lügat</i> vesairede tahrir olduğu üzere yazılmıştır.
440	Türkçe	Åubaşı	صُو بَاشِي	Arabîsi, Türkîde müstamel olduğu vecih üzeredir. Lügat-i müvellededir, hatta <i>Fetâvâ-yı Hayriyye</i> 'nin ekser mesâilinde mezkurdur. Fârisîsi serbâk 'tır.

Bazı örneklerde ise gönderimin yapıldığı kaynak belirli değildir. Bu gönderimler daha çok dilin doğal akışı içerisinde hedef göstermeksizin ifade edilen "tefâsirde, bazı kütübe, mecmû'u'l-fürste, kütüb-i nahivde gibi ibarelerle yapılan çapraz göndermelerdir (bk. Tablo 44.):

Tablo 44: Hedef göstermeksizin yapılan çapraz gönderimler.

S.	Cetvel	Maddebaşı	"	Tanım
476	Arapça	sidretü'l-müntehâ	سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى	Yedinci kat gökte bir ağaç keyfiyyât-ı mufassalası <i>tefâsirde</i> zikr olunmuştur.
192	Farsça	cuhâ	جُحَى	Hoca Nasreddin gibi latifegû bir zatın ismidir, beyne'l-Arab meşhur ve fikrâtı <i>bazı kütübe</i> mesturdur ve latife-gûy ve Oğuzane vaz ve tekellüm edene denir.
451	Türkçe	şofıra demek	صَفْرَا دِيمَك	Arabîsi ba'de, şümme (bundan sonra demektir. Şurût-ı isti' mâli <i>kütüb-ü nahivde</i> mezkurdur), şumm , şümme manasınadır. Fârisîsi pes , sonra demektir.

2.5. Dış Veri (Outside Matter)

Hartmann ve James'e göre *dış veri*, bir başvuru kaynağının sözcük listesi dışındaki bütün yapısının bileşenlerine verilen genel addır. Dış veri daha çok; *baş veri*/Front Matter (önsöz ve kullanım kılavuzu gibi), *iç veri*/middle matter (tablo ve örneklerin sunumu gibi), *son veri*/back matter (isim listeleri, değerler ve ölçüler gibi) gibi başlıklar altında değerlendirilir.

Atkins ve Rundel'e göre basılı sözlüklerde geleneksel olarak başveri ve son veri bulunur. Bu bölümlerin içeriği kullanıcıların ihtiyaçlarına bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Svensen (2009:379)'da bir sözlüğe ait dış verinin daha çok sözlüğün bileşenlerinin fiziki konumu ile ilgili olarak sınıflandırıldığını, ancak işlev bakımından sınıflandırılmasının daha faydalı olacağını ifade ederek dış veriyi şu başlıklar altında değerlendirir:

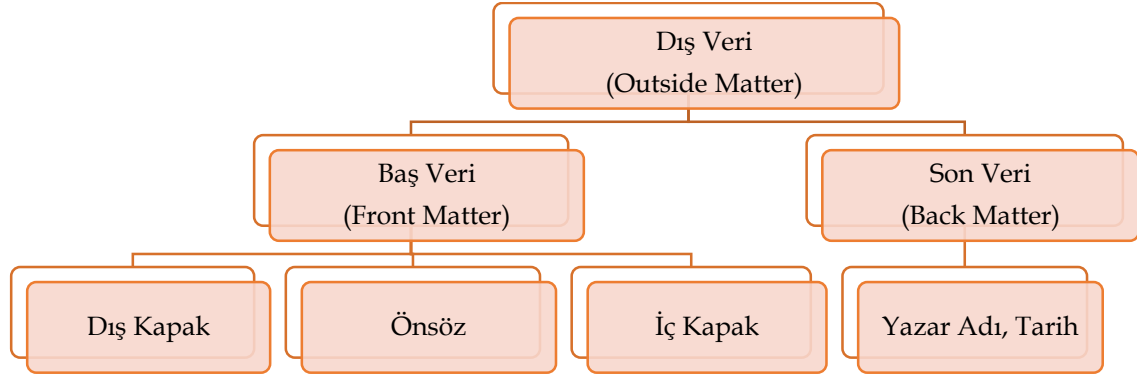
- Amaç dil hakkında bilgi vermek
- Sözlüğün kendisi ile ilgili bilgi vermek (metafunction)
- Sözlüğün erişim yapısına ait bileşenlerle ilgili bilgi vermek
- Diğer işlevlerle ilgili bilgi vermek.

TL'nin I. cildine ait dış veri; *baş veri* ve *son veriden* oluşmaktadır. Sözlükte iç veriye ilişkin bir bilgi gözlenmemiştir. Baş veride dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-

VI) bulunmaktadır. Son veride ise I. cildin tamalandığına ilişkin ifade, yazar adı ve tarih (s. 520) bulunmaktadır. TL'nin dış verisi Şema 5.'de görülmektedir.

Şema 5: TL'nin Dış Veri Bileşenleri

2.5.1. Baş Veri (Front Matter)

Sözlüklerde sözlük metninden önce verilen bilgilere baş veri denir. Hartmann ve James (1998:60)'e göre genel sözlüklerde baş veride daha çok şu bilgilere yer verilir:

- i. *kapak sayfası* (title page),
- ii. *künye* (copyright),
- iii. *yayıncı* (imprint),
- iv. *teşekkür yazıları ve ithaf* (acknowledgements and dedication),
- v. *ön söz* (foreword or preface),
- vi. *içindekiler* (table of contents),
- vii. *katkıda bulunanlar* (list of contributors),
- viii. *kısaltmalar ve/ ya da şekiller listesi* (list of abbreviations and/or illustrations used),
- ix. *sesletim listesi* (pronunciation key),
- x. *kullanım kılavuzu* (user's guide),
- xi. *sözlüğe dair bilgiler* (notes on the nature, history and structure of the language),
- xii. *sözlük dilbilgisi* (dictionary grammar).

TL'nin baş verisinde dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-VI) yer almaktadır.

2.5.1.1. Dış ve İç Kapak

Ön cilt mukavva ve sadedir. Sırt cildi yaldızlı ve işlemelidir. İç sayfalarda herhangi bir temellük kaydı yoktur.

2.5.1.2. Ön Söz

TL'de ön söz 5 sayfadan oluşmaktadır. İç kapaktan hemen sonra yer alır ve bir bütündür. İçerisinde:

- i. *"istirham min ehl-i kirâm"* başlıklı küçük bir takriz metni,
- ii. *"ihtar"* başlıklı sözlükte uygulanan metod ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
- iii. *"tarif-i Arabî"* başlıklı Arapça cetvelin tanıtıldığı bölüm,
- iv. *"kaide"* başlıklı Arapça cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
- v. *"tarif-i Fârisî"* başlıklı Farsça cetvelin tanıtıldığı bölüm,

- vi. "kaide" başlıklı Farsça cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
vii. "tarif-i Türkî" başlıklı Türkçe cetvelin tanıtıldığı ve bu cetvelin kullanımı ile ilgili bilgilerin verildiği bölüm,
viii. "fihrist-i lügat-i Arabî", "fihrist-i lügat-i Farisî" ve "fihrist-i lügat-i Türkî" başlıklı bölümler yer alır.

TL'nin ön sözünde sırasıyla aşağıdaki bilgiler yer alır:

- i. Sözlüğün adı
- ii. Sözlüğün yazılmasına isteyen kurum
- iii. İlim ehlerinden hata ve eksiklerin düzeltilmesi ile ilgili yardım isteği
- iv. Kusurlara dair özür
- v. Sözlüğün basım tarihi
- vi. Sözlükte yararlanılan kaynaklara ait genel ifade
- vii. Sözlüğün kaç ciltten oluştuğu
- viii. Arapça ve Farsça'ya ait genel bilgi.
- ix. Sözlüğün hazırlanma yöntemi
- x. Arapça cetvele ait kullanım bilgisi
- xi. Maddebaşı çapraz gönderim bilgisi
- xii. Sözlükte kullanılan işaretlerle ilgili bilgi
- xiii. Farsça cetvele ait kullanım bilgisi
- xiv. Türkçe cetvele ait kullanım bilgisi
- xv. Maddebaşı seçimine ait bilgi
- xvi. Sözlüğün hedef kitlesi
- xvii. Dua

Sözlüğün ön sözünde sözlüğe ilişkin olarak verilen bilgiler, aranan bilgi türüne göre farklılıklar göstermektedir. Sözlüğün ve yazarın tanıtımı, sözlüğün derlem olarak yararlandığı kaynaklar ile ilgili verilen bilgiler kısa ve yetersizdir. Sözlük ve sözlüğün yapısına ilişkin olarak verilen bilgilere bakıldığında, sözcük listesinin hazırlanmasında kullanılan alfabetik sıralama üzerine verilen ayrıntılı bilgiler örneklerle desteklenmiş ve bir maddebaşının sözlükte nasıl bulunacağına dair sözlük kullanıcılarına önemli bilgiler verilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinin kullanımı, maddebaşlarına ilişkin olarak verilen bilgiler yeterli seviyededir ve örneklerle desteklenmiştir.

2.5.2. Son Veri (Back Matter)

TL, son veri açısından zengin bir sözlük değildir. Sözcük listesinin bitiminden hemen sonra verilen bilgilerde Allah (cc) yardımıyla I. ve II. cildin tamamlandığı bilgisi, sözlüğü yazan katibin adı ve sözlük yazımının bitirildiği tarih yer almaktadır. Son veri sayfasında İSAM'a ve Ziyad Ebuzziya Koleksiyonu'na ait temellük mührü de bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Nâzım Bin Muhammed tarafından hazırlanan Tercümânü'l-Lügat adlı eser sözlükbilim kuramlarının bakış açısıyla kullanıcı ve sözlük ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Yapılan bu incelemeyle aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. TL, yazılış amacı ve hedef kitlesi bakımından genel bir sözlüktür. TL'nin bütüncül yapısına bakıldığında sözcük listesi alfabetik ilke doğrultusunda sözcüklerin ilk iki harfine göre sıralanmıştır. Sayfa düzeni ve maddebaşlarının yerleşimi bakımından

nesir tarzı yazılan sözlüklerden farklı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları üç ayrı cetvelde, maddebaşlarının tanımı ve Arapça ve Farsça eşdeğer karşılıkları da yine üç ayrı cetvelde verilmiştir. Bu hali ile TL, Arapça'dan Türkçe ve Farsça'ya; Farsça'dan Türkçe ve Arapça'ya ve Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya tercüme şeklinde hazırlanmış çok dilli bir sözlüktür.

2. Sözlük kullanımı bakımından aktif öğrenciler ve başvuru odaklı kullanıcılar farklı ihtiyaçlara, beklentilere ve amaçlara sahiptir. TL, için sözlük yazarı "Yeni başlayan dil öğrencileri için çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğu ve kalplere neşe verdiği bir gerçektir," ifadesini kullanır. TL üzerinde yapmış olduğumuz incelemelerden edindiğimiz bilgiler TL'nin dil öğrencileri ve başvuru odaklı kullanıcılar için üç dili ihtiva eden önemli bir başvuru kaynağıdır.

3. Tek dilli sözlükler, tek dilli doğaları nedeniyle yalnızca tek yönlü olabilirler; ancak iki dilli sözlükler *tek yönlü* (unidirectional) veya *çift yönlü* (bidirectional) olabilirler. Tek dilli sözlükler, sadece bir dilin sözcükleri ile ilgilenirler ve genellikle ana dili konuşanların ihtiyaçlarına cevap vermek içindir. İki dilli sözlükler ise iki dili koordine etmeli ve iki dilden birinin veya her iki dilin de anadili konuşucularının ihtiyaçlarına cevap vermelidir (Yong ve Peng, 2007:106). TL, sahip olduğu özellikleri bakımından çift yönlü bir sözlüktür. TL'de asli dil Türkçedir. Arapça ve Farsça öğrenmek isteyen Türkler için tasarlanmıştır ve bu haliyle Arapça ve Farsça maddebaşlarına ait tanımların Türk dilinde verilmesi *tek yönlü* (monodirectional) bir sözlük olduğuna işaret etse de sözlüğün Arapça, Farsça ve Türkçe cetvelinde üç dile ait karşılıkları ihtiva etmesi, yani ana dili Türkçe olanlar yanında Arapça ve Farsça olanların da sözlükten yararlanabilecek olmaları iki yönlü bir sözlük olduğunu göstermektedir.

4. Sözlükte maddebaşı seçimi sözlüğün hedef kitlesine, amaçlanan işlev ve hacmine göre değişiklik gösterir. TL'nin I. cildi ile sınırlı çalışmamızda Arapça 8731, Farsça 7879, Türkçe 2658 olmak üzere toplam 19268 maddebaşı vardır. Sözlükte bu maddebaşlarının neye göre seçildiği, seçimin nerede sınırlandırıldığı ve *sözcük türü* (word class) ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. TL'nin hazırlanmasında ve maddebaşlarının seçilmesinde kendisinden önce yazılmış olan sözlükler kaynaklık etmektedir. Nitekim, yazar eserin mukaddime bölümünde, sözlüğünü güvenilir ve bilinir birçok kitaptan istifade ederek yazdığını ve yeni başlayan dil öğrencileri için ve çok açık olmasa da araştırmacılar açısından bâkir bir eser olduğu söylemektedir. TL'deki maddebaşları Arapça, Farsça ve Türkçe cetveler arasında farklılıklar gösterse de genel itibarı ile zengin bir içeriğe sahiptir. Kaynak dillerin temel sözcüklerinden başlamak üzere yazıldığı dönemin insan ihtiyaçlarına cevap veren hemen her sözcüğe yer vermektedir.

5. Hemen hiçbir sözlük tamamıyla özgün değildir. Dolayısıyla hemen her sözlükte daha önce yazılmış sözlüklerden etkilenme ve belirgin izler taşıma durumu vardır. TL de kendisinden önce yazılmış olan sözlüklerden etkilenmiştir. TL de Arapça ve Farsça sözcük listesindeki maddebaşları ve tanımları bakımından J. W. Redhouse'un hazırlanmış olduğu Müntehabât-ı Lügat-i Osmânî; Türkçe sözcük listesindeki maddebaşları, maddebaşlarının tanımları ve Arapça, Farsça karşılıkları bakımından ise Mehmed Esad Efendinin Lehcetü'l-Lügat isimli sözlüğünden yararlanılmıştır. TL ve sözü edilen sözlükler arasındaki metinlerarasılık ilişkisi "gizli alıntılar ve anırtmalar" şeklindedir, "alıntı, gönderge, eser adı ya da yazarının açıkça bildirilmesi" biçiminde açık bir metinlerarasılık ilişkisi gözlenmemiştir.

6. TL'nin parçacıl yapısına bakıldığında maddebaşlarının biçimi ve anlamı ile ilgili bilgilerin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listesinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Sonuç ve değerlendirmenin bundan sonraki bölümü TL'nin parçacıl yapısındaki bilgi türlerin değerlendirmesi üzerine olacaktır:

i. Yazım bilgisi, bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan yazım kurallarına uygun olarak yazma işlemidir. TL'deki yazım bilgisi sözlük yazarının yararlandığı kaynaklarla ilişkilidir. Parçacıl yapıda yazım bilgisine ilişkin olarak verilen bilgiler sınırlıdır. Ancak, 3 cetvel halinde tertip edilen ve herbir cetvelin "maddebaşı, tanım ve eşdeğer karşılık" şeklinde düzenlendiği ve yazıldığı bu sözlükte yazım bilgisine ait bilgiler eserin mukaddime bölümünde "Tarif", "Kaide", "İhtar" başlıkları altında verilmiştir.

ii. Arapça ve Farsça dillerinin yazımında genel olarak harekeye başvurulmaz ve bu durum ana dili Arapça ve Farsça olanlar veya bu dilleri iyi bilenler için bir sıkıntı oluşturmaz. Ana dili Arapça ve Farsça olmayan bir öğrenci için sözcüklerin sesletim bilgisine ihtiyaç vardır. Sözlüklerde bu durum doğrudan sözcüklerin sesletiminin verilmesi ve sözcüğün harekelendirilmesi ile mümkün olacaktır. TL'de maddebaşları harekeli olduğu için uzun uzun sesletim bilgisine yer verilmez. Türkçe tanımlar harekesiz, Arapça ve Farsça karşılıklar ise yine harekeli olarak yazılmıştır.

iii. TL, çok dilli genel bir sözlüktür, dolayısıyla Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait çokça maddebaşını, bu maddebaşlarının Türkçe tanımlarını ve Arapça, Farsça karşılıklarını içermektedir. TL'nin sözcük listesine bakıldığında Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine ait isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, hitap vb. isim türlerini; mastar fiil, çekimli fiil, birleşik fiil vb. fiil türlerini ve kimi sözcüklere ilişkin olarak verilen dilbilgisel bilgileri görmek mümkündür. Maddebaşlarının tamamı için dilbilgisel bilgi verilmemiştir, dilbilgisel bilgi verilen maddebaşı her üç dil için sınırlıdır. Maddebaşlarının ekseriyeti sözcükbirimlerdir, bir sözcüğe ait sözcükbiçimler (isimler için çokluk biçimleri, eylemlerin kip, zaman ve kişi çekimli biçimleri vb.) maddebaşı yapılmıştır ancak bunların sayısı sınırlıdır.

iv. TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük listelerindeki hiçbir maddebaşının parçacıl yapısında kökene ilişkin bilgi mevcut değildir; bu durumun sebebi maddebaşı sözcüklerin kökenine ait bilginin "*bâbü'l-elif mine'l-Arabîyye, bâbü'l-elif mine'l-Fârisîyye ve bâbü'l-meftûhatü mine't-Türkiyye* vb." ifadelerle cetvel başında verilmiş olmasıdır. Arapça, Farsça ve Türkçe maddebaşları ayrı ayrı sütunlarda verildiği için maddebaşının kökeni ile ilgili bir belirsizlik söz konusu değildir.

v. TL'nin Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerinde verilen tanımların bir standardı yoktur. Arapça ve Farsça cetvelde Arapça ve Farsça maddebaşları Türkçe tanımlanmışken Türkçe cetvelde Türkçe maddebaşlarının neredeyse tamamına yakınının tanımı dahi yoktur, doğrudan Türkçe maddebaşlarının Arapça ve Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Ayrıca tanımların büyük bir bölümü sözlük yazarının yararlandığı kaynaklardan alınmıştır. Bununla birlikte yazara ait tanımlar da sözlükte yer bulmaktadır.

vi. TL'de Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde düzenli bir kullanım bilgisi verilmemiştir. Kullanım bilgisi maddebaşlarının parçacıl yapısından daha çok sözlüğün önsözünde "Tarif", "Kaide", "İhtar" başlıkları altında genel ifadelerle sunulmuştur.

vii. TL'de verilen örnekler cetvellere göre farklılıklar göstermektedir. 8725 maddebaşının yer aldığı Arapça cetvelde örnek yoktur. Bu cetvelde maddebaşlarının Türkçe tanımları yapılmış, akabinde Farsça eşdeğerleri verilmiştir. Farsça cetvelde ise ekseriyetle maddebaşlarının tanımı yapılmış, arkasından Arapça eşdeğeri verilmiştir. Bazı maddebaşlarında örnekler, tanım ve Arapça eşdeğer sözcüğün ardından "mesela" ibaresi ile birlikte verilmiştir. Türkçe cetvelde örnek kullanımı anlamında zenginlik ve çeşitlilik söz konusudur, bu cetvelde örnek cümleler, tam bağlam ifadeler, özlü sözler, deyimler, darb-ı meseller örnek olarak kullanılmıştır.

viii. TL'de çapraz gönderim örnekleri görülmektedir, ancak kurallı bir kullanım yoktur. Sözlükte maddeici, maddedışı, sözlükiçi ve sözlükdışı gönderim örnekleri vardır. Çapraz gönderim için kullanılan sözcük ve cümleler Arapça, Farsça ve Türkçe cetvellerde benzerlik göstermektedir. Maddeici gönderimde "mezkur", maddedışı gönderimde "mezkurdur, yazılmıştır", sözlükiçi gönderimde (), (işaretleri, sözlükdışı gönderimde ise "mezkurdur, yazılmıştır" ibareleri kullanılmıştır. TL'de sözlükiçi çapraz gönderim belirli işaretlerle de sağlanmaktadır. Bu işaretler parantez "(" ve tek parantez "(" işaretleridir. Bu çapraz gönderim şekli Arapça ve Farsça cetvelde bulunan maddebaşları ile ilgili bir durumdur. Türkçe cetvelde böyle bir çapraz gönderim şekli kullanılmamıştır. Arapça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Farsça'da aynı yazım ve anlamda kullanıldığına; Farsça maddebaşı parantez içinde gösterilmişse bu, o sözcüğün Arapça'da da aynı yazım ve anlamda kullanıldığına işaret ederken sonuna tek parantez işareti alan Arapça ve Farsça maddebaşının ise Türkçe'de aynı yazım ve anlamda kullanıldığına işaret eder.

TL'nin I. cildine ait dış veri; baş veri ve son veriden oluşmaktadır. Sözlükte iç veriye ilişkin bir bilgi yoktur. Baş veride dış kapak, iç kapak (s.I), ön söz (s.II-VI) bulunmaktadır. Son veride ise I. cildin tamalandığına ilişkin ifade, yazar adı ve tarih (s. 520) bulunmaktadır. TL, son veri açısından zengin bir sözlük değildir. Sözcük listesinin bitiminden hemen sonra verilen bilgilerde sözlüğün I. ve II. cildin tamamlandığı bilgisi, sözlüğü yazan kâtibin adı ve sözlük yazımının bitirildiği tarih yer almaktadır. Son veri sayfasında İSAM'a ve Ziyad Ebuzziya Koleksiyonu'na ait temellük mührü de bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK.
- Dinçer, Ş. (2011). Sözlükbirimlerin Oluşturulmasına Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Bir Bakış Denemesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 4, ss. 31-39.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki.
- Alpak, M. N. (2006). "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazı Efendi'nin Tercümânü'l-Lugat Adlı Eserinin İncelenmesi", Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aslan, E. (2017). "Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Aslan, E. (2017). "Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği/ A Method For Lexicographical Analysing: Eser-i Şevket Sample", *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or*

- Turkic, ISSN: 1308-2140, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12510>, Volume 12/30, p. 35-70
- Atkins, S. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford.
- Bergenholtz, H. ve Tarp, S. (2003). "Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions", *Hermes, Journal of Linguistics*. No: 31, ss. 171-196.
- Bowker L. (2003) "Specialized Lexicography and Specialized Dictionary", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 154-166.
- Boz, E. (2013). "Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bir Bakış" Elginkan Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı -Geçmişten Geleceğe Türkçe-Kurultayı (17-19 Nisan 2013 İstanbul)
- Bulut, F. (2018). "Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1.
- Fathi, B. (2014). *Uzmanlar ve Uzman Sözlükbilimi: Bakış Açuları ve İhtiyaçlar*. (Çev. Ezgi Aslan), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, ss. 91-112
- Gouws R. (2003) "Types of Articles Their Structure and Different Types Of Lemmata", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 34-43.
- Hartmann, R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat), İstanbul: Kesit.
- Landau, S. (1984). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK.
- Sijs, N. V. D. (2003) "The codification of etymological information", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 312-323.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography (The Theory and Practice of Dictionary-Making)*. New York: Cambridge University Press.
- Swanepoel, P. (2003). "Dictionary typologies: A pragmatic approach", A Practical Guide to Lexicography, Editör: Piet Von Sterkenburg, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, ss. 44-69.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem.
- Yong, H ve Peng, J. (2007) *Bilingual lexicography from a communicative perspective*, Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Walter de Gruyter.

